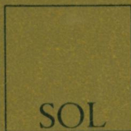
K. Marx, F. Engels

DİN ÜZERİNE

BİRİNCİ BASKI

DİN ÜZERİNE

KARL MARX, FRIEDRICH ENGELS

ÇEVİREN

KAYA GÜVENÇ

Karl Marx ve Friedrich Engels'in din konusundaki yazılarından derlenen *Sur la Religion* (Editions Sociales, Paris 1968) adlı yapıtını, Fransızcasından, Kaya Güvenç dilimize çevirmiş ve kitap, *Din Üzerine* adı ile, *Sol Yayınları* tarafından, Nisan 1976 tarihinde, Ankara'da, *Çağ Matbaası*'nda dizdirilip bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

KARL MARX, FRİEDRİCH ENGELS

Karl Marx (Trier 1818 — Londra 1883) ile Friedrich Engels (Barmen 1820 — Londra 1895), diyalektik materyalizmin ve bilimsel sosyalizmin ortak kurucularıdır. İlkin, 1844'te, Paris'te karşılaştıktan sonra, ömürlerinin sonuna dek, birbirlerinin en sevgili, en yakın, en candan ve ayrılmaz mücadele arkadaşı olmuşlardır. İlk tanışmalarından sonra, *Kutsal Aile* (1845), *Alman İdeolojisi* (1845-1846) ve *Komünist Partisi Manifestosu*'nu birlikte yazmışlardır; bu birlik, ayrı çalışmalarında da devam etmiş, Marx ve Engels'in tüm yapıtları da (*Werke*) birarada yayınlanmıştır. Marx ve Engels'in yapıtlarından derlenerek *Sol Yayınları* arasında yayınlanan kitaplar şunlardır: *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, Felsefe İncelemeleri, Din Üzerine.*

Marx ve Engels'in din konusundaki yazılarının derlenmesinde, iki farklı yöntem izlenmektedir. Biri konularına göre, öteki yazılış sırasına göredir. *Din Üzerine*, ikinci sıralamaya, yani yazılış sırasına göre düzenlenmiştir. Bu düzenlenişin, Marx ve Engels'in ilk yazılarını okuyan okurun güçlüklerle karşılaşmasının kaçınılmazlığına karşın, yararlı yönleri ağır basmaktadır. Bu yöntem, okura, din konusunda marksist düşünüşün oluşumunu izleme olanağını da vermektedir. Dolayısıyla, okur, marksizm-öncesi, ama daha o zamandan dehanın izini taşıyan parçaları yazıldıkları dönemde izleme olanağı bulmaktadır. Fransızca basımını derleyen G. Badia, P. Bange ve E. Bottigelli, gerek bu birliği, gerek bu konuda bütünlüğü sağlamak amacıyla, *Kapital*'de, *Doğanın Diyalektiği*'nde, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'de ve özellikle *Felsefe İncelemeleri*'nde yayınlanan yazıları yeniden bu derlemeye alırken, duraksamadıklarını özellikle belirtmektedirler.

Marx ve Engels, dinin gökte değil yeryüzünde yaşadığını, doğaüstü bir ilhamın ürünü değil toplumsal bir olgu olduğunu görmüşler ve bu nedenle, dinin kendisini eleştirmeyi aşarak, dinin toplumsal köklerini aramışlar, dinlerin kaynağını materyalist yönden incelemişler, ve belli bir dönemin toplumsal koşullarıyla dinsel düşünceler arasındaki karmaşık bağları açıklığa kavuşturmuşlardır.

Bu derlemeye, *Kapital, Anti-Dühring, Doğanın Diyalektiği, Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, Almanya'da Burjuva Demokratik Devrim* ("Köylüler Savaşı") ve *Felsefe İncelemeleri*'nden alınan parçalar, adı geçen yapıtların *Sol Yayınları* arasında yayınlanan çevirilerinden aktarılmıştır.

[BİR]

DOKTORA TEZİNE ÖNSÖZ
"DEMOKRİTOS İLE EPİKÜROS'UN DOĞA FELSEFELERİ ARASINDAKİ FARK"[1]

KARL MARX

EĞER bu inceleme, başlangıçta bir doktora tezi olmak için yazılmasaydı, bir yandan biçimi bilimsel bakımdan daha titiz olur ve öte yandan birçok açındırma daha az bilgiçlik taslardı. Buna karşın, dış koşullar, beni bu incelemeyi bu biçimde baskıya vermeye zorluyor. Ayrıca, burada, Yunan felsefe tarihinin şimdiye dek askıda olan bir sorununu çözdüğümü sanıyorum.

Uzmanlar, bu inceleme konusunda, şu ya da bu şekilde kullanılabilecek daha eski bir çalışma olmadığını bilirler. Çiçero ve Plütark'ın gevezelikleri, bugüne kadar kerelerce incelendi. Kilise papazları ve tüm ortaçağın, şu akılsızlığın gerçekleştirildiği dönemin, Epiküros için koyduğu yasağı

kaldıran Gassendi'nin açıklamaları[2], sadece ilginç bir aşama meydana getirmektedir. Gassendi katolik inancıyla din tanımayan bilincini ve Epiküros'la Kiliseyi bağdaştırmak istiyordu; elbette bu da boş bir çabaydı. Bu, bir Yunan Lais'inin[3] duru ve serpilmiş güzelliğini bir hıristiyan rahibe giysisiyle gülünç bir hale getirmek gibi bir şeydir. Denebilir ki, Gassendi, Epiküros felsefesinden, bize onun hakkında öğrettiklerinden daha çok kendisi bir şeyler öğrenmiştir.

Bu inceleme, epiküroscu, stoacı ve septik felsefeler[4] çevrimini bütün kurgul Yunan düşüncesiyle ilişkileri içinde, ayrıntılı olarak açıklayacağım daha önemli bir yapıtın[5] ön çalışması olarak kabul edilsin. Bu incelemeye özgü, biçim vb. ile ilgili yanlışlar, planlanan yapıtta ortadan kalkacaktır.

Hegel, adı geçen sistemlerin genel hatlarını bütün olarak doğru bir biçimde belirledi: ama —genel olarak felsefe tarihinin gerçek doğum belgesini meydana getiren— felsefe tarihinin, kapsamıyla ve cesaretiyle hayranlık uyandıran planı, ayrıntılara girmeyi olanaksız kılarken, diğer yandan da en üstün derecede "kurgul" diye adlandırdığı şey hakkında düşündüğü, bu düşünce devinin, bu sistemlerin Yunan felsefesinin tarihi ve genel olarak Yunan düşüncesinin tarihi için yüksek anlamını tanımayı engelliyordu.

Bu sistemler Yunan felsefesinin gerçek bir tarihinin anahtarıdırlar. Bunların Yunan yaşantısıyla ilişkileri üzerine, dostum Köppen'in *Büyük Frederik ve Rakipleri* adlı yapıtında daha derin bilgi bulunmaktadır.

Ek olarak Epiküros'un tanrıbilimine karşı Plütark'ın polemiğinin bir eleştirisini koyduk; nedeni bu polemiğin eşsiz bir şey olmasından değil de tipik, *qui représente une espèce** bir şey olmasıdır; bu polemik, tanrıbilim yanlısı anlayışın felsefeye karşı nasıl tutum takındığını çarpıcı bir biçim-

* Bir türü temsil eden. —ç.

de açıklamaktadır.

Eleştirim, diğer noktalar yanında, felsefeyi din forumu önüne çıkaran Plütark'ın görüşünün genel olarak ne kadar yanlış olduğunu göstermiyor. Bu konu üzerinde uslamlama yapmak yerine David Hume'ün bir pasajını aktarmak yeterli olsun:

"*Egemen yetkesi* bütün yönlerden her yerde kabul edilmesi gereken felsefeyi, her fırsatta meydana getirdiği sonuçları için kendini savunmaya ve varlığından incinen tüm sanat ve bilimlerin yanında kendini temize çıkarmaya zorlamak, ona gerçekten bir çeşit hakaret etmektir. *O zaman akla, kendi öz uyruklarına karşı ihanetten suçlanan kralın öyküsü geliyor.*"[6]

Felsefenin kalbinde, tüm dünyayı kucaklayan bu kalpte bir damla kan kalıncaya dek, o Epiküros'la birlikte rakiplerine şöyle bağıracaktır:

'Ασεβης δε, ουχ ο τους των πολλων θεους αναιρων,
αλλ' ο τας των πολλων δοξας θεοις προςαπτων.*

Felsefe bunu gizlemiyor. Prometeus'un inanç beyanı:

απλω λογω, τους παντας εχθαιρω θεους,**

felsefenin, en üst tanrılık olarak insanın kendisi hakkındaki bilincini kabul etmeyen tüm Gök ve Yer tanrılarına karşı, kendi öz inan beyanıdır, kendi öz sözüdür. Başkası olmamalıdır.

Felsefenin toplumsal durumunda görünüşte bir gerileme görmekten sevinen ödleklere gelince, felsefe, onlara gene Prometeus'un tanrıların hizmetçisi Hermes'e verdiği ya-

* "Dinsiz olan, halkın tanrılarını kovan değil, tanrılara halkın düşüncelerini yükleyenlerdir."[7] —ç.

** "Tüm tanrılardan nefret ediyorum."[8] —ç.

nıtı veriyor:

της σης λατρειας την εμην δυςπραξιαν,
σαφως επιστασ', ουκ αν αλλαξαιμ, εγω.
κρεισσον γαρ οιμαι τηδε λατρευειν πετρα
η πατρι φυναι Ζηνι πιστον αγγελον.*

Prometeus, felsefe takvimindeki azizlerin ve inan kurbanlarının en soylusudur.

Berlin, Mart 1841

* "Açıkça bil ki, mutsuzluğumu
"Sana hizmet etmek gibi uğursuz bir kadere değişmem
"Bu kayanın uşağı olmak
"Baba Zeus'un sadık bir uşağı olmaktan daha iyidir."[9] —ç.

[ikti]

KÖLNİSCHE ZEİTUNG'UN 179'UNCU SAYISININ BAŞYAZISI[10]

KARL MARX

KÖLNİSCHE ZEİTUNG'DA şimdiye dek "*Renanlı aydınların gazetesi*"ne olmasa da en azından "*Renanlı ilân kâğıdı*"-na saygı gösteriyorduk.* "Siyasal başyazılarını", okuru siyasetten tiksindirip, onun daha büyük bir özlemle, aklı küçük ilânlarla pırıl pırıl olarak, *per aspera ad astra*,** midyelere kadar politikadan*** sözünün bu durumda da doğrulanması amacıyla, serinliğe, yaşama, hünerli kaynaşmaya gitmesi için akıllı olduğu kadar seçilmiş en üst derecede bir araç

* *İntelligenz* ("aydınlar") ve *İntelligenzblatt* ("ilân gazetesi") arasında çevrilmesi olanaksız bir sözcük oyunu. —ç.

** Yıldızlara dek bozuk yollardan. —ç.

*** Marx burada da *Astra* ve *Austern* (midye) sözcükleri üzerinde oynuyor. —ç.

olarak kabul ediyorduk. Ama *Kölnische Zeitung*'un şimdiye dek siyaset ve ilânlar [ihbarlar —ç.] arasında koruyabildiği güzel denge, son dönemde "siyaset sanayiinin ilânları" denebilecek bir ilânlar türüyle bozuldu.* Başında bu yeni türün nerede yer alması gerektiği pek iyi bilinmediğinden, bir ilânın başyazı haline ya da başyazının ilân haline gelmesi önlenemedi; ilân dediğimde siyaset hayatında "ihbar" adı verilen, ama iyi para verilirse sadece "muhbir ilânı" olarak adlandırılan şu ilânlardan biri demek istiyorum.

Kuzeyde yavan yemeklerden önce, konuklara, leziz likörler sunmak alışkanlığı vardır. Kuzeyli konuğumuz karşısında, yemekten önce içkiler sunma âdeti karşısında boyun eğiyoruz; ve bunu, yemeğin kendisinde, yani *Kölnische Zeitung*'un 179. sayısının zavallı [baş —ç.] yazısında,** hiç bir espri*** görmediğimizden o kadar aceleyle yapıyoruz. Bu yüzden Lucien'in *Tanrıların Konuşmaları*'ndan bir sahne sunmakla başlıyoruz ve bu sahneyi "herkesin anlayabileceği"[11] bir çeviri içinde veriyoruz, çünkü okurlarımız arasında Yunanlı olmayan en az *bir* kişi olacaktır.

LUCİEN: *TANRILARIN KONUŞMALARI*

XXIV. — HERMES'İN YAKINMALARI[12]

HERMES. — Gerçekten gökte benden daha az mutlu bir tanrı var mı anne?

MAYA. — Sakın böyle sözler söyleme Hermes.

HERMES. — Niye söylemeyecekmişim? Bunca çok şeyi yapar, üzerimde bu kadar iş varken, bu kadar görev arasında yalnız ben yorulur ve boğulurken niye sakınacakmışım! Daha gün doğarken kalkıp şölen salonunu süpürmem, masa yataklarına kılıf geçirmem, her şeyi düzenlemem, sonra Zeus'un emrine girmem ve bütün gün dere tepe koşarak mesajlarını götürmem ve hemen dönünce toz top-

* Bütün pasaj, *Anzeige*'nin (ilân, ihbar) ikili anlamı üzerine kurulmuştur. —ç.

** *Leitender Artikel* ("başyazı") ve *leidender Artikel* ("zavallı yazı") arasında sözcük oyunu. —ç.

*** İspirtolu ve espri arasında sözcük oyunu. —ç.

rak içinde yemeği vermem gerekiyor. Yeni satın aldığı şu saki gelmeden önce içkiyi sunan da bendim. Ama hepsinden daha korkunç olan şey, tüm tanrılar içinde yalnız ben gece bile uyumuyorum; o zaman bile, ruhları Plüton'a götürmem, ölülere kılavuzluk etmem ve mahkemenin yanında durmam gerekiyor. Benim için gündüz çalışmam, *spor alanlarında* durmam, toplantılarda *mesajcılık* yapmam, hatiplere ders vermem yetmiyor: bir de *ölüleri ilgilendiren her şeyde* yönetime katılmam gerekiyor.

Olimpiya'dan kovulduğundan beri, Hermes "bir hizmetçinin hizmetini görmeye" ve ölüleri ilgilendiren her şeyle uğraşmaya devam ediyor; bu işler eski bir alışkanlık olmuştur.

179'uncu sayının alık [baş]yazısını* yazan Hermes'in kendisi midir, yoksa oğlu, teke-tanrı Pan mıdır, buna kararı okur verecektir; ama okur Yunanlı Hermes'in zerafet ve mantık tanrısı olduğunu unutmamalıdır.

"Felsefî ya da dinsel fikirleri gazeteler aracılığıyla yaymak ya da bunlarla gazetelerde mücadele etmek de bize kabul edilmez geliyor."

İhtiyarın böyle gevezelik ettiğini duyunca, bize cansıkıcı bir vahiyler teranesi sıralamaya niyetli olduğunu kaydettim; ama sabırsızlığımı yatıştırmak için kendi kendime, kendi öz evimde fikrini açıkça söyleyecek kadar bağımsız, anlayışlı bu adama nasıl inanmamalı dedim. Ve okumaya devam ettim. Ama mucize! Gerçekten en küçük bir felsefî düşüncenin bile bulunmadığı bu makale, hiç olmazsa felsefî düşüncelerle mücadele etmeye ve dinsel düşünceler yazmaya eğilimli.

Kendi öz varlık hakkını yadsıyan, kendinden önce kendi yetkisizlik bildirisini yayınlayan bir makalenin bizim için ne önemi olabilir ki? Bize, yanıtı, sözü uzatıp duran yazar verecek. Bize iddialı yazılarının nasıl okunacağını anlatıyor. "Yanyana getirme ve bağlama" işini "okurların anlayışı-

* Burada da *leitender, leidender Artikel* arasında sözcük oyunu vardır. Fransızcaya çevirilirken bu sözcük oyunu *article de tête, article de bête* ("başyazı", "alık yazısı") olarak aktarılmıştır. —ç.

na," bıraktığı parçalar vermekle yetiniyor; bu, ticaretini yaptığı bu tür ilânlar için en geçerli yöntemdir. Biz de "yanyana getirme, birleştirme" işini yapacağız ama tesbihler gül demeti haline gelmezse hata bizim değildir.*

Yazar şunları söylüyor:

"Böyle yollar kullanan [yani gazetelerde felsefî ve dinsel düşünceler yayan ve onlarla mücadele eden] bir parti böyle yapmakla, *bize* göre, niyetlerinin *dürüst olmadığını* ve kendisi için halkı eğitmenin ve aydınlatmanın, *başka dış hedeflere* ulaşmaktan daha önemsiz olduğunu gösteriyor."

Eğer *kendi* görüşü böyleyse, sözkonusu yazının dış hedeflere ulaşmaktan başka bir hedefi olamaz. Bu "dış hedefler" kendilerini ortaya koymakta gecikmeyecekler.

Yazının devamı şöyle: Devletin "*yetkisiz* gevezelerin dolaplarını kesmeye" sadece hakkı yok, aynı zamanda bunu yapmakla görevlidir de. Yazar kendi düşüncesinin *rakiplerinden* sözediyor; çünkü o uzun zamandan beri şu noktada kendisiyle aynı düşüncede: kendisi yetkili bir gevezedir.

Yani dinsel sorunlarda, sansürün yeni bir ağırlaşması, henüz rahat nefes almaya başlayan bir basına karşı yeni bir polis önlemi sözkonusudur.

"Bize göre devlete abartılmış bir sertlikten dolayı değil daha çok bir hoşgörü fazlasından dolayı kusur bulunabilir."

Ama başyazı fikir değiştiriyor. Devlete kusur bulmak tehlikelidir; bu yüzden yetkililere karşı dönüyor, ve basın özgürlüğü suçlaması, sansürcülere karşı suçlama haline dönüşüyor; sansürcüleri "çok az sansür" uygulamakla suçluyor.

"Bu alanda da, *devlet değilse bile*, en azından *bazı yetkililer*, bugüne dek, yeni felsefî okulun sadece bilimsel okurlar çevresine ayrılmamış halk gazetelerinde ve başka yerlerde hıristiyanlığa karşı en iğrenç çıkışlar yapmak için

* *Rosaire*'le (165 taneli hıristiyan tesbihi) *couronne de roses* (gül demeti) arasında bir sözcük oyunu. —ç.

kendi kendisine izin vermesine ses çıkarmayarak ayıplanacak bir hoşgörü gösterisi yaptılar."

Yazar yeniden duruyor ve yeniden fikir değiştiriyor, o, sekiz günden daha az bir zaman önce, sansür özgürlüğünde basın özgürlüğünün pek azını bulmuştu; şimdi sansürcülerin sertliğinde sansür tarafından çok az zorlama buluyor.

Bunu düzeltmek gerek:

"Bir sansür varolduğu sürece, son günlerde birkaç kez görüşlerimize hakaret edenler kadar iğrenç olan çocuksu bir kendini beğenmişliğin aşırılıklarını yasaklamak, bu sansürün en ivedi görevidir."

Ne alçak görüş! Ne alçak görüş!* Ve "en alçak görüş" [bile], yalnızca "geniş yığınların kavrayışına" hitabeden "bir ifadeden rahatsız olacaktır."

Eğer yumuşatılmış sansür tiksindirici aşırılıkların yazılmasına olanak veriyorsa, o zaman basın özgürlüğü ne verecek? Eğer gözlerimiz sansür edilmiş basının "kendine güvenini" taşıyamayacak kadar zayıfsa, nasıl özgür basının cesaretini taşıyacak kadar güçlü olabilecekler?**

"Bir sansür varolduğu sürece, bu onun en ivedi görevidir." Ya varolmadığı andan itibaren? Tümce şöyle yorumlanmalıdır: sansürün en ivedi görevi, mümkün olduğu sürece, kendi varlığını sürdürmektir.

Ve yazar yeniden fikir değiştiriyor:

"*Savcı* olarak davranmak bizim işimiz değil, bundan dolayı herhangi birini daha kesin olarak belirtmekten sakınacağız."

Bu adam tam bir iyilik meleği! Daha kesin olarak "belirtmekten" kendini alıkoyuyor ve ancak *kendi* düşüncesinin nereye gittiğini çok kesin, çok açık işaretlerle tanıtlayabilir ve gösterebilirmiş; sadece, kuşku uyandıran belli belirsiz

* *Blöd* sözcüğüyle oyun yapılmıştır. Bu sözcük, görüşten sözedildiğinde *alçak* anlamına gelir; bir anlamı da *salak*tır. —ç.

** *Uebermut* (küstahlık) ve *Mut* (cesaret) arasında çevrilmesi olanaksız bir sözcük oyunu. —ç.

sözler söylüyor; onun işi *savcı* olmak değil, *gizli suçlayıcı* olmak.

Zavallı adam, fikrini, son kez görevinin liberal başyazılar yazmak olduğu, "basın özgürlüğünün sadık yandaşı" rolünü oynamak gerektiği şeklinde değiştiriyor; yani yeni bir tutum benimsiyor.

"Amaçlarına dolaysız yollardan erişememekten korkan basın özgürlüğü düşmanlarına yardım etmek için, eğer önceden tasarlanmamış bir özensizliğin sonucu değilse, kamuoyunun gözlerinde basının daha geniş bir hareket serbestisini tehlikeye sokmaktan başka bir amacı olamayacak bir davranış karşısında protesto etmemek hakkına sahip değildik."

Basın özgürlüğünün cesur olduğu kadar keskin görüşlü savunucusu, bize, eğer sansür "*I sleep, wake me not*"* yazısının taşıyıcısı İngiliz leoparı değilse, sansürün, kamuoyunun gözlerinde basının daha geniş bir hareket serbestisini tehlikeye sokmak için böyle davranmakta olduğunu öğretiyor.

Ve sansürün dikkatini "*daha önceden tasarlanmamış özensizlikler*" üzerine çeken, kendi ününü "sansürcünün makası"nı kamuoyundan bekleyen bir basın hareketinin daha çok tehlikeye sokulmasına gerek var mıdır?

Nasıl ki bazan küstahlığın "sınırsız" olduğu söylenirse, böyle bir hareket de "serbest" olarak nitelenebilir; ve bir yandan özlü bir biçimde, eğer iki jandarma ona destek olmazsa, basın anında dereye yuvarlanır denirken, basının daha geniş bir hareket serbestisinin savunucusu geçinmek budalalığın ve ikiyüzlülüğün küstahlığı değil midir?

Hem eğer felsefî basının kamuyonun gözlerinde kendi kendini tehlikeye düşürdüğü doğruysa, sansüre ne gerek var, bu başyazıya ne gerek var? Kuşkusuz, yazar hiç bir biçimde "*bilimsel araştırma özgürlüğünü*" sınırlamak iste-

* Uyuyorum, beni uyandırmayın. —ç.

miyor.

"Günümüzde, ***bilimsel araştırma***, haklı olarak en geniş, en sınırsız alandan yararlanmaktadır."

Bizim adamın bilimsel araştırmadan anladığına gelince, onu aşağıdaki beyan gösteriyor:

"Ama, hıristiyanlığın kendisine ancak yarar getirecek bilimsel araştırma özgürlüğünün gerektirdiği ile bilimsel araştırmanın sınırlarını aşan şeyler arasında kesin bir ayrım yapmak gerekir."

Bilimsel araştırmanın sınırlarını bilimsel araştırmadan başka kim belirleyecektir! Başyazının sözlerine bakılırsa bilime sınırlar koymak gerekiyor. Demek ki, başyazı, bilimsel araştırmadan öğrenecek hiç bir şeyi olmayan, ama ona ders veren, bilgili tanrı inayeti olarak bilimsel bir sakaldan layik bir sakal yapabilecek olan her kılı ölçen "*resmî bir sağduyu*"nun varlığını kabul etmektedir. Başyazı, sansürün bilimsel ilhamına inanmaktadır.

Başyazının "bilimsel araştırma" üzerindeki bu "aptalca" zırvalarına devam etmeden önce, bir an Bay H[ermes]'in "*dinsel felsefesi*"nin, kendi "öz bilimi"nin bazı numunelerinin tadına bakalım!

"Din, devletin temeli, hem de yalnızca yüzeysel bir amaç peşinden koşmayan her toplumsal grubun en vazgeçilmez koşuludur. Kanıt: din en kaba biçimi altında bile, *çocukça* fetişizm altında bile, insanı, belli bir ölçüde, duyusal arzularının üstüne yükseltmektedir; eğer insan, kendini, sırf duyusal arzuların baskısına bırakırsa, bunlar *onu hayvan düzeyine alçaltır* ve herhangi bir üst tasarıya erişmeyi onun için olanaksız hale getirir."

Başyazı, fetişizmi, dinin "*en kaba* biçimi" diye adlandırıyor. Yani ister istemez, "bilimsel araştırma" yapan herkes için kesin bir şey olan, "*hayvanlara tapma*"nın, fetişizmden *üstün* bir dinsel biçim olduğu görüşüne hak veriyor; peki ya hayvanlara tapma insanı hayvanın altına dü-

şürmüyor mu, hayvanı insan için tanrı yapmıyor mu?

Şimdi de "fetişizm"e geçelim. Tam iki paralık magazin bilgisi. Fetişizm, insanı, arzunun *üstüne* yükseltmekten çok çok uzaktır, hatta tam tersine fetişizm "*duyusal arzunun dinidir*". Arzudan doğan hayal, fetişiste, "cansız bir nesnenin" doğal niteliğini yitirerek, kendi aşırı arzularını onaylayacakmış kuruntusunu verir. Bundan dolayıdır ki, fetişistin kaba arzusu, fetiş bu arzunun çok uysal hizmetçisi olmadığı an, fetişi *kırar*.

"Üstün bir tarihsel öneme erişmiş uluslarda, siyasal yaşamlarının zirvesi dinsel anlayışlarının açılmasıyla, büyüklüklerinin ve güçlerinin gerilemesi dinsel kültürlerinin gerilemesiyle aynı zamanda olur."

Gerçek, yazarın beyanını tam tersine çevirmekle elde edilir; yazar tarihi başaşağı getirmiştir. Antikçağın halkları arasında Yunanistan ve Roma, en yüksek "tarihsel uygarlığa" sahip olanlardır. Yunanistan, en yüksek düzeye içte Perikles, dışta İskender çağında erişti. Perikles çağında, sofistler, (felsefenin cisimleşmesi olarak adlandırılabilen) Sokrates, sanatı ve sözsanatını, dinin elinden almışlardı. İskender'in çağı, "bireysel" ruhun sonsuzluğu fikrini ve pozitif dinlerin tanrısını reddeden Aristoteles'in çağı oldu. Şimdi de Roma'ya gelelim! Çiçero'yu okuyun! Roma tarihinin zirvesine eriştiğinde epikürosçu, stoacı ya da kuşkucu felsefeler, kültürlü Romalıların dinleriydi. Eğer antikçağların devletlerinin yıkılması, bu devletlerin dinlerinin ortadan kalkışına neden oluyorsa, başka bir açıklama aramanın gereği yok, çünkü antiklerin "esas dini", "milliyetlerine", "devletlerine" tapmaydı. Antikçağın devletlerinin yıkılmasına neden olan antik dinlerin yıkılması değil, antik dinlerin yıkılmasına neden olan antikçağın devletlerinin yıkılmasıdır. Ve bilgisizliğini başyazının kanıtladığı bir kişi, kalkmış kendini "bilimsel araştırmanın yasa koyucusu" olarak ilân edip felsefe için "kararname" çıkarıyor.

"Tüm antik dünya çökmeye mahkûmdu, çünkü halkların bilimsel eğitimlerinde yaptıkları ilerlemeler, zorunlu olarak üzerinde dinsel anlayışlarının kurulu olduğu yanlışların bulunmasıyla birlikte gidiyordu."

Böylece başyazıya göre tüm antik dünya ortadan kalktı, çünkü bilimsel araştırma antik dinlerin yanlışlarını açığa çıkardı. Eğer araştırma, dinlerin yanlışlarını sessizce geçiştirseydi, eğer Lucretius ve Lucien'in yapıtları başyazının yazarı tarafından Romalı yetkililerin sansürüne tavsiye edilseydi, antik dünya ortadan kalkmayacak mıydı?

Bununla birlikte sayın H[ermes]'in bilgisini kısa bir notla artırmakta kendimizi özgür sayıyoruz.

Antik dünyanın yıkılışının çok yakın olduğu bir zamanda, Yunan mitolojisinin "sonsuz gerçekliğini" ve bunun "bilimsel araştırmanın sonuçlarıyla" süreli uygunluğunu bütün gücüyle tanıtlamaya uğraşan *İskenderiye okulu*[13] açıldı. İmparator Julien'in kendisi de, doğmakta olan zamanın zihniyetini görmemek için gözlerini kapayarak ortadan kalkacağını sanan bu eğilime dahildi. Ama H[ermes] tarafından elde edilen sonuçta duralım! Antik dinlerde "Tanrısalın belirsiz önsezisi, yanlışın en kalın karanlıklarıyla örtülüydü" ve bu yüzden bu önsezi bilimsel araştırmalara karşı koyamazdı. Hıristiyanlıkta bunun tam tersidir diyecektir herhangi bir düşünen makine. Gerçekte H[ermes] şöyle diyor:

"Bilimsel araştırmanın en üstün sonuçları, şimdiye dek hıristiyan dininin gerçeklerini onaylamaktan başka bir şeye yaramadılar."

Geçmişin istisnasız tüm felsefelerinin, hatta dindar Malebranche'ın ve tanrısal olarak esinlenmiş Jacob Böhme'nin felsefesinin, birbiri ardından tanrıbilimciler tarafından hıristiyan dinini rayından çıkarmakla suçlanmalarına konu olan şeyler, Leibniz'in Brunswick köylüleri tarafından imansız,* İngiliz Clarke ve Newton'un diğer yandaşları tarafın-

dan tanrıtanımaz olarak suçlanmasına neden olan şeyler hesaba katılmazsa; protestan tanrıbilimcilerinin en üstün ve en önemli bölümünün de söylediği gibi, hıristiyanlıkla mantığın arasında uyum olamayacağı, çünkü "cismanî" akılla "tinsel" aklın çeliştikleri, Tertullien'in klasik bir biçimde "*verum est, quia absurdum est*"** olarak söylediği hesaba katılmazsa; bütün bunlar hesaba katılmazsa, bilimsel araştırmayla dinin uyumu, dini kendi yolunda yürüyüşüne bırakıp bilimsel araştırmayı da din içinde erimeye zorlamadan nasıl tanıtlanacaktır. Her ne olursa olsun, başka herhangi bir zorlama bir kanıt olamayacaktır.

Kuşkusuz, daha ilk anda, bilimsel araştırma olarak sadece kendi görüş biçiminizi kabul ettiğinizden, sizin için olacağı bilmek kolaydır; o zaman da beyanınız, Vedas'ların[14] kutsallığını, onları okuma hakkını sadece kendisine saklayarak tanıtlayan Hintli brahmanın beyanından nasıl daha geçerli olur ki!

H[ermes] "bilimsel araştırma" diyor. Ama hıristiyanlığa karşı olan her araştırma ya "yarı yolda duruyor" ya da "yanlış yolda gidiyor". Tanıtlamayı daha rahat bir hale getirmek mümkün mü?

Bilimsel araştırma, buluşlarının kapsamını "*kendisine açıklamak*" koşuluyla hiç bir zaman hıristiyanlığın gerçekleriyle çatışmaya girmeyecektir, ama aynı zamanda devlet, bu "*açıklama*"nın olanaksız olmasına dikkat etmelidir, çünkü bilim hiç bir zaman büyük kitlenin anlayışına hitap etmemelidir, yani hiç bir zaman düşündüğünü *kendi başına* açıklamamalı ve halk içinde yaygın bir duruma gelmemelidir. Bilimsel olmayan araştırmacılar tarafından bütün krallık gazetelerinde bile saldırıya uğrasa, alçakgönüllü kalmalı ve susmalıdır.

* Leibniz adıyla, imansız anlamına gelen *Glaubenichts*'in deforme edilmiş şekli olan *Löweniz* arasında Almanca sözcük oyunu. —ç.
** Doğrudur, çünkü saçmadır. —ç.

Hıristiyanlık "herhangi yeni bir gerileme" olanağını ortadan kaldırıyor, ama polis, filozof gazetecilerin bu gerilemeye meydan vermemelerine dikkat etmeli, ama en kesin bir biçimde dikkat etmelidir. Gerçeğe karşı mücadelede bir dış güçle önünü almaya gerek kalmadan, yanlış, yanlış olarak anında görülecektir; ama devlet, bu gerçek mücadelesini, "yanlış" şampiyonlarının, onların ellerinden alamayacağı iç özgürlükten yoksun bırakarak değil de, bu özgürlüğe olanak tanıyan şeyi, varolma olanağını ellerinden alarak kolaylaştırmalıdır.

Hıristiyanlık zaferinde emin, ama H[ermes]'e göre polis yardımına tenezzül etmeyecek kadar emin değil.

Eğer *a priori*, iman'ınıza karşı gelen her şey yalansa ve yalan olarak muamele görmeliyse, sizin kendinizi beğenmişliğinizin bir müslümanın kendini beğenmişliğinden ya da başka herhangi bir dinin kendini beğenmişliğinden ne farkı var? Felsefe "başka ülke, başka âdet" deyimi gereğince, dogmanın temel gerçekleriyle çatışmaya girmemek için, her ülke için başka temel ilkeler mi kabul etmelidir; bir ülkede 3 kere 1'in 1 ettiğine, bir diğerinde kadınların ruhu olmadığına, üçüncüsünde cennette bira içildiğine mi inanmalıdır? Bitkilerin ve yıldızların evrensel bir niteliği olduğu gibi, *evrensel bir insan* niteliği yok mudur? Felsefe kendine geçerli olan üzerinde değil, gerçek olan üzerinde soru sorar; kendine, birkaç kişi için doğru olan üzerinde değil, bütün insanlar için doğru olan üzerinde soru sorar; onun metafizik gerçekleri siyasal coğrafyanın sınırlarını tanımazlar; onun siyasal gerçekleri "sınırların" nerede başladığını, özel bir dünya ve halk anlayışının hayalî ufkuyla insan aklının gerçek ufkunu karıştırmayacak kadar iyi bilirler. Hıristiyanlığın tüm savunucuları arasında H[ermes] en zayıfıdır.

Hıristiyanlığın *varolma süresi*, onun lehine olan tek kanıttır: Thales'in felsefesi de bugün varlığını sürdürmekte değil midir, ve H[ermes]'e göre, önemi hakkında şimdi hiç bir zaman olmadığı kadar büyük iddiaları ve düşüncesi yok

mudur?

Nihayet H[ermes], devletin "hıristiyan" bir devlet olduğu, ve devletin amacının, manevî varlıkların serbest iradeli birliği yerine inananların birliği olduğu, özgürlüğün gerçekleşmesi yerine dogmanın gerçekleşmesi olduğu kanıtını nasıl getiriyor?

"Bütün Avrupa devletlerimizin temeli hıristiyanlıktır."

Fransız devleti de mi? Anayasanın[15] 3. maddesi "her hıristiyan" ya da "sadece hıristiyan olan" değil de, "*tous les français sont également admissibles aux emplois civils et militaires*"* der.

Prusya medenî yasası, Kısım II, Kesim XIII, vb.'de şöyle der:[16]

"Devlet başkanının *ilk* görevi, hem dışarda, hem içerde, sükûneti ve güvenliği sağlamak ve her bireyi ve mülkünü şiddete ve kargaşalıklara karşı korumaktır."

Birinci paragrafa göre, devlet başkanı kendi kişiliğinde "devletin" tüm "görevlerini ve haklarını" birleştirir. Devlet başkanının ilk görevinin, sapkın düşünceleri bastırma ve öbür dünyanın mutluluğunu sağlama olduğu söylenmiyor.

Ama birkaç Avrupa devletinin hıristiyanlık üzerine kurulu olduğu doğruysa, bu devletler, kavramlarına karşılık veriyorlar mı; bir fiilî durumun "basit varlığı", bu fiilî durumu hukuka uygun hale getirir mi?

Bizim H[ermes]'e göre bundan kuşku duyulamaz, çünkü genç-hegelcilere şunu anımsatıyor:

"Devletin en büyük kesiminde yürürlükte olan yasalara göre, *dinsel kutsaması olmayan bir evlilik zina* olarak görülür ve bu nitelikten dolayı da *polis tarafından* cezalandırılır."

Yani eğer "dinsel bakımdan onaylanmayan evlilik" Ren kıyılarında Napoléon yasalarına göre "evlilik" olarak, ve Sprée kıyılarında Prusya medenî yasasına göre "zina" olarak görülüyorsa, "polis tarafından" cezalandırma, burada

* "*Bütün Fransızlar* eşit olarak sivil ve askerî işlere girebilirler." —ç.

doğru olanın şurada yanlış olduğunu, evliliğin akla-uygun kavramının, bilimsel ve ahlakî kavramının Napoléon yasalarına özgü değil de, Prusya medenî yasasına özgü olduğunu tanıtlamak için "filozof"un elinde bir kanıttır. Bu "polis tarafından cezalandırma felsefesi" bir başka yerde inandırıcı olabilir, *Prusya*'da inandırıcı değil. Prusya medenî yasasının hangi dereceye kadar zorla "kutsanmış" evlilikleri kabul ettirmek istediğini görmek için, § 12, Kısım II, Kesim I'i okuyalım:

"Buna karşın, ülkenin yasaları tarafından izin verilmiş bir evlilik, kilise yetkililerinin izni istenmemiş ya da izin verilmemiş olmasından dolayı *medenî* geçerliliğinden hiç bir şey kaybetmez."

Burada da evlilik "kilise yetkililerinden" kısmen serbest bırakılmıştır ve evliliğin "medenî" geçerliliği "dinsel" geçerliliğinden ayrılmıştır.

Bizim büyük hıristiyan devlet filozofu, devlet hakkında "yüksek" bir düşünceye sahip değilmiş, bu besbelli.

"Devletlerimiz sadece *hakların savunulması* için kurulmuş *sendikalar* olmayıp, aynı zamanda, dikkatini, gençliğin eğitimine tahsis edilmiş kuruluşların *daha ötesine* yayan, [vb...] gerçek *eğitim kuruluşları* olduğundan, halk eğitimi, tümüyle hıristiyanlık temeli üzerinde [durmaktadır]."

Gençliğimizin okul eğitimi, din dersi olduğu kadar, antikçağ klasikleri ve genel olarak bilimler üzerine de kurulmuştur.

H[ermes]'e göre, devlet, bir çocuk yuvasından içeriğiyle değil de, yayıldığı alanla ayrılıyor; devlet "dikkatini" daha uzağa yayıyor.

Oysa devletin gerçek "halk" eğitimi, tersine, devletin akla-uygun ve halka ait varlığında yatmaktadır; devlet üyelerini, gerçek devlet üyesi yaparak, bireysel amaçları genel amaçlar haline, kaba içgüdüyü ahlâk eğilimi haline, doğal bağımsızlığı entelektüel özgürlük haline getirerek, bireyi bü-

tünün yaşamı içinde geliştirecek ve bütünü bireyin aklında yaşatacak biçimde davranarak kendisi eğitir.

Bizim başyazı, buna karşılık, devleti, eğitimlerini karşılıklı olarak yapan özgür insanlar birliği değil de, öğrenimlerini yukardan alacak, ve "dar" sınıf salonundan "daha geniş" sınıf salonundan geçecek bir olgunlar sürüsü yapıyor.

Bu eğitim ve vasilik altına koyma teorisini, basın özgürlüğünün bir yandaşı ortaya seriyor ve, bu güzele olan aşkından "sansürün özensizliklerini" kaydediyor; kendisini, "kitlenin anlayışını" hitap edilmesi gerekene anlatmaya yetkili görüyor —(belki de kitlenin anlayışı *kısa bir süredir Kölnische Zeitung*'da çok güvenilmez geliyor, çünkü kitle artık "*felsefî-olmayan gazete*"nin değerini anlamıyor)—, bilim adamlarına bir sahne için bir de kulis için fikir sahibi olmalarını öğütlüyor.

Bizi devlet hakkındaki *bayağı* kavramı üzerinde eğittiği için, şimdi başyazıdan, bize, "*hıristiyanlık*" *hakkındaki bayağı fikri* üzerine bilgi vermesini isteyeceğiz:

"Dünyadaki bütün gazete makaleleri, tümüyle kendini iyi hisseden ve ölümlü bir durumda bulunmaktan mutlu olan bir topluluğu hiç bir zaman ikna edemeyecektir."

Hem de nasıl! Refahın ve mutluluğun *maddî* duygusu, gazete makalelerine inancın esinlediği mutlu ve hep galip güvenden daha iyi dayanır! H[ermes] şarkı söylemiyor: "Tanrı, kalemiz, sığınağımızdır." Demek ki, "büyük kitle"-nin gerçekten inançlı ruhu paslanmaya, "küçük grubun" ince layik kültüründen daha çok maruz kalacak!

H[ermes] için "ayaklanma kışkırtmaları bile", "*iyi düzenlenmiş* bir devlet içinde", "iyi düzenlenmiş" üstelik "Tanrı ruhu" tarafından gerçeğe yöneltilmiş "bir kilise içinde" olduğundan daha az korkunçtur. İyi bir mümin! ve işte bunun nedeni!... Siyasal makaleler gerçekten kitlenin anlayabileceği biçimdeymiş, felsefî makaleler kitle için anlaşıl-

mazmış!

Eğer bitirmek için başyazının göz kırpışı: "son dönemde, genç-hegelcilere karşı alınan *yarı-önlemler*, yarı-önlemlerin alışılmış sonuçlarını verdi", hegelcilerin son girişimlerinin kendileri için "*çok fazla elverişsiz* sonuçları" olamaması konusundaki *dürüst isteğe* yaklaştırılırsa, *Kral Lear*'-deki Cornwall'ın sözleri anlaşılır hale gelir:

"O koltuklamayı bilmez!... namuslu ve açık yürekli bir insandır: gerçeği söylemesi gerekir. Bu iyi karşılanırsa, ne âlâ; yoksa yalnız açık-sözlülüğünü suçlayın. Açık yüreklilik-lerinde, yerlere kadar eğilerek aşırı saygılı selâmlar veren yirmi budaladan daha çok kurnazlık ve ahlâkı bozuk düşünceyi barındıran bu maskaralardan tanıdığım vardır."[17]

Eğer *Rheinische Zeitung* okurlarının eski rejime bağlı bir liberalin, kendine uygun sınırlar içine atılmış "eski bir genç adamın"[18] sunduğu ciddiden çok komik gösterisiyle tatmin olduklarına inansaydık, bu gazetenin okurlarına hakaret ettiğimize inanırdık; "*işin bizzat temeli üzerine*" birkaç söz etmek istiyoruz. Maraz makalesine karşı polemik yapmakla uğraştığımız sürece, onun kendi kendini yıkma işini durdurmak yanlış olurdu.

Her şeyden önce şu soru ortaya çıkıyor: "felsefe, dinsel konuları, gazete makalelerinde de tartışmalı mıdır?"

Bu soruya, ancak sorunun eleştirisi yapılarak yanıt verilebilir.

Felsefenin, özellikle Alman felsefesinin, yalnızlık için, sistematik bir tecrit için, kendini soğuk bir biçimde seyretmesi için bir eğilimi vardır. Ve bu durum, onu, ilk andan, gerçek niteliklerini ancak haberleşmede gerçekleştiren, karşılık vermeye hazır, günün olaylarının gürültüsüyle dolu gazetelere yabancı kılar ve karşıt duruma getirir. Sistematik gelişimi içinde ele alınan felsefe popüler değildir, kendi üzerine eğili gizemli eylemi, yabancı göz için zırva olduğu pratik değerden yoksun bir uğraşı olarak görünür; felsefe,

anlaşılmadığı için büyülü sözleri insana gösteriş dolu gelen bir büyü profesörü diye tanınır.

Felsefe, niteliğinden dolayı, papazın çileli giysisi yerine, gazetelerin hafif göreneksel kılığına bürünmek için hiç bir zaman ilk adımı atmadı. Yalnız filozoflar mantar biter gibi bitmezler, onlar, en ince, en değerli ve en görünmez mizaçları felsefî düşüncelerde dolaşan çağlarının, halklarının ürünüdürler. Filozofların beyninde felsefî sistemler kuran akıl ile, işçilerin elleriyle demiryolları yapan akıl, aynı akıldır. Beyin, insanın midesinde olmasa da insanın dışında değilse, felsefe de o kadar dünyanın dışında değildir; insan eyleminin birçok alanları, uzun zamandan beri, ayaklarını yeryüzüne tamamen basmışken, ve "kafa" da bu dünyanın bir parçası olduğundan ya da bu dünyanın kafa dünyası olduğundan kuşkulanmadan önce elleriyle dünya meyvelerini topluyorken, felsefenin ayaklarıyla toprağa basmadan önce beyin aracılığıyla dünya ile ilişki kurduğundan kuşku duyulmaz.

Çünkü her gerçek felsefe çağının zihinsel özüdür; felsefenin, içeriğiyle sadece içsel olarak değil, görünüşüyle dışsal olarak da çağının gerçek dünyasıyla ilişkiye gireceği ve onunla karşılıklı değiş tokuş yapacağı zaman, zorunlu olarak gelecektir. O zaman felsefe belirli başka sistemlerin karşısında belirli bir sistem olmaktan çıkacak, dünyanın karşısında genel felsefe olacak, o günkü dünyanın felsefesi olacaktır. Felsefenin bu öneme eriştiğini, kültürün canlı ruhu olduğunu, felsefenin "bu dünyadan" olduğunu ve bu dünyanın felsefî olduğunu gösteren dış belirtiler bütün çağlarda aynı olmuştur; herhangi bir tarih kitabı açılabilir ve orada felsefenin salonlara ve papaz evlerine, gazetelerin yazıişleri odalarına ve saray avlularına, çağdaş insanların kin ya da sevgiyle dolu gönüllerine girişini, yanılmaya olanak kalmadan belirten en basit ayinlerin değişmez bir sadakatle yinelendiği görülecektir. Felsefenin dünyaya girişi

düşüncelerin ateşlediği yangına karşı düşmanlarının yardım dileyen bağırtılarıyla, düşüncelerin kendilerine bulaştığını ele veren çığlıklar tarafından kaydedilir. Felsefe için, düşmanlarının bu çığlıkları, endişeli ananın kulağı için çocuğun ilk viyaklaması kadar önemlidir. Felsefeye düşüncelerinin canlı olduğunu, eski sistemin meydana getirdiği kusursuz hiyeroglifimsi dış kabuğunu çatlattıklarını, ve onların dünya vatandaşları haline geldiklerini duyuran çığlık, bu çığlıktır. Bebek Zeus'un doğuşunu büyük bir gürültüyle dünyaya duyuran Koribantlar ve Kabirler,[19] önce felsefelerin dinsel bölümüne karşı dönüyorlar; çünkü araştırıcı içgüdünün en güvenilir biçimde dayanak bulacağını bildiği şey, halkın bu duygusal yanıdır; ve çünkü, felsefenin rahiplerinin de içinde bulunduğu halk, felsefenin fikrî dünyasına sadece fikrî antenlerle erişebilir ve çünkü halkın hemen hemen maddî gereksinmeler sistemi kadar değer verdiği tek düşünceler alanı, dinsel düşünceler alanıdır; nihayet çünkü din, felsefenin şu ya da bu belirli sistemine karşı değil de, belirli sistemlerin genel olarak felsefesine karşı polemik yapmaktadır.

Günümüzün gerçek felsefesi, geçmişin gerçek felsefelerininkinden değişik bir yazgı tanımıyor. Bu yazgı, tersine, tarihin, felsefenin gerçeğine borçlu olduğunun bir kanıtıdır.

Ve altı yıldan beri Alman gazeteleri felsefenin dinsel bölümüne saldırdılar, iftira ettiler, ona değişik bir nitelik verdiler, onu sakatladılar.[20] Augsburg *Algemeine*'si yiğitlik türküleri söyledi, hemen hemen her giriş şu temayla başlıyordu: felsefe, benim gibi iffet dolu bir hanımefendi tarafından yorumlanmaya değmez, o, sadece, gençler için bir palavracılık, züppe çevreler için moda olan bir makaledir. Evet, ama her şeye karşın, o bir türlü baştan savulamıyordu ve sürekli olarak davul çalmaya devam ediliyordu; çünkü Augsbourg'lu gazete, felsefe-karıştı bu kakofoni içinde

sadece bir tek alet, tekdüze büyük davul çalar. Bütün Alman yaprakları *Berliner Politisches Wochenblatt*'tan *Hamburger Correspondent*'a lahana yapraklarına kadar,* *Kölnische Zeitung*'a kadar, Hegel ve Schelling, Feuerbach ve Bauer, *Deutsche Jahrbücher*, vb. adlarıyla çınladılar. Sonunda halk bu Leviathan'ı[21] kendisi görmek istedi; ve bu istek, yarı-resmî makaleler, felsefeye, izlenmesi yasal olacak çizgiyi dikte ederek adalet bakanlığını tehdit ettikleri ölçüde canlı oldu; ve işte bu dönem, felsefenin gazetelerde tam boy gösterdiği andı. Uzun zamandan beri felsefe, aklın yıllar boyunca sürdürdüğü incelemeleri, çalışkan ve fedakârlıkla dolu bir yalnızlığın ürünlerini, düşünmenin, görünmeyen ama filozofun güçlerini yavaş yavaş kemiren bu düşünmenin savaşlarının sonuçlarını kokusuz, donuk birkaç tümceyle sabun köpükleri gibi bir nefeste ortadan kaldırmakla böbürlenen kendini beğenmiş ve yüzeysel gazeteciler karşısında susmuştu; felsefe, uygun olmayan bir alan olarak gördüğü *gazetelere karşı protesto*da bile bulunmuştu, ama sonunda, felsefe, sessizliğini bozmak zorunda kaldı, kendini gazete muhabiri yaptı, ve —görülmemiş bir şaşırtmaca— bir de görüldü ki, gazete müsveddelerinin geveze tüccarlarının aklına, birdenbire, felsefenin gazete okuyan halkın kafası için bir besin olmadığı geldi ve felsefî ve dinsel sorunları gazetecilik alanına sokmanın ve bunu halkı aydınlatmak için değil, dış hedeflere erişmek için yapmanın dürüst olmadığı olgusuna hükümetlerin dikkatini çekmekten kendilerini alıkoyamadılar.

Felsefe, din üzerinde ve kendi hakkında sizin gazete çığlıklarınızın ona uzun zamandır yüklediği suçlardan daha kötü ve daha havaî ne söyleyebilir ki? O, sizin binlerce bilimsel tartışma sırasında yaptığınızı söylediğiniz şeyi yinelesin, en kötü şeyi söylemiş olacaktır, sizi gidi filozof olmayan di-

* Burada *feuilles* sözcüğünün yaprak ve gazete anlamları üzerine sözcük oyunu yapılıyor. —ç.

lenci papazlar sizi!

Ama felsefe, dinsel ve felsefî konularda sizin konuştuğunuz gibi konuşmuyor. Siz incelemeden konuşuyorsunuz, o inceledikten sonra konuşuyor; siz duygulara hitap ediyorsunuz, o akla hitap ediyor; siz küfrediyorsunuz, o öğretiyor; siz yerleri gökleri vaadediyorsunuz, o sadece gerçeği vaadediyor; siz, sizin inancınıza inanılsın istiyorsunuz, o kendi sonuçlarına inanılmasını talep etmiyor, kuşkuyla incelemeyi talep ediyor; siz korkutuyorsunuz, o dindiriyor. Ve aslında, felsefe, dünyayı, sonuçlarının ne yeryüzünde, ne de gökte zevki aramaya ve bencilliğe dalkavukluk etmediğini bilecek kadar iyi tanıyor; ama gerçeği ve bilgiyi, gerçek ve bilgi uğruna seven halk, kuşkusuz felsefenin yargısını ve ahlâkını, çok cahil, uşak, tutarsız ve parayla tutulmuş kalem efendilerinin yargısıyla ve ahlâkıyla karşılaştırabilir.

Elbette şu ya da bu okur, düşünce ve duygu darlığıyla, felsefeyi yanlış yorumlayabilir, ama siz protestanlar, katoliklerin hıristiyanlığı yanlış yorumladıklarına inanmıyor musunuz, hıristiyan dininin 8. ve 9. yüzyılların utanılacak dönemlerini,[22] Saint-Barthelemy'yi ya da Engizisyonu[23] yüzüne vurmuyor musunuz?

Protestan tanrıbilimin filozoflara karşı kini, büyük bir ölçüde, felsefenin mezhep beyanına karşı gösterdiği hoşgörüden gelmektedir: bu olayın açık kanıtları vardır. Feuerbach, Strauss, hıristiyanlık dogmalarının aklın dogmaları olmadıklarını söylemekten çok, katolik dogmaları hıristiyan dogmalar saydıkları için suçlandılar.

Ama eğer birkaç kişi mademki felsefeyi hazmetmiyor ve felsefî hazımsızlıktan ölüyorsa, bu, felsefeye karşı bir kanıt değildir; bu, arada sırada, bir buhar kazanının patlayıp birkaç yolcuyu havaya uçurmasının, makineye karşı bir kanıt olmaması gibidir.

Felsefî ve dinsel sorunların gazetelerde tartışılıp tartışılamayacağı sorunu, bizzat sorunun değersizliğiyle çözüm-

lenmiş oluyor.

Eğer bu tür sorunlar, halkı, *gazetelerde* ele alınan sorunlar olarak ilgilendiriyorsa, bu, onların *güncel sorunlar* olmasındandır, o zaman onların tartışılıp tartışılmayacağı sorusu sorulmaz; o zaman, bu sorunların nerede ve nasıl tartışılacağı sorulur: ailelerin içinde ve otellerde, okullarda ve kilisede tartışılıp basında tartışılmaması mı gerekir? Felsefenin rahipleri tarafından tartışılıp filozoflar tarafından tartışılmaması mı gerekir? Özel düşüncenin karanlık dilinde tartışılıp, sorunları aydınlatan halk mantığının dilinde tartışılmaması mı gerekir? O zaman gerçekte yaşayan bir şeyin basının alanına girip girmediği sorusu sorulur; ama o zaman da, sorun, basının özel sorunu olmaktan çıkar, genel bir soruya dönüşür: basın gerçek bir basın, yani özgür bir basın olmalı mıdır?

İkinci soruya gelince, onu, bütünüyle ilk sorudan ayıracağız: "Siyaset, hıristiyan devleti denen bir devlette, gazeteler tarafından felsefî açıdan ele alınmalı mıdır?"

Eğer dinin siyasal bir niteliği varsa, din siyasetin bir konusu oluyorsa, artık öyle geliyor ki, gazetelerin siyasal konuları tartışmasının yalnızca hak değil, bir görev olduğunu söylemeye hemen hemen gerek kalmıyor. *A priori* öyle görünüyor ki, bu dünyanın bilgeliği olan felsefenin, bu dünyanın krallığıyla, yani devletle ilgilenmeye, öbür dünyanın bilgeliği olan dinden daha çok hakkı vardır. O zaman soru, devlet üzerine felsefe yapılıp yapılmamasının gereği üzerine bir soru değil, devlet üzerine nasıl felsefe yapılacağı sorusu oluyor: iyi mi kötü mü, felsefî olarak mı antifelsefî olarak mı, önyargılı mı önyargısız mı, tam uyanıklıkla mı uyanık olmadan mı, insicam fikriyle mi insicamsızlık fikriyle mi, %100 akılcılıkla mı, yarı-yarıya akılcılıkla mı? Eğer siz, dini, kamu hukuku teorisine dönüştürürseniz, dinin kendisini bir tür felsefe yapmış olursunuz.

Kiliseyi devletten ayıran, özellikle hıristiyanlık değil mi-

dir?

Saint-Augustin'i, *De civitate Dei*'i* okuyun, Kilise Pederlerini[24] ve hıristiyanlık ruhunu inceleyin, sonra da gelip bize "hıristiyan devletin" devlet mi, yoksa kilise mi olduğunu söyleyin! Pratik yaşamımızın her anı, teorinizi yalanlamıyor mu? Aldatılırsanız mahkemeye başvurmayı haksızlık olarak mı kabul ediyorsunuz? Ama havari bunun haksız olduğunu yazıyor. Sol yanağınıza vurulduğunda sağ yanağınızı mı uzatıyorsunuz, yoksa şiddete maruz kalmaktan dava mı açıyorsunuz? Ama İncil bunu yasaklıyor. Bu dünyada akla-uygun bir adalet istiyor musunuz, bir verginin en ufak miktarda artırılmasına karşı homurdanmıyor musunuz, kişisel özgürlüğünüze karşı en küçük zararda kendinizden geçmiyor musunuz? Ama size, geçici acıların gelecekteki yaşamın görkemiyle karşılaştırıldığında bir hiç oldukları, acıya katlanmanın ve mutluluğu umuda bağlamanın asıl erdemler oldukları söylenmedi mi?

Açtığınız davaların en büyük bölümü ve medenî yasaların en büyük bölümü mülkle ilgili değil midir? Ama size hazinelerinizin bu dünyaya ait olmadığı açıkça söylendi. Ya da, eğer, Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrının hakkını Tanrıya verin, sözüne dayanıyorsanız, o zaman sadece Mammon'u, altın Tanrısını tutmayın, onun kadar bu dünyanın Sezar'ı için özgür aklı da tutun; ve biz "özgür aklın eylemini" felsefe diye adlandırıyoruz.

Başlangıçta kutsal ittifak[25] devletler arasında hemen hemen dinsel bir ittifak yapılmak istenince, ki böylece din Avrupa devletlerinin arması oluyordu, bu kutsal ittifaka katılmayı büyük bir sağduyu ve kusursuz bir tutarlılık göstererek reddeden *papa* oldu; böyle yapmıştı, çünkü halklar arasındaki evrensel bağ kilisedir, diplomasi değildir, devletler arasında geçici bir ittifak değildir diyordu.

Gerçekten dinsel devlet teokratik devlettir; bütün devlet-

* Tanrı kenti. —ç.

lerde egemen, ya Yahudi devletinde olduğu gibi dinin tanrısı büyük Yahova olmalıdır, ya Tibet'te olduğu gibi Tanrının temsilcisi Dalay Lama olmalıdır, ya da Görres'in son yapıtında[26] hıristiyan devletlerden haklı olarak istediği gibi, hepsi bir kiliseye boyun eğmelidirler: bu kilise "yanılmaz bir kilisedir", çünkü protestanlıkta olduğu gibi kilisenin en yüce bir lideri olmayınca, dinin egemenliği, egemenliğin dininden, hükümetin iradesine tapmadan başka bir şey değildir.

Bir devlet eşit haklara sahip birkaç mezhep barındırdığı andan itibaren, bir başka mezhebe inanan her kimseyi delâlet mezhebine mensup gibi mahkûm eden, her ekmek parçasını inanca bağlı kılan, dogmayı bireylerle bu bireylerin vatandaş olarak varlıkları arasındaki bağ yapan bir kilise haline gelmeden, özel dinsel mezheplere zarar vermeden, dinsel bir devlet olamaz. Gidin bunu "zavallı, yeşil Erin'in [İrlanda'nın][27]" katolik halkına sorun, Fransız Devrimi öncesinin protestanlarına[28] sorun, onların yardım istedikleri şey din değildi, çünkü dinleri devlet dini değildi, ama "insanlık haklarından" yardım beklediler; ve felsefe, insanlık haklarını yorumluyor, devletin insan türünün devleti olmasını istiyor.

Ama, diyor, utangaç, sınırlı ve tanrıbilimci olduğu kadar inançsız olan akılcı, devlet ruhu olması gereken, mezhep farkları hesaba katılmazsa, hıristiyanlığın evrensel ruhudur! İşte en büyük dinsizlik; evrensel ruhu olumlu dinden ayırmak dünyevî aklın küstahlığıdır; dini, böyle dogmalarından ve kurumlarından ayırmak, evrensel adalet ruhu, adaletin belirli yasaları ve olumlu kurumları olmaksızın devlette egemen olmalıdır demeye geliyor.

Eğer siz, dinin evrensel ruhunun, içinde dinin kendisini tanımladığı olumlu kurumlardan ayırmaya hak kazanacak kadar dinin üstüne yerleştiğinizi iddia ediyorsanız, o zaman, dinin evrensel ruhu hıristiyanlığın ruhu değil, insanlığın ru-

hudur diyerek bu ayrılığı sonuna dek götüren ve yarı yolda durmayan filozoflara kusur bulacak ne var.

Hıristiyanlar değişik yapılarda devletlerde oturuyorlar, bazıları cumhuriyette, bazıları mutlak bir monarşide, bazıları da meşrutî bir monarşide. Hıristiyanlık, yapıların hangi ölçüde iyi olduğuna karar vermiyor, çünkü o yapılar arasında bir fark tanımıyor; o, dinin yapması gerektiği gibi şunu öğütlüyor: otoriteye boyun eğin, çünkü *her otorite* Tanrıdan gelir. Demek ki, yapıların doğru olup olmadıklarına hıristiyanlıktan hareketle değil, devletin özdoğasından, özünden, hıristiyan toplumun niteliğinden hareketle karar vermek zorundasınız.

Bizans Devleti tam bir dinsel devletti, çünkü orada dogmalar devlet işiydi, ama Bizans Devleti, devletlerin en kötüsü oldu. Eski düzenin devletleri en hıristiyan devletler oldular, ama bu yüzden "sarayın tatlı zevkinin" egemen olduğu devletler olmaktan çıkmadılar.

"Sağduyunun" kaçınamayacağı, bir ikilem vardır. Ya hıristiyan devlet, özgürlüğün akıl yoluyla gerçekleştirilmesi olan devlet kavramına uyar, o zaman da bir devletin hıristiyan olması için gerekli tek talep onun akla-uygun olmasıdır, o zaman da devleti sonuç olarak insan ilişkilerinin akla-uygun niteliğinden çıkarmak yeterlidir, bu da felsefenin yapmaya uğraştığı şeydir. Ya da özgürlük devleti, akıl yoluyla hıristiyanlıktan çıkarılamaz ve o zaman da bu gelişmenin hıristiyanlığın eğiliminin içinde olmadığına siz kendiniz hak vereceksiniz, çünkü hıristiyanlık kötü bir devlet isteyemez ve özgürlüğün akıl yoluyla gerçekleşmesi olmayan bir devlet, kötü bir devlettir.

Bu ikileme istediğiniz yanıtı getirebilirsiniz: devletin dinden hareketle kurulmayıp özgürlüğün akla-uygun niteliğinden hareketle kurulması gerektiğine hak vermek zorundasınız. Devlet kavramının aldığı bu özerk nitelik teorisinin modern filozofların anî bir fantezisi olduğunu savunabilen sa-

dece en koyu bilgisizliktir.

Felsefe, siyaset konusunda, fiziğin, matematiğin, tıbbın, her bilimin kendi alanında yaptığından başka bir şey yapmadı. Verulamlı Bacon, tanrıbilimci fiziğin, Tanrıya adanmış bir bakire ve verimsiz olduğunu söylemişti: fiziği tanrıbilimden kurtardı ve fizik verimli oldu.[29] Doktora, mümin olup olmadığını sormadığınız gibi, bu soruyu politikacıya da sormamalısınız. Gerçek güneş sisteminin, Kopernik tarafından bulunmasından önceki ve bu buluşu hemen izleyen dönemde, aynı zamanda devletin de yerçekim yasası bulundu; ağırlık merkezinin kendinde olduğu bulundu ve, çeşitli Avrupalı hükümetler bu buluşu, ilk kez uygulamaya koymadaki derin bilgi eksikliğiyle, iktidarlar dengesi sistemi içinde uygulamayı denediler; aynı şekilde ta Rousseau, Fichte, Hegel'e kadar, önce Machiavel, Campanella, daha sonra Hobbes, Spinoza, Hugo Grotius, devlete insan gözüyle bakmaya ve onun doğal yasalarını tanrıbilimden değil de, Yeşu'nun güneşe Gabaon üzerinde, aya da Ayyalon vadisinin üzerinde durmasını emretmesi olayına önem vermeyen Kopernik gibi, akıl ve deneyden çıkarmaya çalıştılar. Modern felsefe Heraklitos ve Aristoteles'in başlattıkları işe devam etmekten başka bir şey yapmadı. Yani siz modern felsefenin aklına karşı değil de aklın her zaman yeni olan felsefesine karşı polemik yapıyorsunuz. Tabiî devlet üzerine çok eski düşünceleri, *Rheinische Zeitung* ya da *Königsberger Zeitung*'a ilk olarak belki dün belki önceki gün bulduran bilgisizlik, tarihin düşüncelerini tek başlarına kalmış kişilerin bir anda bulunmuş fantezileri olarak ele alıyorlar, çünkü bu düşünceler bu gazeteler için yenidirler. Ve onlara henüz ulaşmışlardır; bilgisizlik, en yüce vatandaşlık niteliğinin dinsel erdem olmayıp da siyasal erdem olduğunu söylemek hafifliğini gösterdiği için Montesquieu'yü açıkça suçlamayı görevi olarak addeden Sorbonne'lu doktorun eski rolünü kendi kendine yüklendiğini unutuyor; o, alınyazısı öğretisinin, asker-

lerin firarına yol açacağı, böylece askerî disiplinin gevşeyeceği ve sonunda devletin dağılacağı bahanesiyle Wolff'u ihbar eden Joachim Lange'nin rolünü yüklendiğini unutuyor; nihayet o, Prusya medenî yasasının tam da bu "kurt"un* felsefî okulundan çıktığını, Napoléon yasasının da Eski Ahit'ten[30] değil de Voltaire, Rousseau, Condorcet, Mirabeau, Montesquieu ve Fransız Devriminden çıktığını unutuyor. Bilgisizlik bir şeytandır; daha bir sürü trajedi oynamasından korkulur; en büyük Yunan şairleri, onu, Mycène ve Thèbes'in kral ailelerinin korkunç dramlarında trajik kaderin çizgileri altında temsil etmekte haklıydılar.

Ama eğer eskinin anayasa hukuku profesörleri devleti içgüdülerden, gerek ihtirastan gerekse toplumculluktan, ya da akıldan —elbette toplumsal akıldan değil de kişisel akıldan— kurmuşlarsa, eh, daha derin düşünceli olan modern felsefenin kavramı devleti bütünlük düşüncesinden çıkarıyor. Felsefe, devleti, içinde hukuksal, ahlakî, ve siyasal özgürlüklerin gerçekleşmesi gereken ve içinde devletin yasalarına uyan her yurttaşın bunu yapmakla kendi öz aklının, insanlık aklının doğal yasalarına uymaktan başka bir şey yapmadığı büyük organizma olarak görüyor. *Sapienti sat.***

Sonuç olarak, *Kölnische Zeitung*'a felsefî bir veda sözcüğüyle bir kez daha hitap ediyoruz. Kendi yönünden "geçmiş zamanın" bir liberaline sarılmakta akıllılık etmişti. En uygun biçimde hem liberal hem gerici olunabilinir; bunun için her zaman sadece, Vidocq'un "mahpus ya da gardiyan" ikileminden başka bir şey tanımayan en yakın geçmişin liberallerine hitap etmek için yeterince becerikli olmak yeter. En yakın geçmişin liberalinin bugünün liberaliyle mücadele etmesi daha da akıllı bir işti. Taraf olmadan evrim olmaz,

* "Kurt" Almancada *Wolf* demektir; burada kurt ile filozof Wolff'un adı arasında bir sözcük oyunu vardır. —ç.
** Bu kadarı bilgeye yeter. —ç.

ayrılık olmadan ilerleme olmaz. 179. sayının başyazısının *Kölnische Zeitung* için yeni bir çağ, kişilik çağını başlattığını umarız.

[ÜÇ]

HEGEL'İN HUKUK FELSEFESİNİN ELEŞTİRİSİ[31]

KARL MARX

GİRİŞ

Almanya için *dinin eleştirisi* esas olarak bitti, ve dinin eleştirisi her eleştirinin başlangıç koşuludur.

Yanlışın *tanrısal oratio pro aris et foris*'i* çürütüldüğü an, onun *kutsal olmayan* varlığı tehlikeye girmiştir. Cennetin hayalî gerçekliğinde, insanüstü bir varlık arayan ve orada kendi *yansımasından* başka bir şey bulamayan insan, kendi esas gerçeğini aradığı ve kaçınılmaz olarak aramak zorunda olduğu yerde, artık kendi *görünüşünden,* insan-olmayandan başkasını bulmak eğiliminde olmayacaktır.

Dine karşı eleştirinin temeli şöyledir: insanı yapan din

* Kutsal yerlerin ve ocakların savunulması üzerine söylev, yani kendi savunmasını yapmak. —ç.

değil, *dini yapan insandır.* Gerçi, din, henüz kendi kendini bulmamış olan ya da kendini yeniden yitirmiş insanın kendi hakkındaki duygusu ve kendi hakkındaki bilincidir. Ama *insan,* dünyanın dışında bir yerlere çekilmiş soyut bir varlık değildir. İnsan, *insanın dünyası*dır, devlettir, toplumdur. Bu devlet, bu toplum, *dünyanın tersine çevrilmiş bilinci* olan dini yaratırlar, çünkü onların kendileri *tersine çevrilmiş* bir dünyadır. Din bu dünyanın genel teorisi, onun ansiklopedik özeti, halkın düzeyine indirgenmiş mantığı, manevî *son point d'honneur**, coşkunluğu, ahlakî bakımdan onaylanması, gösterişli bütünleyicisi, evrensel avunması ve haklılığıdır. Din, insanın *hayalî gerçekleşmesidir,* çünkü *insanın* esas gerçeği yoktur. O halde dine karşı mücadele etmek, dolaylı olarak, dinin manevî *kokusu* olan *dünyaya* karşı mücadele etmektir.

Dinsel sıkıntı bir yandan gerçek sıkıntının *ifadesi,* bir yandan da gerçek sıkıntıya karşı *protestodur.* Din, aklın içinden atıldığı toplumsal koşulların ruhu olduğu gibi, ezilmiş yaratığın iç çekişidir, taş yürekli bir dünyanın ruhudur da. Din halkın *afyonudur.*

Halkın *aldatıcı* mutluluğu olarak dinin ortadan kaldırılması, halkın *gerçek* mutluluğunun beyan ettiği taleptir. Durumu hakkında hayallerden vazgeçmesini istemek, onun *hayallere gereksinmesi olan bir durumdan vazgeçmesini istemektir.* Öyleyse dinin eleştirisi, *ilke olarak,* dinin *halesi* olduğu bu *gözyaşları vadisinin eleştirisidir.*

Eleştiri, zincirlerin üstünü örten hayalî çiçekleri yoldu; bunu, insanı gerçek umutsuzluğa götüren zincirler taşısın diye değil, zincirleri atsın ve canlı çiçekler toplasın diye yaptı. Dinin eleştirisi, hayalleri olmayan, akıl çağına gelmiş bir insan gibi kendi gerçeğini düşünsün, etkilesin, ona biçim versin diye, kendi çevresinde, yani gerçek güneşi çevresinde dönsün diye insanın hayallerini yıkmıştır. Din, in-

* **Onura dokunan şey. —ç.**

san kendi çevresinde dönmediği sürece, insanın çevresinde dönen hayalî güneşten başka bir şey değildir.

Öyleyse *tarihin görevi gerçeğin ötesinin* ortadan kalkmasından sonra, *bu dünyanın gerçeğini göstermektir*. İnsanın kendi kendini yabancılaştırmasının *kutsal biçimi* bir kez açığa çıkarıldıktan sonra, *kutsal olmayan biçimlerde* kendi kendini yabancılaştırmanın maskesini indirmek ilkin tarihin hizmetinde olan *felsefenin görevidir*. Böylece cennetin eleştirisi yeryüzünün eleştirisine, *dinin eleştirisi hukukun eleştirisine*, tanrıbilimin eleştirisi *politikanın eleştirisine* dönüşür.

Bundan sonraki —bu çalışmaya bir katkı olan— inceleme,[32] önce asıl yapıtı değil de, bir kopyayı, Alman devlet ve hukuk *felsefesini* ele alıyor; bunun tek nedeni de *Almanya*'yla ilgili olmasıdır.

Eğer Alman *statu quo*'sunun* kendisinden hareket edilmek isteniyor ve hatta bu, eksiksiz tek biçimde, yani onu yadsıyarak yapılsaydı, sonuç hep bir *tarihe aykırılık* olarak kalacaktı. Şimdiki siyasal durumumuzun yadsınması, reddi bile şimdiden tozlu bir gerçek halinde modern halkların tarihsel sandık odasında görünüyor. Pudralı perukaları reddetsem, pudrasız perukalar kalıyor. Almanya'nın 1843'teki durumunu yadsısam, kendimi Fransız takvimine göre ancak 1789'da buluyorum, güncel olanın merkezine ise hiç yaklaşamıyorum.

Evet, Alman tarihi, tarihsel gökkubbede hiç bir devletten örnek almamış ve hiç bir halkın örnek almayacağı bir evrimle övünüyor. Gerçekten de modern halkların eski düzeni geri getirmelerini paylaştık, ama devrimlerini paylaşmadık. Biz eski düzenin geri gelmesini tanıdık, çünkü önce başka halklar bir devrim yapmaya cesaret ettiler, ve çünkü başka halklar bir karşı-devrime uğradılar; birincisinde efendilerimiz korktukları için, ikincisinde efendilerimiz korkmadıkları için. Başımızda çobanlarımız, özgürlükle sadece bir

* Mevcut, güncel durum. —ç.

tek gün birlikte olduk, o da toprağa verildiği gün.

Bugünün alçaklığını dünün alçaklığıyla mazur gösteren bir okul, kırbaç dayağı birkaç yıllık, soydan geçme, tarihsel olur olmaz, kırbaç dayağına karşı bütün serf çığlıklarını ayaklanma diye niteleyen bir okul, tarihin, İsrail tanrısının hizmetçisi Musa'ya yaptığı gibi, kendisine sadece *a posteriori*'sini gösterdiği bir okul vardır: bu okul, *tarihsel hukuk okuludur*;[33] demek ki, kendisi Alman tarihinin bir buluşu olmasaydı, Alman tarihini o bulmuş olacaktı. O, halkın kalbinden koparılmış etin her libresi için, bu inancı kucaklayan ve bu inancın görünüşleri üzerine, tarihsel görünüşü üzerine, Alman-hıristiyan görünüşü üzerine ant içen bir Shylock'tur, ama uşak bir Shylock'tur.[34]

Buna karşın, özgürlüğümüzün tarihini, tarihimizin ötesinde, bakir töton ormanlarında arayan, soya çekmeyle tötoncu ve düşünceyle liberal olan yumuşak huylu heyecanlılar da vardır. Ama özgürlüğünüzün tarihi sadece ormanlarda bulunabiliyorsa, o zaman, o tarih, yaban domuzunun özgürlüğünün tarihinden ne ile ayırdedilmektedir? Ayrıca yankının, ormanda bağırılan sözleri sadece yansıttığı çok iyi bilinir. O halde bizi bakir töton ormanlarıyla rahat bırakın!

Almanya'nın durumuna *Savaş*! Buna evet! Bu durum *tarih düzeyinin altındadır*, *her eleştirinin altındadır*, ama caninin insanlık düzeyinin altında olup da *cellâdın* ilgilenmesi gereken bir nesne olarak kalması gibi, bu durum da, eleştiri konusu olarak durmaktadır. Bu duruma karşı mücadelede eleştiri, kafanın tutkusu değil, tutkunun kafasıdır. Bir anatomi bıçağı değil, bir silahtır. Konusu, çürütmek istediği değil, *yok etmek* istediği düşmanıdır. Çünkü bu durumun zihniyeti daha önce çürütülmüştür. Kendiliğinden artık *düşünülmeye değer* bir konu değildir, ama horgörülecek olduğu kadar da horgörülen bir *fiilî varlık* meydana getirmektedir. Eleştirinin kendiliğinden, bu konuyla tam bir uyum içinde olmaya gereksinmesi yoktur, çünkü onunla ilişkileri

açıklığa çıkarılmıştı. Artık *kendiliğinden bir amaç* olarak değil, sadece bir *araç* olarak geçiniyor. Onu canlandıran esas duygu *hoşnutsuzluk*, esas görevi *açığa vurmadır*.

Sözkonusu olan bütün toplumsal alanların karşılıklı sağır bir baskısını, genel ve pasif bir hoşnutsuzluğu, hem kendini beğenmiş hem de uyanıklıktan yoksun bir düşünce kararlılığını ve bütün bunları, bütün değersiz şeylerin sürdürülmesiyle ayakta kaldığı için kendisinin *hükümet yapılmış değersizlik* olduğu bir hükümet sistemi çerçevesinde çizmektir.

Ne manzara! Toplum, sonsuz olarak, bayağı antipatileriyle, kötü vicdanları ve kaba akıl yetmezlikleriyle karşı karşıya gelen çeşitli ırklara bölünüyor; ve *yöneticileri*, bu ırkların herbirinin diğerlerine karşı olan bu belirsiz ve kuşkulu tutumu nedeniyle, değişik biçimler altında da olsa hepsine *feragat etmiş varlıklar* olarak, aralarında bir ayrım yapmadan aynı şekilde davranıyorlar. Ve bunlar, *baskı altında olma*, yönetilme, *mülkiyet halinde olma* olayını bile *bir tanrı ayrıcalığı* olarak kabul etmek ve böyle olduğunu ilân etmek zorundalar! Öbür yandan da büyüklüğü sayılarıyla ters orantılı olan şu prensler var!

Böyle bir durumu konu edinen eleştiri, tam *kavga* içinde bir *eleştiridir*, ve kavgada sözkonusu olan, rakibin soylu olup olmadığı, doğuştan sizin eşitiniz olup olmadığını bilmek değil, onu *vurmaktır*. Sözkonusu olan, Almanlara bir tek hayal ve kaderciliğe boyun eğme anı vermemektir. Gerçek baskıyı, buna baskının bilincini ekleyerek daha ağırlaştırmak, utancı yayınlayarak daha çok yüzkarası haline getirmek gerekir. Alman toplumunun her alanını, Alman toplumunun *partie honteuse*'ü* olarak çizmeli, bu taşlaşmış koşulları, ona kendi şarkısını söyleyerek, eyleme geçmeye zorlamalıdır! Halka *cesaret* vermek için kendi kendinden *korkmayı* öğretmek gerek. Böylece Alman halkının vazgeçilmez

* Utanç verici bölüm. —ç.

gereksinmesi tatmin edilecektir ve halkların gereksinmeleri kendi içlerinde tatmin olmalarının son nedenleridir.

Alman *statu quo*'sunun sınırlı içeriğine karşı bu mücadele *modern* halklar için bile ilgi duyulmayan bir olay olamaz, çünkü Alman *statu quo*'su *a n c i e n r é g i m e*'in* *itiraf edilmiş bütünlenmesi, eski rejim de modern devletin gizli kusurudur.* Almanya'da şimdiki siyasal duruma karşı mücadele, modern halkların geçmişine karşı mücadeledir, ve bu geçmişin anıları onları her zaman gelip rahatsız ederler. Onlar için, kendilerinde trajedisini görmüş oldukları *ancien régime*'in, Almanya'da yeniden ortaya çıkış komedisini oynayışını görmek, öğreticidir. Özgürlük, tek sözcüklük, kişisel bir düşünce iken, bu dünyanın önceden varolan iktidarı olduğu, kendi haklılığına kendi inandığı ya da inanmaya zorlandığı sürece *ancien régime*'in tarihi, *trajik* idi. *Ancien régime,* dünyanın varolan düzeni olarak, ondan meydana gelecek bir dünyaya karşı mücadele ettiği sürece, kişisel bir yanlışı değil, evrensel tarihsel bir yanlışı temsil ediyordu. O halde yıkılışı trajikti.

Buna karşın, bugünkü, tarihe aykırı, evrensel olarak kabul edilmiş bütün belitlerle apaçık çelişkide olan *ancien régime*'in hiçliğini dünyanın gözleri önüne seren Alman rejimi, sadece kendi kendine inandığını sanıyor ve dünyanın aynı kuruntuyu paylaşmasını istiyor. Kendi öz *varlığına* inancı olsaydı, onu, yabancı bir varlığın *görünüşü* altında saklamayı düşünür, kurtuluşunu ikiyüzlülükte ve safsatada arar mıydı? Modern *ancien régime,* artık *gerçek kahramanları* ölmüş bir siyasal düzenin *komedyeninden* başka bir şey değildir. Tarih işleri bütünüyle yapar, eskimiş bir biçimi toprağa götürdüğü zaman çok sayıda aşamalardan geçer. Dünya tarihinin aşılmış bir biçiminin en son aşaması, onun *komedisidir.* Eschyle'in zincire vurulmuş Prometeus'unda trajik bir biçimde ölesiye yaralanmış olan Yunan tanrıları, Lu-

* Eski rejim deyimi bütün metinde Fransızcadır. —ç.

cien'in söyleşilerinde, yeni, bu kez komik bir ölüme daha katlanmak zorunda kaldılar. Tarih niçin böyle bir yol izler? İnsanlık, tarihinden *neşeyle* ayrılsın diye. Bizim Alman siyasal güçleri için de istediğimiz, *neşenin* bu tarihsel görevinin yerine gelmesidir.

Bununla birlikte, *modern* politik-sosyal gerçeğin kendisi eleştiriye tâbi tutulur tutulmaz, kısaca, eleştiri gerçekten insan sorunlarına yükselir yükselmez, kendini Alman *statu quo*'sunun dışında buluyor, yoksa gidip, konusunu, kendi konusunun *altında* arayacaktır. Bir örnek: sanayiin, genel olarak zenginlik dünyasının politik dünyayla ilişkileri modern çağın temel bir sorunudur. Bu sorun, acaba Almanları hangi biçim altında düşündürmeye başlıyor? *Ulusal ekonominin* gümrük koruyuculuğu, yasaklama sistemi biçiminde. Cermen deliliği madde uğruna insanı bıraktı ve işte böylece bir sabah pamukçu şövalyelerimiz ve demir kahramanlarımız yurtsever olarak uyandılar. Yani Almanya'da tekelin içte egemenliği tanınmaya başlanıyor, çünkü ona *dışarda egemenlik* veriliyor. Yani şimdi Almanya'da, Fransa'da ve İngiltere'de bitirilmek üzere olunan yerden başlanmak üzere. Bu ülkelerin teorik olarak mücadele ettikleri ve bu ülkelerde artık sadece zincirlere katlanıldığı gibi katlanılan eski yozlaşmış koşullar, Almanya'da *kurnaz** teoriden en insafsız uygulamaya geçmeye bile ancak cesaret eden güzel bir geleceğin ışıldayan tanyeri gibi selâmlanıyor. Oysa Fransa'da ve İngiltere'de ortaya konan seçenek şöyle: *ekonomi politik* ya da *toplumun zenginlik üzerinde egemenliği*; Almanya'da da şöyle: *ulusal ekonomi* ya da *özel mülkiyetin ulus üzerinde egemenliği*. Yani Fransa ve İngiltere'de sözkonusu olan, sonuçlarının en sonuna gitmiş olan tekelin ortadan kaldırılması, Almanya'da sözkonusu olan tekelin sonuçlarının en sonuna gitmek. Orada sözkonusu olan çözümü bulmak, burada

* Kurnaz, Almancada *listig*'dir; burada Friedrich *List* adı üzerinde bir sözcük oyunu var.[35] —ç.

sözkonusu olan çatışmayı kışkırtmak. Bu, modern sorunların Alman biçimi üzerinde yeterli bir örnektir; bu örnek, tarihimizin, nasıl, beceriksiz bir acemi gibi, şimdiye dek görev olarak, sadece diğerlerinden sonra çok fazla yinelenmiş tarihsel deneyleri yeniden yapmak olduğunu göstermektedir.

Yani eğer Alman gelişmesi *bütünü içinde* Almanya'nın *siyasal* gelişmesinin düzeyini aşmasaydı, bir Alman, güncel sorunlara, en çok, bir *Rusun* karışabildiği kadar karışabilirdi. Ama eğer birey, ulusun sınırlarıyla bağlı değilse, bütünü içinde ulus, bir birey özgürlüğe kavuşuyor diye, kurtulmuyor. İskitler Yunan kültürüne doğru bir adım atmışsa, bunun nedeni, Yunan filozofları arasında bir İskitin[86] bulunması değildir.

Çok şükür biz Almanlar, Scythe'ler değiliz.

Antikçağın halkları kendilerinin tarih-öncesini *mitolojide* hayalle geçirdikleri gibi, biz Almanlar da tarihimizi *felsefede* düşünmekle geçirdik. *Felsefî planda, tarihsel olarak* çağdaş olmamakla birlikte, aktüalitenin çağdaşlarıyız. Alman felsefesi, Alman tarihinin *düşünsel devamıdır*. Yani eğer gerçek tarihimizin *oeuvres incomplètes*'leri* yerine, düşünsel tarihimizin, yani *felsefenin ölüm sonrası yapıtlarının* eleştirisini yapsak, eleştirimiz, aktüalitenin *That is the question*** dediği sorunların merkezinde bulunacaktır. İlerlemiş halklarda modern politik durumla *pratik* çatışma olan şey, böyle bir durumun daha hâlâ varolmadığı Almanya'da, ilk planda böyle bir durumun felsefî yansısıyla *eleştirmeci* çatışmadır.

Alman hukuk ve devlet felsefesi, resmî modern aktüalitenin *al pari* [düzeyinde] bulunan tek *Alman tarihidir*. Yani Alman halkı bu hayalî tarihi, bugün tanıdığı fiilî duruma eklemek, ve sadece varolan durumu değil, onun soyut devamını da eleştiriye tâbi tutmak zorundadır. Alman halkının

* Tamamlanmamış yapıtlar. —ç.
** İşte sorun bu! —ç.

geleceği, ne gerçekten yaşadığı siyasal ve hukuksal koşulların dolaysız yadsınmasıyla ne de düşündüğü koşulların dolaysız gerçekleştirilmesiyle *sınırlanamaz*, çünkü bu düşündüğü koşullar gerçek yaşam koşullarının dolaysız yadsınmasını gerektirmektedirler; düşündüğü koşulların dolaysız gerçekleştirilmesine gelince, bunu komşu halkları gözleme tâbi tutarak, şimdiden bir kez daha nerdeyse *geride bıraktı*. Demek ki, Almanya'da, *pratik* siyasal parti, *felsefenin yadsınmasını* istemekte haklı. Yanlışı bu istek değil, gerçekleştirmediği ve ciddî olarak gerçekleştiremeyeceği bir istekte durmak. Bu yadsımayı, felsefeye sırtını çevirerek ve bir horgörü edasıyla ona sinirli ve bayağı birkaç tümce söyleyerek gerçekleştireceğine inanıyor. Bu, bu partinin felsefeyi *Alman* gerçeğinin bir parçası olarak saymadığını, ya da onu Alman pratiğinin ve felsefenin kullandığı teorilerin *altına* yerleştirdiğini ortaya koyan tarihsel ufuk darlığıdır. *Gerçek ve canlı embriyonlardan* hareket etmemizi istiyorsunuz, ama Alman halkının gerçek ve canlı embriyonunun şimdiye dek sadece *kafasında* ürediğini unutuyorsunuz. Bir sözcükle, *felsefeyi gerçekleştirmeden ortadan kaldıramazsınız*.

Aynı yanlış, bu kez *tersine çevrilmiş* etkenlerle, hareket noktası felsefe olan *teorik* siyasal parti tarafından yapıldı.

Bu parti de bugünkü mücadelede *sadece felsefenin Alman dünyasına karşı eleştirmeci mücadelesini* gördü; *şimdiye dek tanıdığımız felsefenin* bu dünyanın bir parçası ve düşünsel tamlaması olduğuna dikkat etmediği doğru. Felsefeyle aynı varsayımlardan hareket ederek ve felsefe tarafından elde edilmiş sonuçlarda durarak ya da başka yerlerden elde edinilmiş istek ve sonuçları felsefenin dolaysız istek ve sonuçları olarak sunarak, sahibine karşı eleştirmeci, ama kendine karşı eleştirmeci olmayan bir tutum takınıyordu; oysa felsefenin dolaysız istek ve sonuçları —haklı oldukları kabul edilirse— ancak *şimdiye kadarki felsefenin yadsınmasıyla*, felsefe olarak felsefenin *yadsınmasıyla* bulunabilirdi.

Bu partinin daha ayrıntılı bir tasvirini yapmaktan kendimizi alıyoruz. Başlıca kusuru şöyle özetlenebilir: *felsefeyi ortadan kaldırmadan gerçekleştirebileceğini sandı.*

Hegel'in en aklıbaşında, en zengin ve en sonuncu anlatımını vermiş olduğu *Alman Devlet ve Hukuk Felsefesinin Eleştirisi,* hem modern devletin ve onunla ilgili gerçeğin eleştirel incelenmesi, hem de *Alman siyasal ve hukuksal bilincinden* önceki her *tarzın* kararlı yadsınmasıdır; *kurgul hukuk felsefesi* bu bilincin en üstün, en evrensel, bilim düzeyine çıkarılmış ifadesini meydana getirmektedir. Gerçeği ötelerde kalan (bu ötelerde sadece Rhin'in ötelerinde de kalsa) modern devleti, böyle soyut, böyle yüce bir biçimde düşünme, yani kurgul hukuk felsefesi, yalnızca Almanya'da doğabilirdi; ama tersine *gerçek insanı* hesaba katmayan modern *Alman* devlet ideolojisi, modern devletin kendisi *gerçek insanı* hesaba katmadığı için ve hesaba katmadığı sürece, ya da *eksiksiz* insanı sadece hayalî biçimde tatmin ettiği için ve ettiği sürece mümkün olabilirdi. Politikada diğer halkların *yaptıklarını* Almanlar *düşündüler*. Almanya onların *teorik manevî bilinçleriydi.* Düşüncenin soyutlanması ve gururunun yükselmesi her zaman Alman gerçekliğinin darlığı ve kabalığıyla birlikte gitti. Eğer *Alman devlet sisteminin statu quo*'su eksiksiz *ancien régime*'i ifade ediyorsa —bu, modern devletin etinin en derinine batırılmış dikendir—, *Alman devlet biliminin statu quo*'su da, eksikliği içinde *modern devleti* ifade ediyor: etin kendisinin enfeksiyonunu anlatıyor.

Kurgul hukuk felsefesinin eleştirisi, *Alman* siyasal bilincinden önceki tarzın kararlı rakibi olması niteliğinden dolayı bile olsa, öz ereğini kendisinde aramıyor da *görevlere* varıyor, bu görevlerin çözümleri için tek yol ise *pratiktir.*

O zaman şu soru ortaya çıkıyor: Almanya *la hauteur de principes*'ten* bir pratiğe, yani onu sadece modern halkla-

* İlkelerin yüksekliği. —ç.

rın *resmî düzeyine* değil, aynı zamanda, bu halkların çok yakın geleceği olan *insanlık yüceliğine* yükselten bir *devrime* varabilir mi?.

Kuşkusuz, eleştirinin silahı silahların eleştirisinin yerini alamaz, maddî güç ancak maddî güç tarafından yenilebilir, ama teori de, yığınlara hükmeder etmez maddî bir güç haline gelir. Teori, *ad hominem** bir gösteri yapar yapmaz, yığınlara hükmedebilir, ve radikal olur olmaz da *ad hominem* tanıtlamalara başlar. Radikal olmak, işleri kökünden kavramaktır. Ama insan için kök, insanın kendisidir. Alman teorisinin radikalizminin, yani aynı zamanda pratik enerjisinin açık kanıtı, hareket noktasının kararlı ve *olumlu* bir biçimde dinin ortadan kaldırılması olmasıdır. Dinin eleştirisi *insan için en yüce varlık insandır* öğretisine, yani insanı aşağılanmış, köleleştirilmiş, horgörülecek bir varlık haline getiren, köpekler üzerine bir vergi konması dolayısıyla bir Fransızın "Zavallı köpekler! Sizi insan gibi ele almak istiyorlar!" diyerek en güzel biçimde karakterize ettiği tüm toplumsal ilişkilerin devrilmesi için *kesin emre* ulaşır.

Tarihsel olarak da, teorik kurtuluşun Almanya için özgül olarak pratik bir anlamı vardır. Almanya'nın *devrimci* geçmişi gerçekten de teoriktir, *Reform*dur. Eskiden *rahibin* beyninde olduğu gibi, devrim şimdi de *filozofun* beyninde başlıyor.

Kuşkusuz, *Luther, bağlılıktan* gelen köleliği, onun yerine *inançtan* gelen köleliği getirerek yendi. İnancın otoritesini canlandırarak, otoriteye inancı kırdı.

Layikleri papaz yaparak papazları layik haline getirdi. Din duygusunu insanın bilinci yaparak insanı dışarıdan gelen din duygusundan kurtardı. Yüreği zincire vurarak, vücudu zincirlerinden kurtardı.

Ama eğer protestanlık gerçek çözüm olmadıysa da, sorunun doğru biçimde ortaya konması oldu. Artık sözkonusu

* İnsan örneği üzerine. —ç.

olan, layik insanın *kendi dışında olan papaza* karşı mücadelesi değil, ama *kendi içindeki papaza karşı, kendi papaz niteliğine* karşı mücadelesiydi. Ve nasıl ki Alman layiklerinin papazlara dönüşümü —ki bu protestanlığın yapıtıdır— bütün ayrıcalıklı ve darkafalı burjuva papaz sınıflarıyla birlikte şu layik papaları, *prensleri* özgürlüğe kavuşturmuşsa, papaz egemenliği yanlısı Almanların felsefeyle insanlara dönüşümü de *halkı* özgürlüğe kavuşturacaktır. Ama özgürlüğe kavuşmanın prenslerde durmadığı gibi, servetlerinin cismanileştirilmesi de ilkin ikiyüzlü Prusya'nın uyguladığı *kilise soygununda* durmayacaktır. O çağda Alman tarihinin en köklü olayı olan köylü savaşı, tanrıbilim engeli üzerinde başarısızlığa uğradı. Tanrıbilimin kendisinin de başarısızlığa uğradığı bugün, Alman tarihinin en az özgür olayı, *statu quo*'muz, felsefeye çarpıp kırılacaktır. Reform arifesinde, resmî Almanya, Roma'nın en sadık kölesiydi. Devrimin arifesinde Roma'dan daha önemsizlerinin, Prusya'nın ve Avusturya'nın en sadık kölesidir, köy soylularının ve darkafalı burjuvaların kölesidir.

Bununla birlikte, temel bir zorluk, *köklü* bir Alman devriminin yolunu kapatıyor gibi görünüyor.

Devrimlerin, gerçekten de *edilgin* bir öğeye, *maddî* bir *temele* gereksinmeleri vardır. Teori, bir halkta, her zaman, sadece bu teori halkın gereksinmelerinin gerçekleşmesi olduğu ölçüde gerçekleşir. Alman düşüncesinin istekleriyle Alman gerçekliliğinin bu isteklere verdiği yanıtlar arasındaki koca uçurumun benzeri, uygar toplumun devletten ve kendi kendisinden boşanması mı olacaktı? Teorik gereksinmeler hemen pratik gereksinmeler olacak mıdır? Düşüncenin kendini gerçekleştirmeye yöneltmesi yetmez, gerçeğin de düşünce olmaya yönelmesi gerekir.

Oysa Almanya siyasal özgürlüğe kavuşmanın ara basamaklarını modern halklarla aynı zamanda aşmadı. Teoride aştığı basamaklara bile pratikte henüz erişmedi. Nasıl ola-

cak da, sadece kendi öz engellerini değil, aynı zamanda modern halkları tutan engelleri, yani ona kendi gerçek engellerinden kurtulma gibi görünmesi gereken ve bu yüzden erişmeye çalışmak zorunda olduğu engelleri de tehlikeli tek bir atlayışta geçecek? Köklü bir devrim, sadece köklü gereksinmelerin devrimi olabilir; böyle bir devrimin de önkoşulları ve elverişli bir alanı yok görünüyor.

Ama eğer Almanya, kendisini, modern halkların evrimine, bu evrime damga vuran gerçek mücadelelere etkin olarak katılmadan düşüncesinin soyut eylemiyle arkadaşlık etmekle sınırlamışsa, öte yandan zevklerinin, kısmî tatminini tatmadan bu evrimin *acılarını* paylaşmıştır. Bir yanın soyut eylemine, öbür yanın soyut acısı uygun düşmektedir. Onun için Almanya, Avrupa özgürlüğünün düzeyine hiç erişmeden önce, bir sabah Avrupa'nın çöküş başlangıcının düzeyinde bulunacaktır. Onu hıristiyanlığın hastalıklarıyla kemirilmiş bir *fetişiste* benzetmek mümkün olacaktır.

Eğer her şeyden önce *Alman hükümetleri* ele alınırsa, koşulların, Almanya'nın durumunun, Alman kültürünün durumunun, en sonunda mutlu bir içgüdünün bu hükümetleri, avantajlarına sahip olmadığımız *modern devlet* tiplerinin *uygarlaşmış yanlışlarıyla,* eksiksiz olarak yararlandığımız *a n c i e n r é g i m e 'in barbar yanlışlarını* birleştirmeye ittiği görülecektir; öylesine ki, Almanya, kendi *Statu quo*'sunun ötesinde olan devlet biçimlerinin bile akıllılığına olmasa da, en azından akılsızlığına gittikçe daha fazla katılmak zorundadır. Örneğin dünyada, anayasaya uygun denilen Almanya'dan başka, anayasal düzenin gerçeklerine katılmadan hayallerini bu denli saflıkla paylaşan bir başka ülke var mıdır? Ya da basın özgürlüğünün varlığını önceden kabul eden, Fransız Eylül Yasalarının[37] cehennemini, sansür cehennemiyle bağdaştırma işi zorunlu olarak bir Alman hükümetinin buluşu olması gerekmez miydi? Roma Panteon'unda bütün ulusların *tanrıları* bulduğu gibi, Kutsal Roma-Cer-

men İmparatorluğunda da bütün hükümet biçimlerinin *günahları* bulunacaktır. Bu seçmecilik şimdiye dek kuşku duyulmamış bir düzeye erişecektir: bunun kefili özellikle bir Alman kralının[38] politik-estetik oburluğudur; bu hükümdar, krallığının bütün rollerini, feodal ya da bürokratik, mutlak ya da anayasal krallık rollerini oynamak istiyor; bunu, halkın tercümanlığıyla değilse de en azından *kendi öz* kişiliğinde, halk için değilse en azından *kendisi için* yapmak istiyor. *Almanya —yani dünya haline getirilmiş olan şimdinin siyasal gerçeğinin yetersizlikleri—* özel olarak Alman olan engelleri, güncel siyasal gerçeğin genel engelini aşmadan aşamaz.

Almanya için ütopik bir düş olan, *köklü* devrim değildir, *insanın evrensel* olarak özgürlüğe kavuşması değil, tersine kısmî devrimdir, *sadece* siyasal olan devrimdir, binanın direklerini ayakta bırakan devrimdir. Kısmî, sadece siyasal olan bir devrimin temeli nedir? Şudur: *uygar toplumun* bir bölümü özgürlüğe kavuşuyor ve toplumun *tümüne* egemen olmaya erişiyor, belirli bir sınıf, *özel durumundan* hareket ederek, toplumun genel olarak özgürlüğe kavuşması işini ele alıyor. Bu sınıf tüm toplumu kurtarıyor, ama bunu yalnız bütün toplumun bu sınıfın durumunda bulunması, yani paraya ve kültüre sahip olması, ya da bunları istediği gibi elde edebilecek durumunda olması koşuluyla yapıyor.

Uygar toplumun hiç bir sınıfı, kendi içinde ve kitlede bir coşkunluk anı, genel olarak toplumla kardeş gibi olduğu ve onun içinde eridiği bir an yaratmadan bu rolü oynayamaz; o zaman o sınıf toplumla kaynaşır, toplum o sınıfta kendi *evrensel temsilcisini* hisseder ve tanır, o sınıfın istekleri ve hakları gerçekten toplumun kendisinin hakları ve istekleridir, o, gerçekten toplumun başı ve kalbidir. Özel bir sınıf, sadece toplumun genel hakları adına genel egemenliği isteyebilir. Bu kurtarıcı durumunu saldırıyla elde etmek ve bu yoldan toplumun bütün katlarını kendi öz çıkarı için siyasal

açıdan sömürüye ulaşmak için, devrimci enerji ve aklî değerinin duygusu yetmez. *Bir halkın devrimiyle* uygar toplumun *özel bir sınıfının özgürlüğe kavuşmasının* aynı zamanda olması, toplumsal gruplardan *birinin* tüm toplumun grubu yerine geçmesi için, bunun tersine, toplumun bütün kusurlarının başka bir sınıfta yoğunlaşması, belli bir grubun evrensel bir skandala konu olması, evrensel engelin maddeleşmiş şekli olması gerekir, özel bir toplumsal alanın tüm toplumun *herkesçe bilinen cinayetini* kişileştirmesi gerekir, öyle ki bu alandan kurtulmak, kendini bütün zincirlerden kurtarmak gibi gelsin. *Bir* grubun *par excellence** kurtarıcı grup olması için, başka bir grubun da apaçık boyunduruk altına alan grup olması gerekir. Fransız soyluluğunun ve Fransız papaz sınıfının genel olumsuz niteliği onlara en yakın olan ve onlara karşı olan sınıfın, *burjuvazinin* genel pozitif niteliğinin koşulu oldular.

Ama Almanya'daki her özel sınıfın, onları toplumun olumsuz temsilcileri yapabilecek önemi, canlılığı, cesareti, hayasızlığı eksik değildir. Üstelik bir de herbirinin geçici bir süre de olsa halkın ruhuyla özdeşleşmesine olanak tanıyacak kafa genişliği, maddî gücü ve siyasal iktidarda ses kalınlaşmasını göklere çıkaran dehası, düşmana, *bir hiçim, ama her şey olmalıyım*[39] dedirtebilen devrimci cüreti de aynı ölçüde eksiktir. Kişilerin ve aynı zamanda sınıfların Alman ahlâkının ve dürüstlüğünün başlıca öğesi, tersine, düşünce kısırlığıyla gösteri yapan ve bu düşünce kısırlığının kendine karşı kullanılmasına ses çıkarmayan *alçakgönüllü bencilliktir*. O halde Alman toplumunun değişik alanlarının ilişkileri dramatik bir türde değil destan türündedir. İçlerinden herbiri, bir baskıya maruz kalır kalmaz değil de, koşullar, hiç bir etkisi olmadan kendisinin baskı yapabileceği daha aşağı bir toplumsal tabaka yaratır yaratmaz kendi kendinin bilincine sahip olmaya ve özel niyetleriyle diğerle-

* En üstün derecede. —ç.

rinin yanına yerleşmeye başlıyor. *Ahlâkî planda Alman orta sınıfının kendine güveni* bile sadece bütün diğer sınıfların kafa yetersizliğinin evrensel temsilcisi olma bilincine dayanıyor. Tahta *mal à propos** çıkanlar sadece Alman kralları değildir, zaferlerini kutlamadan yenilgiyi tadanlar, onları durduran engeli geçmeden kendi öz engellerini dikenler, varlığı kendini büyüklüğü içinde göstermeden darlığı içinde gösterenler uygar toplumun bütün alanlarıdır; öyle ki büyük bir rol oynama olanağı takdim edilmeden geçmiş oluyor, öyle ki her sınıf kendi üstündeki sınıfla mücadeleye başlar başlamaz, kendini altındaki sınıfla karşı karşıya getiren mücadelenin içine dalmış oluyor. Böylece prensler krallıkla mücadele içinde bulunuyor, bürokrasi soylulukla mücadele içinde, burjuva onların hepsiyle mücadele içinde bulunuyor, proleter de şimdiden burjuvayla mücadeleye giriyor. Kendi açısından orta sınıf[40] özgürlüğe kavuşma fikrine ancak sarılmışken, şimdiden siyasal teorinin ilerlemesi gibi toplumsal koşulların evrimi, bu görüş açısının kendisinin eskimiş, ya da en azından çözümünün şüpheli olduğunu ilân ediyor.

Fransa'da her şey olmayı istemek için bir şey olmak yeterlidir. Almanya'da her şeyden vazgeçmek zorunda kalmamak için hiç bir şey olmamak gerekir. Fransa'da kısmî özgürlüğe kavuşma, evrensel özgürlüğe kavuşmanın temelidir. Almanya'da evrensel özgürlüğe kavuşma her kısmî özgürlüğe kavuşmanın *conditio sine qua non*'udur.** Eksiksiz özgürlük, Fransa'da aşamalarla özgürleşme gerçeğinden, Almanya'da bunun olanaksızlığından doğacaktır. Fransa'da halkın her sınıfı *siyasal* bir *idealisttir*, ve kendi kendinin bilincine önce özel bir sınıf olarak değil de genel olarak toplumsal gereksinmelerinin temsilcisi olarak varır. *Özgürlüğe kavuşturucu rolü*, demek ki, dramatik bir hareketle, toplum-

* Damdan düşer gibi. —ç.
** Zorunlu koşul. —ç.

sal özgürlüğü artık insanın dışındaki ama buna karşın insan toplumu tarafından yaratılmış bazı koşulları önceden yerine getirilmiş varsayarak değil, tersine toplumsal özgürlükten hareket ederek, insan varlığının tüm koşullarını örgütleyerek gerçekleştiren sınıfa varmadan, Fransız halkının sırasıyla değişik sınıflarına düşmektedir. Buna karşın, pratik yaşamın akıldan yoksun olduğu kadar tinsel yaşamın da pratikten yoksun olduğu Almanya'da, uygar toplumun hiç bir sınıfı, *dolaysız* durumu *maddî zorunluluk* ve *kendi zincirleri* tarafından zorlanmadan, genel özgürlüğe kavuşmayı yönetmeye ne gereksinme duyuyor ve ne de onun bunu yapacak yeteneği var.

O halde Alman kurtuluşunun *olumlu* olanağı nerede bulunuyor?

Yanıt: *köklü zincirlere* sahip bir sınıfın; uygar toplumun bir sınıfı olmayan uygar toplumun bir sınıfının; bütün grupların erimesi olan toplumsal grubun; acılarının evrenselliğiyle evrensel bir niteliğe sahip olan ve kendisine *özel bir haksızlık* edilmeyip *haksızlığın kendisi* gösterildiği için *özel hak* istemeyen, artık *tarihsel* bir unvanla değil sadece *insancıl bir* unvanla övünebilecek, yalnız sonuçlarla çelişkide olmayıp Alman siyasal rejiminin önceden varolan koşullarıyla sistematik çelişkide olan alanın; en sonunda, kendini toplumun diğer bütün alanlarından kurtarmadan ve bu yüzden toplumun diğer bütün alanlarını özgürlüğe kavuşturmadan özgürlüğe kavuşamayacak, bir sözcükle, insanın *eksiksiz yıkımı* olan ve bu yüzden *insanın eksiksiz bir yeniden elde edilmesi* olmadan kendini yeniden kazanamayacak bir alanın oluşmasında.

Toplumun özel bir sınıf içinde gerçekleştirmiş olduğu bu erime, *proletaryadır*.

Sınaî gelişmenin başlangıcı sayesinde, proletarya Almanya'da ancak oluşmaya başlıyor, çünkü, Cermen-hıristiyan toplumunun doğal olarak yoksul olan yoksulları ve

serfleri de proletaryanın saflarına ulaşmasına karşın, proletaryayı oluşturan *doğal yasaların sonucu olan* yoksulluk değil, *sunî olarak üretilmiş yoksulluktur*, toplumsal tabakaların toplumun ağırlığı tarafından mekanik olarak meydana gelmiş ezilmesi değil, toplumun *kaba bir biçimde eritilmesinden* ve ilkin de orta sınıfların erimesinden meydana gelen insan kitlesidir.

Dünyanın daha eski düzeninin eridiğini ilân ederken, proletarya *kendi öz varlığının sırrını* açıklamaktan başka bir şey yapmıyor, çünkü kendisi bu düzenin *fiilî* erimesidir. Proletarya *özel mülkiyetin yadsınmasını* isterken toplumun *proletarya için* ilke olarak koyduğunu, kişileştirdiğini *toplumun ilkesi* düzeyine çıkarmaktan başka bir şey yapmamaktadır, ve onun bu işte hiç bir etkisi olmamıştır, çünkü toplumun olumsuz sonucudur. O zaman gelecekteki dünyaya göre proleter, varolan dünyaya göre attan *kendi* atı diye sözettiğinde olduğu gibi halktan *kendi* halkı diye sözederken *Alman* kralıyla aynı hakka sahip olma durumundadır, kral, halkın kendi özel mülkiyeti olduğunu ilân ederken, özel mülk sahibinin kral olduğunu ifade etmekten başka bir şey yapmıyor.

Proletaryanın felsefede *aklî* silahlarını bulduğu gibi, felsefe de proletaryada maddî silahlarını buluyor, ve düşüncenin yıldırımı bu bakir halk toprağının kalbine vurduğunda, *Almanları insan yapacak* kurtuluş gerçekleşecektir.

Elde edilen tabloyu özetleyelim:

Almanya'nın pratikte olanak içinde olan tek kurtuluşu, insanın en üstün varlığı insandır diyen teori açısından kurtuluşudur. Almanya'da *ortaçağdan* kurtulmak, ancak ortaçağın *kısmî* olarak aşılmasından kurtulmak koşuluyla mümkündür. Almanya'da köleliğin *hiç bir* biçimi, *bütün* kölelik biçimlerini kırmadan kırılamaz. İşlerin sonuna dek giden Almanya *baştanbaşa* devrim yapmadan devrim yapamaz. *Alman'ın özgürlüğe kavuşması, insanın özgürlüğe kavuşmasıdır.* Bu

özgürlüğe kavuşmanın başı *felsefe*, *kalbi proletaryadır*. Felsefe, kendini, proletaryayı ortadan kaldırmadan gerçekleştiremez, proletarya felsefeyi gerçekleştirmeden kendini ortadan kaldıramaz.

Tüm iç koşullar yerine geldiğinde, *Alman ayaklanmasının günü, Fransız horozunun ötüşüyle* ilân edilecektir.

[DÖRT]

KUTSAL AİLE, YA DA BRUNO BAUER VE ORTAKLARINA KARŞI ELEŞTİREL ELEŞTİRİNİN ELEŞTİRİSİ[41]

(VI. BÖLÜMDEN BİR PARÇA)

FRİEDRİCH ENGELS — KARL MARX

d) FRANSIZ MATERYALİZMİNE KARŞI ELEŞTİREL MÜCADELE

"Spinozacılık, gerek maddeyi cevhere dönüştüren Fransız uzantısında, gerekse maddeye daha tinsel bir ad veren nedentanrıcılıkta,[42] 18. yüzyıla egemen olmuştu. ... *Spinozacılığın Fransız okulu* ve nedentanrıcılık yandaşları, *sisteminin* gerçek anlamı üzerinde kavga eden iki mürit topluluğundan başka bir şey değillerdi. ... Lumières'lerin bu felsefesi, sade bir şekilde, Fransa'daki hareketle başlayan gericiliğe teslim olma zorunda kaldıktan sonra, *romantizmde* yazgısına terk edilmişti."[43]

Eleştiri için bu kadar.

Fransız materyalizminin eleştirel tarihinin karşısına onun kutsal olmayan tarihini, kitle tarihini koyacağız. Ger-

çekten, meydana gelmiş olduğu gibi olan tarihle, yeninin olduğu gibi eskinin de yaratıcısı "mutlak eleştiri" kuralına göre meydana gelmiş tarihsel bir uçurumun ayırdığını saygıyla kabul edeceğiz. En sonunda, eleştirinin buyruklarına uymak için, kendi kendimize bu eleştirel tarihin "niçin?" yapıldığını, "nereden geldiğini" ve "nereye gittiğini" soracak ve bunları "uzun zaman isteyen bir incelemenin konusu" yapacağız.

"*Doğru olarak* ve *bayağı anlamda* konuşursak", 18. yüzyılın Fransız aydınlanma felsefesi ve özellikle *Fransız materyalizmi*, sadece varolan siyasal kurumlara karşı, varolan dine ve tanrıbilime karşı bir mücadele olmadılar, aynı zamanda 17. yüzyılın *metafiziğine*[44] karşı ve *her metafiziğe, özellikle* Descartes'ın, Malebranche'ın, Spinoza ve Leibniz'in metafiziklerine karşı *açık* bir mücadele, *ilân edilmiş* bir mücadele de oldular. Feuerbach'ın ilk kez olarak *Hegel*'e karşı kararlı bir tutum takınmadığı gün *felsefenin ılımlılığını kurgunun sarhoşluğuyla* karşı karşıya getirdiği gibi, *felsefe metafizikle* karşı karşıya getirildi. Fransız aydınlanma felsefesi ve özellikle 18. yüzyılın *Fransız materyalizmi* karşısında geri çekilmek zorunda kalan 17. yüzyıl *metafiziği, zafere erişmiş ve esas olarak tahta yeniden Alman felsefesi olarak*, ve özellikle 19. yüzyılın *kurgul Alman felsefesi olarak* çıktı. *Hegel*, dâhice bir biçimde, metafiziği, her tanınan metafiziğe ve Alman idealizmine birleştirdikten ve evrensel bir metafizik imparatorluk kurduktan sonra, 18. yüzyılda olduğu gibi, tanrıbilime karşı saldırıya, *kurgul metafiziğe* ve her *metafiziğe* karşı saldırıya bundan böyle yeniden yanıt verildiği görüldü. Metafizik bizzat *kurgunun* çalışmasıyla bütünlenmiş ve *hümanizmle* uyuşan *materyalizm* karşısında, bir daha dirilmemek üzere yok olacaktır. Oysa eğer *Feuerbach* teori alanında *hümanizmle* uyuşan materyalizmi temsil etmişse, *pratik* alanda onu temsil etmiş olanlar Fransız ve İngiliz *sosyalizmi* ve *komünizmidir*.

"*Doğru olarak* ve *bayağı anlamda* konuşursak", ***Fransız materyalizminin iki eğilimi*** vardır: biri kökenini *Descartes*'tan, öteki *Locke*'tan alır. İkincisi ***Fransız*** uygarlığının ***eksiksiz*** bir öğesidir ve doğrudan ***sosyalizme*** ulaşır; öteki ***mekanik*** materyalizm, asıl ***Fransız doğabilimine*** ulaşır. İki eğilim de gelişmeleri sürecinde karşılaşırlar. Burada ne doğrudan *Descartes*'tan gelen Fransız materyalizmi, ne de *Newton*'un Fransız okulu ve Fransız doğabiliminin genel gelişmesi üzerinde durmamıza gerek yok.

O halde kendimizi aşağıdaki konuyla sınırlayalım:

Descartes, *fiziğinde maddeye* kendiliğinden yaratıcı bir güç yüklemiş ve ***mekanik*** hareketi onun temel işi olarak düşünmüştü. ***Fiziğini metafiziğinden*** tümüyle ayırmıştı. Fiziğinin *içinde*, *madde* tek *tözdür*, varlığın ve bilginin tek nedenidir.

Fransız ***mekanik*** materyalizmi, Descartes'ın metafiziğine karşıt olarak *fiziğine* bağlanmıştı. Müritleri meslekten *anti-metafizikçi*, yani *fizikçi* oldular.

Bu okul, doktor *Leroy*'la başlar, en üst noktasına doktor *Cabanis*'le ulaşır ve okulun merkezi de doktor *La Mettrie*'-dir. Leroy —*La Mettrie*'nin 18. yüzyılda yaptığı gibi— ruhun ***vücudun bir tarzından*** ve ***düşüncelerin*** de ***mekanik hareketlerin bir tarzından*** başka bir şey olmadığını ilân ederek, ***hayvanın*** kartezyen yapısını insan ruhuna naklettiğinde *Descartes* henüz hayattaydı. Hatta Leroy, Descartes'ın gerçek görüşünü sakladığına inanıyordu; Descartes bunu protesto etti. 18. yüzyılın sonunda *Cabanis*, *İnsan Fiziği ile Ahlâkı Arasındaki İlişkiler* adlı yapıtıyla kartezyen materyalizmi tamamladı.

Kartezyen[45] materyalizm bugün Fransa'da varlığını sürdürmektedir. Büyük başarılarını *doğanın mekanik biliminde* kaydetmektedir; bu bilime de, "*doğru ve bayağı anlamda* konuşursak", *romantizmden* başka bir kusur bulunmuyor.

Fransa için özellikle *Descartes* tarafından sunulan 17.

yüzyıl *metafiziği* ilk anından *uzlaşmaz karşıtı* olarak materyalizmi buldu. Descartes materyalizmle *epikürosçu* materyalizmin canlandırılması *Gassendi*'nin kişiliğinde bizzat karşılaştı. Fransız ve İngiliz materyalizmi hep *Demokritos* ve *Epiküros*'la sıkı bir ilişki içinde bulundu. Kartezyen metafiziğin, *İngiliz* materyalisti *Hobbes*'un kişiliğinde başka bir karşıtı oldu. Gassendi ve Hobbes, rakiplerine, onların ölümünden çok sonra rakipleri bütün Fransız okullarında resmî güç olarak egemenliğini sürdürdüğü bir anda üstün geldiler.

Voltaire, 18. yüzyıl Fransızlarının *cizvitlerle*[46] *jansenistlerin*[47] kavgalarına karşı ilgisizliğin nedeninin, felsefeden çok *Law*'ın[48] malî spekülasyonlarında olduğuna dikkati çekti. O halde 17. yüzyıl metafiziğinin çöküşü, 18. yüzyıl materyalist teorisiyle, ancak, bu teorik hareketin kendisinin Fransız yaşamının o zamanki pratik görünüşüyle açıklandığı kadar, açıklanabilir. Bu yaşamın ereği, dolaysız şimdiki zaman, geçici zevk ve geçici çıkarlar, bir sözcükle *yeryüzü* dünyasıdır. Tanrıbilime karşı anti-metafizik ve materyalist pratiğe zorunlu olarak tanrıbilime karşı, anti-metafizik, materyalist teoriler uyacaktı. Metafizik, *pratik açıdan* her türlü saygınlığı yitirmişti. Görevimiz burada *teorik* evrimi kısaca belirtmekle sınırlanıyor.

17. yüzyıl metafiziğinin (Descartes, Leibniz vb. düşünülsün) hâlâ olumlu, dinsel olmayan bir içeriği vardı. Matematikte, fizikte ve kendi yetkisinde görünen başka belirli bilimlerde buluşlar yapıyordu. Ama 18. yüzyıl başlar başlamaz, bu görüntü kaybolmuştu. Olumlu bilimler metafizikten ayrılmışlar ve kendi öz etki alanlarını çizmişlerdi, gerçek varlıklar ve dünya işleri bütün ilgiyi çekmeye başladığı anda, tüm metafizik zenginlik düşünce varlıklarına, ve gökyüzü işlerine indirgenmiş bulunuyordu. Metafizik yavanlamıştı. 17. yüzyılın son büyük metafizikçileri Malebranche ve Arnauld'un öldükleri yıl, *Helvétius* ve *Condillac* doğmuşlardı.[49]

Teorik planda, 17. yüzyıl metafiziğinin her metafiziğin *saygınlıklarını* yitirten adam *Pierre Bayle* oldu. Silahı, metafiziğin kendisinin sihirli formülleriyle uydurulmuş *kuşkuculuktu*. O da hareket noktasını kartezyen metafiziğin içinden aldı. Feuerbach *kurgul felsefeyle* mücadeleye kurgul tanrıbilime karşı mücadele ederek vardı, çünkü tanrıbilimin son dayanağının kurguda olduğunu biliyor ve çünkü onun için tanrıbilimcilerin iğreti bilimlerinden vazgeçip *kaba* ve tiksindirici *inanca* dönmeleri için zorlamak gerekiyordu; ve aynı biçimdedir ki, dinsel kuşkular duyduğu için Bayle de bu inancı destekleyen metafizikten kuşku duymaya başladı. Böylece metafiziği bütün tarihsel evrimi içinde eleştiriye bağlı kıldı. Metafiziğin ölümünün tarihini yazmak için kendini metafiziğin tarihçisi yaptı. Özellikle *Spinoza* ve *Leibniz*'in görüşlerini çürüttü.

Pierre Bayle metafiziği kuşkuculukla çözerek, materyalizme ve sağduyu felsefesine, Fransa'da kabul edilmelerini hazırlamaktan daha iyisini yaptı. Saf tanrıtanımazlardan oluşan bir toplumun *varolabileceğini*, bir tanrıtanımazın dürüst insan *olabileceğini*, insanın tanrıtanımazlıkla değil, boş inanç ve puta tapmayla değerden düştüğünü *tanıtlayarak* yakında kurulacak olan *tanrıtanımaz* toplumu haber verdi.

Bir Fransız yazarının deyimiyle, *Pierre Bayle* "*17. yüzyıl anlamıyla metafizikçilerin sonuncusu*" ve "*17. yüzyıl anlamıyla filozofların ilki*" oldu.

Tanrıbilimin ve 17. yüzyıl metafiziğinin olumsuz çürütülmesi olayının yanısıra, *olumlu* bir *anti-metafizik* sistem gerekiyordu. Zamanın canlı pratiğini sistemleştiren ve ona teorik bir temel veren bir kitaba gereksinme vardı. *Locke*'un *İnsan Anlayışı Üzerine Deneme*[50] adlı yapıtı, Manş'ın öbür kıyısından kararlaştırılmış gibi anında geldi. Sabırsızlıkla beklenen bir konuk gibi coşkunlukla karşılandı.

Şu soru sorulabilir: *Locke*, *Spinoza*'nın rasgele bir mü-

ridi olamaz mı? "Dinsel olmayan" tarih şöyle yanıt verecektir:

Materyalizm Büyük-Britanya'nın gerçek oğludur. Daha bu zamanlar Büyük-Britanya'nın büyük skolastiği[51] *Duns Scot* kendine "*maddenin düşünebilip, düşünemeyeceğini.*" soruyordu.[52]

Locke'un yapıtının Fransızlar için ne kadar zamanında geldiğini daha önce anımsatmıştık. Locke, *sağduyunun* felsefesini kurmuştu, yani dolaşık bir yoldan, normal insan duyularından ve bu duyular üzerine kurulmuş anlayıştan ayrılan filozofların varolmadığını bildirmişti.

Locke'un *Fransız* yorumcusu ve *dolaysız* müridi olan *Condillac*, anında *Locke*'un duyumculuğunu 17. yüzyılın metafiziğine karşı yöneltti. Fransızların bu metafiziği, hayalin ve tanrıbilimci önyargıların sağduyudan yoksun basit bir teorisi olarak haklı olarak reddettiklerini tanıtladı. *Descartes*, *Spinoza*, *Leibniz* ve *Malebranche*'ın sistemlerinin çürütüldüğü bir yapıt yayınladı.

İnsan Bilgilerinin Kökeni Üzerine Deneme adlı yapıtında Locke'un düşüncelerini geliştirdi, ve yalnız ruhun değil duyuların da, yalnız düşünceler oluşturma sanatının değil, duyularla yapılan algının da *deney* ve *alışkanlık* işi olduğunu gösterdi. O halde insanın tüm gelişmesi *eğitime* ve *dış koşullara* bağlıdır. Condillac'ın Fransız okullarından ayağının kaydırılışı sadece *seçmeci* felsefeyle mümkün oldu.

Fransız materyalizmiyle *İngiliz* materyalizmi arasındaki fark, iki ulus arasındaki farktır. Fransızlar, İngiliz materyalizmine ruh, vücut ve kan, zerafet verdiler. Materyalizmi, onda eksik olan mizaçla ve çekicilikle donatıyorlar. Onu *uygarlaştırıyorlar*.

Materyalizmin özgür olarak Fransız niteliğini alması, gene Locke'tan hareket eden *Helvétius*'ta gerçekleşti. Helvétius daha girişte materyalizmi toplumsal yaşama göre tasarlıyor (Helvétius'un *İnsan Üzerine* adlı yapıtı). Duyularla

kavranan özellikler ve özsaygı zevk ve iyi anlaşılmış kişisel çıkar, her ahlâkın temelleridir. İnsanların zihinlerinin doğal eşitliği, aklın ilerlemesiyle sanayiin ilerlemesinin birliği, insanın doğal iyiliği, eğitimin mutlak güçlülüğü, işte sisteminin başlıca öğeleri bunlardır.

La Mettrie'nin yazıları, bize, kartezyen materyalizmle İngiliz materyalizminin bir birleşimini veriyor. Descartes'ın fiziğini ayrıntılarına kadar kullanıyor. "*Makine-insan*"ı Descartes'ın *makine-hayvan*ından kopya edilmiştir. D'Holbach'ın *Doğanın Sistemi*'nde, fizik bölümü gene İngiliz ve Fransız materyalistlerinin bir karmasıdır, ahlâk bölümü de esas olarak Helvétius'un ahlâkı üzerine kurulmuştur. Metafiziğe hâlâ en sık bağlanan ve bunun için de Hegel'in övgülerine konu olan Fransız materyalisti *Robinet* (*Doğa Üzerine*) ısrarla *Leibniz*'e başvurmaktadır.

Artık Descartes'ın fiziğinden ve İngiliz materyalizminden çıkan Fransız materyalizminin ikili kökenini ve Fransız materyalizminin 17. yüzyıl *metafiziğine*, Descartes, Spinoza, Malebranche ve Leibniz'in metafiziğine karşıtlığını tanıtladıktan sonra, Volney'den, Dupuis'den, Diderot'dan vb. sözetmemize gerek kalmıyor. Bu karşıtlık, Almanlara, ancak kendileri *kurgul metafizikle* karşıt olduklarından beri görünebilirdi.

Kartezyen materyalizmin sonu, nasıl *asıl adıyla doğabilimine* çıkıyorsa, Fransız materyalizminin diğer eğilimi de o biçimde doğrudan *sosyalizme* ve *komünizme* ulaşır.

Materyalizmin, insanların doğuştan gelen iyiliği ve eşit zihinsel verileri üzerine, deneyin, alışkanlığın, eğitimin mutlak güçlülüğü üzerine, dış koşulların insan üstündeki etkileri üzerine, sanayiin büyük anlamı üzerine, zevkin meşruluğu üzerine, vb. öğretileri incelendiği zaman, onu zorunlu olarak komünizme ve sosyalizme bağlayan şeyi bulmak için büyük bir kavrayışa gerek yoktur. Eğer insan, her bilgiyi, her duyuyu vb., duyularla kavranan dünyadan ve bu dünya için-

deki deneyden alıyorsa, o halde önemli olan, ampirik dünyayı, insanın gerçekten insancıl olan şeyin deneyini yapacak ve bunun alışkanlığını alacak, insan olarak kendini deneyecek biçimde örgütlemektir. Eğer iyi anlaşılmış çıkar her ahlâkın ilkesiyse, önemli olan insanın özel çıkarının insan çıkarıyla birbirine karışmasını sağlamaktır. Eğer insan materyalist anlamda özgür değilse, yani şundan bundan sakınmanın olumsuz gücüyle değil de kendi gerçek kişiliğini değerlendirmenin olumlu gücüyle özgürse, suçu kişide cezalandırmayıp suçun anti-sosyal odaklarını yıkmak ve herbirine kendi yaşamının esas meydana gelişi için gerekli toplumsal alanı vermek gerekir. Eğer insan koşullar tarafından oluşturulmuşsa, koşulları insanca oluşturmak gerekir. Eğer insan, doğası gereği toplumculsa, gerçek doğasını ancak toplum içinde geliştirir ve doğasının gücü tek başına bireyin gücüyle değil toplumun gücüyle ölçülmelidir.

Bu savlara, ve buna benzer başka savlara, hemen hemen sözcüğü sözcüğüne en eski Fransız materyalistlerinde bile raslanmaktadır. Burası, onları yargılama yeri değildir. Locke'un oldukça eski bir müridi olan *Mandeville*'in *Kötülüklerin Savunması* adlı yapıtıyla materyalizmin sosyalist eğilimini belirtebiliriz. Mandeville kötülüklerin *bugünkü* toplumda *vazgeçilmez* ve *yararlı* olduklarını göstermektedir. Ve bu da, bugünkü toplumun savunması değildir.

Fourier, dolaysız olarak, Fransız materyalistlerinin öğretisinden hareket etmektedir. *Babuvistler*[58] kaba, uygar olmayan materyalistlerdi, ama geliştirilmiş komünizm bile *doğrudan Fransız materyalizminden* kalmadır. Gerçekten de *Helvétius*'un ona verdiği çehreyle, materyalizm, anayurduna, *İngiltere*'ye yeniden dönüyor. *Bentham*, *iyi anlaşılmış çıkar* sistemini Helvétius'un ahlâkı üzerine kurarken, *Owen* da *Bentham*'ın sisteminden hareketle İngiliz komünizmini kuruyor. İngiltere'de sürgünde olan Fransız *Cabet* orada yerli komünist düşünceler tarafından uyarılıyor ve komünizmin en

tanınır, ama en yüzeysel temsilcisi olmak üzere Fransa'ya dönüyor. Daha bilimsel Fransız komünistleri *Dézamy*, *Gay*, vb. Owen gibi, *materyalizmin* öğretisini *gerçek insancılığın* öğretisi ve *komünizmin mantıkî* temeli olarak geliştiriyorlar...

[BEŞ]

FEUERBACH ÜZERİNE TEZLER[54]

(1845 İLKYAZINDA BRÜKSEL'DE YAZILDI)

KARL MARX

I

Feuerbach'ın materyalizmi de dahil olmak üzere bütün eski materyalizmin başlıca kusuru, nesnenin, gerçekliğin, duyularla kavranan dünyanın, bu materyalizmlerde, *insanın somut eylemi* olarak, *pratik* olarak, öznel bir biçimde değil de *nesne* ya da *sezgi* biçiminde ele alınmasıdır. Bunun için, *etkin yön*, idealizm tarafından, materyalizme karşıt olarak geliştirildi — ama yalnızca soyut olarak, çünkü idealizm, gerçek, somut eylemi, bu sıfatıyla, doğal olarak tanımıyordu. Feuerbach somut nesneler ister, düşüncenin nesnelerinden gerçekten ayrı nesneler ister; ama insan eyleminin kendisini *nesnel* eylem olarak ele almaz. Bunun içindir ki *Hıristiyanlığın Özü*'nde, gerçekten insansal eylem olarak yalnız teorik

eylemi kabul eder, bu arada pratiği sadece iğrenç, tefeci görünüşü içinde ele alır ve saptar. Bu yüzden de "devrimci eylem"in, eleştirici pratik eylemin önemini anlamaz.

II

İnsan düşüncesinin nesnel bir gerçekliğe erişip erişemeyeceği, teorik bir sorun değil, pratik bir sorundur. İnsanın gerçeği, yani düşüncesinin gerçekliğini, gücünü, o düşüncenin altında yatan şeyi pratik içinde kanıtlamakla yükümlüdür. Pratikten soyutlanmış olan düşüncenin gerçekliği ya da gerçeksizliği üzerine tartışma — düpedüz *skolastik* bir sorundur.

III

İnsanların, koşulların ve eğitimin ürünleri olmasını, dolayısıyla başka insanların başka koşulların ve değişik bir eğitimin ürünleri olmasını isteyen materyalist öğreti, koşulları değiştirenlerin bizzat insanlar olduklarını ve eğiticinin de eğitilmeye gereksinmesi olduğunu unutur. Bu yüzden, (örneğin Robert Owen'da olduğu gibi) toplumu, kaçınılmaz olarak, biri toplumun üstünde olan iki kısma bölmeye yöneliyor.

Koşulların ve insan eyleminin değişmesinin aynı anda olması, akla-uygun olarak, ancak devrimci pratik olarak değerlendirilebilir ve anlaşılabilir.

IV

Feuerbach, dinin insanı kendine yabancılaştırdığı ve dünyayı, tasvir konusu dinsel bir dünya ve gerçek bir dünya olarak ikiye böldüğü olgusundan yola çıkıyor. Feuerbach'ın çalışması, dinsel dünyayı dünyevî temeline oturtmaktan iba-

rettir. Bu işi tamamladıktan sonra asıl şeyin hâlâ tamamlanmayı bekler halde olduğunu gözden kaçırıyor. Dünyevî temelin kendi kendisinden ayrılıp, kendisini bağımsız bir krallık gibi bulutlara yerleştirmesi olgusu, ancak bu dünyevî temelin içten yırtılması ve iç çelişkileriyle açıklanabilir. O halde bu dünyevî temeli önce çelişkisi içinde ele almak ve daha sonra da çelişkinin ortadan kaldırılması yoluyla pratik içinde devrimcileştirmek gerekir. Demek ki, örneğin yeryüzü ailesinin, gökyüzü ailesinin sırrı olduğu bir kez bulunduktan sonra, yeryüzü ailesinin teorik eleştirisi yapılmalı ve pratikte devrimcileştirilmelidir.

V

Soyut düşüncenin tatmin etmediği Feuerbach *duyularla elde edilen sezgiye* çağrı yapıyor, ama duyularla kavranan dünyayı insanın somut pratik eylemi olarak görmüyor.

VI

Feuerbach, dinsel özü, insan özünde çözümlüyor. Ama insan özü, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Gerçekliği içinde o, toplumsal ilişkilerin bütünüdür.

Bu gerçek varlığın eleştirisine girmeyen Feuerbach, dolayısıyla şunları yapmak zorunda kalmıştır:

1. *Tek başına*, soyut bir insan bireyinin varlığını önceden kabul ederek tarihin akışını hesaba katmamak ve dinsel düşünüşü değişmez, kendisi için varolan bir şey yapmak.

2. Çok sayıda bireyi salt *doğal* bir biçimde birbirine bağlayarak, "insanı", yalnızca bir tür olarak, iç ve sağır evrensellik olarak kabul etmek.

VII

İşte bu nedenledir ki, Feuerbach, "dinsel düşünüş"ün kendisinin bir *toplumsal ürün* olduğunu ve incelediği soyut bireyin aslında belirli bir toplum biçimine ait olduğunu görmüyor.

VIII

Toplumsal yaşam esas olarak *pratiktir*. Teoriyi mistisizme döndüren bütün sırlar, köklü çözümlerini, insan pratiğinde ve bu pratiğin anlaşılmasında buluyorlar.

IX

Sezgisel materyalizmin, yani maddî dünyayı pratik eylem olarak kavramayan materyalizmin ulaştığı en üst nokta, "burjuva toplumu" içinde tek tek ele alınmış bireylerin bakış biçimidir.

X

Eski materyalizmin bakış açısı, "*burjuva*" toplumdur. Yeni materyalizmin bakış açısı ise, *insan toplumu*, ya da toplumlaşmış insanlıktır.

XI

Filozoflar yalnızca dünyayı değişik biçimlerde *yorumlamakla yetindiler*, sözkonusu olan onu *değiştirmektir*.

[ALTI]

ALMAN İDEOLOJİSİ[55]

KARL MARX — FRİEDRİCH ENGELS

DEMEK Kİ, olgular şunlardır: belirli bir tarza göre bir üretici eylemleri olan belirli bireyler, belirli toplumsal ve siyasal ilişkilere girerler. Her ayrı durumda, ampirik gözlemin, toplumsal ve siyasal yapı ile üretim arasındaki bağları içinde ve ampirik olarak ve hiç bir kurnazlığa ve tahrife sapmadan göstermesi gerekir. Toplumsal yapı ve devlet, aralıksız olarak, belirli bireylerin yaşam sürecinden doğar: ama, kendi öz tasarımlarında ya da başkalarının tasarımlarında ortaya çıkabildikleri gibi bireylerin yaşam sürecinden değil, *gerçekte* oldukları gibi, yani iş gördükleri ve maddî olarak üretimde bulundukları gibi bireylerin, şu halde kendi iradelerinden bağımsız ve belirli maddî temeller üzerinde ve ko-

şullar ve sınırlar içinde hareket eden bireylerin yaşam sürecinin sonucu olarak meydana gelir.*

Fikirlerin, tasarımların ve bilincin üretimi, ilkin doğrudan ve dolaylı bir şekilde insanların maddî eylemine ve maddî alışverişine bağlıdır, o, gerçek hayatın dilidir. İnsanların tasarımları, düşüncesi ve zihinsel alışverişi, burada, onların maddî davranışlarının dolaysız anlatışı olarak kendini gösterir. Bir halkın siyasal dilinde, yasalarının, ahlâkının, dininin, metafiziğinin vb. dilinde kendini gösterdiği gibi, kafa ürünü için de aynı şey sözkonusudur. Kendi tasarımlarının, kendi fikirlerinin vb. üreticileri insanlardır, ama işgören, kendi üretici güçlerinin ve bu üretici güçlerin karşılığı olan ilişkilerin, alabilecekleri en geniş biçimleri de dahil olmak üzere, belirli bir gelişmesiyle koşullandırıldıkları biçimindeki gerçek insanlardır. Bilinç, hiç bir zaman bilinçli varlıktan [*das bewusste Sein*] başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir. Ve eğer, her ideolojide insanlar ve onların ilişkileri, bize, karanlık bir odada imişçesine başaşağı görünüyorsa, bu olay da, tıpkı nesnelerin, gözün ağ tabakası üzerindeki tersliğinin onun doğrudan fiziksel yaşam sürecinden ileri gelmesi gibi, onların tarihsel yaşam süreçlerinden ileri gelir.

Gökten yeryüzüne inen Alman felsefesinin tersine, burada, yerden gökyüzüne çıkılır. Başka deyişle, sonunda etten ve kemikten insanlara varmak üzere, ne insanların söyledikleri, şöyle ya da böyle sandıklarından, tasarımladıkların-

* *Bundan sonra elyazmasından silinmiş bir pasaj vardır:* Bu bireylerin kendileri hakkındaki tasarımları ya doğa ile ilişkilerinin, ya kendi aralarındaki ilişkilerin tasarımlarıdır, ya da kendi öz doğaları üzerine olan tasarımlarıdır. Açıktır ki, bütün bu durumlarda, bu tasarımlar gerçek ilişkilerinin ve gerçek faaliyetlerinin, üretimlerinin, ilişkilerinin, toplumsal ve politik örgütlenmelerinin bilinçli —gerçek ya da hayalî— ifadesidir. Tersi varsayım, ancak gerçek, maddî olarak belirlenmiş bireyler yanında, ayrıca başka bir ruh varsayılırsa mümkündür. Eğer bu bireylerin gerçek ilişkilerinin bilinçli ifadesi hayaliyse, eğer bu bireyler tasarımlarında gerçekliklerini başaşağı koyuyorlarsa, bu da onunla faaliyet tarzlarının ve bundan doğan sınırlı toplumsal ilişkilerin sonucudur. —*Ed.*

dan ve ne de insanların başkalarının sözlerinde, düşüncesinde, imgelerinde, ve tasarımında ne olduklarından hareket edilemez; hayır, gerçek eylemleri içindeki insanlardan hareket edilir; bu yaşamsal sürecin ideolojik yansı ve yankılarının gelişmesi de, insanların bu gerçek yaşam süreçlerinden hareketle ortaya konulabilir. Ve hatta insan beynindeki olağanüstü görüntüler bile deneysel olarak saptanabilen ve maddî temellere dayanan, insanların maddî yaşamlarının sürecinden zorunlu olarak doğan yüceltmelerdir. Bu bakımdan, ahlâk, din, metafizik ve ideolojinin bütün geri kalanı, aynı şekilde bunların karşılığı olan bilinç şekilleri derhal bütün özerk görünüşünü yitirirler. Bunların bir tarihi yoktur, gelişmeleri yoktur; tersine, maddî üretimlerini ve maddî ilişkilerini geliştirerek, kendilerine özgü olan bu gerçek ile birlikte hem düşüncelerini, hem de düşüncelerinin ürünlerini değişikliğe uğratan insanların kendileridir. Yaşamı belirleyen bilinç değildir, bilinci belirleyen yaşamdır. Birinci biçimde, şeylerin ele alınışında, canlı birey imiş gibi bilinçten hareket edilir, gerçek yaşama uygun düşen ikinci biçimde ise gerçek ve canlı bireylerin kendilerinden hareket edilir ve bilinç, yalnızca *onların bilinci* olarak dikkate alınır.

... BİLİNÇ, demek ki, birdenbire toplumsal bir üründür ve genel olarak insanlar var oldukları sürece böyle kalır. Elbette ki, bilinç, ilkin ancak *en yakın* duyularla kavranan çevrenin bilincidir, ve bilinçlenmekte olan bireyin, kendisi dışında yer alan öteki şeyler ve öteki kişiler ile olan sınırlı bağlantısının bilincidir; bilinç, aynı zamanda, insanların karşısına önceleri baştan aşağı yabancı, mutlak güçlü ve el uzaltılamaz bir güç olarak dikilen, insanların kendisine karşı düpedüz hayvanca bir davranış içinde bulundukları ve insanları da hayvanları ürküttüğü kadar ürküten bir doğanın bilincidir; o halde, salt hayvanca bir doğa bilincidir (doğa dini).

Hemen görülür ki, bu doğa dini, ya da doğaya karşı bu belirli ilişkiler, toplum biçimiyle koşullandırılırlar, ve *vice versa*. Burada, başka her yerde olduğu gibi, insanın ve doğanın özdeşliği, insanların doğa karşısındaki sınırlı davranışlarının kendi aralarındaki sınırlı davranışlarını koşullandırması biçiminde, ve kendi aralarındaki sınırlı davranışlarının da, onların doğa ile olan sınırlı ilişkilerini koşullandırması biçiminde kendini gösterir, çünkü, kesin olarak, doğa, tarih tarafından henüz pek az değişikliğe uğratılmıştır. Ve, öte yandan, çevresindeki bireylerle ilişki kurmak zorunluluğunun bilinci, kısaca toplum halinde yaşadığı olgusu nedeniyle, insan için bilincinin başlangıcını işaret eder.

Bu başlangıç, bu evrede toplumsal yaşam ne kadar hayvansal ise o kadar hayvansaldır; basit bir sürü bilincidir, ve burada, insan, koyundan, sadece bilincinin, onda içgüdü yerini alması olgusuyla ya da içgüdüsünün bilinçli bir içgüdü olması olgusuyla ayırdedilir. Bu sürü bilinci, ya da aşiret bilinci, üretkenliğin artması, gereksinmelerin çoğalması ve daha önceki iki unsurun temelinde bulunan nüfusun çoğalması ile orantılı olarak gelişir ve daha sonra yetkinleşir. İlkel durumunda, cinse ilişkin davranışta işbölümünden başka bir şey olmayan işbölümü, böylece gelişir, ve sonra (örneğin bedensel güç gibi) doğal durumlar yüzünden gereksinmeler, raslantılar vb. yüzünden, ve sonra kendiliğinden ya da "doğal olarak" işbölümü haline gelir. İşbölümü, ancak maddî ve aklî bir işbölümü meydana geldiği andan itibaren gerçekten işbölümü haline gelir.* Bu andan itibaren, bilinç, mevcut pratiğin bilincinden başka bir şey olduğunu, gerçek bir şeyi temsil etmeksizin bir şeyi *gerçek olarak* temsil ettiğini gerçekten *sanabilir*. Bu andan itibaren, bilinç, dünyadan kurtulma ve "salt" teorinin, tanrıbilimin, felsefenin, ahlâkın vb. oluşmasına geçme durumundadır. Ama bu teori, bu tanrıbi-

* *Marx, bunun hizasına, sağ sütuna şunları yazmıştır:* ideologların ilk biçimi *papazlar*, aynı zamanda oluyor. —*Ed.*

limi, bu felsefe, bu ahlâk vb. bile, mevcut ilişkilerle çelişki haline girdiklerinde, bu, ancak mevcut toplumsal ilişkilerin mevcut üretici güçlerle çelişki haline gelmiş olmasından ileri gelebilmektedir; zaten belirli bir ulusal ilişkiler çemberinde, bu durum, çelişkinin bu ulusal alanın içinde değil, ama bu ulusal bilinç ile öteki ulusların pratiği arasında, yani bir ulusun ulusal bilinci ile evrensel bilinci arasında* (halen Almanya'da olduğu gibi) meydana gelmesinden olabilir ancak, ve o halde, bu ulus için, bu çelişki, ancak ulusal bilincin bağrında bir çelişki gibi açıkça kendini gösterdiğinden, mücadele, bu ulusal pislikle sınırlanmış görünür, elbette ki bu ulus kokuşmanın ta kendisi olduğu için böyle görünür. — Üstelik, tek başına bilincin üstlendiği şey o kadar önemli değildir; bütün bu çürüme, bize ancak şu sonucu verir: şu üç an, üretici güç, toplumsal durum ve bilinç, kendi aralarında çatışma durumuna gelebilirler ve gelmek zorundadırlar, çünkü, *işbölümü* yoluyla, kafa ve maddî faaliyetin, yararlanma ve çalışmanın, üretim ve tüketimin paylaştırmada, farklı bireylere düşmesi, mümkün, hatta gerçek olur; ve o zaman, bu unsurların çatışma haline gelmemeleri olanağı, sadece, işbölümünün yeniden ortadan kaldırılması olgusunda yatar. Ayrıca besbelli ki, "hayaletler", "ayaktakımı", "en yüce varlık", "kavram", "kuşkular", ancak idealist zihinsel anlatımlardır, tek başına kalmış bireyin görünüşe göre tasarımıdır, yaşamın üretim tarzının ve ona bağlı ilişkiler tarzının içinde hareket ettiği çok ampirik zincirlerin ve sınırların tasarımından başka bir şey değildir.

... BU tarih anlayışı, demek ki, temel olarak gerçek üretim sürecinin gelişmesine dayanır, ve bu görüş, yaşamın doğrudan maddî üretiminden hareket eder; o, insan ilişkilerinin biçimini bu üretim tarzına bağlı, ve üretim tarzı tarafından,

* *Marx, bu tümcenin karşısına sağ sütuna şunları yazmıştır: Din. Almanlar,* olduğu biçimiyle *ideolojiyle* birlikte. —*Ed.*

yani değişik evrelerinde burjuva toplumu demek istiyorum, meydana getirilmiş olarak, bütün tarihin temeli olarak kavrar, bu da, onu devlet olarak eylemi içinde göstermek kadar, aynı zamanda, çeşitli teorik üretimlerinin ve din, felsefe, ahlâk vb. gibi bilinç biçimlerinin tümünü onunla açıklamaktan, ve onun oluşunu bu üretimlerden hareket ederek izlemekten ibarettir, öyleyse bu da, doğal olarak, işi bütünlüğü içinde göstermeye (ve değişik yönlerinin karşılıklı etkisini incelemeye) olanak verir. Bu tarih anlayışı, idealist tarih anlayışı gibi, her dönemde bir kategori aramak zorunluluğunda değildir, ama o, daima tarihin gerçek *toprağı* üzerine ayak basar; pratiği fikirlere göre açıklamaz, fikirlerin oluşumunu maddî pratiğe göre açıklar; bu yüzden de, bütün bilinç biçimlerinin ve ürünlerinin entelektüel eleştiri sayesinde, "kendinin bilinci"ne indirgemeyle, ya da "hortlaklar", "hayaletler", "kuruntular" vb. halinde başkalaşmayla çözümlenemeyecekleri, ama bu idealist saçmaları doğuran somut toplumsal ilişkilerin pratik olarak devrilmesiyle yok edilebilecekleri sonucuna varır. Tarihin, dinin, felsefenin ve bütün öteki teorilerin devindirici gücü eleştiri değil, devrimdir.

Bu tarih anlayışı, tarihin sonunun, "ruhun ruhu" gibi "kendinin bilinci"nde erimek olmadığını, ama her evrede maddî bir sonucun, bir üretici güçler toplamının, tarihsel olarak yaratılmış ve her kuşağa kendinden önce gelen kuşak tarafından aktarılmış, bireylerin doğa ile ve kendi aralarındaki bir ilişki, bir yandan yeni kuşak tarafından iyice değiştirilmiş olan, ama öte yandan da yeni kuşağa kendine özgü varoluş koşullarını kabul ettiren ve yeni kuşağa belirli bir gelişme ve özgül bir nitelik damgası vuran bir üretici güçler, sermayeler ve koşullar kitlesinin verilmiş olarak bulunduğunu gösterir: buna göre, çevre durum ve koşulları, insanları yaptığı kadar, insanlar da çevre durum ve koşullarını yaparlar.

Her bireyin ve her kuşağın mevcut veriler olarak bul-

dukları bu üretici güçler, sermayeler, toplumsal ilişki biçimleri toplamı, filozofların "töz" olarak ve "insanın özü" olarak tasarladıkları, göklere çıkardıkları ya da savaştıkları şeyin somut temelidir, bu üretici güçler, sermayeler, toplumsal ilişki biçimleri, hep birlikte, bu filozoflar, "kendinde bilinç" ve "biricik" sıfatıyla kendilerine başkaldırıyorlar diye insanların gelişmesi üzerindeki sonuçları ve etkisinde hiç de yıkılmayan bir somut temeldir. Gene, tarihte devirli olarak meydana gelen devrimci sarsıntının, mevcut her şeyin temellerini devirmeye yetecek güçte olup olmayacağını belirleyen şey, çeşitli kuşakların hazır olarak buldukları yaşam koşullarıdır; tam bir altüst oluşun maddî unsurları, bir yandan mevcut üretici güçler, ve öte yandan da, devrimi, sadece geçmiş toplumun özel koşullarına karşı değil, ama daha önceki "yaşamın üretimi"nin kendisine karşı bu üretimin temeli olan "tüm eylemler toplamına" karşı yapan devrimci bir yığının oluşmasıdır; eğer bu koşullar mevcut değilse, pratik gelişme için, bu altüst oluş *Fikir*'inin daha önce binlerce kez ifade edilmiş olması... komünizm tarihinin kanıtladığı gibi... hiç bir önem taşımaz.

Şimdiye kadar, her tarih anlayışı, ya tarihin bu gerçek temelini bir yana bırakmış ya da onu tarihin yürüyüşüyle hiç bir bağı olmayan ikincil bir şey saymıştır. Bu yüzden, tarih, her zaman kendisi dışında yer almış bir kurala göre yazılmak zorundadır. Yaşamın gerçek üretimi, tarihin ta başlangıcında ortaya çıkar; oysa asıl tarihsel olan şey, olağan yaşamdan ayrı imiş gibi, yeryüzü-dışı ve yeryüzü-üstü bir şey gibi görünür. İnsanlarla doğa arasındaki ilişkiler, bu yüzden, tarihin dışında bırakılırlar, bu da, doğa ile tarih arasındaki karşıtlığı doğurur. Bu bakımdan, bu tarih anlayışı, tarihte yalnız büyük tarihsel ve siyasal olayları, dinsel ve kısacası teorik mücadeleleri görebilmiştir, ve özellikle ele alınan her tarihsel çağ konusunda *o çağın yanılsamasını paylaşmak* zorunda kalmıştır. Diyelim ki, bir çağ, kendisinin salt "siyasal" ya da

"dinsel" nedenlerle belirlendiğini kuruyor, her ne kadar "siyasal" ve "dinsel", o çağın gerçek devindiricilerinin yalnız biçimleri olsalar da, o çağın tarihçisi bu görüşü kabul ediyor. Bu belirlenmiş insanların kendi gerçek pratiklerinden edindikleri "imgeleme" ve "tasarım", bu insanların pratiğine hükmeden ve onu belirleyen tek belirleyici ve etkin güç haline dönüşüyor. Hintlilerde ve Mısırlılarda, işbölümünün kendini gösterdiği ilkel biçim, eğer bu halkların devletlerinde ve dinlerinde bir kastlar rejimine neden oluyorsa, tarihçi kastlar rejiminin bu ilkel toplumsal biçimi doğuran güç olduğuna inanıyor. Fransızlar ve İngilizler, hiç değilse, hâlâ gerçeğe en yakın olan siyasal yanılsama ile yetindikleri halde, Almanlar, "Mutlak Ruh" alanında hareket ediyorlar ve dinsel yanılsamayı tarihin devindirici gücü yapıyorlar. Hegel'in tarih felsefesi, Almanların bütün bu tarih yazma tarzının "en salt ifadesine" kadar götürülmüş, önemli en son ifadesidir, ve bu tarzda gerçek çıkarlar, hatta siyasal çıkarlar da sözkonusu değildir, sadece salt fikirler sözkonusudur; öyleyse bu tarih, Aziz Bruno'ya, biri ötekini parçalayıp yutan ve sonunda "kendinde bilinç" içinde yok olup giden bir "fikirler" dizisi gibi görünmekten geri kalamaz ve gerçek tarih diye bir şeyden hiç haberi olmayan Aziz Max Stirner'e tarihin bu akışının herhalde, basit bir "şövalyeler", haydutlar ve hayaletler öyküsü* gibi görünmesi çok daha mantıklı bir şeydir ve Aziz Stirner bunları görmekle ancak "kutsal şeylere karşı saygısızlık eğilimi" sayesinde kurtulabilmektedir. Bu anlayış, gerçekten dinsel bir anlayıştır, dinsel insanın, bütün tarihin başlangıç noktası olan ilkel insan olduğunu varsayar ve kendi imgeleminde geçim araçlarının ve hayatın kendisinin gerçek üretiminin yerine hayalî şeylerin dinsel bir biçimde üretimini koyar. Bütün bu tarih anlayışı, keza onun dağılıp parçalan-

* *Marx, bunun hizasına sağ sütuna şunları yazmıştır: nesnel* denen tarih yazma biçimi, tarihsel ilişkileri eylemden ayrı olarak kavramadan ibarettir. Gerici nitelik. —*Ed.*

ması, ve bundan ileri gelen kuruntular ve kuşkular, sadece, yalnız Almanlara ilişkin salt *ulusal* bir sorundur ve yalnız Almanya için *yerel* bir önemi vardır, tıpkı, örneğin yakın zamanlarda binlerce kez ele alınmış ve önemli bir sorun olan "Tanrılar ülkesinden insanlar ülkesine" dosdoğruca nasıl geçileceği sorunu gibi, sanki bu "Tanrılar ülkesi" insanların imgeleminden başka bir yerde herhangi bir zaman mevcut olmuş imiş gibi, ve sanki bu bilgin beyefendiler hiç akıllarından bile geçirmeden ve daima şimdi yolunu aradıkları bu "insanlar ülkesinde" yaşamıyorlarmış gibi, ve sanki bulutlar üzerindeki bu teorik yapının acayipliğini açıklamak için düzenlenen bilimsel eğlence —çünkü bu, ondan öte bir şey değildir—, tersine, bu yapının gerçek yeryüzü ilişkilerinden nasıl doğduğunu göstermekten başka bir işe yarıyormuş gibi. Genellikle, asıl önemli olan, sadece bu teorik lafebeliğini mevcut gerçek ilişkilerle açıklamak olduğu halde, bu, Almanlar için, boyuna, karşılaştıkları saçmalıkları başka bir kaçık hevese çevirmek, yani bütün bu anlamsızlığın ortaya çıkarılması, kısacası, özel bir *anlamı* olduğunu ileri sürmek sözkonusu oluyor. Bu lafebeliğinin gerçek pratik çözümü, insanların bilincindeki bu tasarımların çıkarılıp atılması, yineleyelim ki, ancak koşulların değişmesiyle gerçekleşecektir, teorik sonuç çıkarmalarla değil. İnsanlar yığını için, yani proletarya için bu teorik tasarımlar mevcut değildir, o halde bu yığın için bu tasarımların çözümlenmesine de gerek yoktur ve eğer bu yığının din gibi herhangi bazı tasarımları olmuşsa, bunlar da, koşullar dolayısıyla çoktan çözümlenmişlerdir.

[YEDİ]

L'OBSERVATEUR RHÉNAN'IN KOMÜNİZMİ[56]

(YAZIDAN BİR BÖLÜM)

KARL MARX

... BAY papazlar meclisi danışmanının anladığı biçimde komünizmi kabul ettirmek için, gelir vergisinin dışında başka bir aracı daha var:

"Hıristiyan inancın başlangıcı ve sonu nedir? İlk günah ve halâs dogması. Ve insanlar arasındaki dayanışma bağının en yüce gücüne eriştiği yer işte burasıdır; birimiz hepimiz için, hepimiz birimiz için."

Mutlu halk! İşte *en önemli sorun* sonsuzluğa dek böylece çözümlenmiş oldu. Proletarya, Prusya kartalının ve Kutsal Ruhun çifte kanatları altında iki tükenmez yaşam kaynağı bulacaktır: ilk olarak, devletin, olağan ve olağanüstü gereksinmeler üzerinden gelir vergisi fazlası, sıfıra eşit bir

fazla; ve ikinci olarak da, ilk günah ve halâsın gökyüzü alanlarının gelirleri, gene sıfıra eşit gelirler. Bu iki sıfır, yaşamak için toprağı olmayan halkın üçte-biri için görkemli bir alan, tam işsizlik içinde olan ikinci üçte-bir için de güçlü bir destek oluyorlar.

Elbette, hayalî artıklar, ilk günah ve halâs, halkın açlığını liberal milletvekillerinin uzun nutuklarının yaptığından farklı bir biçimde dindirecekler! Yazıya devam edelim:

" 'Pater Noster'de şunu da istiyoruz: 'bizi kötülük eğinimine götürme'. Ve bizim kendimiz için istediğimizi, biz kendimiz yakınımıza uygulamak zorundayız. Oysa bizim toplumsal koşullarımızın insan için bir kötülük eğinimi olduğu ve aşırı yoksulluğun cinayete teşvik ettiği bellidir."

Ve *biz*, Prusya devletinin bürokrat, yargıç ve papazlar meclisi danışmanları beyler, biz bu bilge sözünü, zevkle çark işkencesi yaptırarak, kafa kestirerek, hapse attırarak ve kırbaçlayarak uyguluyor ve böyle yaparak proleterleri, bize daha sonraları çark işkencesi yaptırması, kafalarımızı kestirmesi, bizi hapse attırması ve kırbaçlatması için "kötülüğe teşvik" ediyoruz. Bu da bir gün gelecek.

"Böyle bir şeyi, diyor papazlar meclisi sayın danışmanı, hıristiyan bir devlet *hoşgörmemelidir*, bu duruma bir çare bulmalıdır."

Evet, toplumun dayanışma görevleri üzerinde saçma şarlatanlıklarla, hayalî artıklar ve tanrı baba, tanrı oğul avanesi üzerinde ancak protestoyla karşılanabilecek ticaretlerle çare bulmalı.

"Aynı zamanda komünizm üzerindeki her koşul ve durumda sıkıcı olan gevezeliklerden de böylece kurtulabilir, diye düşünüyor çok gözlemci papazlar meclisi danışmanı. Yeter ki eğilimi olanlar, hıristiyanlığın toplumsal ilkelerini geliştirsinler, komünistler yakında susacaklardır."

Hıristiyanlığın toplumsal ilkelerinin gelişmesi için şu anda onsekiz yüzyılı oldu ve papazlar meclisinin Prusyalı da-

nışmanları tarafından yapılacak bir ek gelişmeye gereksinmeleri yok.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri antik köleliği haklı çıkardı, ortaçağ serfliğini yüceltti ve hafif üzülmüş gibi bir havada olsalar da, gerektiğinde, proletaryanın ezilmesini savunmak için de hazırlar.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri, ezen bir sınıfın ve ezilen bir sınıfın gerekliliğini öğütlüyorlar ve ezilen sınıfa, ezen sınıfın lütfen merhametli davranması konusunda dindar bir dilekten başka verecek bir şeyi yok.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri bizim danışmanın sözünü ettiği bütün rezilliklerin zararının ödenmesini gökyüzüne yerleştiriyor, böylece de bu dünyada sürekli olarak kalacaklarını doğruluyor.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri, ezenlerin ezilenlere karşı yaptıkları bütün aşağılıkların ya ilk günahın ya da diğer günahların haklı cezalandırılması, ya da Tanrının, sonsuz bilgeliği içinde, bağışladıklarına uyguladığı sınavlar olduğunu bildiriyorlar.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri alçaklığı, insanın kendisine nefret duymasını, alçalmayı, köleliği, alçakgönüllülüğü, kısaca ayaktakımının tüm kalitelerini öğütlüyorlar; kendine ayaktakımı gibi davranılmasına izin vermek istemeyen proletaryanın cesaretine, özsaygı duygusuna, gururuna ve bağımsızlık ruhuna ekmeğinden de çok gereksinmesi vardır.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri yalancı sofuların ilkeleridir, oysa proletarya devrimcidir.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri için bu kadar yeter.

Devam edelim:

"Toplumsal reformda monarşinin en soylu yeteneğini tanıdık."

Doğru mu? Şimdiye dek bu hiç sözkonusu olmamıştı. Ama olsun. Monarşinin toplumsal reformu neden ibarettir? Liberalizm organlarından gizlice çıkarılan bir gelir vergisi

koymaktan ibarettir; bu verginin de, maliye bakanının hakkında hiç bir şey bilmediği artan kısımlar sunması gerekir; toplumsal reform ayrıca iflâs etmiş olan tarım kredi bankaları kurmaktan, Doğudaki Prusya demiryollarını yapmaktan, ve özellikle de ilk günah ve halâstan meydana gelen kocaman sermayeden kâr çıkarmaktan ibarettir!

"Bu krallığın kendi çıkarıdır" — o halde düşünün krallık hangi düzeye düşmüş!

"Bu toplumun yoksulluğunun istediği şeydir" — toplumun yoksulluğu şimdilik dogmadan çok gümrük duvarı istiyor.

"Bu İncilin öğütlediği şeydir" — bunu her şey öğütlüyor, tek bir şey hariç; Prusya devletinin kasalarının korkunç boşluğu, üç yılda çaresiz olarak on beş Rus milyonunu yutacak olan bu dipsiz uçurum. Zaten İncil çok şey öğütlüyor, bunların arasında kendi üzerindeki toplumsal reformun ilk önlemi olarak iğdiş edilme de var (Mathieu 25).

"Krallık, diyor bizim papazlar meclisi danışmanı, halkla yekvücuttur."

Bu ifade eski *L'Etat c'est moi** beyanının değişik bir biçiminden başka bir şey değildir, ve Louis XVI'nın 23 Haziran 1789'da isyancı genelkurmaylarının karşısında kullandığı tümcenin aynısıdır: eğer emirlerime uymazsanız, sizi evlerinize gönderiyorum — *et seul je ferai le bonheur de mon peuple.***

Krallığın böyle bir ifade kullanmaya karar vermesi için şimdiden çok büyük bir sıkıntı içinde olması gerekir, ve bizim papazlar meclisi danışmanı da, o çağda Fransız halkının Louis XVI'ya bu tümceyi kullandığı için nasıl teşekkür ettiğini bilecek kadar bilgilidir.

"Taht, diye sağlamlaştırıyor papazlar meclisi sayın danışmanı, halkın geniş tabanı üzerinde durmalıdır, onun sağ-

* Devlet benim. —ç.
** Ve halkımın mutluluğunu tek başıma yapacağım. —ç.

lamlığını güvence altına alan budur."

Elbette halkın geniş omuzlarının, güçlü bir silkinmeyle bu rahatsız edici üst kuruluşu dereye yuvarlayacakları zamana kadar.

"*Aristokrasi*, diye bağlıyor papazlar meclisi sayın danışmanı, özsaygısını krallığa bırakıyor ve ona şiirsel bir görünüş veriyor, ama ondan gerçek iktidarı alıyor! *Burjuvazi* ondan iktidarı ve özsaygıyı alıyor ve ona sadece sivil bir liste veriyor. *Halk* krallığın iktidarını, özsaygısını ve şiirini elinde tutmasını sağlıyor."

Bu pasajda papazlar meclisi sayın danışmanı, ne yazık ki Frédéric-Guillaume'un taht nutkundaki *halkına* yaptığı palavra çağrıyı fazla ciddiye alıyor. Son sözü şöyle diyor: kahrolsun aristokrasi, kahrolsun burjuvazi, yaşasın halka dayanan bir monarşinin kurulması.

Eğer bu talepler sırf fantezi olmasalardı, zorunlu olarak tam bir devrime sürükleyeceklerdi.

Aristokrasinin, burjuvazinin ve halkın birleşmiş güçleri olmadan yıkılamayacağı, aristokrasiyle burjuvazinin hâlâ yanyana yaşamakta olduğu bir ülkede halk tarafından yönetimin salt bir saçmalık olduğu olayının üzerinde durmak gereksiz. Eichorn papazlar meclisinin bir danışmanının böyle laflarına ciddî karşıt görüşler geliştirilemez.

Çıldırmış Prusya krallığını, onu yeniden halkın ortasına düşürecek tehlikeli bir atlayış sayesinde kurtarmak isteyen beylere birkaç iyi niyetli anımsatmayla yetineceğiz.

Bir kral için, bütün siyasal öğeler arasında en tehlikelisi halktır. Ama bu, Frédéric-Guillaume'un sözünü ettiği, bir tekme yediği ve küçük bir gümüş para aldığı için gözlerinde yaşlarla teşekkür eden halk değildir; bu halk hiç de tehlikeli değildir, çünkü o sadece kralın hayalinde mevcuttur. Ama, gerçek halk, proleterler, küçük köylüler ve avam, Hobbes'un dediği gibi *puer robustus sed malitiosus*,* güçlü ama

* Gürbüz ama kötü çocuk. —ç.

kurnaz bir çocuktur, ve ne zayıf ne de göbekli kralların kendisini aldatmasına izin vermeyen bir çocuktur.

Her şeyden önce bu halk, kraldan, genel oyla bir anayasayı, birleşme özgürlüğünü, basın özgürlüğünü ve başka cansıkıcı şeyleri koparacaktır.

Ve bir kez bütün bunları kazanınca, bunları mümkün olduğu kadar çabuk bir biçimde krallığın *iktidarının, makamının* ve *şiirinin* ne olduğunu açıklamak için kullanacaktır.

O zaman bu krallığın saygıdeğer elde tutucusu, halk kendisini Berlinli zanaatçılar birliği yanında bir işe, 250 talerlik bir yıllık ödenek ve her gün yarım litre beyaz birayla çığırtkanlık işine alırsa, kendini mutlu saymalıdır.

Eğer bugün Prusya monarşisinin ve *l'Observateur Rhénan*'ın alınyazılarını yöneten sayın papazlar meclisi danışmanları bundan kuşku duyarlarsa, sadece tarihi gözönünde tutsunlar. Tarih, halklarına başvuran krallara çok daha endişe verici fallar ortaya koyuyor.

İngiltere kralı Charles I. de, kendi papazları, soyluları ve avam meclisine karşı, *kendi halkına* başvurdu. Halkını parlamentoya karşı silaha çağırdı. Ama halk krala karşı yan tuttu, parlamentodan halkı temsil etmeyen bütün üyeleri kovdu ve sonunda halkın gerçek temsilcisi haline gelmiş parlamento tarafından kralın başını kestirdi. İşte Charles I'in halkına çağrısı böyle sona erdi. Bu olay 30 Ocak 1649'da meydana geldi ve 1849'da ikiyüzüncü yılı kutlanacak.

Fransa kralı Louis XVI da *kendi halkına* çağrı yaptı. Üç yıl boyunca halkın bir bölümüne, diğer bölüme karşı çıkması için çağrı yapmayı durdurmadı, *kendi* halkını, gerçek halkı, kendisi için heyecanla ayaklanmış halkı, aradı ve onu hiç bir yerde bulamadı. En sonunda onu Coblence'ta, Prusya ve Avusturya ordu sıralarının arkasında bulabildi. Ama onun Fransa'daki halkı bunu aşırı buldu. 10 Ağustos 1792'de bu kadar iyi çağrıda bulunan Temple'ı kapattı ve kendisini bütün yönlerden temsil eden ulusal konvansiyonu topladı.

Bu konvansiyon eski kralın çağrısını yargılama yetkisinin olduğunu bildirdi ve birkaç tartışmadan sonra çağrı yapanı Devrim alanına gönderip, 21 Ocak 1793'te giyotinle başını kestirdi.

İşte krallar *halklarına çağrı yaptığı zaman* meydana gelenler! Papazlar meclisi danışmanları demokratik bir monarşi kurmak istediklerinde neyin olacağını bilmeye gelince, bunun için beklemek gerek.

[SEKİZ]

KOMÜNİST PARTİ MANİFESTOSU

(II. VE III. BÖLÜMLERDEN PARÇALAR)

KARL MARX — FRİEDRİCH ENGELS

... DİNSEL, felsefî ve ideolojik bakış açılarından komünizme karşı genel bir biçimde yapılan suçlamalar, derinlemesine bir incelemeye değmezler.

İnsanların düşüncelerinin, anlayışlarının ve kavramlarının, bir sözcükle bilinçlerinin, kendi yaşam koşullarında, toplumsal ilişkilerinde, toplumsal varlıklarında meydana gelen her değişiklikle değiştiğini anlamak için büyük bir kavrayışa gereksinme var mı?

Düşüncelerin tarihi, zihinsel üretimin maddî üretimle birlikte değiştiğinden başka neyi gösterir? Bir çağın egemen düşünceleri, hiç bir zaman egemen sınıfın düşüncelerinden başka bir şey olmadılar.

Bütün bir toplumu devrimcileştiren düşüncelerden sözedildiği zaman, sadece şu olgu belirtiliyor: eski toplumun bağrında yeni bir toplumun öğeleri oluşmuştur ve eski düşüncelerin erimesi eski varlık koşullarının erimesiyle birlikte gider.

Antik dünyanın sonuna gelirken, eski dinler hıristiyan dini tarafından yenildiler. 18. yüzyılda, hıristiyan düşünceler yerlerini ilerleyen düşüncelere bıraktıklarında, feodal toplum o zaman devrimci olan burjuvaziye karşı son savaşını veriyordu. Bilinç özgürlüğü, din özgürlüğü düşünceleri, bilgi alanında, serbest rekabetin egemenliğini ilân etmekten başka bir şey yapmadılar.

"Kuşkusuz, denecektir, dinsel, ahlâkî, felsefî, siyasal, hukuksal vb. düşünceler, tarihsel gelişme sürecinde değişmişlerdir. Ama din, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, bu değişimler arasında her zaman aynı durumdadır.

"Ayrıca bütün toplumsal düzenlerde ortak olan özgürlük, hak vb. gibi sonsuz gerçekler vardır. Oysa komünizm, sonsuz gerçekleri ortadan kaldırıyor, biçimini değiştireceğine dini ve ahlâkı ortadan kaldırıyor, bu da, bundan önceki bütün tarihsel gelişime aykırıdır."

Bu suçlama neye indirgeniyor? Günümüze kadar bütün toplumun tarihi, çağlara göre değişik biçimlere bürünen uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarıyla yapılmıştır.

Ama bu uzlaşmaz karşıtlıkların bürünmüş oldukları biçim ne olursa olsun, toplumun bir bölümünün diğer bölümü tarafından sömürülmesi, geçmiş bütün çağların ortak bir olgusudur. O halde, eğer bütün çağların toplumsal bilinci, bütün değişikliliğine ve çeşitliliğine karşın, ortak bazı biçimler içinde hareket ediyorsa, bunda şaşılacak hiç bir şey yok, — bilinç biçimleri de ancak sınıfların uzlaşmaz karşıtlığının bütünüyle ortadan kalkmasıyla tam olarak eriyecekler.

Komünist devrim, geleneksel mülkiyet düzeniyle en köklü kopuştur; eğer gelişmesinin akışı içinde geleneksel dü-

şüncelerle en köklü biçimde bağlarını kırıyorsa, bunda şaşılacak hiç bir şey yoktur.

... Nasıl ki, papaz ve feodal senyör her zaman elele yürümüşlerdir, papazlar sosyalizmi de aynı biçimde feodal sosyalizmle[57] yanyana yürüyor.

Hıristiyan keşişliğine bir sosyalizm rengi vermekten daha kolay bir şey yoktur. Hıristiyanlığın kendisi de özel mülkiyete, evliliğe, devlete karşı çıkmadı mı? Ve onların yerine merhameti ve dilenciliği, bekârlığı ve nefse eziyeti, manastır yaşamını ve kiliseyi öğütlemedi mi? Hıristiyan sosyalizmi,[58] papazın, soyluluğun küskünlüğünü takdis ettiği kutsal sudan başka bir şey değildir.

[DOKUZ]

G. F. DAUMER'İN *YENİ ÇAĞIN DİNİ. BİRLEŞMEYE VE ÖZDEYİŞE AİT TEMEL DENEMESİ*, 3 CİLT, HAMBURG 1850, KİTABININ RAPORU[59]

KARL MARX — FRİEDRİCH ENGELS

"*NUREMBERG*'DE çok liberal ve yeni şeylere duyarlı bir adam, demokratik kaynaşmaya korkunç bir kin besliyordu. Ronze'a saygı duyuyor ve odasında onun portresini bulunduruyordu. Ama onun demokratlar yanında olduğunu öğrenince, portreyi tuvalete astı. Bir kez şöyle dedi: eğer sadece Rus kamçısı altında yaşasaydık, kendimi ne kadar mutlu hissedecektim! Karışıklıklar sırasında öldü, ve o zaman yaşlı olmasına karşın, sadece olayların aldığı biçimi görmenin kızgınlığının ve acısının onu mezara götürdüğünü varsayıyorum." (c. II. s. 321-322.)

Eğer bu zavallı Nuremberg'li darkafalı burjuva, ölmek yerine, eski okul kitaplarından ve dışarıya kitap veren ki-

taplık için yazılmış yeni yapıtlardan Schiller ve Gœthe'nin *Correspondent von un für Deutschland*'ından ["Almanya Muhabiri, ve Almanya İçin Muhabir"] alınmış düşünce kırıntıları toplamaya koyulsaydı, kendini ölmekten ve Bay Daumer'i de yorucu bir çalışmanın ürünleri olan birleşmeye ve özdeyişe ait temelin üç cildinden kurtarmış olacaktı. Gerçi, o zaman da yeniçağın diniyle ve onun ilk kurbanıyla öğretici tanışma olanağını bulamayacaktık.

Bay Daumer'in kitabı iki bölüm halinde, bir "başlangıç" bölümü ve bir de "asıl bölüm". Başlangıç bölümünde Alman felsefesinin sadık Eckart'ı, iki yıldır düşünen ve kültürlü Almanların kendilerini düşüncenin değer biçilmez fetihlerini salt "dış" olan devrimci eylem çıkarına harcamaya bırakmış olmalarını görmenin derin acısını ifade ediyor. Bu anın, bir kez daha, ulusun daha yüksek duygularına çağrı yapmak için seçilmiş olduğunu düşünüyor; tek başına Alman yurttaşlığını hâlâ bir şey yapan bütün Alman kültürünün böylesine düşünülmeden terkedilmesinin ne anlama geldiğini gösteriyor. Alman kültürünün bütün özünü, kendisine okumanın hazinesinin sağladığı en güçlü bilge sözlerinde topluyor, ve böyle yaparak bu kültürü Alman felsefesinden daha az tehlikeye atmıyor. Alman kafasının en yüce ürünlerinden meydana getirdiği şiir derlemesi, bayağılıkta ve yavanlıkta, iyi aile kızları için yazılmış en adî okuma kitabını bile geride bırakıyor. Gœthe ve Schiller'in ilk Fransız Devrimine karşı darkafalı burjuva saldırılarından, ("aslanı uyandırmak tehlikelidir" klasiğinden)[60] en yeni edebiyata kadar, yeni dinin büyük papazı, gayretle, eski somurtkan ve uykulu Alman sakallarının kendilerini iğrendiren bir tarihsel evrim karşısında dikildiği her pasajı arıyor. Bir Friedrich Raumer çapında yetkililer, Berthold Auerbach, Lochner, Maurice Carrière, Alfred Meissner, Krug, Dingelstedt, Ronge, *Messager de Nuremberg*, Max Waldau, Sternberg, Germain Mäurer, Louise Aston, Eckermann, Noack, *Feuilles pour le di-*

vertissement littéraire, August Kruze, Ghillany, Théodore Mundt, Saphir, Gutzkow, "Gatterer olarak doğmuş" bir hanım, vb... yeni dinin üzerine dayandığı direklerdir. Burada bu kadar sesin aforoz ettiği devrimci hareket, Bay Daumer için, bir yandan, "Almanya Muhabiri ve Almanya İçin Muhabir"in himayesinde yapıldığı gibi en bayağı ticaret kahvehanesi politikasıyla, ve öte yandan da Bay Danmer'in hakkında en inanılmaz düşünceye sahip olduğu avam takımının aşırılıklarıyla onurlanıyor. Burada yararlandığı kaynaklar daha öncekiler kadar iyi görünüyorlar: daha önce söylenmiş olan Nuremberg'in *Correspondent*'ı yanında Münih'in *Gazette de Bamberg*'i, *Messagère locale*'i, Augsburg'un, *Gazette Générale*'ı vb... yer alıyorlar. Hep proleterlerde sadece sefih ve ahlâkı bozuk kopuklar görmek isteyen, ve bu "kopuklar"dan 3.000'den fazlasının katledildiği Paris'teki 1848 Haziran katliamları haberi karşısında hoşnutlukla ellerini ovan aynı darkafalı burjuva bayağılığı, bu aynı bayağılık, hayvanları koruma derneklerine karşı yapılanlara sinirleniyor.

"İnsanın zorba ve zalim eli altında zavallı hayvanın çektiği korkunç acılarla, diye bağırıyor Bay Daumer (c. I, s. 293), bu barbarlar 'ilgilenmiyorlar' ve onlara göre hiç kimse de bunu kendine tasa etmemeliymiş!"

Bütün çağdaş sınıf mücadelesi, Bay Daumer'in gözüne ancak "barbarlığın" "kültüre" karşı mücadelesi olarak görünüyor. Bunu, bu sınıfların tarihsel koşullarıyla açıklayacağı yerde, bunun nedenini, avam takımının aşağı açgözlülüklerini kültürlü sınıflara karşı kışkırtan birkaç külhaninin bozguncu dolabında buluyor.

"Bu demokratik reform hastalığı ... toplumun aşağı sınıflarının hasetini, kızgınlığını, doymazlığını üst sınıflara karşı kışkırtıyor; insanı daha soylu ve daha iyi yapmak ve yeni ve daha yüksek bir kültür kurmak için iyi yol doğrusu." (c. I, s. 288-289.)

Bay Daumer bir "kültür" getirmek, bu kültür Nurem-

berg kültürü de olsa ve Daumer tipinde bir Moloch avcısını[61] mümkün hale getirmek için "toplumun aşağı sınıflarının üst sınıflara karşı" hangi savaşları vermek zorunda olduğunu bile bilmiyor.

İkinci "asıl" bölüm, yeni dinin olumlu yanını ortaya koyuyor. Burada bir Alman filozofunun, hıristiyanlığa karşı mücadelelerin nasıl unutulduğunu görmesinin, felsefenin dikkate almaya değer tek nesne olan din karşısında halkın ilgisizliğini görmesinin bütün kızgınlığı dile geliyor. Rekabetin ortadan kaldırdığı mesleğine yeniden saygı kazandırmak için, bizim evrensel bilgemize, eski dine karşı dilediği kadar haykırdıktan sonra bir yenisini yapmaktan başka bir çözüm kalmıyor. Ama bu yeni din ağırbaşlılıkla sürdürdüğü birinci bölümün şiir derlemesinin bir devamından başka bir şey değildir. Orada, hikmetler, aile albümleri için şiirler ve Alman darkafalı burjuva kültürünün *versus memoriales*'i* toplanmış olarak bulunmaktadır. Yeni Kuran'ın sureleri[62] bir boş tümceler dizesinden başka bir şey değildir, ve bu surelerde Almanya'daki mevcut düzen manen güzelleştirilmekte ve şiirleştirilmektedir. Bu boş tümceler de, doğrudan dinsel biçimleri çıkarılsa da, dine daha az içten bağlı değillerdir.

"Tümüyle yeni bir dünya yapısı ve dünya koşulları ancak yeni dinlerle doğabilirler. Hıristiyanlık ve islâm dini, dinlerin iktidarının örnekleri ve kanıtları hizmetini görebilirler; 1848'de gerçekleştirilen hareketler, soyut politikanın, kendisine indirgenmiş politikanın sıkıntısını çektiği güçsüzlüğü ve etkisizliği çok inandırıcı ve somut dokümanlarla ortaya koymaktadır." (c. I, s. 313.)

Bu anlamı zengin tümceler, bize, hemen, Almanya'daki, ve özellikle Bavyera'daki küçük "Mart fetihlerini" Avrupa'daki 1848 ve 49 hareketinin tümü olarak kabul eden ve giderek hazır hale gelen ve yoğunlaşan bir büyük devrimin, ken-

* Manzum hikmetler. —ç.

dinde henüz çok yüzeysel olan ilk püskürmelerinden hemen "tümüyle yeni bir dünya yapısı ve dünya koşulları" yaratmalarını talep eden bu Alman "düşünür"ünün bayağılığını ve bilgisizliğini gösteriyorlar. Son iki yıl boyunca Paris ve Depreczin, Berlin ve Palermo arasında ilk önemsiz çarpışmaları ortaya çıkmış olan karmaşık toplumsal mücadeleler, evrensel bilge Daumer için "Erlangen'in anayasal toplumlarının umutları, 1849 Ocağında, erişilmesi mümkün olmayacak kadar uzaklaştığı" (c. I, s. 312) olgusuyla ve Hafız, Muhammed ve Berthold Auerbach'la meşgul olan Bay Daumer'i bir kez daha hoş olmayan bir biçimde rahatsız edebilecek yeni bir mücadele korkusuyla sınırlanıyorlar.

Aynı sıkılmaz budalalık Bay Daumer'e, hıristiyanlığın, antikçağın "dünya yapısının" tümden çökmesinden, hıristiyanlığın sadece ifadesi olduğu çökmeden sonra geldiğini; "tümüyle yeni bir yapının" bir iç evrim sayesinde hıristiyanlığın sonucu değil de, sadece Hunların ve Cermenlerin "Roma İmparatorluğu cesedine dışarıdan atıldıkları" zaman doğmuş olduğunu; Cermen istilâsından sonra hıristiyanlık üzerine biçimlenenin "yeni yapı" olmayıp, bu yeni koşulların her yeni aşamasında değişenin hıristiyanlık olduğunu tümüyle bilmemeye izin veriyor. Bay Daumer bize ayrıca, aynı zamanda en aşırı zorla birlikte "dış ve boyut olarak siyasal" sarsıntılar araya girmeksizin, eski dünya yapısında bir değişiklik getiren yeni bir din örneğini belirtmek lütfunda bulunsun.

Toplumsal koşulların her büyük tarihsel altüst oluşunun, aynı zamanda insanların kavramlarında ve tasarımlarında ve dolayısıyla onların dinsel tasarımlarında bir altüst oluşu harekete getirdiği açıktır. Ama bugünkü devrimle bütün öncekiler arasındaki fark, bu tarihsel altüst oluş sürecinin esnasının en sonunda aydınlanmış olmasında ve sonuç olarak bu pratik "dış" süreci yeni bir dinin üstün biçimi altında bir kez daha yüceleştirme yerine her türlü dinin reddedil-

mesinde yatmaktadır.

Sadece insanlarla ilişkiler üzerinde değil de aynı zamanda hayvanlarla ilişkiler üzerinde de bilinmesi gerekeni kapsadıkları ölçüde Knigge'yi[63] aşan yeni evrensel bilgeliğin tatlı ahlâkî öğrenimlerinden sonra, — Süleyman'ın bilge sözlerinden sonra, işte yeni Süleyman'ın ilâhiler ilâhisi:

"*Doğa* ve *Kadın, İnsana ait olana* ve *Erkeğe ait olana* karşıt olarak gerçek tanrısaldır... İnsana ait olan kendini Doğal olana, Erkeğe ait olan kendini Kadına ait olana adamalıdır, işte gerçek, tek gerçek, alçakgönüllülük, kendini adama, erdem, en üst ve hatta olabilen tek dindarlık budur." (c. II, s. 257.)

Burada din düşünür-kurucusunun yavan bilgisizliğini, özelliğiyle belirtilmiş ikiyüzlülükle tüy değiştirdiğini görüyoruz. Bay Daumer kendisini çok yakından tehdit eden tarihsel trajedi önünde bir sözde doğaya, yani saf köylü sevgisine sığınıyor; kendi, yaşlı kadınca boyun eğmesini gizlemek için kadına tapmayı öğütlüyor.

Zaten Bay Daumer'in doğaya tapması özel bir türdendir. Bay Daumer hıristiyanlığa göre bile gerici bir durum almayı başarmıştır. Hıristiyanlık-öncesi eski doğal dini medenileştirilmiş bir biçim altında yeniden kurmayı deniyor. Bunu yaparken de elbette ki hıristiyan —Cermen— patriğinin salçasına bir saçmalık fazlası getirmiyor; işte bunun bir örneği:

"'Tatlı, kutsal doğa
"İzinde yürümeme izin ver
"Elimden tut ve beni
"Yönetilen bir çocuk gibi götür.

"Böyle düşüncelerin modası geçmiştir; ama kültür, ilerleme ve insan mutluluğu bundan hiç bir şey kazanmadılar." (c. II, s. 157.)

Görülüyor ki, doğaya tapma, guguk kuşunun yabancı yuvalara yumurtladığını görmenin (c. II, s. 40), gözyaşlarının işlevinin gözün yüzeyini ıslatmak olduğunu kaydetmenin (c.

II, s. 73) vb. çocuksu şaşkınlığını belirten ve çocuklarına kutsal titremelerle Klopstock'un "İlkbahara Şiir"ini söyleyen (c. II, s. 23 ve devamı) bir taşralının pazar gezintileriyle sınırlanıyor. Modern sanayiyle bağlantılı olarak tüm doğayı altüst eden ve insanın doğa karşısındaki çocukça tutumuna ve aynı zamanda başka çocukluklara da bir son veren modern doğa bilimleri, bütün bunlar elbette ki sözkonusu edilmiyor. Bunun yerine, bize, esrarlı imalar, Nostradamus'un geleceği söyleyen peygamberlikleri üzerine darkafalı burjuvaların şaşkın önsezileri, İskoçyalıların ikinci görüşleri ve hayvan manyetizmi sunuluyor. Bir başka yandan, bu Bavyeralı köylü ekonomisinin —bu alanda Daumer'ler ve papazlar yetişiyor— ataletinin, en sonunda artık kesin olarak tarım yöntemleri ve modern makinelerle sarsılması ve altüst olması arzu edilir bir şeydir.

Kadına tapma da aynı doğaya tapma gibi ele alınıyor. Elbette ki, Bay Daumer kadınların bugünkü toplumsal durumları üzerine bir şey söylemiyor, tersine sözkonusu ettiği kendinde Kadındır. Kadınları, onların acınacak toplumsal durumlarından dolayı, onlara boş olduğu kadar yalancı bir biçimde esrarlı boş tümcelere tapmayı göstererek teselli etmeye uğraşıyor. Onlara, eğer yetenekleri evlilikle duruyorsa bu onların daha sonra çocuklarla uğraşmasından geldiğini (c. II, s. 237), altmış yaşına kadar bile çocukları besleme gücüne sahip olduklarını (c. II, s. 244) vb. söyleyerek onları yatıştırıyor. Bay Daumer, bunu, "Erkeğe ait olanın kendini Kadına ait olana adaması" diye adlandırıyor. Kendini kadına ait olana adamak için gereksinmesi olduğu kadın kişileri yurdunda bulmak için, son yüzyılın aristokrasisinin birçok hanımı yanında sığınak aramak zorundadır. Kadına tapma bir kez daha, —Wilhelm Meister[64]— gibi güçten düşmüş edebiyatçıların saygıdeğer, iyiliksever bayanlarla ilişkilerine indirgeniyor.

Bay Daumer'in, gerileyişi üzerinde cansıkıcı şikâyetlerini

sıraladığı kültür, imparatorluğun serbest kenti Nuremberg'in açılma döneminde olduğu ve Nuremberg sanayiinin yani sanat ve zanaat arasındaki şu melez şeyin, önemli bir rol oynadığı dönemin kültürüdür, Alman küçük-burjuvazisinin kültürüdür ve bu kültür bu küçük-burjuvaziyle birlikte ortadan kalkmaktadır. Eğer şövalyelik gibi başka sınıfların gerilemesi büyük ve trajik sanat yapılarına konu sağlayabildiyse, fanatik bir kötülüğün güçsüz gösterilerinden ve Şanso Pansa'ya lâyık bir sözler ve kurallar derlemesinden başka bir şey üretmemek darkafalı küçük-burjuvaya bütünüyle uygun bir şeydir. Bay Daumer, Hans Sachs'ı, ama kuru ve nüktesiz bir Hans Sachs'ı devam ettiriyor. Alman felsefesi, süt anası Alman darkafalı küçük-burjuvazisinin ölüm döşeğinde ellerini büküyor ve ağlayıp sızlanıyor; işte yeniçağın dininin gözlerimiz önüne serdiği acıklı tablo budur.

[ON]

KÖYLÜLER SAVAŞI[65]

FRİEDRİCH ENGELS

O SIRALARDA sayısı o kadar çok olan zümrelerin, daha önemli birimler biçiminde biraraya gelmeleri, yerel ve eyaletsel bağımsızlık ve merkeziyet-yokluğu, çeşitli eyaletlerin ticarî ve sınaî bakımdan birbirinden yalıtık olması, ve ulaştırma yollarının kötü durumu nedeniyle, aşağı yukarı tamamen engellenmiş bulunuyordu. Bu biraraya geliş, ancak Reformla, dinsel, siyasal ve devrimci fikirlerin yayılması ile gerçekleşir. Bu fikirlere katılan ya da onları iteleyen çeşitli sınıflar, ulusu, doğrusunu söylemek gerekirse tamamen eğreti ve yaklaşık bir biçimde, üç büyük kamp içinde toplar: Katolik ya da gerici kamp, burjuva-reformcu lüterci kamp ve devrimci kamp. Eğer, ulusun bu büyük parçalanmasında

pek bir mantık görülmez, eğer bazan ilk iki kampta da aynı öğelere raslanırsa, bu durum, ortaçağdan kalma resmî zümrelerden çoğunun, o çağda içinde bulundukları ayrışma durumu ve, çeşitli bölgelerde, aynı zümreleri bir an için karşıt yönlerde geliştiren merkeziyet-yokluğu ile açıklanır. Şu son yıllarda, Almanya'da, buna benzer olayları saptama fırsatını o kadar sık bulduk ki, 16. yüzyılın çok daha karmaşık koşulları içinde, zümrelerin ve sınıfların göze çarpan böyle bir karmakarışıklığı bizi şaşırtamaz.

Şu son yıllardaki bunca deneye karşın, Alman ideolojisi, ortaçağ mücadelelerinde, zorlu tanrıbilimsel çekişmelerden başka bir şey görmemekte devam eder. Eğer o çağın insanları, sadece göksel işler konusunda anlaşabilselerdi, bizim tarihçilerimizin ve devlet adamlarımızın fikrince, dünya işleri üzerinde hiç bir tartışma nedenleri olmazdı. Bu ideologlar, bir çağın kendi üzerine, ya da bir çağ ideologlarının o çağ üzerine beslediği tüm kuruntuları, peşin para gibi alacak kadar saftırlar. Bu türlü kimseler, örneğin 1789 Devriminde, meşrutiyetin mutlakiyete göre üstünlükleri üzerine pratik bir tartışmadan, Şubat Devriminde, cumhuriyet mi monarşi mi sorununu çözme girişiminden başka bir şey görmezler. Bütün bu altüst oluşlar içinde kendi yolunu izleyen, ve mücadele eden partilerin bayrakları üzerinde yazılı siyasal lâkırdılar, kendisinin ifadesinden başka bir şey olmayan *sınıf mücadeleleri*, o sınıflar arasındaki mücadeleler, haberleri sadece dış ülkelerden yeterince belirgin bir biçimde onlara kadar gelmekle kalmayıp, ülkemizdeki binlerce proleterin gürleme ve öfkesinde de yankılandığı halde, bizim ideologlarımızın, bugün bile, pek akıllarına gelmezler.

Hatta 16. yüzyılın din savaşları adı verilen şeylerde bile, her şeyden önce, çok olumlu maddî sınıf çıkarları sözkonusuydu, ve bu savaşlar da, daha sonra İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkan iç çatışmalar kadar, sınıf mücadeleleri idiler. Eğer bu sınıf mücadeleleri, o çağda, dinsel bir nitelik

taşıyor, eğer çeşitli sınıfların çıkar, gereksinme ve istemleri din maskesi altında gizleniyorduysa, bu, hiç bir şeyi değiştirmez ve çağın koşulları ile kolayca açıklanır.

Ortaçağ, yola, en ilk öğelerden çıkmıştı. Her şeye yeni baştan başlamak için, eski uygarlık, eski felsefe, eski siyaset, eski hukuk biliminden her şeyi silip süpürmüştü. Yitip giden eski dünyadan, hıristiyanlık ile, tüm uygarlıklarından yoksunlaşmış, yarı yarıya yıkık birkaç kentten başka bir şey kalmamıştı. Sonuç şu oldu ki, gelişmenin tüm ilkel evrelerindeki gibi, rahipler, entelektüel kültür tekelini ellerine aldılar, ve kültürün kendisi de her şeyden önce tanrıbilimsel bir nitelik kazandı. Rahiplerin elleri arasında, siyaset ve hukuk bilimi, tüm öbür bilimler gibi basit tanrıbilim kolları olarak kaldı, ve tanrıbilimde yürürlükte olan ilkelere göre incelendi. Kilise dogmaları, aynı zamanda, siyasal belitler idi, ve Kutsal Kitap tümceleri de, tüm mahkemelerde, yasa gücüne sahipti. Hatta bağımsız bir hukukçular sınıfı oluştuktan sonra bile, hukuk bilimi, daha uzun süre tanrıbilimin egemenliği altında kaldı. Ve tüm entelektüel faaliyet alanında tanrıbilimin bu egemenliği, aynı zamanda, feodal egemenliğin en genel bireşimi ve onaylaması olan kilisenin durumunun da zorunlu sonucu idi.

Buna göre, genellikle feodalizme karşı yöneltilen tüm saldırıların, her şeyden önce kiliseye karşı saldırılar olacağı, toplumsal ve siyasal tüm devrimci öğretilerin, aynı zamanda ve her şeyden önce, tanrıbilimsel sapkınlıklar olacağı açıktır. Varolan toplumsal koşullara dokunabilmek için, onların kutsal niteliklerini kaldırmak gerekiyordu.

Feodalizme karşı devrimci muhalefet, tüm ortaçağ boyunca devam etti. Bu muhalefet, kendini, koşullara göre kimi zaman mistik, kimi zaman açık mezhep sapkınlığı, kimi zaman da silahlı ayaklanma biçimi altında gösteriyordu. Mistiğe göre, 16. yüzyıl reformlarının ona ne kadar bağlı olduğu bilinir. Münzer de ona çok şey borçludur. Mezhep sapkınlık-

ları, ya Alp dağları çobanlarının, ataerkil görüşlere, kendilerine kadar sokulan feodaliteye karşı tepkilerinin (*Vaudois*'lar[66]), ya kentlerin feodalizme karşı muhalefetinin (*Albigeois*'lar[67], Arnold de Brescia, vb.) ya da basit köylü ayaklanmalarının (John Bal, Pikardiya'daki Macar usta[68], vb.) ifadeleri idiler. Biçim ve içerik bakımından, tarihin hareketine karşıt gerici girişimler oldukları, ve sadece yerel bir öneme sahip bulundukları için, Vaudois'ların ataerkil mezhep sapkınlıkları ile İsviçrelilerin ayaklanmasını burada bir yana bırakabiliriz. Öbür iki ortaçağsal mezhep sapkınlığı biçiminde, 12. yüzyılda, burjuva muhalefet ile köylü-halk takımı muhalefeti arasındaki, Köylüler Savaşının başlıca başarısızlık nedeni olan büyük bağdaşmazlığın habercilerini görüyoruz. Bu bağdaşmazlık, tüm ortaçağ boyunca sürüp gider.

Kentlerin mezhep sapkınlığı —ve uyarınca söylemek gerekirse, bu, ortaçağın resmî mezhep sapkınlığıdır—, esas itibarıyla rahiplere karşı yöneliyor, yani zenginliklere ve siyasal konuma saldırıyordu. Tıpkı burjuvazinin şimdi bir *ucuz hükümet* istediği gibi, ortaçağ burjuvaları da "ucuz bir kilise" istiyorlardı. Biçimi bakımından gerici olarak, kilisenin ve dogmaların gelişmesinde bir yozlaşmadan başka bir şey görmeyen her mezhep sapkınlığı gibi, burjuva mezhep sapkınlığı da, kilisenin ilk düzeninin yeniden kurulmasını, ve salt din adamları zümresinin ortadan kaldırılmasını istiyordu. Bu ucuz kurumun sonucu, keşişleri, yüksek din görevlilerini, Roma sarayını, kısacası, kilisede pahalıya malolan her şeyi ortadan kaldırmak olacaktı. Kralların korunması altında bulunmakla birlikte, aslında kendileri birer cumhuriyet oldukları için, kentler, papalığa karşı saldırıları ile, ilk kez olarak, genel bir biçim altında, o burjuva egemenliğinin normal biçiminin cumhuriyet olduğu gerçeğini ifade ediyorlardı. Kentlerin bir dizi kilise dogma ve yasalarına muhalefetleri, kısmen bundan önce söylenenlerle, kısmen de öbür yaşama koşulları ile açıklanır. Örneğin, kentlerin, rahiplerin bekâr-

lığına karşı neden o kadar zorlu bir biçimde karşı çıktıklarını, hiç kimse Boccacio'dan daha iyi açıklayamaz. İtalya ve Almanya'da Arnold de Brescia, Fransa'nın güneyinde Albililer, İngiltere'de John Wycliffe,[69] Bohemya'da Huss ve kalikstenler,[70] bu eğilimin başlıca temsilcileri oldular. Eğer feodalizme karşı muhalefet, kendini burada sadece *kilise* feodalitesine karşı muhalefet olarak gösteriyorsa, bunun nedeni, sadece, her yerde, kentlerin daha şimdiden tanınmış bir zümre oluşturmaları, ve ayrıcalıkları, silahları ya da zümreler meclislerinde, layik feodaliteye karşı mücadele vermek için yeterli araçlara sahip bulunmalarıdır.

Küçük soyluluğun en büyük bölümünün, rahiplere karşı mücadelede ve mezhep sapkınlığında kentlerle bağlaştığını, Fransa'nın güneyinde, İngiltere'de ve Bohemya'da olduğu kadar, daha şimdiden, burada da görüyoruz — küçük soyluluğun kentler karşısındaki bağımlılığı ve prensler ve yüksek din görevlilerine karşı kentlerle olan çıkar dayanışması ile açıklanan olay; Köylüler Savaşında bunu gene göreceğiz.

Köylü ve halk takımı gereksinmelerinin dolaysız ifadesi olan ve hemen her zaman bir ayaklanmaya bağlı bulunan mezhep sapkınlığının niteliği ise bambaşka idi. Bu mezhep sapkınlığı, gerçi, burjuva mezhep sapkınlığının, rahiplere, papalığa ve ilkel kilise düzeninin yeniden kurulmasına ilişkin tüm istemlerini içeriyordu, ama ondan sonsuz derecede ileriye de gidiyordu. İlkel hıristiyanlığın eşitlik koşullarının topluluk üyeleri arasında yeniden kurulmasını ve uygar toplum için kural olarak tanınmalarını da istiyordu. "İnsanların tanrı karşısındaki eşitliği"nden, uygar eşitliği, ve hatta, kısmen daha şimdiden, servet eşitliğini çıkartıyordu. Soyluluk ile köylülerin, ayrıcalıklıların, ayrıcalıklı burjuvalar ve halktan kimselerin eşitliğini gerçekleştirmek, feodal angaryaları, efendi hakkını, vergileri, ayrıcalıkları ve, eninde sonunda, göze çok batan zenginlik farklılıklarını ortadan kaldırmak: ilkel hıristiyan öğretiden zorunlulukla çıkan istemler olarak

azçok açık bir biçimde ortaya konan ve desteklenen istemler, işte bunlardı. Feodalizmin doruğuna vardığı bir çağda, örneğin Albililerde olduğu gibi, burjuva mezhep sapkınlığından ayırdedilmesi henüz güç olan bu köylü-halk takımı mezhep sapkınlığı, 14. ve 15. yüzyıllarda, açıkça ayrı bir parti programı durumuna dönüşür, ve burjuva mezhep sapkınlığı yanında çoğu kez tamamen bağımsız bir biçimde görünür: İngiltere'de, Wycliffe hareketi yanında Wat Tyler ayaklanmasının[71] vaizi John Ball gibi, Bohemya'da, kalikstenler yanında Taboritler[72] gibi. Almanya'da halk takımı temsilcileri tarafından 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başında yetkinleştirilen cumhuriyetçi eğilim, Taboritlerde, tanrıbilimsel süsler altında, daha o zamandan ortaya çıkıyordu.

Gericilik dönemlerinde devrimci gelenekleri sürdüren *flagellant*'ların,[73] *lollard*'ların,[74] vb. mistik mezheplerin aşırı etkinliği, bu mezhep sapkınlığı biçimine bağlanır.

Halk takımından kişiler, o çağda, tamamen resmî toplum dışında yer almış tek sınıfı oluşturuyorlardı. Burjuva topluluğunun dışında oldukları gibi, feodal topluluğun da dışında idiler. Ne ayrıcalıkları vardı, ne de mülkleri, hatta köylüler ve küçük-burjuvalar gibi ağır yükümlülükler altına konmuş bir mülkleri bile yoktu. Nerden bakılırsa bakılsın, malsız mülksüz ve her türlü haktan yoksun idiler. Yaşama koşulları, onları, o günün kendilerinden hiç bir haberleri olmayan kurumlar ile hiç bir zaman dolaysız bir temas durumuna getirmiyordu. Bunlar, feodal ve burjuva lonca toplumunun dağılmasının canlı simgesi ve, aynı zamanda, modern burjuva toplumun ilk habercileri idiler.

Daha o çağda, halkçı bölüntünün, kendini neden sadece feodalizme ve ayrıcalıklı burjuvaziye karşı mücadele ile sınırlayamayacağını işte bu durum açıklar; bu bölüntü, en azından imgeleme yetisi alanında, henüz doğmakta olan modern burjuva toplumu aşmalıydı. Bu durum, her türlü mülkün dışında bırakılmış bu bölüntünün, sınıf bağdaşmazlıkları üze-

rine dayanan tüm toplum biçimlerinde ortak olan kurumları, görüşleri ve fikirleri, neden daha şimdiden tartışma konusu yapacağını açıklar. İlkel hıristiyanlığın *chiliastique*[75] düşleri, bunun için elverişli bir hareket noktası sunuyordu. Ama, aynı zamanda, sadece bugünü değil, hatta geleceği de aşan bu önceleme, ancak zorlu, fantastik bir niteliğe sahip olabilirdi ve, ilk gerçekleştirme girişiminde, gene çağın koşulları tarafından belirlenen dar sınırlar içine düşecekti. Özel mülkiyete karşı saldırılar, mallarda ortaklık istemi kaba bir iyilikseverlik örgütü biçiminde dağılıp gideceklerdi. Belirsiz hıristiyan eşitliği, olsa olsa, yasa karşısında uygar eşitliğe varabiliyordu; her türlü yetkenin ortadan kaldırılması, sonunda, halk tarafından seçilmiş cumhuriyetçi hükümetlerin kurulmasına yolaçtı. Komünizmi imgeleme yetisinde öncelemek, gerçeklikte, modern burjuva koşulların bir öncelenmesi idi.

Gelecekteki tarihin bu zorlu, ama, halk takımı bölüntüsünün yaşama koşulları gözönünde tutulursa çok anlaşılır öncelemesine, ilkin *Almanya*'da, *Thomas Münzer* ve yandaşlarında raslıyoruz. Daha önce Taboritlerde, ama sadece salt askerî düzeyde bir önlem olarak, bir tür *chiliastique* mal ortaklığı vardı. Bu komünist çınlamalar, ancak Münzer'dedir ki, gerçek bir toplum bölüntüsünün özlemlerinin ifadesi durumuna gelirler. Ancak ondadır ki, bu komünist çınlamalar belirli bir açıklıkla formüle edilmişlerdir, ve ondan sonra, bu çınlamaları, modern işçi hareketi ile kaynaşmalarına kadar, her büyük halk ayaklanmasında bir kez daha duyarız; tıpkı ortaçağda, özgür köylülerin, kendilerini gitgide ağları içine alan feodaliteye karşı yürüttükleri mücadelelerin, serfler ve angaryacıların, feodal egemenliği dipten doruğa yıkmak için yürüttükleri mücadeleler ile kaynaşması gibi.

Ulusun bölünmüş bulunduğu üç büyük kamptan birincisi, *tutucu-katolik* kamp, kurulu düzenin sürdürülmesinde çıkarı bulunan tüm öğeleri: imparatorluk iktidarı, papaz sınıfı ve layik prenslerin bir bölümünü, zengin soyluluğu, büyük

din görevlileri ve kentler ayrıcalıklılarını bir araya getirirken, *lüterci-ılımlı burjuva* reform partisi, varlıklı muhalefet öğelerini, küçük soyluluk yığınını, burjuvaziyi, ve hatta, layik prenslerin, kilise mallarının zoralımı ile zenginleşmeyi uman ve imparatorluk karşısında daha büyük bir bağımsızlık kazanmak için fırsattan yararlanmak isteyen bir bölümünü biraraya getiriyordu. Son olarak, köylüler ve halktan kimseler de, istemleri ve öğretileri en açık bir biçimde Thomas Münzer tarafından dile getirilen *devrimci* bir parti oluşturuyorlardı.

Luther ve Münzer, öğretileri ile olduğu kadar, karakter ve eylemleri ile de, yönettikleri partileri hayranlık uyandıracak bir biçimde temsil ederler.

Luther, 1517'den 1525'e, modern Alman anayasacılarının 1846'dan 1849'a geçirdikleri evrimin tıpkısını geçirdi; bir an hareketin başında bulunduktan sonra, bu hareket içinde, o zamana kadar kendisini destekleyen halkçı ya da proleter parti tarafından geride bırakıldığını gören her burjuva partisinin geçirdiği evrimin tıpkısını geçirdi.

Luther, 1517'de, ilkin Katolik Kilisesinin dogmalarına ve kuruluşuna saldırdığı zaman, muhalefeti henüz belirli bir nitelik taşımıyordu. Bu muhalefet, eski burjuva mezhep sapıklığının istemlerini aşmaksızın, daha köklü hiç bir eğilimi dıştalamıyordu, ve zaten dıştalayamazdı da. Çünkü, başlangıçta, tüm muhalefet öğelerini biraraya getirmek, en kararlı devrimci enerjiyi göstermek ve katolik ortodoksluk karşısında daha önceki sapkın öğretilerin tümünü temsil etmek gerekiyordu. Sosyalist ve komünist olduklarını söyleyen, ve işçi sınıfının kurtuluşunu düşleyen burjuva liberallerimiz, 1847'de, işte tam da bu anlamda henüz devrimci idiler. Luther'in güçlü köylü özlüğü, kendini en coşkun bir biçimde, faaliyetinin bu birinci dönemi içinde gösterdi.

"Eğer saldırılarının kudurganlığı devam edecekse, diye yazıyordu Roma kilisesi rahiplerinden sözederken, bu kudur-

ganlığı durdurmak için, sanırım kralların ve prenslerin zora başvurduklarını, dünyayı zehirleyen bu uğursuz hayvan soyuna saldırdıklarını, ve girişimlerine, *sözle değil, silahlarla* bir son verdiklerini görmekten daha iyi bir yol ve daha iyi bir çare herhalde olmayacak. Tıpkı hırsızları ip, katilleri kılıç, sapıkları ateş ile cezalandırdığımız gibi, bu uğursuz yıkım öğretmenlerine, papalara, kardinallere, piskoposlara, ve tüm Roma Sodom'u sürüsüne, neden *elimizde olan bütün silahlar ile* saldırmıyor, ve neden *ellerimizi onların kanlarında yıkamıyoruz*?"[76]

Ama bu ilk devrimci ateş, uzun sürmedi. Luther'in indirdiği yıldırım, yapacağını yaptı. Tüm Alman halkı harekete geçti. Bir yandan, köylüler ve halktan kimseler, onun rahiplere karşı mücadele çağrılarında, hıristiyan özgürlüğü üzerindeki vaızlarında, ayaklanma işaretini gördüler; öte yandan ılımlı burjuvalar ile küçük soyluluğun büyük bir bölümü, hatta kendileri ile birlikte bazı prensleri de sürükleyerek, onun yöresinde toplandılar. Birileri, tüm zorbaların hesabını görmek için zamanın geldiğini sandılar; öbürleri ise sadece rahiplerin egemenliğine, Roma karşısındaki bağımsızlığa, ve katolik aşama-sırasına bir son vermek, ve kilise mallarının zoralımı sayesinde zenginleşmek istiyorlardı. Partiler birbirlerinden ayrıldılar ve kendi sözcülerini buldular. Luther, bu partiler arasında bir seçim yapmak zorunda kaldı. Saksonya seçici prensinin korunuğu, Wittenberg Üniversitesinin üstün profesörü, bir günden öbürüne ün ve güç kazanan, kendisine canla başla bağlı bir insan ve dalkavuk sürüsü ile çevrili bu büyük adam, bir an bile duraksamadı. Hareketin halk öğelerine ihanet etti ve soyluluğun, burjuvazinin ve prenslerin partisine katıldı. Roma'ya karşı kökünü-kazıma savaşı çağrıları yavaş yavaş söndü. Luther, şimdi, *barışçı evrimi* ve pasif *direnmeyi* salık veriyordu (örneğin bkz: *Alman Soyluluğuna Çağrı*, 1925, vb.). Ulrich Von Hutten tarafından, kendi yanına, ve Sickingen'den, soyluluğun din adamları ve

prenslere karşı hazırladıkları ayaklanmanın merkezi olan Eberburg'a gelmesi için yapılan çağrıyı, Luther şöyle yanıtladı:

"İncil davasının *zorla ve kan dökerek* kazanılmasından yana değilim. Dünya söz ile yenildi, kilise söz ile kendini korudu, o, eski durumuna söz ile getirilecektir, ve Deccal, onu, zor kullanmadan eline geçirdiği gibi, o, zora başvurulmaksızın yıkılıp gidecektir."[77]

Korunacak ya da reforma uğratılacak kurumlar ve dogmalar yöresindeki o pazarlık, Augsbourg İtirafı[78] ile sonuçlanan o çirkin diplomasi, ödünler, entrikalar ve uzlaşmalar oyunu, reforme edilmiş burjuva kilisesinin, sonunda alçakça anlaşmalar pahasına sağlanmış kuruluşu, işte Luther'in eğilimi bu biçimi aldığı, ya da daha doğrusu bu belgin biçimde saptandığı gün başlar. Alman ulusal meclislerinde, uyuşma kurullarında, gözden geçirme dairelerinde ve Erfurt parlamentolarında,[79] siyasal biçim altında, daha bir süre önce, mide bulandırıncaya kadar yinelenen şey, işte aynı sefil madrabazlığın ta kendisidir. Resmî reformun küçük-burjuva niteliği, kendini en açık bir biçimde, işte bu görüşmeler boyunca göstermiştir.

Bundan böyle burjuva reformun temsilcisi olarak tanınan Luther'in, yasa çerçevesinde ilerlemeyi salık vermesinin sağlam nedenleri vardı. Kentlerin çoğu, ılımlı reformdan yana çıkmışlardı, küçük soyluluk, giderek bu tutuma katılıyordu. Bazı prensler de bu tutuma katılmışlardı, öbürleri duraksama içindeydiler. Bu işin başarısı, Almanya'nın hiç değilse büyük bir bölümünde, sağlanmış demekti. Eğer işler barışçı bir biçimde gelişmeye devam ederse, öbür bölgeler, uzun vadede, ılımlı muhalefetin itişine direnemezlerdi. Ama her zorlu sarsıntı, ılımlı partiyi halk takımı ve köylülerin aşırı partisi ile çatışma durumuna düşürecek, prensleri, soyluluğu ve bazı kentleri hareketten uzaklaştıracak, ve sonunda, ya burjuva partisinin, köylü ve halk takımı partisi

tarafından geride bırakılması, ya da hareketin tüm partilerinin, Katolik restorasyon tarafından ezilmesinden başka bir seçenek bırakmayacaktı. Ve burjuva partilerin, en küçük bir başarı kazanır kazanmaz, yasa çerçevesinde ilerleme aracıyla, devrimin *Scylla*'sı ve restorasyonun *Charybde*'i arasında nasıl volta vurduğunu, son yılların olayları bize yeterince göstermiştir.

Çağın, toplumsal ve siyasal, genel koşulları gereği, her türlü dönüşüm sonuçları, zorunlulukla prensler yararına olacağı için, burjuva reform, halk ve köylü öğelerden daha açık bir biçimde ayrıldıkça, gitgide reforma uğramış prenslerin denetimi altına düşecekti. Luther'in kendisi de gitgide onların hizmetkârı oldu ve halk, onu da, öbürleri gibi, prenslerin uşağı durumuna gelmiş olmakla suçladığı, ve Orlamünde'de olduğu gibi, taşlayarak kovduğu zaman, ne yaptığını çok iyi biliyordu.

Köylüler Savaşı patlak verdiği, ve gerçekte prensler ile soyluluğun katolik çoğunluk durumunda bulundukları bölgelerde patlak verdiği zaman, Luther arabulucu rolü oynamaya çalıştı. Hükümetlere korkusuzca saldırdı. Haksız vergi ödetmeleri ile, ayaklanmadan sorumlu olduklarını bildirdi. Onlara karşı ayaklananlar köylüler değildi. Tanrının ta kendisiydi. Ama, öte yandan, ayaklanmanın dine aykırı ve İncilin kurallarına karşı olduğunu da söylüyordu. Sonunda, iki karşıt partiye, savaşmaktan vazgeçmelerini ve dostça bir anlaşmaya varmalarını öğütledi.

Ama, bu iyi dilekli aracılık önerilerine karşın, ayaklanma hızla yayıldı, hatta prensler, soylular ve Luther yandaşı kentlerin yetkesi altında bulunan bölgelere bile yayıldı ve "ölçülü" burjuva reform sınırlarını hızla aştı. Ayaklanmaların en kararlı bölüntüsü, Münzer'in yönetimi altında, karargâhını Thüringen'de Luther'in çok yakınlarında kurdu. Birkaç başarı daha kazandılar mı, tüm Almanya alevler içinde, Luther kuşatılmış, belki de hain olarak kılıçtan geçirilmiş,

ve burjuva reform, halk ve köylü devriminin kabarması tarafından süpürülüp götürülmüş demekti. Yani duraksamaya vakit yoktu. Devrim karşısında, tüm eski anlaşmazlıklar unutuldu. Roma Sodom'unun uşakları, köylü çeteleri karşısında, Tanrının suçsuz kuzuları, tatlı çocukları idiler. Burjuvalar ve prensler, soyluluk ve papazlar sınıfı, Luther ve papa, "yağmacı ve kıyıcı köylü çeteleri"ne karşı birleştiler.

"*Kudurmuş köpekleri* gebertir gibi, *gizlice* ve *açıktan açığa,* bunları *parçalamak,* bunları *boğmak,* bunları *boğazlamak* gerek! diye haykırır Luther. Bu nedenle, benim aziz beylerim, bunları boğazlayın, bunları gebertin, bunları boğun, burasını, şurasını kurtarın! Eğer [bu —ç.] mücadelede ölürseniz, bundan daha kutsal bir ölüm olmaz!"

Köylülere acıma yok! Tanrının acımadığı, tersine, cezalandırmak ve yok etmek istediği kimseleri bağışlayanlar da, isyancılara katılmışlar demektir. Sonra, köylüler, eğer öbürünü dinginlik içinde koruyabilmek için, ineklerinin birinden vazgeçme zorunda kalırlarsa, Tanrıya şükretmesini öğreneceklerdir; ve ayaklanma da, prenslere, halkın ne kafada olduğunu, ancak zor aracıyla hükümet edilebileceğini gösterecektir.

"Bilge der ki: *Cibus, onus et virga asino.** Köylülerin kafası yulaf samanı dolu; onlar Tanrının sözlerini duymaz, onlar budaladırlar; bu nedenle onlara kamçıyı, arkebüzü duyurmak gerek; bu, onlara iyi gelecek. Boyun eğmeleri için dua edelim. Yoksa, acıma yok! *Arkebüzleri konuşturun,* yoksa çok daha kötü olacak."[80]

Proletarya, Mart günleri ertesinde, zafer meyvelerinden payını istediği zaman, bizim sosyalist ve insansever burjuvalarımız da işte tastamam böyle konuşuyorlardı.

Luther, Kutsal Kitap çevirisi ile, halkçı harekete güçlü bir silah vermişti. Kutsal Kitapta, çağın feodalleşmiş hıris-

* Eşeğe gereken, yem, yük ve kırbaçtır. —ç.

tiyanlığının karşısına, ilk yüzyılların gösterişsiz hıristiyanlığını, ayrışma durumundaki feodal toplumun karşısına, geniş ve ustalıklı feodal hiyerarşisini bilmeyen bir toplum tablosunu çıkarmıştı. Köylüler, prenslere, soyluluğa ve papazlara karşı, bu silahtan her anlamda yararlanmışlardı. Şimdi, Luther onlara karşı dönüyor, ve Kutsal Kitaptan, Tanrı tarafından kurulmuş yetkeler için, o zamana kadar hiç bir mutlak krallık çanak-yalayıcısının yapamadığı biçimde, gerçek bir övgü çıkartıyordu! Prenslerin tanrısal hukuka dayanan iktidarı, pasif itaat, hatta serflik, onun tarafından, Kutsal Kitap adına onaylandı. Böylece, sadece köylülerin ayaklanması değil, ama Luther'in tinsel ve dünyevî yetkelere karşı tüm başkaldırması da yadsınmış bulunuyordu. Böylece, sadece halk hareketi değil, ama burjuva hareket de, prensler yararına, ihanete uğruyordu.

Şu son yıllarda, bu kendi özgeçmişlerini yadsıma örneklerini bir kez daha vermiş bulunan burjuvaların da adını anmak gerekir mi?

Şimdi burjuva reformcusu Luther'in karşısına, halk devrimcisi *Münzer*'i koyalım.

Thomas Münzer, 1498 yılına doğru, Harz'da, *Stolberg*'de doğmuştu. Stolberg kontunun keyfî yönetimine kurban giden babası, asılarak ölmüş. Münzer, daha onbeşinde iken, okulda, Halle'de Magdebourg başpiskoposu ve Roma Kilisesine karşı gizli bir dernek kurdu. Çağın tanrıbilimindeki derin bilgisi, genç yaşta doktorluk aşaması ve Halle'deki bir kadınlar manastırında bir kilise papazlığı elde etmesini sağladı. Bu görevde kilise dogma ve âyinlerine karşı büyük bir küçümseme ile davranıyor, baş âyinden (*messe*), kudas töreninde ekmekle şarabın İsa peygamberin eti ile kanına dönüşmesi (*transsubstantion*) sözlerini tamamen çıkartıyor ve, Luther'in anlattığına göre, âyin sırasında dağıttığı ekmekleri kutsamadan yutuyordu. Her şeyden önce ortaçağ mistiklerini, özellikle de Kalabriyalı Joachim'in *chiliastique* ya-

zılarını irdeliyordu. Bu yazarın haber verip betimlediği bin yıllık krallık, yozlaşmış kilise ve bozulmuş dünyanın mahkûmiyeti zamanı, reform ve çağın genel kaynaşması ile birlikte, Münzer'e gelmiş gibi göründü. Bölgede başarılı vaızlar verdi. 1520'de, birinci İncil vaizi olarak Zwickau'ya gitti. Orada, birçok bölgelerde sessiz sedasız yaşamaya devam eden, ve alçakgönüllülük ve geçici sakınmaları arkasında, aşağı toplumsal katmanların, kurulu düzene karşı büyüyen muhalefetlerinin gizlendiği o coşkun *chiliastique* tarikatlardan birini buldu; şimdi, büyüyen çalkantı ile birlikte, bu tarikatlar, gitgide daha açık ve daha direngen bir faaliyet gösteriyorlardı. Bu tarikat, başında *Nicolas Storch*'un bulunduğu anabaptistler tarikatı idi. Anabaptistler, kıyamet günü ile bin yıllık krallığın yaklaştığını vaazediyorlardı; onların "keşifleri (*visions*), esrimeleri ve ermişlik"leri vardı. Az zamanda Zwickau Konseyi ile çatışmaya girdiler. Münzer, hiç bir zaman onlara tamamen katılmadan, ama onları gitgide kendi etkisi altına alarak, bunları savundu. Konsey, var gücüyle bunlara karşı çıktı; kentten ayrılmak zorunda kaldılar, — ve Münzer de onlarla birlikte. Bu iş, 1521 sonunda olmuştu.

Münzer Prag'a gitti, ve Huss hareketinden artakalanlar ile ilişki kurarak orada tutunmaya çalıştı, ama konuşmaları, onu Bohemya'dan kaçmak zorunda bırakmaktan başka bir sonuç vermedi. 1522'de, Thüringen'de Allstedt'e vaiz atandı. Orada, tapınışı reformdan geçirmeye başladı. Luther'in, işi oraya vardırmayı göze almasından önce, Latince kullanılmasını tamamen kaldırdı, ve pazar âyinlerinde sadece İncilleri ve havarilerin mektuplarını değil, tüm Kutsal Kitabı okuttu. Aynı zamanda, bölgedeki propagandayı örgütledi. Halk, dört bucaktan ona koştu, ve az zamanda, Allstedt, tüm Thüringen'deki rahip düşmanı halk hareketinin merkezi durumuna geldi.

O sırada, Münzer, henüz her şeyden önce bir tanrıbilimci

idi; saldırıları, henüz sadece rahiplere karşı yöneltilmişti. Ama, Luther'in daha o zamandan yapmaya başladığı gibi, gürültüsüz patırtısız tartışmalar ve barışçı evrim vaazetmiyordu. Luther'in eski zorlu vaazlarını sürdürüyor ve Saksonya prensleri ile halkı, Roma rahiplerine karşı silahlı mücadeleye çağırıyordu.

"İsa: ben size barış değil, kılıç getirmeye geldim, demez mi? Ama siz, [Saksonya prensleri] bu kılıçla ne yapacaksınız? Eğer Tanrının iyi kulları olmak istiyorsanız, onu İncil yoluna çıkan kötüleri ortadan kaldırmak ve yoketmek için kullanınız. İsa, büyük bir ihtişamla şöyle buyurmuştur: Lâkin üzerlerine kral olmamı istemeyen o düşmanlarımı buraya getirin, ve önümde boğun (*İncil,* Luka, 19, 27). ... Tanrının kudretinin, bu işi sizin kılıcınızın yardımı olmaksızın da yapacağı yolundaki o yavan saçmalıklarla bize karşı komayın; yoksa o kılıç kınında paslanabilir. Çünkü Tanrının esinine karşı gelen kimseleri, tıpkı Ezekiyas, Keyhus, Yeşu, Daniel ve Elya'nın, Baal rahiplerini yokettikleri gibi, acımadan yoketmek gerekir. Başka türlü, hıristiyan kilisesini kaynağına döndürmek mümkün değildir. Hasat zamanı, Tanrı bağlarının kötü otlarını yolmak gerekir. Tanrı şöyle dedi (Musa, 5, 7): 'Puta tapanlara acımayacaksınız. Gazabıma uğramak istemiyorsanız, onların mezbahlarını yıkacak, kutsal resimlerini parçalayıp yakacaksınız!' "[81]

Ama, halk arasındaki devrimci kaynaşma günden güne arttığı halde, prenslere yapılan bu çağrılar hiç bir sonuç vermedi. Gitgide daha açık bir biçimde dile getirilen fikirleri her gün daha atılgan bir duruma gelen Münzer, o zaman burjuva reformdan kesinlikle ayrıldı ve bundan böyle siyasal bir ajitatör rolünü oynadı.

Tanrıbilimsel ve felsefî öğretisi, kısacası, sadece katolikliğin değil, ama hıristiyanlığın da tüm temel noktalarına saldırıyordu. Münzer, hıristiyan biçimler altında, modern spekülatif görüşlerle[82] olağanüstü bir benzerlik gösteren, ve hat-

ta, zaman zaman, tanrıtanımazlığa yaklaşan bir kamutanrıcılık (*panthéisme*) öğretiyordu. Kutsal Kitabı, biricik ve yanılmaz esin (*révélation*) olarak reddediyordu. Gerçek yaşayan esin, diyordu Münzer, her zaman ve bütün halklarda varolmuş bulunan ve bugün de varolan akıl-esindir. Akla karşı Kutsal Kitabı çıkarmak demek, özü sözle öldürmek demektir. Çünkü, Kutsal Kitabın sözünü ettiği Kutsal-Ruh, bizim dışımızda yoktur. Kutsal-Ruh, aklın ta kendisidir. İman, aklın insanda ete kemiğe bürünmesinden başka bir şey değildir, ve bu nedenle, hıristiyan olmayanlar (payenler) de iman sahibi olabilirler. Bu iman, canlı duruma gelmiş bu akıl sayesinde, insan, tanrısallaşıp kutsallaşır. Bu nedenle, cennet öbür dünyada olan bir şey değildir, onu kendi yaşamımızda aramak gerekir; ve iman sahiplerinin görevi de, bu cenneti, Tanrının bu krallığını, yeryüzünde kurmaktan başka bir şey değildir. Nasıl ki, öbür dünyada cennet yoksa, tıpkı öyle, cehennem ve sürekli cehennem azabı da yoktur. Aynı biçimde, insanların kötü içgüdü ve kötü isteklerinden başka bir şeytan yoktur. İsa, öbür insanlar gibi bir insan, bir yalvaç ve bir öğretmendi, ve havarilerle birlikte yediği son yemek de (*la cène*), ekmek ve şarabın, bu yemeğe mistik hiç bir şey katmaksızın yenilip içildikleri basit bir anma yemeği.

Münzer bu öğretiyi çoğu kez, yeni felsefenin belli bir süre gizlenmek zorunda kaldığı hıristiyan tümce kuruluşları altında saklayarak öğretiyordu. Ama iyiden iyiye *hérétique* (sapkın mezhepli) bir nitelik taşıyan düşünce, yazılarının her yanından fışkırır, ve Kutsal Kitap maskesini, bugünün birçok Hegel çömezinden çok daha az ciddiye aldığı görülür. Gene de, Münzer'i modern felsefeden üç yüzyıl ayırır.

Siyasal öğretisi tastamam bu devrimci dinsel görüşe denk düşüyor, ve tanrıbilimi çağın dinsel görüşlerini ne kadar aşıyorduysa, o da varolan toplumsal ve siyasal ilişkileri o kadar aşıyordu. Münzer'in tanrıbiliminin tanrıtanımazlığa yaklaşması gibi, siyasal programı da komünizme yaklaşıyor-

du, ve bir tek modern komünist tarikat, daha devrimin öngününde bile, 16. yüzyılın "münzerci" tarikatlarının teorik cephaneliğinden daha zengin bir teorik cephaneliğe sahip bulunmuyordu. Çağın halktan kimselerinin istemlerinin bir sentezi olmaktan çok, bu halktan kimseler arasında tohum halinde bulunan proleter öğelerin kurtuluş koşullarının dâhice bir öncelemesi olan bu program, Tanrı krallığının, yalvaçların bin yıllık krallığının, kilisenin kaynağına dönmesi, ve sözde ilkel, ama gerçeklikte, yepyeni olan bu kilise ile çelişki durumunda bulunan tüm kurumların ortadan kaldırılması aracıyla, yeryüzünde hemen kurulmasını istiyordu. Münzer'e göre, Tanrı krallığı, orada artık hiç bir sınıf ayrılığı, hiç bir özel mülk, toplum üyelerine karşı çıkan hiç bir yabancı, özerk devlet iktidarının bulunmadığı bir toplumdan başka bir şey değildi. Varolan tüm yetkeler, eğer devrime boyun eğmeyi ve ona katılmayı reddederlerse, ortadan kaldırılmalıydı; tüm çalışmalar ve tüm mallar ortaklaşa olmalı, ve en tam bir eşitlik hüküm sürmeliydi. Bu programı gerçekleştirmek için sadece tüm Almanya'da değil, ama hıristiyanlık dünyasının tümünde bir dernek kurulmalıydı. Prensler ve soylular, bu derneğe katılmaya çağrılacaklardı, eğer katılmayı reddederlerse, dernek, ilk fırsatta, elde silah, ya onları devirecek ya da öldürecekti.

Münzer, bu derneği örgütlemek için, hemen işe koyuldu. Vaızları daha da zorunlu bir devrimci niteliğe büründü. Artık sadece rahiplere saldırmakla yetinmeyerek, prenslere, soyluluğa, ayrıcalıklılara karşı da aynı atılganlıkla gürlüyordu. Varolan baskıyı en ateşli renklerle betimliyor, ve bunun karşısına, toplumsal ve cumhuriyetçi eşitliğin bin yıllık krallığı düşsel tablosunu çıkarıyordu. Aynı zamanda, birbiri ardından devrimci yergi yazıları yayımlıyor, ve kendisi, derneği Allstedt ve yörelerinde örgütlerken, dört bir yana özel görevliler gönderiyordu.

Bu propagandanın ilk sonucu, Allstedt yakınlarında, Mel-

lerbach'taki Bakire Meryem kilisesinin: "Ama onlara şöyle yapacaksınız: mezbahlarını yıkacaksınız, ve dikili taşlarını parçalayacaksınız, ve onların Aşerlerini balta ile keseceksiniz, ve onların oyma putlarını ateşte yakacaksınız. Çünkü sen Allahın RABBE mukaddes bir kavmsın (Tesniye, 7, 5)" buyruğuna göre yıkılması oldu. Saksonya prensleri, ayaklanmayı yatıştırmak için, Allstedt'e geldiler ve Münzer'i şatolarına çağırdılar. Gitti, ve orada, onlara, Luther'in, Münzer'in ona verdiği adla "yumuşak Vittenberg eti"nin ağzından o zamana kadar benzerini hiç duymadıkları bir vaız verdi. İncile dayanarak, dinsiz hükümdarları, özellikle İncile bir sapkınlık olarak bakan rahip ve keşişleri öldürmek gerektiğini söyledi. Çünkü dinsizlerin hiç bir yaşam hakları yoktur, ve ancak seçilmişlerin kayrası ile yaşarlar. Eğer prensler dinsizleri ortadan kaldırmayı reddederlerse, Tanrı onlardan kılıcı geri alacaktır, *çünkü kılıcın kudreti topluluğa aittir*. Tefeciliğin, hırsızlığın ve eşkiyalığın batağı, tüm canlı varlıkları; sudaki balıkları, gökteki kuşları, toprak üzerindeki bitkileri kendi mülkleri yapan prensler ve beylerdir. Sonra da, yoksullara: çalmayacaksın! buyruğunu vaazederler, ama kendileri, ellerine düşen her şeyi yapar, köylü ve zanaatçının iliğini sömürürler; ama bir yoksul, ne olursa olsun, karşı çıkar çıkmaz, asılır, ve bütün bunlara, doktor "*Lügner*": Amin! der.

"Yoksulların kendilerine düşman kesilmelerinden sorumlu olanlar, beylerin kendileridir. Eğer ayaklanma nedenini ortadan kaldırmayı reddederlerse, ayaklanmanın kendisini ortadan kaldırmayı nasıl isterler? Ah! benim aziz beylerim, Tanrı demir bir çubukla eski kapların arasına ne de güzel vuracak! Eğer bana, bu nedenle, asi olduğumu söylüyorsanız, ne yapalım, öyle olsun, ben bir asiyim!"[83]

Münzer vaızını bastırdı. Bu yüzden, Allstedt'li basımcısı, Saksonya dükası Jean tarafından, ülkeden ayrılmaya zorlandı; Münzer'in kendisine gelince, yazıları bundan böyle

zorunlu olarak Weimar hükümetinin sansüründen geçeceklerdi. Ama o, bu buyruğa hiç bir önem vermedi. Bundan hemen sonra, imparatorluk kenti Mulhausen'de, son derece sert bir bildiri bastırdı. Bu bildiride, halkın, "Tanrıyı boyalı bir kukla durumuna getirmek için ona yeterince söven kodamanlarımızın kimler olduğunu herkesin anlayabilmesi için, gözünü adamakıllı açma"sını istiyor, ve bildiriyi şu sözlerle bitiriyordu: "Bütün dünya büyük bir sarsıntıya hazır olmalı. Öyle bir sarsıntı olacak ki, dinsizler devrilecek ve yoksullar yükseleceklerdir." "Çekiçli Thomas Münzer" adlı bildirisinin en sonunda şöyle yazıyordu:

"Dinle, söküp atasın, paramparça edesin, kırıp geçiresin diye, yapasın ve dikesin diye, kendi sözlerimi senin ağzına koydum. Krallar, prensler, rahipler ile halk arasında demirden bir duvar çekildi. Dövüşsünler! Güçlü dinsiz zorbaların yıkımı için, zafer kesindir."[84]

Münzer'in, Luther partisinden kopması, çoktanberi olup bitmiş bir işti. Luther, Münzer'in kendisine danışmadan, kendi başına yapmış bulunduğu bazı tapınma reformlarını kabul etmek zorunda kalmıştı. Münzer'in faaliyetine, çok ileri giden daha enerjik bir devrimci parti karşısındaki ılımlı reformcunun kuşkulu güvensizliği ile bakıyordu. Daha 1524 ilkyazında, Münzer, Mélanchton'a, o evde oturmasını seven darkafalı adam örneğine, onun da, Luther'in de, hareketten bir şey anlamadıklarını, hareketi, Kutsal Kitabın lâfzına olan inanç içinde boğmaya çalıştıklarını yazmıştı. Tüm öğretileri çürüktü.

"Aziz kardeşler, bekleme ve duraksama yeter. Zamanı geldi. Yaz kapılarımıza vuruyor. Dinsizlerle dostluğunuzu kesin, onlar, Tanrı kelâmının, tüm gücü ile etkili olmasını engelliyorlar. Prenslerinizi pohpohlamayın, yoksa onlarla birlikte kendinizi de yıkıma mahkûm edersiniz. Tatlı bilginler, bana kızmayın, başka türlü konuşmak elimden gelmiyor."[85]

Luther, Münzer'i, birçok kez sözlü tartışmaya zorladı,

ama, ne zaman olursa olsun, halk önünde mücadele vermeye hazır olan Münzer, kendini, Wittenberg Üniversitesinin yan tutan dinleyicileri önündeki tanrıbilimsel bir tartışmaya kaptırmak için en küçük bir istek duymuyordu. "Kutsal-Ruha sadece üniversite önünde tanıklık etmek" istemiyordu.[86] Eğer Luther içten olsaydı, mücadele basında özgürce devam edebilsin diye, Münzer'in basımcılarına karşı hileli davaları durdurmak, ve yazıları üzerine çöken sansüre son vermek için, sahip bulunduğu etkiyi kullanmaktan başka bir şey yapmazdı.

Bu kez, Münzer'in, yukarda sözünü etmiş bulunduğumuz devrimci yergisinin yayımlanmasından sonra, Luther onu açıkça suçladı. *Asi Zihniyete Karşı Saksonya Prenslerine Mektup*'unda[87] Münzer'in, şeytanın bir aleti olduğunu ilân etti, ve ayaklanma kışkırtıcıları kendi kötü öğretilerini yaymakla yetinmediklerine, ama yetkelere karşı ayaklanma ve silahlı dirence çağırdıklarına göre, prenslerden, işe karışıp bu kışkırtıcıları ülkeden kovmalarını istedi.

Münzer, 1 Ağustos günü, prensler önünde ayaklanma suçlamasını yanıtlamak için [8] Weimer şatosuna çağrıldı.[8] Aleyhinde son derece suçlayıcı bazı olaylar vardı. Gizli derneği bulunmuş, madencilerin ve köylülerin derneklerindeki faaliyeti meydana çıkarılmıştı. Onu ülkeden kovmakla tehdit ettiler. Allstedt'e döner dönmez, Saksonya dükası Georges'un, onun kendisine teslim edilmesini istediğini öğrendi. Kendi eliyle yazdığı dernek mektupları, içinde Georges'un uyruklarını İncil düşmanlarına karşı silahlı direnče çağırdığı mektuplar ele geçirilmişti.[89] Eğer kentten zamanında ayrılmasaydı, Konsey onu teslim ederdi.

Bu arada, halk yığınları ve köylüler arasındaki artan kaynaşma, Münzer'in bu iş için anabaptistler içinde çok değerli yardımcılar bulduğu propagandasını büyük ölçüde kolaylaştırmıştı. Belirli dogmaları olmayan, törelerinde çileci, yorulmak bilmez, bağnaz; ajitasyonu gözünü kırpmaksızın

yürüten, sadece tüm egemen sınıflara ortak düşmanlık ile ikinci vaftiz ortak simgesinin bir araya getirdiği bu müritler topluluğu, gitgide Münzer çevresinde toplanmıştı. Kovuşturmalar yüzünden belirli bir yerde oturmayan anabaptistler, bütün Almanya'yı dolaşıyor, ve Münzer'in, kendilerine gereksinme ve özlemlerinin bilincini vermiş bulunan yeni öğretisini her yerde yayıyorlardı. Aralarından çoğu işkenceye uğradı, odunlar üzerinde yakıldı, çeşitli şekilde öldürüldü, ama cesaret ve dayanıklılıkları sarsılmadı, ve faaliyetlerinin başarısı, halkın artan kaynaşması nedeniyle, görülmemiş bir başarı oldu. Thüringen'den kaçtığı anda, Münzer'in, alanı her yerde hazır bulmasını, işte bu durum açıklar. Münzer, bundan böyle, canının istediği yere gidebilirdi.

İlkin gittiği Nuremberg yakınlarında, daha bir ay kadar önce, bir köylü ayaklanması, tohum halinde iken bastırılmış bulunuyordu. Münzer burada gizli ajitasyon yaptı. Az sonra, onun, Kutsal Kitabın zorunlu olmayan niteliği ve kutsallaştırma eylemlerinin hükümsüzlüğü üzerindeki en cüretkâr tanrıbilimsel düşüncelerini savunan, ve İsa'nın bir insandan başka bir şey olmadığını söyleyen, cismanî iktidarı dine aykırı ilân eden adamlar çıktı ortaya. "Bu işte şeytanın, Allstedt iblisinin marifeti belli oluyor!" diye haykırdı Luther. Münzer, Luther'e yanıtını Nuremberg'de bastırdı. Onu doğrudan doğruya, prenslere dalkavukluk etmek ve, duraksamaları ile, aslında, gerici partiyi desteklemekle suçluyordu. "Ama, diye ekliyordu, halk gene de kurtulacak ve, işte o zaman da, doktor Luther kapana yakalanmış bir tilki gibi olacak." Konseyin buyruğu ile, bu yazıya elkondu, ve Münzer de Nuremberg'den ayrılmak zorunda kaldı.

Suab'dan geçen Münzer, Alsace'a, sonra İsviçre'ye uğradı ve, büyük ölçüde kendi anabaptist görevlileri tarafından çabuklaştırılan ayaklanmanın daha aylarca önce patlak vermiş bulunduğu Karaorman'ın güneyine döndü. Münzer'in bu propaganda gezisi, halkçı partinin örgütlenmesine, istemleri-

nin açıkça saptanmasına ve son olarak da Nisan 1525 genel ayaklanmasına büyük bir katkıda bulundu. Münzer'in, bir yandan, kendisine o çağda anlaşılabilecek tek dil olan dinsel yalvaçlık dili ile yöneldiği halk için ve, öte yandan, kendileri ile gerçek erekleri konusunda açıkça konuşabildiği öğretililer (*initiés*) için iki ayrı faaliyeti, kendini burada açıkça gösterir. Nasıl, daha önce Thüringen'de, sadece halktan değil, ama aşağı din adamları sınıfı içinden de çıkmış bulunan en gözüpeklerinden bir grup adamı çevresinde toplamış ve onların gizli derneğinin başına geçmiş ise, Karaorman'da da, Güney-Batı Almanya'nın tüm devrimci hareketinin merkezi oldu. Frankonya ve Suab aracıyla, Alsace'a ve İsviçre sınırına kadar, Saksonya ile Thüringen arasında bağ kurdu, ve Waldshut'ta Hubmayer, Zürih'te Conrad Grebel, Griessen'de Franz Rabmann, Memmingen'de Schappeler, Leipheim'da Jacob Wehe, Stuttgart'ta doktor Mantel gibi, çoğu devrimci din adamı olan kimseleri, çömezleri ve Güney Almanya ajitatörler derneği önderleri arasında topladı. Kendisi ise, genellikle, Schaffhouse kantonu sınırındaki Griessen'de eğleşiyor, buradan, Hegen, Klettgau vb. gibi yerlere devrimci uğraş gezilerine çıkıyordu. Tedirgin prens ve beylerin, halkın bu yeni mezhep sapkınlığına karşı her yerde giriştikleri kanlı kovuşturmalar, ayaklanma ruhunun alevlenmesi ve derneğin güçlenmesine adamakıllı katkıda bulundu. Böylece, Münzer, Güney Almanya'da, beş ay kadar bir süre boyunca, ajitasyon yaptı. Ayaklanma patlamadan bir süre önce, ayaklanmayı yönetmek istediği, ve daha sonra onu gene orada göreceğimiz Thüringen'e döndü.

İki parti önderinin nitelik ve davranışının, partilerinin davranışını tastamam ne ölçüde yansıttığını; Luther'in kararsızlığının, hareketin ciddileşmesi karşısındaki korkusunun, prensler karşısındaki gevşek köle ruhunun, burjuvazinin duraksamalı, ikircil siyasetine tastamam nasıl uygun düştüğünü; ve Münzer'in devrimci enerjisinin ve sarsılmazlığı-

nın, nasıl halk takımı ve köylülerin en ileri bölüntüsünün iktidar ve sarsılmazlığı olduğunu göreceğiz. Tek ayrım şu idi ki, Luther, kendi sınıfının çoğunluğunun görüş ve özlemlerini dile getirmekle yetinir, ve böylece ucuz bir sevgi kazanırken, Münzer, tersine, köylüler ve halktan kimselerin düşünce ve ivedi istemlerini çok aşıyordu. Devrimci öğelerin seçkin topluluğu ile, onun düşüncelerini paylaştığı ve onun enerjisine sahip olduğu ölçüde, ayaklananlar yığını içinde zaten ancak küçük bir azınlığı temsil eden bir parti oluşturdu.

[ONBİR]

YAZIŞMALARDAN PARÇALAR[90]

KARL MARX VE FRİEDRİCH ENGELS

FRİEDRİCH ENGELS'TEN KARL MARX'A

(YAKLAŞIK OLARAK 24 MAYIS 1853)

... Dün sana sözünü ettiğim Arap yazıtları üzerine yazılmış kitabı okudum. Her sayfanın arkasında tiksindirici bir biçimde papazın ve İncilin savunucusunun görünmesine karşın, kitap ilgi çekici. En büyük zaferi, *Gibbon*'un eski coğrafyasında bazı yalanlar söylediğinin kanıtını getirebilmek ve bundan da, sonuç olarak, Gibbon'un tüm tanrıbiliminin reddedilmesi gerektiğini çıkarmak. Kitabın adı *The Historical Geography of Arabia*'dır,* ve saygıdeğer Charles Forster tarafından yazılmıştır. Kitaptaki en ilginç şeyler şunlar:

1. Nuh'un, İbrahim'in, vb. Tekvin'de[91] verilen sözde

* *Arabistan'ın Tarihî Coğrafyası.* —ç.

soykütüğü, lehçelerinin vb. az ya da çok benzerliğine göre, çağın bedevî aşiretlerinin oldukça doğru bir sıralanmasıdır. Bedevî aşiretlerinin günümüzde hâlâ kendilerine Beni Salet, Beni Yusuf vb., yani şunun oğlu, bunun oğlu adlarını verdikleri biliniyor. Eski ataerkil yaşam tarzından doğan bu adlandırma, sonunda bu çeşit bir soykütüğüne götürüyor. Tekvin'in sıralaması antikçağın coğrafyacıları tarafından azçok doğrulanıyor, ve modern gezginler de lehçelere göre değişmiş eski adların hâlâ çok kez varolduklarını kanıtlıyorlar. Ama bundan Yahudilerin kendilerinin de diğerleri gibi küçük bir bedevî aşiretinden başka bir şey olmadığı sonucu çıkıyor; ama bu küçük aşiret, yerel koşullar, tanrı vb. yüzünden diğer bedevilerle karşı karşıya gelmişti.

2. Sözünü ettiğimiz büyük Arap istilâsı konusunda da şunları görüyoruz: Bedeviler, tıpkı Moğollar gibi belirli aralıklarla istilâlar yapmışlardır; Asur ve Babil imparatorlukları da daha sonra Bağdat halifeliğinin kurulduğu yerde bedevî aşiretleri tarafından kurulmuşlardır. Babil imparatorluğunun kurucuları, aynı bölgede, aynı ad altında, Beni Halit adı altında halen yaşamaktadırlar. Ninova ve Babil gibi büyük kentlerin hızla kurulması, aynı Hindistan'da Afgan ya da Tatar istilâlarıyla üç yüzyıl önce Akra, Delhi, Lahor, Muttan gibi dev-kentlerin yaratılması biçiminde olmuştur. Bu yüzden müslüman istilâsı ayırıcı özelliklerinden çoğunu yitirmektedir.

3. Araplar, yerleştikleri Güney-Doğuda, Mısırlılar, Asurlular vb. kadar uygar bir halk gibi görünüyorlar, yapıları bunu tanıtlıyor. Bu, aynı zamanda, müslüman istilâsının birçok çizgisini de açıklıyor. Dinsel kurnazlıklarla ilgili olana gelince, hâlâ (Amerikalı kızılderililerde olduğu gibi) —İbrani geleneğinin sadece *küçük bir bölümünü* oluşturduğu— eski Arap ulusal tektanrıcılık geleneğinin egemen olduğu Güneyde bulunan eski yazıtlardan, Muhammed'in dinsel devriminin, *her* dinsel hareket gibi, *kendi biçiminde bir tepki*,

eski âdetlere, sadeliğe sözde bir dönüş olduğu çıkıyor gibi görünüyor.

Yahudi Kutsal Kitabı denen şey, eski Arapların aşiret ve din geleneğinin, Yahudilerin erken bir tarihte aynı kökenden gelen, ama göçebe olan komşularından ayrılmış olmaları nedeniyle değişmiş yazılı kaydından başka bir şey değildir. Bu nokta benim için şimdi apaçık. Filistin'in Arap yanı sadece çöllerle çevrili; bu durum bedeviler ülkesi olan bu bölgenin ayrı evrimini açıklıyor. Ama eski Arap yazıtları, gelenekleri, ve Kuran, ve bütün soyların, vb. artık çözülmelerindeki kolaylık, temel özün Arap kökenli ya da daha doğru bir biçimde genel olarak Sami kökenli olduğunu tanıtlıyorlar, tıpkı bizde Edda ve Alman kahramanlık destanlarında durumun aynı olduğu gibi.

Dostun

F. E.

KARL MARX'TAN FRİEDRİCH ENGELS'E

(LONDRA, 2 HAZİRAN 1853)

... İbraniler ve Araplar konusunda mektubun beni çok ilgilendirdi. Zaten şunlar yapılabilir: 1. Tarih varolduğundan beri, bütün Doğu aşiretleri için aralarından bir bölümünün *settlement*'la* diğerlerinde göçmenliğin sürmesi arasında *genel* bir ilişki tanıtlanabilir. 2. Muhammed çağında Avrupa-Asya ticaret yolu çok büyük bir ölçüde değişmişti, ve Hindistan yönündeki ticarette büyük bir yer alan Arap kentleri ticarî açıdan gerilemeye başlamışlardı, bu da ne olursa olsun hareketin başlaması için katkıda bulundu. 3. Din için, soru daha genel bir sorunun içinde erimelidir, ki bu soruya bu yüzden kolaylıkla şu yanıt verilebilir: Doğunun tarihi niçin bir dinler tarihi olarak *ortaya çıkmaktadır*?

Doğu kentlerinin meydana gelmesi üzerinde, dokuz yıl

* Yerleşme. —ç.

Aureng-Zebe'de doktorluk yapan bizim François Bernier'nin yapıtlarındakinden daha parlak, daha somut ve daha çarpıcı bir şey okumak mümkün değil: *Büyük Moğol Ülkelerinin Tasvirini Kapsayan Seyahatname*, vb.. Bernier, askerî şeyleri de, o büyük orduların beslendikleri biçimi vb. güzel güzel anlatıyor. Bu iki noktada özellikle şunları belirtiyor:

"Atlılar esas bölümü oluşturuyor; piyadeler söylendiği kadar önemli değil, elbette eğer orduyu izleyen bütün hizmetçiler ve satıcılar gerçek savaşçılarla birlikte ele alınmazsa; çünkü bu durumda, kralın uzunca bir süre başkentte olmayacağına inanıldığı için, sadece kralla birlikte olan orduya 200.000, 300.000 ve bazan* daha da çok insan almakta haklı olduklarına inanacağım; bu durum, bu orduların peşlerinden sürükledikleri çadırlar, mutfaklar, giysiler, eşyalar ve hatta sık sık kadınlardan ve dolayısıyla filler, develer, öküzler, atlar, hamallar, seyisler, levazımcılar her türlü tüccar ve hizmetçilerden oluşan garip kalabalığı bilen için; ülkenin devletini ve özel hükümetini bilen için pek şaşırtıcı değildir; *kral*** krallığın *bütün topraklarının tek ve biricik sahibidir***, bundan da, zorunlu olarak, Delhi ya da Akra gibi bütün bir *başkentin***, neredeyse sadece orduyla yaşadığı, ve dolayısıyla, bu kentler bir Paris'e hiç benzemediklerinden ve benzeyemediklerinden, ama *aslında*** dümdüz kırdakinden daha uygun bir yere yerleşmiş ve biraz daha iyi *bir ordu kampından başka bir şey olmadıklarından***, kral belli bir süre için sefere çıktığında kralı izlemek zorunda olduğu ortaya çıkar."

Büyük Moğol'un 400.000 kişilik vb. bir orduyla Keşmir üzerine yürümesi dolayısıyla Bernier şöyle diyor:

"Güçlük, seferdeki böyle büyük bir ordunun, böyle büyük bir insan ve hayvan miktarının nasıl ve nereden beslendiğini anlamaktır. Bunun için sadece, Hintlilerin çok az yemekle ye-

* Orijinalinde. *hatta bazan*. —*Ed.*
** Altını Marx çizmiştir. —ç.

tindiklerini ve çok sade olduklarını, ve bütün bu büyük atlılar sayısından yürüyüş sırasında et yiyenin onda-bir, hatta yirmide-bir bile olmadığını varsaymak gerekiyor, ki bu oldukça doğrudur; yeter ki, kendi kişerisleri ya da pirinç ve diğer sebze karışımları olsun, memnundurlar.* Bir de develerin çalışmaya, açlığa ve susuzluğa son derece dayanıklı olduklarını, az şeyle yaşadıklarını ve her şey yediklerini, ve ordu bir yere varır varmaz sürücülerin onları kırda yayılmaya götürdüklerini ve develerin orada ne bulurlarsa yediklerini; ayrıca Delhi'deki pazarların gereksinmelerini sağlayan aynı tüccarları ve küçük tüccarların bu pazarların gereksinmelerini kırlarda da sağlamak zorunda olduklarını, ... nihayet hayvan yeminin karşısında** bütün bu yoksul insanların yem satın almak ve bundan bir şey kazanmak için köylerde her yere gittiğini, ve onların büyük ve olağan dayanaklarının, bir çeşit orakla otları biçmek ve biçtikleri bu küçük otları döverek ya da yıkayarak satmak için orduya getirdiklerini ... bilmek gerekir."[92]

Bernier, haklı olarak, Doğu'nun —Türkiye, İran, Hindistan'dan sözediyor— bütün olgularının anahtarının *özel toprak mülkiyeti* olmamasında olduğunu buluyor. İşte gerçek anahtar bu; Doğu cennetinin bile gerçek anahtarı bu. ...

FRİEDRİCH ENGELS'TEN KARL MARX'A

(MANCHESTER, 6 HAZİRAN [1853]. AKŞAM)

... Toprak mülkiyetinin yokluğu, gerçekten de bütün Doğunun anahtarıdır. Bu, siyasal ve dinsel tarihin temelidir. Ama Doğuluların toprak mülkiyetine, feodal tipte toprak mülkiyetine bile varamamalarının kökeni nedir? Sanıyorum ki bu, esas olarak, özellikle Sahra'dan Arabistan, İran ve

* Orijinalinde: *böylece hoşnut olurlar.* —*Ed.*
** Orijinalinde: *nihayet ... hakkında.* — *Ed.*

Tataristan yoluyla Asya'nın en yüksek yaylalarına kadar uzanan büyük çöllerde toprak koşullarına bağlı olan mevsime bağlıdır. Burada yapay sulama, tarımın ilk koşuludur: oysa bu da, ya komünlerin, eyaletlerin, ya da merkezî hükümetin işidir. Doğuda hükümetin hiç bir zaman üçten çok kolu olmadı: maliye (ülkenin yağması işinde), savaş (ülkenin ve komşu ülkelerin yağması) ve *travaux publics*,* yeniden üretim sorunları. Hindistan'daki İngiliz hükümeti 1. ve 2. noktaları daha ikiyüzlü bir biçimde ayarladı, ve 3. noktayı bütünüyle ortadan kaldırdı, bu da Hint tarımının yıkılışına neden oldu. Bu ülkede serbest rekabet tümüyle başarısızdır. Sulama kanalları yıkılır yıkılmaz duran toprağın yapay verimlileştirilmesi, garip gelebilecek olan şu olguyu, sahiden çok iyi ekilen geniş alanların şimdi çöl halinde ve verimsiz olması olgusunu açıklıyor. (Palmira, Petra, Yemen'deki yıkıntılar, Mısır'da bazı bölgeler, İran, Hindistan); tek bir yıkım savaşının bir ülkenin birkaç yüzyıl için halkını dağıtması ve bütün uygarlığını ortadan kaldırması olgusunu açıklıyor. Sanıyorum ki, aynı zamanda, senin çok doğru olarak Muhammed'in devriminin çok önemli bir dönemi olarak kabul ettiğin Güney Arabistan ticaretinin, Muhammed'den önceki yok oluşunu da aynı biçimde açıklamak gerekir. Dünyanın genel maddî koşullarının, Karadenize ulaşmak için İran'ı kateden ticaret yolunu ve Suriye'ye ve Küçük-Asya'ya ulaşmak için de İran Körfezinden geçen ticaret yolunu, Kızıl Denizden geçen yola hangi ölçüde tercih ettirdiklerini değerlendirebilmek için İsa'dan sonraki ilk altı yüzyılın ticaret tarihini yeterince bilmiyorum. Ama ne olursa olsun, 200'den 600'e kadar olan dönemde Yemen'in hemen hemen sürekli olarak Habeşliler tarafından boyunduruk altına alınır, istilâ edilir ve yağmalanırken, Sasanilerin polisliğini yaptığı İran İmparatorluğundaki kervanların göreli güvenliğinin mutlaka önemli etkileri olmuştur. Roma çağında hâlâ dörtbaşı mamur olan

* Kamu işleri. —ç.

Güney Arabistan kentleri, 7. yüzyılda gerçek birer yıkıntı alanıydılar; komşu toprakların Bedevileri 500 yılda kendi kökenleri üzerine salt mitolojik, efsanevî gelenekler kabul etmişlerdi (bkz: Kuran ve Arap tarihçisi Novayri) ve bu bölgelerin yazıtlarında kullanılan alfabe, *başka bir alfabe olmamasına* karşın, hemen hemen tümüyle bilinmeyen bir alfabeydi, öyle ki *yazı* bile fiilî olarak unutulmuştu. Böyle olgular belki ticaretin genel koşulları tarafından meydana getirilmiş bir *superseding** yanında, ancak Habeş istilâsıyla açıklanabilen bütünüyle doğrudan, zor yoluyla bir yıkımı da gerektirmektedirler. Habeşistanlıların kovulması yaklaşık olarak Muhammed'den 40 yıl önce meydana geldi ve bu, bir yandan da neredeyse Mekke'ye kadar gelen ve kuzeyden yapılan İran istilâları tarafından dürtülen Arap ulusal duygusunun ilk uyarma hareketi oldu. Muhammed'in tarihinin kendisini bugünlerde ele alacağım; şimdiye dek bana, bu, kentlerde yerleşmiş olan ve çöküş içinde bulunan ve o çağda aynı zamanda tam bir dinsel çöküntüde olan ve soysuzlaşmış bir doğaya tapmaya gene bozulmuş bir Yahudilik ve hıristiyanlık karıştıran Fellahlara karşı bir bedevî tepkisi niteliğini taşıyor gibi geliyor.

Bernier'nin öyküleri gerçekten çok güzel. Arada bir açık ve sağduyuyla dolu, *qui tombe partout juste sans avoir l'air de s'en apercevoir*** kötü bir Fransız yazarından birkaç sayfa okumak insana her zaman çok zevk veriyor.

* Malının elinden alınması, maldan etme. —ç.

** Farkına varıyormuş havasına sahip olmadan her yerde doğru düşen. —ç.

[ONİKİ]

KİLİSE ALEYHTARI HAREKET HYDE PARK'TA BİR GÖSTERİ[93]

KARL MARX

LONDRA, 25 HAZİRAN 1855

TARİHİN eski bir dersidir: ayaklarının altında varlıklarının temelleri uzun zaman önce kazmalanmış olmasına karşın, iktidarın bütün yüklemlerine ismen hâlâ sahip olan —ve ölüm ilânı asılmadan ve vasiyetname açılmadan mirastan yararlanmanın başlangıcı üzerinde vârisler arasında daha şimdiden ayrılıklar baş gösterdiği için bitkisel bir yaşam sürmeye devam eden— aşılmış toplumsal güçler, bu güçler cançekişmeyle son kavgalarından önce bir kez daha yeniden kendilerine geliyor, savunmadan saldırıya geçiyor, geri çekilecekleri yerde kışkırtıyor, ve sadece tartışılan değil ama şimdiden mahkûm edilmiş öncüllerden aşırı sonuçlar çıkarmaya çalışıyorlar. Bugün İngiliz oligarşisi için durum böyle-

dır. İkiz kardeşi *Kilise* için de durum böyledir. Resmî kilisenin bağrında, yukarı ve aşağı kilisede[94] resmî kiliseden olmayanlarla bir anlaşma zemini bulmak ve, böylece ulusun dindar olmayan kitlesinin karşısında bir bütün oluşturmak için, sayısız yeniden örgütleme kalkışmaları oldu; dinsel zorlayıcı önlemler hızla birbiri ardına geldi — eskiden lord Askley adı altında tanınan dindar kont Shaftesbury, sadece İngiltere'de 5 milyon kişinin yalnız kiliseye değil aynı zamanda hıristiyanlığa yabancı hale geldiğini, sızlanarak Yüce Mecliste kaydetti. Resmî kilise şöyle yanıt veriyor: "*Compelle intrare*".* Yemeyi tasarladığı kestaneleri ateşten çıkartma işini, lord Askley ve bu biçimde coşmuş resmî kiliseden olmayan sofulara bırakıyor.

Dinsel zorlayıcı önlemin ilk aracı, tüm halk eğlence yerlerini, pazar günü, saat 6-10 arası hariç, kapatan *Beerbill*** oldu. Bu yasa, kaçak olarak, oturum sonunda, Mecliste kalabalık olmadığı bir sırada, yasa yanlılarının Londra'nın büyük bira satıcılarına yıllık kazanç vergisi sisteminin, yani büyük sermayeler tekelinin korunacağına dair güvence vererek onların desteğini aldıktan sonra çıkarıldı. Sonra da *Sunday tradingsbill*'in*** sırası geldi; bu yasa, şimdi, Avam Kamarasının üçüncü müzakeresinde çıktı ve bu yasanın değişik koşulları Parlamento Komitesinde tartışma konusu oldu. Bu yeni dinsel zorlayıcı önlem için de büyük sermayenin oyu sağlanmıştı, çünkü pazar günleri dükkânlarını açanlar yalnız küçük tüccarlardır ve büyük mağazalar, parlamenter yoldan, pazar günleri küçük dükkâncıların yaptıkları rekabeti yollarından kaldırmaya tamamen hazırdılar. İki durumda da, Kilisenin ve sermayenin elinde bulunan komplosu var, ama aynı zamanda iki durumda da yüksek sınıfların vicdanını yatıştırmak için aşağı sınıflara karşı yöneltil-

* Onları girmeye zorla. —ç.
** Bira üzerine yasa. —ç.
*** Pazar ticareti üzerine yasa. —ç.

miş dinsel ceza yasaları var. *Beerbill* aristokrat kulüplerine nasıl dokunmuyor idiyse, *Sunday tradingsbill*'de seçkin pazar uğraşlarına dokunmuyor. İşçi sınıfı ücretini cumartesi akşamı geç vakitte alır; o halde pazar günkü alış-veriş sadece onun için mevcuttur. Sadece o, küçük alış-verişlerini pazar günü yapmak zorundadır. Demek ki, yeni yasa, sadece ona karşı yöneltilmiştir. 18. yüzyılda Fransız aristokrasisi şöyle diyordu: bizim için Voltaire, halk içinse ayin ve aşar. 19. yüzyılda İngiliz aristokrasisi şöyle diyor: bizim için sofu sözleri, halk için hıristiyan pratik. Hıristiyanlığın klasik azizleri kitlenin ruhunun kurtulması için *kendi* bedenlerine eziyet ederlerdi; modern, kültürlü azizler, kendi ruhlarının kurtuluşu için *kitlenin bedenine* eziyet ediyorlar.

Sefih, gerileyen ve zevkinden başka bir şey düşünmeyen bir aristokrasiyle kilisenin, büyük bira sanayicilerinin ve tekelci büyük tüccarların iğrenç hesaplarıyla desteklenen bu ittifakı, dün Hyde Park'ta, Londra'nın, "Avrupa'nın ilk centilmeni", Georges IV'ün ölümünden beri görmediği bir *kitle gösterisine* neden oldu. Biz başından sonuna kadar seyirciydik, ve *dün Hyde Park'ta İngiliz devriminin başladığına* garanti verirken abartmadığımızı sanıyoruz. Kırım'dan gelen son haberler bu "*parlamenter olmayan*", "*parlamento-dışı*" ve "*parlamentoya karşı*" gösterinin temel bir unsurunu meydana getirdiler.

Pazar ticareti üzerindeki yasanın başlangıcında olan lord *Robert Grosvenor*, yasasının zengin sınıflara karşı değil, sadece yoksul sınıflara karşı yöneltildiği itirazına şöyle yanıt vermişti:

"Aristokrasi büyük bir ölçüde hizmetçilerini ve atlarını pazar günleri çalıştırmaktan sakınıyor."

Geçen haftanın son günlerinde Londra'nın bütün duvarlarında büyük harflerle basılmış ve kaynağını *çartistlerden*[95] alan aşağıdaki afişi görmek mümkündü:

"*Yoksul halkın* şimdilik hâlâ yararlanabildiği gazeteleri,

berberi, tütünü, içkileri ve yemekleri ve vücudun ya da aklın her çeşit besinlerini ve eğlencelerini pazar günleri ortadan kaldırmak amacıyla *yeni pazar yasası* çıkarılıyor. Başkentin zanaatçılarının, işçilerinin ve "*aşağı sınıflarının*" *katılacağı bir açık hava mitingi* pazar günü öğleden sonra Hyde Park'ta yapılacaktır; miting aristokrasinin hangi dinsel kafayla dua ve dinlenme gününe riayet ettiğini ve bugün hizmetçilerini ve atlarını çalıştırmama konusunda ne kadar titiz olduğunu görmek için, lord Robert Grosvenor'un söylevindeki iddiaları da görmek için yapılacaktır. Miting saat 3'te, Kensington bahçelerinin yanında Serpentine'in (Hyde Park'ta küçük bir çay) sağ yakasında olacaktır. Gelin! Ve karılarınızı ve ailelerinizi de birlikte getirin! Gelsinler ki "*üstlerinin*" kendilerine verdikleri örnekten yararlansınlar!"

Longchamp Paris sosyetesi için ne ise Hyde Park'ın Serpentine'i izleyen yolu, İngiliz *haute volée*'si* için odur, — üyelerinin öğleden sonra özellikle pazar günleri, lüks arabalarını ve tuvaletlerini gösterdikleri, uşak sürüleri tarafından izlenen atlarına çark yaptırdıkları yerdir. Yukarıdaki afişin metninden papaz egemenliğine karşı mücadelenin İngiltere'deki bütün ciddî mücadelelerin niteliğini, yoksulun zengine karşı, halkın aristokrasiye karşı, "aşağı" durumdaki insanların "yukarı" durumdakilere karşı bir *sınıf mücadelesi* niteliğini aldığı görülüyor.

Saat 3'te, yaklaşık 50.000 kişi belirtilen yerde, Serpentine'in sağ yakasında, Hyde Park'ın geniş çimleri üzerinde toplanmışlardı, ve sol yakadan da insanlar gelince bu 50.000, yavaş yavaş en az 200.000 oldu. Bir noktadan bir başka noktaya itilen küçük kümelenmeler görülüyordu. Oraya gönderilmiş çok sayıda polis memurları açıkça, mitingin düzenleyicilerinin ellerinden, Arşimet'in dünyayı kaldırmak için istediği şeyi, sağlam bir dayanak noktasını almaya çalışıyor-

* Yüksek mevki. —ç.

lardı. Sonunda daha önemli bir grup sabit bir yerde durdu, ve grubun ortasında küçük bir tepenin üstünde oturan çartist *Bligh* başkanlığa yerleşti. Söylevine henüz başlamıştı ki, havada coplar sallayan 40 polis memurunun başındaki polis müfettişi Banks, ona, parkın *krallığın* özel mülkü olduğunu ve burada bir miting yapma hakkına sahip olunmadığını bildirdi. Bligh'in parkların kamu mülkiyetinde olduğunu tanıtlamaya çalıştığı ve Banks'ın, Bligh niyetinde ısrar ettiği taktirde onu tutuklama emri olduğu yanıtını verdiği birkaç konuşmadan sonra, çevredeki kalabalığın korkunç bağrışmaları arasında Bligh şöyle bağırdı:

"Majestenin Polisi Hyde Park'ın krallığın bir özel mülkü olduğunu ve Majestenin arazisini, mitinglerini yapsın diye halka ödünç vermek istemediğini bildiriyor. O halde biz de Oxford Market'e gidelim."

Ve alaycı "*God save the Queen!*"* çığlığıyla grup Oxford Market yönünde dağıldı. Ama bu sırada, çartist merkez komitesi üyesi *Finlen* oradan uzakta bulunan bir ağaca doğru koşmuştu, kitleler onu izlediler, göz açıp kapayıncaya kadar onu o kadar sık ve o kadar yoğun bir çemberle sardılar ki, polis ona kadar varma girişiminden vazgeçti.

"Haftanın altı günü eziliyoruz, parlamento da yedinci gün sahip olduğumuz azıcık özgürlüğü bizden çalmak istiyor. İkiyüzlülükle gözlerini sağa sola çeviren papazlarla birleşen oligarşinin bu adamları ve bu kapitalistler, Kırım'da kurban edilen halk çocuklarının dine aykırı cinayetinin kefaretini ödemek için onlara değil de bize *ceza* vermek istiyorlar."

Bu grubu, başka bir gruba gitmek için bıraktık; diğerinde bir konuşmacı, boyluboyunca yere uzanmıştı ve kendini dinleyenlere bu yatay durumda söylev veriyordu. Birden her yandan "Yola, arabaların üstüne!" çığlığı duyuldu. Bu arada araba ekipleri ve biniciler üzerine küfürler yağmaya başlamıştı bile. Kentten durmadan takviye alan polisler, ge-

* Tanrı Kraliçeyi korusun! —ç.

zinenleri yoldan kovdular. Böylelikle Apsleyhouse Rotten Row'dan başlayıp, Serpentine'in aktığı yönün tersine giderek Kensington Gardens'a kadar, yolun iki yanında çeyrek fersahtan daha uzun, insanlardan meydana gelmiş iki yoğun çitin oluşmasına katkıda bulundular. Seyircilerin yaklaşık üçte-ikisi işçilerden, üçte-biri orta sınıf üyelerinden oluşuyordu, ve her iki kesim de kadınlı çocukluydu. Yüksek tören arabalarında önde ve arkada şeritler takınmış uşaklarla kendilerine karşın aktörler, yakışıklı baylar ve zarif bayanlar, "Avam ve Lordlar kamaraları milletvekilleri", şurada burada, Porto şarabıyla ısınmış, atlar üzerinde belli yaştaki beyler, bu kez resmî geçitten geçmiyorlardı. Dayaktan geçiriliyorlardı. Kısa bir süre sonra bütün alaycı, kışkırtıcı ve kulağa kötü gelen bir çığlıklar kasırgasının altında kaldılar; üstelik İngilizce, bu terbiyesiz sözler bakımından, bütün dillerden daha zengindir. Konser irticalen ortaya çıktığı için müzik aleti yoktu. O halde koro kendi öz organlarından yararlanmak ve vokal müzikle yetinmek zorundaydı. Ve konser, bir homurdanmalar, ıslıklamalar, ıslıklar, gürlemeler, mırıldanmalar, sızıldanmalar, cıvıltılar, havlamalar, inlemeler, gıcırdamalar konseriydi. İnsanları deli edecek, ölüleri uyandıracak bir müzik. Buna garip bir biçimde, gerçek eski-İngiliz nüktesinin ve uzun süre devamlı kaynayan kızgınlığının patlamaları karışıyordu. "*Go to the church*!" ("kiliseye gidin!"), ayırdedilebilen, tek telaffuz edilen sesti. Bir leydi, yatıştırma işareti olarak, arabanın kapısından dinsel esaslara uygun bir biçimde ciltlenmiş bir *Prayer Book* (dua kitabı) uzattı. "*Give it to read to your horses*!" ("onu okumak için atlarınıza verin!"), bin ağızdan hep birden yıldırım gibi gürleyen yanıt oldu. Atlar ürkünce, şaha kalkıyorlar, ölümcül bir tehlike zarif yüklerini tehdit edince gemi azıya alıyorlardı, şakalar daha gürültülü, daha tehdit edici, daha merhametsiz oluyordu. Aralarında özel konseyin bakanının ve başkanının eşi Kontes Graville de olan soylu

lordlar ve leydiler arabalarından inmek ve kendi öz ayaklarını kullanmak zorunda kaldılar. Kostümleri, özellikle geniş kenarlı şapkaları inan mükemmeliği konusunda özel iddialar gösteren belli yaştaki centilmenler atları üzerinde geçtiğinde, bütün kızgınlık bağırtıları sanki bir emirle sönmeyen bir kahkaha tarafından kayboluyordu. Bu centilmenlerden biri, sabrını yitirdi. Mefistofeles gibi uygun olmayan bir hareket yaptı, düşmana dilini çıkardı. "*He is a wordcatcher! a parliamentary man! He fights with his own weapons!*" ("bu bir geveze! bir parlamenter! kendi silahlarıyla savaşıyor!"), bu çığlık yolun bir yanından yükseldi. "*He is a saint! he is salm singing!*" ("bu bir aziz! mezamir[96] okuyor!"), diğer yanın karşılığı da böyle oldu.

Bu arada başkentin elektrikli telgrafı bütün polis karakollarına Hyde Park'ta bir karışıklığın hazırlandığını duyurmuş ve onlara olay yerine gitmeleri emrini vermişti. Bu yüzden, Apsleyhouse'dan Kensington Gardens'a çift insan çiti arasından sırayla geçen polis takımları kısa aralıklarla birbirlerini izliyorlar, her seferinde şu halk şarkısı tarafından karşılanıyorlardı:

Where are gone the geese?
Ask the police!
("Kazlar nereye gitti?
Onu polise sorun siz!")

Bu da, yakınlarda, Clerkerwell'de bir polis memuru tarafından işlenmiş herkesçe bilinen bir kaz hırsızlığını ima ediyordu. Bu skandal üç saat sürdü. Sadece İngiliz ciğerleri böyle bir güç gösterisi yapabilirler. Gösteri sırasında değişik gruplardan şöyle sözler duyuluyordu: "Bu daha sadece başlangıç!", "Bu ilk adımdır!", "Onlardan nefret ediyoruz!", vb... İşçilerin yüzlerinde kızgınlık okunabilirken, orta sınıfların insanlarının yüzlerinde daha önce hiç bir zaman bu kadar hoşnut, bu kadar tatmin olmuş gülüş görmemiştik. Sondan biraz önce gösterinin şiddeti arttı. Arabalar yönünde

sopalar sallandı ve uyumsuz sesler "*You rascals*!" (Alçaklar!) ünlemi biçimine dönüştü. Üç saat süresince erkekli kadınlı çartistler, kalabalığı dolaşıp bildiriler dağıttılar; bildiride büyük harflerle şunlar yazılıydı:

"*Çartizmin yeniden örgütlendirilmesi*! Başkentte çartizmin yeniden örgütlendirilmesi için yapılacak bir konferansa delegeler seçmek üzere, gelecek salı günü, 26 Haziranda, Friar Street'te, Doktor Common'un edebî ve bilimsel enstitüsünde büyük bir halk mitingi yapılacaktır. Giriş serbesttir."

Londra basını bugün genellikle Hyde Park olaylarının ancak kısa bir raporunu veriyor. Lord Palmeston'un *Morning Post*'u dışında henüz başyazı yok.

"Son derece utanç verici ve tehlikeli bir temsil, *diyor*, Hyde Park'ta geçti, yasanın, niteliği belli bir çiğnenmesi ve iyi âdetlere bir saldırıydı bu — yasama gücünün serbest işlemesine fizikî gücü müdahale ettirmek için yasa-dışı bir girişimdi. Tehdidi yapıldığı gibi, aynı sahne gelecek pazar yenilenmemelidir."

Ama aynı zamanda şu lord Grosvenor "fanatiğini" karışıklığın tek "sorumlusu" olarak niteliyor ve "halkın haklı öfkesine" neden olduğunu belirtiyor. Sanki parlamento, lord Grosvenor'un yasasını üç müzakerede kabul etmemiş gibi! Yoksa o da mı "yasama gücünün serbest işleyişi üzerine baskı yapmak için fizikî güç" kullanmış?

[ONÜÇ]

KAPİTAL

[KAPİTALİST ÜRETİMİN GELİŞMESİ]

KARL MARX

DİN dünyası, gerçek dünyanın yansımasından başka bir şey değildir. Üreticilerin, genel olarak, ürünlerini meta ve değer olarak ele alarak birbirleriyle toplumsal ilişkilere girdikleri ve böylece kendi bireysel özel emeklerini türdeş insan emeği ölçütüne indirgedikleri meta üretimine dayanan bir toplum için —böyle bir toplum için— soyut insan *cultus*'u ile hıristiyanlık, ve hele onun burjuva gelişimleri olan protestanlık, deizm vb. en uygun din biçimiydi. Eski Asyatik ve öteki antikçağ üretim biçimlerinde, ürünlerin metalara dönüştürülmesi ve bu nedenle de insanların metalar üreticilerine dönüşmeleri ikincil bir yer tutar; ne var ki, bu ilkel topluluklar dağılmaya yüztuttukça bunun önemi de artar. Gerçek

tüccar kavimler, Epiküros'un tanrılarının küreler arasında ya da Yahudilerin Polonya toplumunun gözeneklerinde yaşaması gibi, eski dünyanın ancak çatlaklarında yaşarlardı. Bu eski toplumsal üretim organizmaları, burjuva toplumuyla karşılaştırıldığında, son derece basit ve saydamdı. Ama bunlar, ya ilkel kabile topluluğu içersinde birlikte yaşadığı kimselerle göbekbağını henüz kesip atamamış olan insanın birey olarak henüz olgunluğa ulaşmamış gelişmesi üzerine, ya da doğrudan zorbalık ve kölelik ilişkileri üzerine kurulur. Ancak bunlar, emeğin üretkenlik gücünün gelişmesi düşük bir düzeyin üstüne çıkmadığı ve bu nedenle de maddî yaşam alanında insanla insan ve insanla doğa arasındaki toplumsal ilişkilerin karşılıklı olarak sınırlı olduğu zamanlarda ortaya çıkabilir ve varolabilir. Bu sınırlılık, eskinin doğaya tapınmasında ve halk arasında yaygın dinlerin öteki unsurlarında yansır. Gerçek dünyanın, dinsel yansıması, kaçınılmaz olarak, günlük yaşamın pratik ilişkilerinin insana, onun öteki insanlar ve doğa ile ilişkilerini tam anlamıyla anlaşılır ve akla-uygun bir ilişki olmaktan öte bir şey sunmadığı zaman, ancak o zaman yitip gider. Maddî üretim sürecine dayanan toplumun yaşam süreci, kendisini saran mistik tülü, üretimin, serbestçe bir araya gelen insanlar tarafından ve saptanmış bir plana uygun olarak bilinçli bir biçimde düzenlenmesi sağlanmadıkça, soyulup atılamaz. Bu da toplum için, belli bir maddî temeli, ya da kendileri de uzun ve zahmetli bir gelişme sürecinin kendiliğinden oluşmuş ürünleri olan bir dizi varoluş koşulunun varlığını gerektirir.

Ekonomi politik ne denli eksik olursa olsun, değer ve değer büyüklüğünü gerçekten tahlil etmiş ve bu biçimlerin altında yatan şeyi açığa çıkarmıştır. Ama bir kez olsun, emeğin, niçin onun ürün değeri ile ve işzamanının bu değerin büyüklüğü ile temsil edildiği sorusunu sormamıştır. Üretim sürecinin insan tarafından denetimi yerine insana egemen olduğu bir toplum durumuna ait bulundukları üzerlerine si-

linmez harflerle damgalanmış bulunan bu formüller burjuva anlayışına, tıpkı üretken emek olarak, doğanın yüklediği apaçık zorunluluk olarak görünür. Bu nedenle, burjuvaöncesi toplumsal üretim biçimleri, burjuvalarca, kilise babalarının, hıristiyanlık-önceki dinleri ele aldıkları gibi incelenir.

[s. 100-101]*

... Eleştirici bir teknoloji tarihi, 18. yüzyılın buluşlarından ne kadar azının, tek bir kimsenin eseri olduğunu ortaya koyabilir. Bugüne değin böyle bir kitap yazılmamıştır. Darwin, bizim ilgimizi, *doğal teknoloji* tarihine çekmiştir; yani, yaşamın sürdürülmesi için, üretim aracı olarak hizmet eden, bitki ve hayvan organlarının oluşumuna dikkatimizi çekmiştir. İnsanın üretici organlarının, bütün toplumsal örgütün maddî temeli olan bu organların tarihi, aynı türden dikkate lâyık değil midir? Ve Vico'nun dediği gibi, insanlığın tarihini doğa tarihinden ayıran şey, ilkini bizim yapmamız ve ama ikincisini yapmamamız olduğuna göre, böyle bir tarihin derlenmesi daha kolay olmaz mı? Teknoloji, insanın doğayı ele alış biçimini, hayatını sürdürmek için başvurduğu üretim sürecini açıklayarak, toplumsal ilişkilerinin oluşum biçimini ve bu ilişkilerden doğan kavramları ve düşünce biçimlerini ortaya koyuyor. Bu maddî temeli hesaba katmayan din tarihleri bile, eleştirici bir tarih sayılamaz. Dinin hayalî yaratıklarının bu dünyadaki özlerini inceleyerek bulmak, aslında, tersinden giderek, hayatın gerçek ilişkilerinden hareket ederek, bu ilişkilerin kutsallaştırılmış şekillerini bulmaktan çok daha kolaydır. Bu sonuncu yöntem, biricik materyalist ve dolayısıyla biricik bilimsel yöntemdir. Tarih ile tarihsel süreçleri dışarda bırakan, soyut doğal bilimsel materyalizmin zayıf noktaları, bunun sözcülerinin, kendi uzmanlık alanla-

* Köşeli parantez içindeki numaralara göre bkz: Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1975. —*Ed.*

rının dışına çıkar çıkmaz ortaya koydukları soyut ve ideolojik kavramlardan derhal belli olur.

[s. 402-403, *not*]

Eğer okur, bana, 1798'de yayımlanmış olan "Essay of Population" adlı yazının yazarı Malthus'u anımsatırsa, ben de, ona, bu yapıtın ilk şeklinin De Foe'dan, Sir James Steuart'tan, Townsend'dan, Franklin'den Wallace'dan vb. yapılmış çocukça ve üstünkörü bir aşırmadan başka bir şey olmadığını ve kendisine ait tek bir tümceyi bile içermediğini anımsatırım.

Bu broşürün neden olduğu büyük sansasyon, sadece parti çıkarları ile ilgilidir. Fransız Devrimi, Birleşik Krallık'ta ateşli savunucular buldu; 18. yüzyıl boyunca yavaş yavaş işlenen ve ardından büyük toplumsal bunalım sırasında, Condorcet'nin öğretilerine karşı şaşmaz bir panzehir olarak davul zurnayla ilân edilen "nüfus ilkesi", insanlığın ilerlemesi ve gelişmesi özlemlerini toptan yokedecek bir silah olarak İngiliz oligarşisi tarafından sevinçle karşılanmıştı. Bu başarısına pek şaşıran Malthus, kendisini, gelişigüzel topladığı malzemeyi kitabına doldurmaya, kendisi tarafından bulunmayıp sadece aşırılan yeni konuları eklemeye verdi. Şurasını da belirtelim: Malthus İngiliz Devlet Kilisesine bağlı bir papaz olduğu halde, protestan Cambridge Üniversitesine akademi üyesi (*fellow*) olmanın koşullarından birisi olan evlenmeme yeminini etmişti: "*Socios collegiorum maritos esse non Permittimus, ded otatim postquam quis uxorem duxerit, socius collegii desinat esse.*"* Bu durum Malthus'u diğer protestan papazlarından, onun lehine olmak üzere ayırır; bunlar rahipliğin evlenme yasağı emrini bir yana iterek, "birleşiniz ve çoğalınız" sözünü İncilin kendilerine verdiği özel bir görev diye kabullenmeyi o derece ileri götürmüşlerdir ki, bir

* "Kolejlerin öğretim üyelerinin [*fellows*] evlenmesine izin vermiyoruz, ama biri evlenir evlenmez kolej öğretim üyesi olmaktan çıkar." —ç.

yandan işçilere "nüfus ilkesini" va'zederken öte yandan da, nüfusun artışına gerçekten yakışıksız ölçülere varan genel bir katkıda bulunmuşlardır. Öğretinin bu hassas noktasını, ilk günahın bu ekonomik kılıfını, bu Adem babanın elmasını, "saygıdeğer" Townsend'in şakacı bir ifadeyle söylediği gibi, "şiddetli arzuyu" ve "Cupidon'un oklarını körleten engelleri" (*"the checks wich tend to blunt the shafts of Cupid"*), saygıdeğer protestan teolojisinin ya da daha doğrusu protestan kilisesinin, dün de, bugün de, tekelinde bulundurması çok ilgi çekicidir. Orjinal ve akıllı bir yazar olan Venedikli rahip Ortes dışında, nüfus teorisyenlerinin çoğu protestan papazlarıdır. Örneğin modern nüfus teorilerinin baştan sona incelendiği ve Quesnay ile öğrencisi Mirabeau arasındaki geçici kavgaya, aynı konu üzerinde fikirler sağlamış bulunan Bruckner'ın *Théorie du Systéme Animal*, Leyde 1767, adlı kitabı; sonra, papaz Wallace, papaz Townsend, papaz Malthus ve öğrencisi başpapaz Thomas Chalmers ile, bu konuda kalem oynatan daha küçük rütbede bir yığın saygıdeğer din adamı. Başlangıçta, ekonomi politik, Hobbes, Locke, Hume gibi filozoflar, Thomas More, Temple, Sully, De Witt, North, Law, Vanderlint, Cantillon, Franklin gibi iş ve devlet adamları, özellikle ve büyük bir başarıyla da Petty, Barbon, Mandeville, Quesnay gibi tıp adamlarınca incelenmiştir. Daha 18. yüzyılın ortasında zamanının dikkate değer iktisatçılarından rahip Tucker, hâlâ kendisini, kendi kutsal meleğinden bir adamın, Mammon'un[97] işlerine karıştığı için, özür dilemek zorunda sanıyor. Daha sonra, işte bu "nüfus ilkesi" ile protestan papazlarının günü gelmiş oldu. Nüfusa servetin temeli gözüyle bakan ve Adam Smith gibi papazların açık sözlü düşmanı olan Petty, sanki bunların beceriksizce müdahalelerini sezmiş gibi şöyle der: "Hukukun en iyi gerçekleştiği yer, nasıl ki, avukatların yapacak iş bulamadıkları yer ise, dinin de en iyi serpilip geliştiği yer, papazların nefislerine en çok çile çektirdikleri yerdir." Bu-

nun için, protestan papazlarına, bundan böyle Aziz Paul'ün yolunda gidip, evlenmeyerek "nefislerine eza" çektirmediklerine göre, "kilise vakıflarının geçimlerini sağlayabileceğinden fazla papaz üretmemelerini" salık verir, "yani bugün eğer İngiltere ve Gal'de oniki bin kişiye yetecek kadar yer varsa, 24.000 papaz üretmek doğru olmaz, çünkü sonra bu açıkta kalan oniki bin kişi kendilerine bir geçim yolu arayacaklar ve bunu en kolay şekilde de, görevli oniki bin papazın, halkın ruhlarını zehirlediklerini ya da açlıktan öldürdüklerini, cennete giden yolda onlara yanlış öncülük ettiklerini etrafa yayarak yapacaklardır." (Petty, *A Treatise of Taxes and Contributions*, London 1667, s. 57.) Adam Smith'in zamanının protestan rahipleri ile ilişkisini aşağıdaki yazı göstermektedir. Norwich Piskoposu Dr. Horne, *A Letter to A. Smith, L. L. D. On the Life, Death, and Philosophy of his Friend, David Hume, by one of the People called Christians*, 4. baskı, Oxford 1784, başlıklı yazısında Adam Smith'i, Mr. Strahan'a yazdığı bir açık mektupta, "dostu David'i [yani Hume'ü] nasıl mumyaladığını, ölüm yatağında Hume'ün iskambil ve briç oynayarak kendisini nasıl eğlendirdiğini bütün dünyaya yaydığı" ve hatta Hume hakkında şunları yazacak kadar saygısızlık ettiği için azarlamaktadır: "Ben, onu, gerek sağlığında ve gerek ölümünden sonra, insan tabiatındaki zaafın izin verdiği ölçüde, kusursuz bir bilgelik ve erdem idealine yaklaşan bir insan olarak gördüm." Piskopos öfkeyle haykırır: "Din denilen ne varsa her şeye şifa bulmaz bir antipatinin tutsağı olmuş, elinden gelse o ruhu insanların belleklerinden silmek için vargücüyle çalışmış olan bir insanın kişiliğini ve tutumunu 'kusursuz bir bilgelik ve erdem' örneği diye bize sunmaya ne hakkınız var efendim?" (*l.c.*, s. 8.) "Ama hakikat âşıkları yılmasınlar. Dinsizliğin ömrü uzun olamaz." (s. 17.) Adam Smith, "Dinsizliği ülkeye yaymak için korkunç bir ahlâksızlık gösterdi (yani, *Theory of Moral Sentiments* ile). Niyetinizin iyi olduğu anla-

şılıyor Doktor, ama bu sefer sanırım başaramayacaksınız. David Hume örneğiyle, bizi, dinsizliğin alçak ruhlar için biricik ferahlatıcı, ölüm korkusuna karşı en iyi panzehir olduğuna inandırmak istiyorsunuz. ... Harabeye dönen Babil'e gülüyor, taş kesilip Kızıldenize yuvarlanan Firavun'u kutluyor olmalısınız." (*l.c.*, s. 8, 17, 21, 22.) Adam Smith'in kolej arkadaşlarından ortodoks birisi, ölümünden sonra şöyle yazıyor: "Smith'in Hume'e duyduğu hayranlık ... onun hıristiyan olmasını engelledi. ... Sevdiği dürüst insanlarla karşılaştığında bunların her söylediğine inanırdı. Değerli ve saf bir dost olarak, ayın, bazan berrak bir gökyüzünde araya bulut girmeden de kaybolacağına bile inanabilirdi. Politik ilkelerinde cumhuriyetçiliğe yaklaşırdı." (*The Bee,* by James Anderson, 18 cilt, c. 3, s. 166, 165, Edinburgh 1791-93.) Papaz Thomas Chalmers, Adam Smith'in "üretken olmayan işçiler" kategorisini, Tanrının bahçelerindeki kutsal çalışmalarına karşın, sırf protestan papazları için icadettiği konusunda içinde bir şüphe taşır.

[s. 654-656, *not*]

[ONDÖRT]

GÖÇMEN EDEBİYATI[98]

(İKİNCİ MAKALEDEN PARÇALAR)

FRİEDRİCH ENGELS

... BİZİM blankicilerimizin[99] bakunincilerle[100] ortak yanları, onların en köklü eğilimi, hepsinden en uzağa giden eğilimi temsil etmek istemeleridir. Geçerken şunu da söyleyelim, bu, aynı zamanda, blankicilerin saptadıkları amaçlarda bakunincilerin karşısına dikilmelerine karşın, araçlarda sık sık onlarla birlikte olmalarının nedenidir. O halde tanrıtanımazlık için de, bütün diğer eğilimlerden daha radikal olmak sözkonusudur. Neyse ki, bugün tanrıtanımaz olmak çok beceriklilik isteyen bir şey değil. Tanrıtanımazlık, bazı ülkelerde, çoğu kez, kendisi için tanrıya inanmanın anti-sosyalist bir tutum olduğunu, ama Bakire Meryem'e inanmanın bambaşka bir şey olup her iyi sosyalistin doğal ola-

rak ona inanması gerektiğini düşünen şu İspanyol bakunincisinin tanrıtanımazlığı biçiminde olmasına karşın, tanrıtanımazlık, Avrupa işçi partilerinde hemen hemen kendiliğinden oluyor. Hatta sosyal-demokrat Alman işçilerinin büyük çoğunluğu için, tanrıtanımazlığın zamanını doldurduğu, aşıldığı söylenebilir; salt olumsuz olan bu deyim artık onlara uygulanmıyor, çünkü onlar artık tanrıya inançla teorik karşıtlık içinde değil, sadece pratik karşıtlık içindedirler; onlar, *sadece tanrıyı başlarından savdılar*, gerçek dünya içinde yaşıyor ve düşünüyorlar ve o halde materyalistler. Kuşkusuz Fransa'da da durum aynıdır. Ama durum böyle olmasaydı, o zaman durumun değişmesi için, son yüzyılın şahane Fransız materyalist edebiyatının işçiler arasında geniş ölçüde yayılmasına özen göstermekten daha kolay bir yol olmazdı; bu edebiyat öz ve biçim açısından Fransız aklının zirvelerinden birini temsil etmekte ve —o zamanın biliminin durumu gözönünde bulundurulursa— bugün bile, öz açısından, hâlâ sonsuzca yüksekte bulunmaktadır, biçim açısından ise o zamandan beri hiç bir zaman böyle bir yetkinliğe ulaşılmadı. Ama bu bizim blankicilerimize uygun gelemez. Kendilerinin en kararlı aşırılar olduklarını tanıtlamak için, 1793'-teki gibi Tanrıyı yasayla ortadan kaldırıyorlar:

"Komün, insanlığı artık her zaman için kendi geçmiş yoksulluğunun hayaletinden (Tanrı), "bu nedenden" (varolmayan Tanrı, bir neden oluyor!), şimdiki yoksulluğundan kurtarsın. Komünde papazlara yer yok; her dinsel gösteri, her dinsel örgütlenme yasaklanmalıdır."

Ve insanları *par ordre du moufti*'yle* tanrıtanımaz hale getirmek iddiası komünün iki üyesi tarafından imzalanmıştır; bununla birlikte bu iki üyenin, ilk olarak, kâğıt üstünde yığınla emir verilebildiğini ama böyle oldu diye bunların uygulanmasının gerekmediğini, ve ikinci olarak da, zulmün halkın tutmadığı inançlara güç vermenin en iyi yolu olduğunu

* Müftünün emriyle; yukardan emirle. —ç.

öğrenmeleri için gerçekten yeterince fırsatları oldu! Kuşku götürmeyen bir şey varsa, o da, hâlâ Tanrıya yapılacak tek hizmetin, tanrıtanımazlığı dinsel inancın zorunlu ilkesi yapmak ve Bismarck'ın anti-katolik yasalarına,[101] *Kulturkampf*'ına, genel olarak dini yasaklayarak yeni şeyler eklemek olduğudur...

[ONBEŞ]

ALMAN İŞÇİ PARTİSİ PROGRAMINA KENAR NOTLARI[102]

KARL MARX

"VİCDAN özgürlüğü!" Eğer bu *Kulturkampf*[103] günlerinde, liberalizme eski sloganlarını anımsatmak istenseydi, bu, ancak şu biçim altında yapılabilirdi: "herkes dinle ve vücuduyla ilgili gereksinmelerini polis bu işe burnunu sokmadan giderebilmelidir." Ama İşçi Partisi, bilinçleri, dinsel hayalden kurtarmaya çalışırken, burjuva "vicdan özgürlüğü"-nün, *dinsel vicdan özgürlüğünün* mümkün bütün çeşitlerini hoşgörmeden fazla bir şey olmadığı inancını belirtmek fırsatına sahipti. Ancak "burjuva" düzeyini aşmamaktan hoşlanılıyor.[104]

[ONALTI]

ANTİ-DÜHRİNG[105]

FRİEDRİCH ENGELS

HIRİSTİYANLIK, bütün insanlar arasında sadece *bir* eşitlikten, kendi köleler ve ezilenler dini olma niteliğine tastamam uygun düşen ilk günah eşitliğinden başka bir eşitlik tanımadı. Bunun yanısıra, her ne kadar en çok seçkinlerin eşitliği kabul ediliyorduysa da, bu eşitlik, ancak ilk başlarda uygulandı. Gene yeni dinin ilk zamanlarında görülen mal ortaklığı izleri, gerçek eşitlik fikrinden çok, ezilenler arasındaki dayanışmaya bağlanabilir. Kısa sürede, din adamları ile layikler arasındaki karşıtlığın saptanması, bu hıristiyan eşitliğinin ilk izlerine bile son verdi. — Batı Avrupa'nın Cermenler tarafından istilâsı, yavaş yavaş o zamana kadar benzeri görülmemiş bir karmaşıklığa sahip toplumsal ve siya-

sal bir hiyerarşi kurulması nedeniyle, bütün eşitlik fikirlerini yüzyıllar için ortadan kaldırdı; ama aynı zamanda, bu istilâ, Batı ve Orta Avrupa'yı tarih hareketi içine çekti, ilk kez olarak sıkışık bir uygarlık bölgesi, ve bu bölge içinde, ilk kez olarak, birbirlerini etkileyen ve başarısızlıkta birbirlerine dayanan, ve her şeyden önce ulusal nitelikte bir devletler sistemi yarattı. Böylece, bu istilâ, üzerinde daha sonraki çağlarda insanların eşit değerinden, insan haklarından sözedilebildiği tek alanı hazırlıyordu...

[s. 179-180.]*

Oysa, birey egemenliği, esas itibarıyla şuna dayanır ki, "devlet karşısında, birey, *mutlak bir baskı durumu* içinde bulunur", ama bu baskı, ancak "doğal adalete gerçekten hizmet ettiği" ölçüde doğrulanabilir. Bu amaçla, "mevzuat ve yüksek görevliler sınıfı" olacak, ama bunlar "topluluk ile birlikte kalacak"lardır; ayrıca, kendini "orduda ya da iç güvenlik bakımından gerekli yürütücü bir kesimdeki dayanışma ile" gösteren bir savunma birliği, yani ordu, polis ve jandarma da olacaktır. Gerçekte, Bay Dühring, şimdiye kadar ne yiğit bir Prusyalı olduğunu çok gösterdi! Burada da, o, müteveffa bakan von Rochow'un o "jandarmasını kalbinde taşıyan" örnek Prusyalısının ta kendisi olarak görünür. Ama geleceğin bu jandarması, bugünün jandarmaları kadar tehlikeli olmayacaktır. O, egemen bireye karşı ne türlü zor kullanırsa kullansın, egemen bireyin her zaman *bir tesellisi* var: "özgür toplum tarafından, koşullara göre, uğratıldığı haklılık ya da haksızlık, hiç bir zaman *doğal durumun* uğratacağından *daha kötü bir şey* olamaz."

Ve gene, o kaçınılmaz telif hakları üzerinde bizi bir kez daha sendelettikten sonra, Bay Dühring, kendi gelecekteki dünyasında, "baroya, kendiliğinden anlaşıldığı üzere, tama-

* Köşeli parantez içindeki numaralara göre bkz: Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1975. —*Ed.*

men özgür ve genel olacak bir giriş hakkı" bulunacağı konusunda bizi temin eder. "Bugün tasarlanmış bulunan özgür toplum", gitgide daha karışık bir durum alır: mimarlar, düz işçiler, kalem adamları, jandarmalar, ve üstüne üstlük, bir de avukatlar! Bu "sağlam ve eleştirel entelektüel krallık", çeşitli dinlerin, iman sahibinin dünyasal yaşamını kendisine tatlı kılan şeyi orada her zaman biçim değiştirmiş bir durumda (*transfiguré*) bulduğu çeşitli göksel krallıklarına tıpatıp benzer. Ve Bay Dühring de, "herkesin kurtuluşunu kendine göre sağlayabildiği" devlete mensup değil mi? Başka ne istenebilir?

Zaten bizim isteyebildiğimiz şeyin önemi yok. Önemli olan, Bay Dühring'in istediği. Ve Bay Dühring, Frédéric II'den şu bakımdan ayrılır ki, onun gelecekteki devletinde, herkesin kurtuluşunu kendine göre sağlayabildiği hiç de doğru değildir. Bu gelecekteki devletin anayasası şöyle der:

"Özgür toplumda, tapınış (*culte*) olamaz; *çünkü* üyelerinin herbiri, doğanın arkasında ya da üstünde, kurban ya da dua yoluyla etkili olunabilecek varlıklar bulunduğu ilkel ve çocuksu kuruntusunu aşmıştır. Öyleyse, doğru olarak anlaşılmış [bir] sosyalite sisteminin ... kiliseye değgin tüm gözbağcılık aygıtını, ve bunun sonucu bellibaşlı bütün din unsurlarını *ortadan kaldırması gerekir*."[106]

Din, yasaklanır.

Nedir ki, her din, insanların günlük varlığını egemenlik altında bulunduran dış güçlerin, onların kafalarındaki fantastik yansımalarından, dünyasal güçlerin, içinde dünya-üstü güçler biçimine büründükleri bir yansımadan başka bir şey değildir. Tarihin başlangıçlarında, bu yansımaya uğrayan, ve gelişmenin devamında, çeşitli halklar arasında çok çeşitli ve çok değişik kişileştirmelere bürünen güçler, önce doğa güçleridir. Bu ilk sürecin, karşılaştırmalı mitologya aracıyla, Hint Veda'larında, hiç olmazsa Hindu-Avrupaî halklar için, kaynağına kadar çıkılmış, ve Hintliler, İranlılar, Yunan-

lılar, Romalılar ve Cermenlerde, ve yeterince belgeye sahip bulunduğumuz ölçüde de, Keltler, Litvanyalılar ve Slavlarda, bu süreç, ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir. Ama az sonra, doğal güçlerin yanısıra, bir o kadar yabancı, ve başlangıçta bir o kadar açıklanmaz bir biçimde insanların karşısına dikilen güçler olan toplumsal güçler de işe karışır, ve onları, doğa güçlerinin doğal zorunluluk görüşlerinin tıpkısı bir doğal zorunluluk görünüşü ile egemenlikleri altına alırlar. Başlangıçta içlerinde sadece doğanın gizemli güçlerinin yansıdıkları fantastik kişilikler, böylece toplumsal nitelikler (*attributs*) kazanır, tarihsel güçlerin temsilcileri haline gelirler.[107] Evrimin daha da gelişmiş bir aşamasında, çok sayıdaki tanrıların tüm doğal ve toplumsal nitelikleri, bu kez soyut insanın yansımasından başka bir şey olmayan her şeye kadir tek bir tanrıya geçirilir. Tarihte, çöküş halindeki alelâde (*vulgaire*) Yunan felsefesinin son ürünü olan ve dört başı mamur cisimleşmesini Yahudilerin kendilerine özgü ulusal Tanrısı Yahova'da bulan tektanrıcılık (*monothéisme*), işte böyle doğmuştur. Bu elverişli, kullanılabilir ve her şeye uyarlanmaya yetenekli biçim altında, din, insanlar o güçlerin egemenliği altında kaldıkları sürece, onları yöneten yabancı, doğal ve toplumsal güçlere göre, dolaysız, yani duygusal biçim olarak varlığını sürdürebilir. Oysa bugünkü burjuva toplumda, insanların, gene kendileri tarafından meydana getirilmiş iktisadî ilişkiler, gene kendileri tarafından üretilmiş üretim araçları aracıyla, sanki yabancı bir güç aracıyla yönetilir gibi yönetildiklerini birçok kez görmüş bulunuyoruz. O halde dinsel yansımanın (*reflexe*) gerçek temeli, ve onunla birlikte, dinsel yansının (*reflet*) kendisi de varlığını sürdürür. Ve burjuva iktisadı, bu yabancı egemenliğin nedensel bağlantısına bir gözatmaya izin verse de, bu, hiç bir şeyi değiştirmez. Burjuva iktisadı, ne genel olarak bunalımları önleyebilir, ne bireysel kapitalisti kayıplardan, karşılıksız borçlardan ve iflâstan, ne de işçiyi işsizlik ve sefalet-

ten esirgeyebilir. Atasözü hep haklı: insan önerir, Tanrı düzenler (Tanrı, yani kapitalist üretim biçiminin yabancı egemenliği). Salt bilgi, burjuva iktisadı bilgisinden daha ileri ve daha derine de gitse, toplumsal güçleri, toplumun egemenliği altına almaya yetmez. Bunun için her şeyden önce toplumsal bir *eylem* (*acte*) gerekir. Ve bu eylem yerine getirildiği, toplum, tüm üretim araçları üzerine elkonması ve planlı bir biçimde kullanılması aracıyla, kendini ve bütün üyelerini, şimdilik kendileri tarafından üretilmiş, ama karşılarına ezici bir yabancı güç olarak dikilen bu üretim araçlarının onları egemenliği altında tuttuğu kölelikten kurtardığı zaman; yani insan sadece önerir olmaktan çıktığı, ama düzenleyici de olduğu zaman — işte ancak o zaman, dinde yansıyan son yabancı güç ortadan kalkacak, ve böylece, artık yansıtacak hiç bir şey bulunmaması basit nedeniyle, dinsel yansının kendisi de ortadan kalkacaktır.

Tersine, Bay Dühring, dinin bu kendisine vaadedilmiş bulunan doğal ölümle ölmesini bekleyemez. Daha köklü bir biçimde davranır. O, Bismarck'tan daha bismarkçıdır; sadece katolikliğe karşı değil, ama genel olarak tüm dine karşı ağırlaştırılmış Mayıs yasaları çıkarır; gelecekteki jandarmalarını dinin izlenmesine gönderir, ve böylece onun şehitlik mertebesine yükselmesine yardım eder ve ömrünü uzatır. Nereye bakarsak bakalım, her yerde o özgül Prusya sosyalizmi!

[s. 462-465]

**Eşitlik. Adalet.* — Eşitliğin, adaletin, eksiksiz siyasal ve toplumsal düzen ilkesinin ifadesi olduğu düşüncesi tamamen tarihsel olarak doğdu. Doğal topluluklarda eşitlik yoktu, ya da en azından, haklarının tamamından yararlanan özel bir topluluğun üyesi için çok sınırlı bir biçimde vardı:

* Bu ve bunu izleyen paragraflar, "Manuscrits pour *l'Anti-Dühring*"den aktarılmıştır. Bkz: *Anti-Dühring*, Editions Sociales, Paris 1963, s. 374 ve 380. —*Ed.*

eşitlik kölelikle lekeliydi. Antik demokraside de *idem*.* Yunanlı, Romalı ve barbar, özgür insan ve köle, yerli ve yabancı, kentli ve büyüklerin korudukları vb... bütün insanların eşitliği, antik beyin için sadece bir çılgınlık değildi, aynı zamanda bir suçtu ve ilk başlangıcı hıristiyanlıkta mantık açısından baskıya uğradı. Katoliklikte, önce, *günahkâr olarak, bütün insanların Tanrı önünde olumsuz eşitliği,* — ve daha dar bir anlayışta, İsa'nın kanıyla ve afla hepsinin günahları ödenmiş Tanrı çocuklarının eşitliği var. İki anlayış da, kölelerin, sürgünlerin, toplumun kovduklarının, zulme uğrayanların, ezilenlerin dini olarak hıristiyanlığın rolü içinde kurulmuştur. Hıristiyanlığın zaferiyle bu motif ikinci plana geçti ve ilkin inananlarla payenler, ortodokslarla sapkın mezhepliler arasındaki karşıtlık temel hale geldi. Kentlerin ve ondan sonra burjuvazinin ve proletaryanın azçok gelişmiş öğelerinin belirmesiyle, eşitlik talebi zorunlu olarak yavaş yavaş burjuva varlığının koşulu olarak filizlenmeye başlaması gerekiyordu, ve proleteryanın, siyasal eşitlikten mantıkî sonuç olarak toplumsal eşitliği çıkarma biçimi bu talebe bağlanacaktı. Bu, elbette ki, dinsel biçim altında açık-seçik ilk olarak Köylüler Savaşında ifade edildi. — Burjuva yanı, ilk kez kesinlikle, ama Rousseau sayesinde, hâlâ evrensel olarak insancıl bir biçimde formüle edildi. Burjuvazinin bütün taleplerinde olduğu gibi, proleterya burada da mukadder bir gölge olarak dikiliyor ve kendi sonuçlarını çıkarıyor (Babeuf). Burjuva eşitliğiyle, bundan mantıkî sonuçlar çıkarmanın proleter tarzı arasındaki zincirleniş geliştirilmeli.

DAHA o zamandan, uzun bir deney tarihinin ürünü olan, doğanın son derece güç yansısı var. İlkel insan için doğa güçleri yabancı, gizemli, yüksek bir şey. *Bütün* uygar halkların geçtiği belli bir aşamada onları kişileştirerek özümlüyor.

* Aynı. —ç

Her yerde tanrıları yaratan bu kişileştirme içgüdüsüdür, ve tanrının varlığının kanıtına gelince, *consensus gentium** ancak zorunlu geçiş aşaması olarak bu kişileştirme içgüdüsünün evrenselliğini, o halde aynı zamanda dinin evrenselliğini de tanıtlıyor. Sadece doğa güçlerinin gerçek bilgisi, tanrıları ya da tanrıyı bir konumdan bir başkasına koyar (Secchi ve güneş sistemi). Bu süreç şimdi o kadar ilerlemiştir ki, teorik olarak bitmiş gibi kabul edilebilir.

Toplumsal şeylerde, yansı çok daha zordur. Toplum, ekonomik ilişkiler, üretim ve değişim, ve daha önceki tarihsel koşullar tarafından belirlenmiştir.

* Ulusal fikir birliği. —ç.

[ONYEDİ]

DOĞANIN DİYALEKTİĞİ

FRİEDRİCH ENGELS

G İ R İ Ş

Antikitenin parlak doğa felsefesinin sezgilerine ve Arapların genellikle bir sonuca varmadan yok olup gitmiş tek-tük ama son derece önemli buluşlarına karşın, doğada tek başına bilimsel, sistematik ve çok yanlı bir gelişme sağlayan modern araştırmanın tarihi, bütün yakın tarih gibi, üzerimize o dönemde bir talihsizlik olarak çöken ve biz Almanların Reformasyon, Fransızların Rönesans, İtalyanların ise *Cinquecento* dedikleri o büyük çığırla başlar. Ne var ki, bu adların hiç biri, o çığırı tamıtamına anlatmamaktadır. Bu dönem, 15. yüzyılın ikinci yarısında yükselmeye başlamıştır. Krallık, kentlilerin de desteğiyle, feodal soyluluğun gücünü kırmış, temelde ulusçuluğa dayanan büyük monarşileri

kurmuştur. Bu monarşiler içinde modern Avrupa ulusları ve modern burjuva toplumu gelişmeye başlamıştır. Henüz kentlilerle soylular birbiriyle savaşırken, Alman Köylü Savaşı, sahneye, sadece isyan halindeki köylüyü —artık bunun yeni bir yanı yoktu— değil, ama onların ardından, ellerinde kızıl bayraklar, dudaklarında malların ortak sahipliği isteği olan modern proletaryanın ilk örneklerini çıkararak, bir kâhin gibi, gelecekteki sınıf savaşını işaret etmiştir. Bizans'ın düşüşünden kalan elyazmaları ve Roma örenlerinden (harabelerinden) çıkarılan heykeller, şaşırmış Batıya yepyeni bir dünya açtı. Bu, eski Yunan dünyasıydı. Bu dünyanın parlak biçimleri önünde, ortaçağın hayaletleri ortadan silinip gitmişti; İtalya'da hayal edilemeyecek bir sanat doğdu. Bu sanat, klasik antikitenin yansıması gibiydi ve sonra hiç bir zaman, bir daha o sanata erişilemedi. İtalya'da, Fransa'da ve Almanya'da yepyeni bir edebiyat, ilk modern edebiyat ortaya çıktı; bundan kısa bir süre sonra, İngiliz ve İspanyol edebiyatının klasik dönemi sökün etti. Eski *orbis terrarum*'un sınırları aşıldı, dünya, gerçekten ilk defa olarak keşfedildi ve daha sonraki dünya ticareti ile el zanaatlarından manüfaktüre geçişin temelleri atıldı, manüfaktür de, geniş-çaplı modern sanayiin başlangıcı oldu. Kilisenin manevî diktatörlüğü yıkıldı; bir yandan, Cermen soyundan gelenler, kilisenin diktatörlüğünü kaldırıp atarak protestanlığı kabul ederken, öte yandan Latin soyundan gelenler arasında, Araplardan devralınan ve yeni yeni keşfedilen Yunan felsefesi tarafından beslenen özgür düşünce anlayışı gitgide daha fazla kök salarak, 18. yüzyıl materyalizminin gelişini hazırladı.

Bu, o zamana kadar insanlığın gördüğü en büyük ilerletici devrimdi; öyle bir dönem ki, devleri gereksiniyordu ve bu devleri yarattı — düşünce, hırs ve karakter gücünde, evrensellikte ve öğrenmede devler. Burjuvazinin modern egemenliğini kuranlar, burjuva sınırlamalarının dışında herhangi bir sınırlama tanımıyorlardı. Tam tersine, zamanın

serüvenci niteliği, onları az ya da çok etkiliyordu. O zamanın önemli kişileri arasında, geniş ölçüde seyahat etmemiş, dört ya da beş dilden azını bilen, birçok alanda ün yapmamış olanını bulmak pek mümkün değildi. Leonardo da Vinci sadece büyük bir ressam değil, aynı zamanda büyük bir matematikçi, mekanikçi ve mühendisti. Fiziğin değişik dalları, önemli buluşlarını ona borçludur. Albrecht Dürer, ressam, oymacı, heykeltraş ve mimardı. Ayrıca istihkâm yapma konusunda, birçok fikirleri kendinde toplayan bir sistem bulmuştu. Çok sonraları Montalembert ve modern Alman istihkâmcılığı tarafından onun fikirleri yeniden ele alınmıştır. Machiavelli, bir devlet adamı, tarihçi, ozan ve aynı zamanda, modern zamanların dikkate değer ilk askerî yazarıydı. Luther, sadece kilisedeki Augias ahırlarını temizlemekle kalmamış, Alman dilindeki Augias ahırlarını da silip süpürmüştü; modern Alman nesrini yaratmış, 16. yüzyılın Marseillaise'i haline gelen ve zafere duyulan güvenle dolup taşan ilâhinin sözlerini yazmış, müziğini bestelemişti. O zamanın kahramanları, henüz, ardıllarında tekyanlılığa yol açan sınırlayıcı etkilerini sık sık gördüğümüz işbölümünün tutsağı olmamışlardı. Ama onların belirleyici niteliği, özellikle, hemen hepsinin yaşadığı süre içinde eylemlerini çağdaş hareketler içinde pratik mücadelede sürdürmüş olmalarıdır; cephelerini belli etmişler, kimi konuşarak ve yazararak, kimi kılıçla, çoğu da her ikisiyle birlikte savaşa girmişlerdir. Onları eksiksiz adam yapan bu karakter gücü ve bu bütünlüktür. Gerçek hayattan kopuk âlimler enderdir — ikinci ya da üçüncü sıradan kişiler, ya da suya sabuna dokunmayan, darkafalı, temkinli kişiler.

O sıralarda doğabilimi de, genel bir devrimin içinde gelişmiş ve bilimin kendisi de devrimci bir bilim olmuştur; gerçekten bu bilim, kendi yaşama hakkını, mücadele içinde kazanmak zorundaydı. Modern felsefenin kendileriyle birlikte başladığı büyük İtalyanlarla yanyana, doğabilimi de,

Engizisyonun zindanlarında ve kazıklarında kendi şehitlerini vermiştir. Ve doğanın serbestçe incelenmesini cezalandırmakta protestanların, katoliklere bakarak, kraldan çok kralcı kesilmeleri tipiktir. Calvin, Servetus'un kandolaşımını bulma noktasına geldiğini anlayınca, onu, iki saat canlı canlı ateşte kızartmış, yaktırmıştı; bununla birlikte, Engizisyon, Giordano Bruno'yu, sadece yakmakla yetinmişti.

Kopernik, ürkek de olsa, doğa sorunlarında, kilise otoritesine, ölüm yatağında iken yayınlanan ölümsüz yapıtıyla kafa tutmuş, doğabiliminin bağımsızlığını ilân eden bu devrimci hareket ile, Luther'in Papalık Buyruğunu yakması sanki yinelenmiştir.[108] Doğabilimin tanrıbilimden kurtuluşu bu tarihte başlar, buna karşın, bazı karşılıklı iddialar günümüze kadar süregelmiştir ve birçok kafa hâlâ tam bir açıklığa kavuşmuş değildir. Ne var ki, o zamandan beri, bilimlerin gelişmesi dev adımlarla olmuştur ve denebilir ki, hareket noktasından itibaren (zaman içindeki) mesafenin karesi oranında güç kazanmıştır. Bundan sonra, organik maddenin en yüce ürünü olan insan beyni için, hareket yasasının, değişen koşullar altında değerini yitirmediği, inorganik madde için ise bunun tersi olduğu, sanki dünyaya gösterilecekti.

Şimdi artık kapıları açılmış olan doğabiliminin bu ilk döneminde, temel sorun, o anda elde bulunan malzemeyi iyice öğrenmekti. Birçok alanda, işe, en baştan başlanması zorunluydu. Antikite, Euclid'i[109] ve Ptoleme'nin[110] güneş sistemini; Araplar, ondalık sistemini, ilk cebir bilgilerini, modern sayıları ve simyayı miras bırakmışlardı; hıristiyan ortaçağ ise, hiç bir şey. Bu durumda, en temel doğabilimi olan yer ve gök cisimleri mekaniği, ve onunla birlikte, bu bilimin yardımcısı olan matematik yöntemlerin bulunması ve geliştirilmesi, ister istemez ilk sırayı aldı. Bu alanda büyük işler başarıldı. Newton'la Linnaeus'un kişilikleriyle damgaladıkları bu dönemin sonunda, bu bilim dallarının belli bir yetkinliğe kavuşturulduğunu görüyoruz. Bellibaşlı matematik

yöntemlerin, özellikle Descartes ile analitik geometrinin, Napier ile logaritmanın, Leibniz ve olasıdır ki Newton ile diferansiyel ve entegral hesapların temel özellikleri ortaya kondu. Aynı şey, temel yasaları kesin olarak açıklamış olan katı cisimler mekaniği için de geçerlidir. Nihayet güneş sistemi gökbiliminde Kepler, gezegen hareketi yasalarını buldu ve Newton, maddenin hareketi genel yasaları açısından, bunları formüle etti. Doğabiliminin öteki dalları, bu ön yetkinlikten bile uzak kalmıştı. Ancak dönemin sonlarına doğru, akışkan ve gaz cisimler mekaniği tekrar ele alınmıştı.* Fizik, henüz ilk adımlarının ötesine geçmiş değildir. Optik, bunun dışındaydı. Optiğin ayral gelişimi, gökbilimin pratik gereksinmelerinden ileri gelmekteydi. Kimya, filojistik teori sayesinde,[111] ilk defa olarak simyadan kurtulmaktaydı. Yerbilim, henüz gelişiminin başlangıcında olan mineralojinin ötesine geçememişti; bu durumda henüz paleontoloji diye bir şey var olamazdı. Nihayet biyoloji alanında, esaslı zihin çalışması, henüz, sadece botanik ve zoolojik değil, ama aynı zamanda anatomik ve fizyolojik geniş bilgileri toplama ve onları ilk ayıklama noktasındaydı. Çeşitli yaşam biçimlerinin kıyaslanmalarından, bunların coğrafik dağılımları ve iklimsel vb. varoluş koşullarının araştırılmasından henüz sözedilemezdi. Bu alanda, sadece botanik ve zooloji, aşağı yukarı bir tamlığa ulaşmıştı ve bunu, Linnaeus'a borçluydu.

Ama bu dönemi özellikle belirleyen şey, kendine özgü bir genel görüşü geliştirmesidir. Bu genel görüşün temel noktası *doğanın mutlak değişmezliği* anlayışı idi. Doğa, varlığa hangi şekilde kavuşmuş olursa olsun, bir kere var olduktan sonra, varlığı devam ettikçe olduğu gibi kalmıştır. Başlangıçta gizemli bir "ilk itiş"le harekete geçirilen gezegenler ve onların uyduları, ebediyen, ya da hiç değilse her şey sona erinceye kadar, önceden kararlaştırılmış elips

* *Engels, elyazmasının kenarına kurşun kalemle şu notu koymuştur:* "Alp nehirlerinin kontrolüne ilişkin Toricelli." —*Ed.*

[yörünge —ç.]leri üzerinde dönmeye devam ederler. Yıldızlar, "evrensel bir çekim"in etkisi nedeniyle, biri ötekini tutarak, bulundukları yerde sabit ve hareketsiz olarak sonsuza dek kalırlar. Dünya ezelden beri, ya da yaratılışının ilk gününden bu yana (duruma göre) değişmeksizin aynı kalmıştır. İnsan eliyle yapılan değişiklik ve nakiller dışında, bugünün "beş kıta"sı her zaman varolmuştu, bu kıtalar aynı dağlara, aynı vadilere, aynı ırmaklara, aynı iklime, aynı bitki ve hayvanlara, her zaman sahip olmuştu. Bitki ve hayvan türleri, başlangıçtan beri kesin olarak değişmiyorlardı; tür, sürekli olarak kendi benzerini üretmişti, ve yeni türlerin şurada ya da burada, birbirine aşılanma sonucunda ortaya çıkabileceklerini kabul etmekle Linnaeus çok ileri gitmişti. İnsanlık tarihinin zaman içinde gelişmesine karşılık, doğa tarihi için ancak uzay içinde bir açılma saptanmıştı. Doğadaki bütün değişiklikler, bütün gelişmeler görmezlikten geliniyordu. Başlangıçta onca devrimci olan doğabilimi, birdenbire, kendini, bütün bütün tutucu hale gelmiş bir doğa karşısında buluverdi. O doğada bugün bile her şey, başlangıçta nasıl idiyse gene öyle idi ve her şey, dünyanın sonuna ya da sonsuza dek, başlangıçta nasıl idiyse öyle kalacaktı.

18. yüzyılın ilk yarısında doğabilimi, bilgide ve hatta eldeki malzemenin gözden geçirilmesinde, eski Yunan'dan daha üstün bir düzeydeydi, ancak bu malzeme üzerindeki teorik yetkinlik yani genel doğa görüşü bakımından eski Yunan'ın altında bulunuyordu. Yunan filozofları için, dünya, aslında kaostan çıkmış, gelişmiş ve hayata ulaşmış şeydi. Ele aldığımız dönemin doğa bilginleri için ise, dünya, kemikleşmiş, değişmez bir şeydi ve bunların çoğuna göre de bir hamlede yaratılmıştı. Bilim, henüz tanrıbiliminin ağı içindeydi. Her yerde nihaî nedeni, bizzat doğanın kendisi tarafından açıklanamayacak bir dış itişte arıyor, bir dış itişte buluyordu. Newton'un büyük bir azametle "evrensel çekim" adını verdiği yerçekimi, maddenin temel özelliği olarak anlaşılsa

bile, o takdirde, gezegenlerin yörüngesini yaratan açıklanmamış teğetsel kuvvet nereden geliyordu? Sayısız hayvan ve bitki türleri nasıl çıkmıştı? Ve bütün bunların hepsinin üstünde, ezelden beri mevcut olmadığı kesin olduğuna göre, insan nasıl ortaya çıkmıştı? Bütün bu tür sorulara, doğabilimi, sık sık, her şeyden sorumlu bir yaratıcı ileri sürerek yanıt veriyordu. Bu dönemin başında, Kopernik, tanrıbilimi kapıdışarı etmişti; Newton, bu dönemi, tanrısal bir ilk itiş postülasıyla kapattı. Bu doğabiliminin ulaştığı en yüksek genel fikir, doğanın belli bir amaca göre düzenlendiği fikriydi. Wolff'un bu yüzeyde kalan teleolojisine göre kediler fare yemek için, fareler kediler tarafından yenmek için ve bütün doğa, yaratıcının bilgeliğine tanıklık etmek için yaratılmıştı. O zamanın felsefesinin yaptığı en itibarlı iş, kendisinin, çağdaş doğabiliminin sınırlı durumu tarafından yanlış yola saptırılmasına izin vermemesi ve —Spinoza'dan büyük Fransız materyalistlerine kadar— dünyayı, dünyanın kendisiyle açıklamakta direnmesi ve ayrıntılı yargılara varmayı geleceğin doğabilimine bırakmasıdır.

18. yüzyılın materyalistlerini de, ben, bu dönem içinde düşünüyorum. Çünkü onların elinde, yukarda belirtilenlerin dışında, kullanabilecekleri doğaya ilişkin bilimsel malzeme bulunmuyordu. Kant'ın çağ açan çalışması, onlar için bir gizem olarak kaldı ve Laplace onlardan çok sonra geldi. Unutmamalıyız ki, bilimin gelişmesiyle yavaş yavaş elenmiş olan, bu modası geçmiş doğa görüşü, 19. yüzyılın ilk yarısında tamamen egemen olmuştu* ve aslında bugün bile bütün okullarda öğretilir.**

* *Elyazmasının kenarına kurşun kalemle şu not yazılmıştır:* "Doğa üzerindeki eski görüşün katıldığı, bütün doğa bilimlerinin tek bir bütün olarak anlaşılmasına yolaçan eski inancın temellerini yaratmıştır. Hâlâ salt mekanik Fransız ansiklopedistler; daha sonra Hegel tarafından tamamlanan, St. Simon ve Alman doğa felsefesi." —*Ed.*

** Bilimsel başarıları, bu görüşü ortadan kaldırmak gerekirken, o bilimsel başarılarıyla hayli önemli bir malzeme sağlamış olan bir insanın hatta 1861'de bu görüşe nasıl inatla sarılabileceği, şu klasik sözlerde görülebilir:

Bu taşlaşmış doğa görüşünde ilk gedik, doğa bilimcisi tarafından değil, bir filozof tarafından açılmıştır. 1755'te Kant'ın *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* adlı yapıtı yayınlanmıştı. İlk itiş sorunu ortadan kaldırılmıştı; dünya ve tüm güneş sistemi zaman içinde *varlaşan* bir şey olarak ortaya çıkıyordu. Eğer doğa bilginlerinin büyük çoğunluğu, Newton'un ifade ettiği, "Fizik, metafizikten kendini koru!" uyarısı üzerinde düşünmekten bir parça daha az tiksinselerdi, Kant'ın bu tek parlak buluşundan sonuçlar çıkarmaya yönelebilirlerdi ve böylece sonsuz sapmalardan ve yanlış yolda harcanmış büyük bir zaman ve emek kaybından kendilerini korurlardı. Çünkü Kant'ın buluşu, daha sonraki bütün ilerlemelerin hareket noktasını kapsamına almaktaydı. Eğer dünya varoluşmuş bir şey ise, o takdirde dünyanın şimdiki yerbilim, coğrafya ve iklim durumu, aynı şekilde bitkileri ve hayvanları da varoluşmuş bir şey olmak zorundaydı; onun sadece uzay içinde bir arada oluşunun değil, aynı zamanda, zaman içinde sürekliliğinin de bir tarihi bulunmak zorundaydı. Eğer bir kez bu yönde daha ileri incelemelere kararlı olarak başlansaydı, şimdi doğabilimi, olduğundan, dikkate değer ölçüde daha da ileri giderdi. Ama felsefeden ne yarar gelebilirdi ki? Yıllarca sonra Laplace ve Herschel onun içeriğini açıklayıp bu içeriğe daha derin bir temel, ve böylelikle "bulutsu varsayımına"[112] giderek itibar kazandırıncaya kadar Kant'ın yapıtı ilk anda sonuçsuz kaldı. Daha sonraki buluşlar, bu varsayımı zafere götürdü. Bu buluşların en önemlileri şunlardı: sa-

"Güneş sistemimizin düzenlenişi, anlayabildiğimiz kadarıyla, mevcut olan şeyi ve değişmez sürekliliği koruma amacına yönelmiştir. En eski zamanlardan beri yeryüzündeki hiç bir hayvanın ve hiç bir bitkinin daha yetkin ya da herhangi bir biçimde farklı olmaması gibi, bütün organizmalarda birbirini *izleyen* değil, birbirinin *yanısıra* yer alan aşamalar bulmamız gibi, bir arada varolan göksel cisimlerdeki en büyük farklılıklar bile bize, bu biçimlerin yalnızca gelişmenin farklı aşamaları olduğunu düşünmemiz hakkını vermez; bu, daha çok, yaratılan bir şeyin kendi içinde aynı derecede yetkin olmasıdır." (Maedier, *Astronomie Populaire*, Berlin 1861, 5. baskı, s. 318).

bit yıldızların kendine özgü hareketlerinin keşfi; evrensel uzayda bir direnç ortamı bulunduğunun ortaya konuşu; evren maddesinin kimyasal özdeşliğini ve Kant'ın postülasına göre kor halindeki bulutsunun varlığını ortaya koyan tayf ayrıştırması yoluyla desteklenmiş kanıt.*

Bir başka yerden destek alan, doğanın salt *var olmadığı*, ama *varoluştuğu* ve sonra *öldüğü* yollu kavram ortaya çıkmasaydı, doğa bilginlerinin büyük bir kısmının, değişen bir dünyanın değişmeyen organizmalar yaratmasındaki çelişkinin bilincine, kısa bir süre içinde varıp varamayacaklarından kuşkuya düşmek gerekirdi. Yerbilim, ortaya çıkmış ve sadece biri ötekinden sonra biçimlenmiş ve biri ötekinin üstüne gelmiş yersel katmanları göstermekle kalmamış, aynı zamanda, bu yersel katmanlar arasında artık soyu tükenmiş hayvanların iskeletleri ve kabukları ve artık var olmayan bitkilerin gövdeleri, yaprakları ve meyveleri bulunduğunu da ortaya koymuştur. Bir bütün olarak sadece dünyanın değil, aynı zamanda onun şimdiki yüzeyinin ve bu yüzeyde yaşayan bitki ve hayvanların da zaman içinde bir tarihi olduğunu teslim etmek üzere bir karar alınması gerekiyordu. Bu teslimiyet, önce, hayli gönülsüz olmuştur. Cuvier'nin, dünyanın değişimi teorisi, sözde devrimci ama özde gerici idi. Cuvier, mucizeyi doğal bir gerekli unsur haline getirerek, bir *tek* tanrısal yaratılış yerine, birbiri ardınca gelen bir dizi yaratılış eylemini koymuştur.

Lyell, ilk defa yerbilimde yaratıcının mizacına bağlı anî değişiklik yerine, dünyanın yavaş yavaş dönüşümünün giderek artan etkileri anlayışını getirmiştir.**

* *Engels'in kenara kurşun kalemle yazdığı not:* "Dünyanın dönüşünün gelgitler tarafından frenlendiğine dair yine Kant'ın buluşu ancak şimdi anlaşılıyor." *—Ed.*

** Lyell'in görüşünün kusuru —hiç değilse ilk biçiminde—, dünya üzerinde hareket halinde olan güçleri, hem nitelik hem nicelik yönünden değişmez olarak düşünmesindedir. Onun için dünyanın soğuması diye bir şey yoktur; dünya belirli bir yönde gelişmez, sadece tutarsız ve rastlantı sonucu olan bir biçimde değişir.

Lyell'in teorisi, kendisinden önce gelenlerden herhangi birinin teorisine göre, değişmez organik türler varsayımı ile daha çok uyuşmazlık gösteriyordu. Yer yüzeyinin ve bütün yaşam koşullarının giderek dönüşümü, organizmaların dönüşümünün ve değişen çevreye uymalarının giderek olduğu [düşüncesine —ç.], türlerin dönüşebilirliği [düşüncesine —ç.] götürdü. Ama gelenek, sadece katolik kilisesinde değil, aynı zamanda doğabiliminde de bir güçtür. Lyell, yıllarca bu çelişkiyi görmedi, öğrencileri ise farkında bile değillerdi. Bu, sadece, bir süreden beri, doğabilimine egemen olan ve her kişiyi, azçok kendi alanı içinde sınırlayan işbölümü ile açıklanabilir. O sıralar, kapsamlı bir görüşten yoksun olanların sayısı pek azdı.

Bu arada, fizik, güçlü ilerlemeler kaydetmişti. Doğabiliminin bu dalında yeni bir çığırın başlangıcı olan 1842 yılında, fiziğin vardığı sonuçlar, üç ayrı kişi tarafından, hemen hemen aynı anda toparlanıp özetlenmişti.[113] Heilbronn'da Mayer ve Manchester'de ise Joule, ısının mekanik kuvvete ve mekanik kuvvetin ısıya dönüşümünü ortaya koydular. Isının mekanik eşdeğerliliğinin saptanması, bu sonucu kesinleştirdi. Meslekten doğa bilgini değil bir avukat olan İngiliz Grove[114] da fiziğin o zamana kadar ulaştığı birbirlerinden ayrı sonuçları düzenleyerek, fizik kuvvetler denen şeylerin, mekanik kuvvetin, ısının, ışığın, elektriğin ve magnetizmin, hatta kimyasal kuvvet denen şeyin, belli koşullar altında, herhangi bir kuvvet kaybına uğramaksızın birbirine dönüştüğünü tanıtladı. Böylece, Descartes'ın dünyada mevcut hareket niceliğinin değişmez olduğu yolundaki ilkesini de fiziksel olarak tanıtladı. Bununla, özel fizik kuvvetler, fiziğin güya değişmez "türleri", maddenin belli yasalara göre birbirine geçen değişik, farklı hareket biçimlerine ayrıldı. Şu ya da bu bir dizi fizik kuvvetin varlığının raslansal olduğu [görüşü —ç.], bu kuvvetlerin iç bağlantısı ve birinden ötekine geçişinin tanıtlanmasıyla bilimden çıkarılıp atıldı. Kendisinden

önce gökbilimde olduğu gibi, fizik, nihaî karar olarak, hareket halindeki maddenin sonsuz devrine zorunlu biçimde işaret eden bir sonuca vardı.

Lavoisier'den ve özellikle Dalton'dan bu yana kimyanın olağanüstü bir hızla gelişimi, doğa hakkındaki eski görüşlere, bir başka yönden saldırdı. O zamana kadar sadece canlı organizma yoluyla üretilen inorganik bileşimlerin yapılması, kimya yasalarının, organik varlıklar için olduğu kadar inorganik varlıklar için de geçerli olduğunu tanıtladı ve inorganik ve organik doğa arasındaki uçuruma, Kant'ın bile aşılamaz gördüğü uçuruma, geniş ölçüde bir köprü kuruldu.

Nihayet, biyolojik araştırma alanında da geçen yüzyılın [18. yüzyılın] ortalarından itibaren düzenlenen bilimsel geziler, Avrupa'nın dünyanın her yanındaki sömürgelerinde yaşayan uzmanların daha derin araştırması ve bütün bunların üstünde genellikle paleontoloji, anatomi ve fizyolojideki gelişmeler ve özellikle mikroskobun kullanılması ve hücrenin keşfi, karşılaştırma yönteminin uygulanmasını mümkün ve aynı zamanda vazgeçilmez hale sokan bir yığın malzemenin toplanmasını sağladı.* Bir yandan, değişik bitki ve hayvanların yaşam koşulları karşılaştırmalı fizikî coğrafya yoluyla ortaya kondu, öte yandan kökendeş (*homologous*) organlara göre, değişik organizmalar birbiriyle karşılaştırıldı ve bu, organizmaların sadece olgunluk koşullarında değil, ama gelişmelerinin bütün aşamalarında yapıldı. Bu araştırma, daha derin ve daha kesin bir durum aldıkça, organik yapıya sıkı-sıkıya yapışmış katı değişmezlik sistemi de giderek yıkıldı. Sadece farklı bitki ve hayvan türleri gittikçe ayrılmaz şekilde, birbirine karışmış hale gelmekle kalmadılar, o zamana kadarki bütün sınıflamaları anlamsız hale getiren *amphioxus*[115] ve *lepidosiren*[116] gibi hayvanlar da bulundu** ve nihayet, bit-

* Elyazmasının kenarına kurşun kalemle "Embriyoloji" eklenmiştir. — *Ed.*

** *Kenarda, kurşun kalemle şu not var*: "ceratodus, keza archaeopteryx, vb.."[117] —*Ed.*

ki ya da hayvan âleminden hangisine ait olduğu belirlenemeyen organizmalara raslandı. Paleontolojideki boşluklar, bir bütün olarak organik dünyanın gelişim tarihi ile tek bir organizmanın gelişim tarihi arasında çarpıcı paralelliğin doğruluğunu, botanik ve zoolojinin içinde gittikçe kaybolacakmış gibi göründüğü labirentin çıkış yolunu gösteren Ariadne'nin ipinin hakkını vermeye en gönülsüzlerin bile zorlanmasıyla gittikçe daha zorlayarak dolduruldu. Kant'ın, güneş sisteminin edebî ve ezelî oluşu [görüşüne —ç.] saldırıya geçişiyle, hemen hemen aynı yıllarda, 1759'da, C. F. Wolff'un da türlerin sabitliği [görüşüne —ç.] karşı bir saldırıyı başlatmış ve soy teorisini ortaya koymuş olması dikkat çekicidir. Ama onun davasında, parlak bir umut olan şey, Oken'in, Lamarck'ın ve Baer'in elinde kesin şeklini almış ve tam 100 yıl sonra 1859'da Darwin tarafından zafere ulaştırılmıştır. Hemen hemen aynı zamanda, bütün organizmaların nihaî morfolojik unsurları oldukları esasen ortaya konmuş olan protoplazma ile hücrenin, organik hayatın en basit biçimi oldukları tanıtlanarak, kendi başlarına, canlı haldeki varlıkları gösterilmiştir. Bu, organik ve inorganik doğa arasındaki uçurumu asgariye indirmekle kalmamış, aynı zamanda, daha önce, organizmaların soy teorisinin karşısına çıkan güçlüklerden en esaslısını ortadan kaldırmıştır. Yeni doğa görüşü, bellibaşlı özelliklerinde tamdı: bütün katılıklar giderilmişti, bütün sabitlik ortadan kaldırılmıştı, ebedî olarak görülen bütün özgüllük geçici hale gelmişti, doğanın tümünün, ebedî akım ve çevrimsel bir gidiş içinde hareketli bir şey olduğu gösterilmişti.

BÖYLECE, Yunan felsefesinin büyük kurucularının görüş tarzına; en küçük unsurdan en büyüğüne, kum zerreciklerinden güneşlere, protistadan insana kadar, doğanın tümünün, ezelî ve ebedî hayata geliş ve gidişte, kesintisiz bir akımda, bitmek bilmez bir hareket ve değişim içinde varlığa

sahip olduğu görüşüne, bir kere daha dönmüş oluyoruz. Sadece esaslı bir fark var: Yunanlılarda parlak bir sezgi olan şey, bizim için, deneyle pekiştirilmiş kesin bir bilimsel araştırmanın sonucudur ve daha kesin, daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu çevrilmsel gidişin, ampirik kanıtının boşlukları olduğu doğrudur, ama kesinlikle ortaya konan şeylere kıyasla bu boşluklar önemsizdir ve her geçen yıl [bu boşluklar —ç.] biraz daha doldurulmaktadır. Ve bilimin en önemli dallarının —gezegenler-ötesi gökbiliminin, kimyanın, yerbiliminin— yalnızca bir yüzyıllık bilimsel bir varlığa sahip olduğu, fizyolojideki karşılaştırmalı yöntemin sadece elli yıllık bir geçmişi bulunduğu ve hemen hemen tüm organik gelişmenin temel biçimi hücrenin keşfinden bu yana kırk yıl bile geçmediği düşünülürse, ayrıntılardaki kanıtta boşluklar olmasını olağan karşılamak gerekmez mi?

SAMANYOLUNUN en dışındaki yıldız halkalarıyla çevrelenen, kor halinde dönen bir buhar kütlesinden soğuyarak ve bir araya gelerek oluşan —ki bu oluşun hareket yasaları muhtemelen yüzyıllar süren gözlemlerden sonra açıklığa kavuşacaktır— bizim evren adamızdaki sayısız güneşler ve güneş sistemleri, bizim yıldızlara özgü hareketi anlamamızı sağlamıştır. Bu gelişme, pek doğaldır ki, her yerde aynı hızda olmamıştır. Astronomi, giderek, sadece gezegenleri değil, bizim yıldız sistemimizdeki sönmüş güneşleri (Mädler), karanlık varlıkların mevcudiyetini bilmeye zorlanıyor; öte yandan (Secchi'ye göre), bizim yıldız sistemimizde güneşler halinde bulunan bulutsuların bir kısmı henüz tamamen biçimlenmemiştir. Mädler'in iddia ettiği üzere [bu bulutsu —ç.] öteki bulutsuların uzaktaki bağımsız evren adaları olduğu olasılığını, spektroskop aracılığıyla belirlenmesi gereken gelişmenin göreli aşaması olduğu olasılığını ortadan kaldırmaz.

Bir bulutsu kütleden bir güneş sisteminin nasıl gelişeceği, Laplace tarafından, artık aşılamayacak bir biçimde ay-

rıntılarıyla gösterilmiştir; daha sonraki bilim, giderek bunu doğrulamıştır.

Böylece biçimlenen farklı varlıklarda —güneşlerde, gezegenlerde ve uydularda— maddenin başlangıçta egemen olan hareket biçimi, bizim ısı dediğimiz şeydir. Güneşin şimdi sahip olduğu gibi bir sıcaklıkta bile elementlerin kimyasal bileşimi sorunu olamaz; böylesine koşullar altında ısının elektriğe ya da magnetizme dönüş ölçüsünü, sürüp giden güneş gözlemleri gösterecektir; esasen güneşte meydana gelen mekanik hareketin, sadece ısı ve çekim gücü arasındaki çatışmadan doğduğu şimdiden tanıtlanmış gibidir.

Cisimler ne kadar küçük olurlarsa, o kadar çabuk soğurlar, bizim ay'ımızın uzun zamandan beri sönmüş olması gibi, uydular, asteroidler ve meteorlar da ilk sönen şeyler olmuşlardır. Gezegenler daha yavaş soğurlar, merkezî cisim en yavaş soğuyandır.

Soğumanın ilerlemesi ile birlikte, birbirine dönüşen fiziksel hareket biçimlerinin karşılıklı etkisi gittikçe önplana çıkar, en sonunda kimyasal eğilimin kendini göstermeye başladığı, o zamana kadar kimyasal bakımdan kayıtsız elementlerin birbiri ardından kimyasal farklılaşma gösterdiği, kimyasal özelliklere kavuştuğu, birbirleriyle bileşikler haline girdiği noktaya erişilir. Bu bileşikler sıcaklığın azalmasıyla birlikte durmadan değişirler. Sıcaklık yalnızca her elementi değil, aynı zamanda elementlerin her bileşiğini değişik olarak etkiler. Bileşiklerin değişmesi, buna bağlı olarak gaz biçimindeki maddenin bir kısmının önce sıvı, sonra da katı duruma geçmesi, böylece meydana gelen yeni koşullarla da olur.

Gezegenin kabuğu sertleşir ve yüzeyinde su toplandığı zaman, onun kendi ısısının merkezî cisimden kendisine yollanan ısıya oranla yavaş yavaş azalmaya başladığı zamana raslar. Gezegenin atmosferi, bugün anladığımız anlamda meteorolojik olaylara sahne olur, üst yüzeyinde yersel de-

ğişmeler başlar. Bu değişmelerde atmosferik yoğunlaşmaların doğurduğu yığılmalar, sıvı kor halindeki iç kısmın dışa doğru olan ve yavaş yavaş zayıflayan etkilerine oranla gittikçe önem kazanır.

Sonunda, sıcaklık, hiç değilse yüzeyin önemli bir kısmında albüminin yaşama sınırlarını aşmayacak duruma gelince, öteki kimyasal önkoşullar elverişliyse, canlı protoplazma meydana gelir. Bu önkoşulların neler olduğunu bugün henüz bilmiyoruz. Bugüne kadar albüminin kimyasal formülünün belli olmaması, kimyasal bakımdan farklı ne kadar albüminin bulunduğunu bile henüz bilmememiz, tamamen yapısız albüminin hayatın bütün temel işlevlerini, sindirim, boşaltım, hareket, büzülme, uyarıcılara karşı tepki, yeniden üretim gibi işlevleri yerine getirdiğinin de ancak on yıl kadar önce belli olması dolayısıyla buna şaşmamak gerek.[118]

Bunu izleyecek ilerlemenin içinde yer alabileceği koşullar ortaya çıkana ve bu şekilsiz albümin, çekirdek ve zarın oluşmasıyla, ilk hücreyi yaratan dek binlerce yıl geçmiş olabilir. Ama bu ilk hücre tüm organik dünyanın morfolojik gelişimi için gerekli temeli de sağlamıştı. Paleontolojik kayıtların tam olarak karşılaştırılması sonucu vardığımız kanıya göre, önce sayısız türde zarlı ve zarsız tekhücreliler geliştiler. Bunlardan bize kalan tek şey *Eozoon canadense*'dir.[119] Gene bunlardan birkaçı, giderek ilk bitkilere, ötekiler de ilk hayvanlara dönüşmüştür. İlk hayvanlardan da, temeldeki yeni farklılaşma ile, hayvanların sayısız sınıfları, takımları, familyaları, cinsleri ve türleri; en sonunda da sinir sisteminin en yüce gelişmesine eriştiği biçim, omurgalı hayvanlar ve gene en sonunda omurgalılar arasında doğanın kendi bilincine eriştiği omurgalı, yani insan gelişti.

İnsan da, farklılaşma ile ortaya çıkar. Bunun, yalnızca bireysel anlamda değil, tek bir yumurta hücresinden doğanın meydana getirdiği en karmaşık organizma haline geliştiği gerçektir — bu, tarihsel bakımdan da böyledir. Binlerce

yıllık mücadeleden sonra, el, ayaktan ayrıldı, sonunda dik yürüyüş sağlandı, insan maymundan farklı oldu, heceli konuşmanın gelişmesi ve beynin büyük gelişmesi için temel atıldı, ondan bu yana da insanlarla maymunlar arasındaki aşılmaz boşluk ortaya çıktı. Elin uzmanlaşması *alet* demektir, alet de özgül insan faaliyeti, insanın doğa üzerindeki dönüştürücü tepkisi; üretim demektir. Daha dar anlamda hayvanların da aletleri vardır, ama yalnızca bedenlerindeki organlar olarak: karınca, arı, kunduz; hayvanlar da üretirler, ama onların çevrelerindeki doğa üzerindeki üretici etkisi doğaya göre hiç derecesindedir. Yalnızca insan, bitkilerin ve hayvanların yerini değiştirmekle kalmayıp, aynı zamanda oturduğu yerin görünüşünü, iklimini, hatta bitkileri ve hayvanları, faaliyetinin sonuçlarının ancak yeryuvarlağının tamamen yok olmasıyla ortadan silinebileceği biçimde değiştirerek, doğaya damgasını vurmayı başarmıştır. Her şeyden önce ve temelde, bunu, *elin* yardımı ile başarmıştır. Doğanın değiştirilmesinde bugün için insanın en güçlü aleti olan buharlı makine bile, bir alet olduğu için, eninde sonunda insan eline dayanır. Ama el ile birlikte adım adım beyin de gelişti. Ayrı pratik yararlıktaki faaliyetler için gerekli koşulların bilinci doğdu, sonra da daha iyi durumdaki topluluklarda ve bu bilinçlilikten hareketle, onlara egemen olan doğa yasalarını kavrayış gerçekleşti. Doğa yasaları konusunda hızla gelişen bilgi ile birlikte doğa üzerinde etkide bulunma araçları da gelişti; insanın beyni, el ile birlikte ve onun yanında, kısmen onun sayesinde aynı şekilde gelişmeseydi, tek başına el, buharlı makineyi asla ortaya koyamazdı.

İnsan ile birlikte *tarihe* gireriz. Hayvanların da bir tarihi, kökenlerinin ve bugünkü durumlarına kadar geçirdikleri evrimin tarihi vardır. Ama bu tarihi onlar yapmazlar, ve bu tarihe, bilgileri ve iradeleri dışında katılırlar. Buna karşılık insanlar, dar anlamda hayvandan uzaklaştıkları öl-

çüde, kendi tarihlerini, bizzat, bilinçle yaparlar, umulmayan etkenlerin, kontrol edilemeyen kuvvetlerin bu tarih üzerindeki etkisi o ölçüde azalır, tarihsel başarı önceden saptanmış amaca o ölçüde tam olarak uygun düşer. Ancak bu ölçüyü, insan tarihine, günümüzün en gelişmiş topluluklarının tarihine uygularsak, burada, hâlâ daha tasarlanmış amaçlarla varılan sonuçlar arasında çok büyük bir oransızlık bulunduğunu, önceden görünmeyen etkilerin üstün çıktığını, denetlenmeyen kuvvetlerin planlı olarak harekete getirilmiş kuvvetlerden çok daha güçlü olduğunu görürüz. İnsanların en önemli tarihsel faaliyeti, onları hayvanlıktan insanlığa yükselten, bütün öteki faaliyetlerinin maddî temelini meydana getiren faaliyet —yaşam için gereksinmelerin üretimi, yani bugünkü toplumsal üretim—, denetlenmeyen güçlerin tasarlanmamış etkilerinin karşılıklı hareketine bağlı bulunduğu, tasarlanmış amaca pek seyrek hallerde ulaşıldığı, çoğunlukla bunun tam tersi gerçekleştiği sürece başka türlüsü olamaz. En gelişmiş sanayi ülkelerinde, doğa kuvvetlerini irademiz altına aldık ve insanların hizmetine verdik; böylece üretimi sınırsız olarak artırdık, öyle ki, bir çocuk, şimdi, eskiden yüz yetişkinin ürettiğinden fazla üretiyor. Sonuç ne oldu? Daima artan aşırı-çalışma ve yığınların gitgide daha fazla yoksulluğu ile her on yılda bir, büyük bir çöküntü. Darwin, serbest rekabetin, yaşama mücadelesinin, iktisatçıların en yüce tarihsel başarı diye kutladıkları mücadelenin *hayvanlar dünyasının* normal durumu olduğunu tanıtlarken, insanlar konusunda, özellikle kendi yurttaşları konusunda ne kadar acıklı bir hiciv yazdığını bilmiyordu. Ancak üretimin ve dağıtımın planlı olduğu bilinçli bir toplumsal üretim düzeni, bizzat üretimin insanları yükselttiği gibi, onları, toplumsal açıdan, hayvanlar dünyasının üstüne yükseltebilir. Tarihsel evrim, böyle bir düzeni, her gün biraz daha zorunlu, biraz daha da olanaklı hale getiriyor. İnsanların, onlarla birlikte, bütün faaliyet kollarının, özellikle de doğabiliminin, daha önceki her

şeyi koyu gölgeler içinde bırakacak bir gelişme göstereceği yeni bir tarihsel çağ onunla başlayacak.

Bununla birlikte, "varlaşan her şey, yokolmaya mahkûmdur".[120] Milyonlarca yıl geçmiş olabilir, yüzbinlerce kuşak doğup ölmüş olabilir; ama zayıflayan güneş ışığının kutuplardan gelen buzları eritmeye artık yetmeyeceği, ekvator çevresinde durmadan toplanan insanların yaşamak için gerekli sıcaklığı artık orada da bulamayacağı, organik hayatın son izinin de yavaş yavaş ortadan kaybolduğu ve dünyanın ay gibi ölü ve donuk bir yuvarlak halinde, karanlıklar içinde ve gene kendisi gibi ölü duruma gelmiş güneş çevresinde gittikçe daralan bir yörüngede döneceği, sonunda çevresinde döndüğü güneşin içine düşeceği an, karşı konulmaz biçimde yaklaşmaktadır. Başka gezegenler ondan önce bu hale düşecek, ötekiler de onu izleyecektir. Öğeleri uyumlu biçimde düzenlenmiş aydınlık, sıcak güneş sistemi yerine, yalnızca soğuk ve ölü bir yuvarlak, uzay içinde kendi ıssız yolunu izleyecek. Güneş sistemimizin başına gelen, ergeç evren adamızın bütün öteki sistemlerinin de başına gelecek. O ışığı alacak tek bir insan bulunduğu sürece, ışığı dünyaya hiç bir zaman ulaşamayacak olan öbür sayısız evren adalarının da başına bu gelecek.

Böyle bir güneş sistemi yaşam tarihini tamamlar, bütün ölümlülerin alınyazısı olan ölüme teslim olursa, ondan sonra ne olacak? Güneşin cesedi sonsuz uzay içinde ebediyen yuvarlanıp gidecek mi? Vaktiyle birbirinden çok farklı olan doğa kuvvetleri tek bir hareket biçimine, çekime mi dönüşüp kalacaktır? "Yoksa", Secchi böyle soruyor (s. 810), "ölü sistemi başlangıçtaki akkor halindeki bulutsuya geri getirebilecek ve yeni bir yaşam uyandırabilecek kuvvetler doğada var mı? Bilmiyoruz."[121]

Elbette bunu, 2 × 2 = 4 gibi, ya da maddenin çekiminin uzaklığın karesine göre çoğalıp azaldığını bildiğimiz gibi bilmiyoruz. Ama doğa konusundaki görüşünü olabildiğince

uyumlu bir bütün halinde kuran ve günümüzde en kafasız ampiristin bile onsuz hiç bir yere varamayacağı teorik doğabilimi içinde, sık sık tam olarak bilinmeyen büyüklüklerle hesap yapmak zorundayız ve düşüncenin tutarlılığı her zaman bilgi yetersizliklerini aşmak zorundadır. Modern doğabilimi, hareketin yok olmazlık ilkesini felsefeden devralmak zorundaydı; bu ilke olmaksızın daha fazla yaşayamazdı. Ancak, maddenin hareketi, salt kaba mekanik hareket değildir, salt yer değiştirme değildir; ısı ve ışıktır, elektrik ve magnetik gerilimdir, kimyasal bileşim ve ayrışımdır, yaşamdır ve son olarak bilinçtir. Maddenin, bütün sınırsız varlık süresi boyunca yalnızca bir kez, ve sonsuzluğuna kıyasla sonsuz derecede küçük kısa bir süre için, kendisini, hareketini farklılaştırabilecek ve dolayısıyla bu hareketin bütün zenginliğini ortaya koyabilecek bir durumda bulduğunu ve, bundan önce ve sonra, maddenin sonsuza dek salt yer değişikliği ile sınırlanmış olarak kaldığını söylemek, maddenin ölümlü ve hareketin geçici olduğunu savunmakla eşanlamlıdır. Hareketin yok olmazlığı, yalnızca nicel olarak değil, aynı zamanda, nitel olarak da, kavranmalıdır; salt mekanik yer değiştirme, elverişli koşullar altında, ısıya, elektriğe, kimyasal eyleme, yaşama dönüşme olanağını da kapsamakla birlikte, bu koşulları kendiliğinden yaratamayan bir madde, *hareketi yitirmiştir*; kendisine uygun düşen çeşitli biçimlere dönüşmek yeteneğini yitirmiş bir harekette, henüz *dynamis* [güç] bulunmakla birlikte, *energeia* [etkinlik] yoktur ve böylece kısmen yok edilmiş demektir. Ama bunların her ikisi de düşünülemez.

Şurası kesindir: bir zamanlar, evren adamızın maddesi, en az 20 milyon yıldızı (Mädler'e göre) kapsayan güneş sistemlerinin gelişebildiği hareketi —ne türden olduğunu henüz bilmiyoruz— ısıya çevirmişti; bu güneş sistemlerinin giderek yok olduğu da kesindir. Bu dönüşüm nasıl oldu? Güneş sistemimizin gelecekteki *caput mortuum*'unun [ölü

kalıntılarının] bir daha yeni güneş sistemlerinin hammaddesine dönüşüp dönüşmeyeceğini, biz de peder Secchi kadar az biliyoruz. Ama burada ya bir yaratıcıya yönelmek zorundayız, ya da şöyle bir sonuca varmaya zorlanıyoruz: evrenimizin güneş sistemlerinin kor halindeki hammaddesi, hareket halindeki maddenin *özünde var olan* hareket dönüşümleri ile doğal yoldan üretilmişti, bu dönüşümlerin koşulları, milyonlarca ve milyonlarca yıl sonra da olsa, azçok raslantı halinde, ama aynı zamanda da raslantıya özgü bir gereklilikle gene madde tarafından yeniden üretilmek zorundadır.

Böyle bir dönüşüm olanağı gittikçe daha çok benimseniyor. Gök cisimlerinin alınyazısının birbiri içine düşmek olduğu görüşüne varılıyor, hatta böylesi çarpışmalarda ortaya çıkması gereken ısı miktarı hesaplanıyor. Astronominin bize verdiği bilgiye göre, yeni yıldızların ansızın parlaması, eskiden bilinenlerin de ansızın daha çok aydınlanması, böylesi çarpışmalarla en kolay yoldan açıklanıyor. Ayrıca gezegenler grubumuz, güneşin çevresinde ve güneşimiz de evren adamızın içinde hareket etmekle kalmıyor, bütün evren adamız da uzayda öteki evren adalarıyla geçici, göreli denge içinde sürekli olarak hareket ediyor. Çünkü serbestçe yüzen cisimlerin göreli dengesi bile ancak hareketin karşılıklı olarak saptandığı yerde bulunabilir. Bazı kimseler, uzayda, sıcaklığın, her yerde aynı olmadığını varsayıyorlar; sonsuz küçüklükteki bir bölümü dışta tutulursa, evren adamızın sayısız güneşlerinin ısısının uzayda kaybolduğunu ve uzayın ısısını milyonda bir santigrad derece bile yükseltmeyi sağlayamadığını biliyoruz. Bu büyük ısı miktarı ne oluyor? Uzayı ısıtma çabası içinde sonsuz olarak boşa mı gidiyor, pratikte varlığını mı yitiriyor, bir derecenin on ya da daha çok sıfırla başlayan ondalığı ölçüsünde uzayın ısınması karşısında teorik varlığını mı sürdürüyor? Böyle bir varsayım, hareketin yok olmazlığını yadsır; gök cisimlerinin ardarda birbirlerinin içine düşmesiyle bütün var olan

mekanik hareketin ısıya dönüştüğü ve bunun uzaya yayıldığı, böylece "kuvvetin yok olmazlığı"na karşın, genellikle bütün hareketin duracağı olasılığını kabul eder. (Burada hareketin yok olmazlığı yanında, kuvvetin yok olmazlığı deyiminin ne kadar hatalı olduğu anlaşılıyor.) O halde, ilerde bilimsel araştırmanın göstermeyi amaçladığı bir yoldan, uzaya yayılan ısının, yeniden yığılıp etkin olabileceği bir başka hareket biçimine dönüşmesi olanağına sahip olması gerektiği sonucuna varırız. Bununla, ömrü bitmiş güneşlerin ateş halindeki buhara dönüşü karşısında bulunan başlıca güçlük kaybolur.

Zaten sonsuz zaman içinde dünyaların sürekli olarak tekrarlanan birbirini kovalaması, ancak sonsuz uzay içinde sayısız dünyaların yanyana bulunuşunun mantıkî bir tamlamasıdır — Draper'in teoriye aykırı Yankee beynine bile gerekliliğini zorla kabul ettiren bir ilke.*

İçinde maddenin hareket ettiği şey sonsuz bir çevrim, yörüngesini ancak dünyasal yılımızın uygun bir ölçü olamayacağı zaman dönemleri içinde tamamlayan bir çevrim, içinde en yüksek gelişme zamanının, organik hayat zamanının ve daha önemlisi doğanın ve kendi kendilerinin bilincine ermiş varlıklarının zamanının, yaşam ile özbilincin geçerli olduğu uzayın sınırlılığı kadar dar bir çevrimdir; ister güneş ya da bulutsu buhar olsun, ister bir hayvan ya da hayvan cinsi olsun, ister kimyasal bileşme ya da ayrışma olsun, eşit ölçüde geçici olan ve içinde hiç bir şeyin sonsuz olmadığı, ama sonsuz olarak değiştiği, sonsuz olarak hareket eden, hareketini ve değişimini yasalara göre yapan maddenin sonlu biçimindeki varlığını içeren bir çevrimdir. Ama bu çevrim, zaman ve uzay içinde ne kadar sık ve ne kadar amansızca tamamlanırsa tamamlansın; kaç milyonlarca gü-

* "Sonsuz uzayda dünyaların çokluğu, sonsuz zamanda dünyaların birbirleri peşinden gelmesi görüşüne götürür." (Draper, *Histoire du développement intellectuel de l'Europe*, c. II, s. 16.)

neş ve dünya doğup kaybolursa olsun; yalnız bir güneş sisteminde ve yalnız *bir* gezegende organik yaşam koşulları ortaya çıkıncaya dek ne kadar zaman geçerse geçsin; aralarından düşünebilen beyne sahip hayvanların gelişmesine, ve kısa bir zaman için yaşam koşullarının ortaya çıkıp sonra gene acımasızca ortadan kaldırılmasına dek ne kadar çok organik varlıklar meydana gelip ve daha sonra gene yok olursa olsun — maddenin bütün dönüşümleri içinde, sonsuza dek aynı kalacağı, hiç bir niteliğinin hiç bir zaman kaybedilemeyeceği ve bu yüzden aynı zamanda da aynı sarsılmaz zorunlulukla yeryüzünün en yüce yaratığı düşünen aklı yokedeceği ve bir başka yerde, bir başka zaman onu yeniden üreteceği konusunda kuşkumuz yoktur.

[s. 33-54]*

RUHLAR ALEMİNDE DOĞABİLİMİ

Halkın bilincine giren diyalektik, aşırı uçların buluştuğunu söyleyen eski bir deyimde dile gelir. Buna göre, hayalciliğin, safdilliğin ve boş inanın en yüksek derecesini, Alman doğa felsefesi gibi, nesnel dünyayı kendi öznel düşünce çerçevesine sokmaya zorlayan doğabilimsel akımda değil, salt deneyi överek düşünceye karşı mutlak bir küçümseme ile bakan ve gerçekten düşüncesizliğin en ileri ucuna giden karşıt akımda ararsak, pek yanılmış olmayız. Bu okul, İngiltere'de egemendir. Bu okulun babası olan, pek övülmüş Francis Bacon, her şeyden önce, insan ömrünün uzatılmasını, belli bir ölçüde gençleşmeyi, insan boyunun ve çizgilerinin değişmesini, bedenin başka biçimlere dönüşmesini, yeni türlerin üretilmesini, hava üzerinde egemenliği ve fırtınalar çıkarmayı sağlamak için kendisinin yeni ampirik ve tümevarım yönteminin uygulanması isteğini ileri sürmüştür.

* Köşeli parantez içindeki numaralara göre bkz: Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, Sol Yayınları, Ankara 1975. —*Ed.*

Bacon, böyle incelemelerin bırakılmış olmasından yakınır, *Doğa Tarihi* adlı yapıtında altın yapmak ve türlü mucizeler ortaya koymak için kesin reçeteler verir. Isaac Newton da, ömrünün sonlarına doğru, St. John'un kutsal açıklamasının yorumu ile uzun uzun uğraşmıştı. O halde, son yıllarda İngiliz ampirizminin onu temsil edenlerin bazılarının şahsında —bunlar hem de onların en kötüleri değildir— Amerika'dan ithal edilmiş ispiritizmacılığın ve büyücülüğün onmaz kurbanı durumuna düşmüş görünmesine şaşmamalıdır.

Bu alanın ilk doğabilimcisi, doğal seçme yoluyla, türlerin değişimi teorisini Darwin'le aynı zamanda ortaya koyan, seçkin zoolog ve botanikçi Alfred Russel Wallace'dir. Wallace, *On Miracles and Modern Spiritualism* (London, Burns, 1875) adlı küçük yapıtında, doğabiliminin bu dalı ile ilgili ilk deneylerinin, Bay Spencer Hall'ün hipnotizma ile tedavi konusundaki derslerine katıldığı ve bunun sonucu olarak öğrencileri üzerinde benzeri deneyler yaptığı 1844 yılında edinildiğini anlatır. "Konu ile çok yakından ilgileniyor ve bunu üstün gayretle izliyordum." [s. 119.] Wallace, organların katılaşması olayı ve yerel duyumsuzluk yanında manyetik uyku meydana getirmekle kalmıyor, Gall'ın organlarından herhangi birine değerek bununla ilgili etkinliği manyetize edilen hastada yarattığı ve uygun biçimde canlı kıpırdanışlarla bunları gösterdiği için Gall'ın kafatası haritasının doğruluğunu da onaylıyordu. Ayrıca, hastasının, ona sırf dokunduğu zaman, operatörün bütün duyu algılarına katıldığını saptadı. Bir bardak suyla, onu, yalnızca bunun konyak olduğunu söyler söylemez sarhoş etti. Gençlerden birini, uyanık durumda iken bile, kendi adını unutacak kadar aptallaştırabiliyordu. Ama bunu, hipnotizmaya başvurmadan da yapan ustalar vardı. Örnekler böyle sürüp gidiyor.

Sonra bir raslantı oluyor ve ben, bu Bay Spencer Hall'ü, 1843-1844 kışında, Manchester'de görüyorum. Kendisi, birkaç

rahibin koruyuculuğu altında ülkeyi gezen, tanrının varlığını, ruhun ölümsüzlüğünü ve o günlerde ovenciler tarafından bütün büyük kentlerde öğütlenen materyalizmin boşluğunu tanıtlamak amacıyla genç bir bayan üzerinde manyetik-frenolojik gösteriler yapan çok bayağı bir şarlatandı. Kadın, manyetik uykuya sokuluyor, operatör onun kafatasının Gall organına tekabül eden herhangi bir bölümüne dokunur dokunmaz, ilgili organın etkinliğini en iyi biçimde anlatan çok gösterişli davranışlar ve pozlar takınıyordu. Örneğin, çocuk sevgisi organı ile ilgili olarak, hayaldeki bir bebeği okşuyor ve öpüyordu vb.. Bu arada yaman Hall, Gall'ın kafatası coğrafyasını yeni bir Barrataria[122] adası ile zenginleştirmişti; kafatasının tepesinde sağda, dokunulduğu zaman hipnotize edilmiş genç kadının yere diz çöktüğü, dua eder gibi ellerini birleştirdiği ve hayretler içinde bulunan darkafalı seyircilere kendini duanın çekiciliğine kaptırmış meleği gösteren bir tapınma organı keşfetmişti. Gösterinin sonucu ve doruk noktası burasıydı. Tanrının varlığı tanıtlanmıştı.

Benim ve bir tanıdığımın üzerindeki etkisi, Bay Wallace'ın etkilenmesi gibiydi: olay bizi ilgilendirdi ve aynı şeyi hangi ölçüde yapabileceğimizi ortaya koymaya çalıştık. Oniki yaşında açıkgöz bir oğlan, denek olarak kendini ileri sürdü. Gözlerine yöneltilen tatlı bakışlar ve okşamalar onu kolayca hipnotize durumuna soktu. Ama daha az inançlı ve Bay Wallace'tan daha az kendimizi bu işe verdiğimiz için çok değişik sonuçlara vardık. Sağlanması kolay hafif bir kas katılığı ile duyarsızlık dışında, son derece yüksek algı duyarlığı yanında tam bir irade pasifliği durumu gördük. Denek, bir dış dürtü ile uyuşukluktan kurtulunca, uyanık durumda olduğundan çok daha fazla canlılık gösterdi. Operatörle gizemli bir ilişki bulunduğunu gösteren bir iz yoktu: uykudaki insanı, herhangi bir kişi, kolaylıkla, aynı faaliyete getirebilirdi. Gall'ın kafatası organlarını harekete geçirmek bizim için çok önemsizdi; biz, çok daha ileri gittik. Bun-

ları birbiriyle değiştirmekle ve onları, bedenin herhangi bir yerine götürmekle kalmadık, istediğimiz çoklukta başka organlar, şarkı söyleme, ıslık çalma, boru öttürme, dansetme, boks yapma, dikiş dikme, yamama, tütün içme vb. organları ürettik ve bunları istediğimiz yere götürdük. Wallace deneğini suyla sarhoş ediyordu, ama biz de büyük ayak başparmağında bir sarhoşluk organı keşfettik; en hoş sarhoşluk güldürüsünü meydana getirmek için buna dokunmamız yetiyordu. Şurası iyice anlaşılmalı ki, kendisinden ne istendiği deneğe anlatılıncaya dek hiç bir organ bir etki izi göstermiyordu. Çocuk, çok geçmeden, alıştırma sayesinde kendisini o denli yetkinleştirdi ki, en ufak bir uyarı yeterli oluyordu. Böylece, üretilen organlar, aynı yoldan değiştirilmedikleri sürece, daha sonraki uyutmalar için de geçerliliklerini koruyorlardı. Gerçekten deneğin iki belleği vardı; birincisi uyanıklık durumu, ikincisi de tamamen değişik bir hipnotize durum içindi. İradenin pasifliği ve üçüncü bir kişinin iradesine mutlak uyduluğu ile ilgili olarak, bütün bu durumun, deneğin iradesinin, operatörün iradesine uymasıyla başladığını ve bu olmadan sağlanamayacağını hatırda tutarsak, iradenin edilginliği, mucize niteliğini tamamen yitirir. Deneği, yüzüne karşı gülmeye başlar başlamaz, dünyanın en yaman manyetizmacısı bile kaynaklarını yitirmiş olur.

Biz, saçma bir şüphecilikle, manyetik-frenolojik şarlatanlığın temelinin, uyanıklık durumunun görüntülerinden çoğunlukla ancak derece bakımından farklı ve hiç bir gizemli yoruma gerek göstermeyen bir dizi olaylar bulduğumuz halde, Bay Wallace'ın çabası kendisini bir dizi aldanmalara götürüyor; bunlarla o, Gall'ın kafatası haritasını bütün ayrıntılarına kadar doğruluyor ve operatörle denek arasında gizemli bir ilişkinin bulunduğunu belirtiyordu.* İçtenliği saf-

* Daha önce söylediğimiz gibi, deneyler pratikle yetkinleşirler. Bu yüzden irade uydurduğu alışkanlık haline gelince, tarafların ilişkisinin daha içten duruma gelmesi, bazı olayların yoğunlaşması ve uyanık durumda bile birazcık yansıması çok mümkündür.

lık ölçüsüne varan Bay Wallace'ın hikâyesinin her yerinde, açıkça görülüyor ki, şarlatanlığın gerçek zeminini araştırmak, her ne pahasına olursa olsun bütün görüntüleri yeniden meydana getirmekten onu çok daha az ilgilendiriyor. Başlangıçta araştırıcı olan bir kimsenin, basit ve kolay bir aldanışla kısa zamanda bir usta haline gelmesi için ancak böyle bir kafa yapısına gerek vardır. Bay Wallace, manyetik-frenolojik mucizelere iman eder, ve bir ayağını ruh âlemine basar hale geldi.

1865 yılından sonra öteki ayağını da ruh âlemine çekti. Tropik ülkelerde yaptığı oniki yıllık gezilerden dönünce, masa döndürme denemeleri, onu, çeşitli "medyum" topluluklarına soktu. Ne kadar çabuk ilerlediğini, konuya ne kadar iyi egemen olduğunu, yukarda değinilen kitapçığı gösterir. O, bizden, Home'ların, Davenport kardeşlerin ve kendilerini azçok para için ileri süren, çoğu da sık sık dolandırıcı olarak yakayı ele veren daha başka "medyum"ların bütün sözde mucizelerini geçerli şeyler olarak kabul etmemiz yanında, eski zamanlardan kalma sözde doğrulanmış cin peri masallarını da kabul etmemizi bekler. Yunan kâhinliğinin falcıları, ortaçağın büyücüleri hep "medyum"du; Iamblichus, *De divinatione* ["Kâhinlik Üzerine"] adlı yapıtında "modern-spiritualizmin en hayret verici görüntülerini" [s. 229] aynen anlatır.

Bu, Bay Wallace'ın sözkonusu mucizelerin bilimsel kurum ve kanıtlarını ne denli hafife aldığını gösteren örneklerden ancak biridir. Yukarda değinilen ruhların kendi fotoğraflarını çektirdiklerine inanmamız gerektiği elbette ki aşırı bir varsayımdır. Ve doğruluklarına inanmadan önce böyle fotoğrafların hiç şüphe götürmeyen bir yoldan gerçek olduklarının tanıtlanmasını istemek de bizim hakkımızdır. Bay Wallace 187. sayfaya, 1872 yılı Martında kızlık adı Nicholls olan önde gelen medyumlardan Bayan Guppy'nin, kocası ve küçük oğlu ile birlikte Notting Hill'de Bay Hudson'a

kendi fotoğrafını çektirdiğini, iki ayrı fotoğrafta uzun boylu, beyaz tül elbiseye güzelce sarınmış, biraz da doğulu çizgileri taşıyan, kutsama yapma pozunda bulunan bir kadın figürünün de onun ardında durduğunu anlatır.

"Burada iki şeyden bir tanesi mutlak kesindir.* Ya canlı, düşünen, ama görünmeyen bir varlık orda bulunuyordu, ya da Bay ve Bayan Guppy, fotoğrafçı ve dördüncü bir kişi, çirkin bir oyun tasarlamışlardı ve bu oyunu o andan beri sürdüregelmişlerdi. Oysa ben, Bay ve Bayan Guppy'yi çok iyi tanırım ve doğabilimi alanında ciddî bir gerçek araştırıcısı gibi onun da böyle bir aldatmacayı yapamayacağına *kesinlikle inanıyorum.*" [s. 188.]

O halde ya aldatma ya da ruhun fotoğrafı sözkonusu. Kabul. Eğer aldatma ise, ya ruh daha önceden fotoğraf levhaları üzerindeydi, ya da dört kişi, 1875 Ocağında 84 yaşında iken ölen, zayıf akıllı ve ahmak, ihtiyar Bay Guppy'yi bir yana bırakırsak (onu arka taraftaki paravananın ardına yollamak yeterdi), üç kişi bu işe katılmış olmalıydı. Bir fotoğrafçının ruh için bir "model"i kolayca bulabileceğini söylemenin bile gereği yok. Ama fotoğrafçı Hudson, bundan kısa bir süre sonra, ruh fotoğraflarıyla dolandırıcılığı alışkanlık haline getirdiği için mahkemeye verildi. Bu durum karşısında Bay Wallace durumu kurtarmak için şöyle diyor: "Bir şey açıktır; eğer aldatma sözkonusu olsaydı, bu, bizzat ruhçular tarafından derhal keşfedilirdi." [s. 189.]

Demek ki, fotoğrafçılara pek güvenmemek gerekir. Geriye Bayan Guppy kalınca, dostumuz Wallace ona olan "mutlak inancını" belirtir ve ortada başka bir sorun kalmaz. — Başka bir sorun kalmaz mı? Hiç de değil. Bayan Guppy'nin ne denli güvenilir olduğunu kendisinin şu iddiası

* Here then, one of the two things *are* absolutely certain [o halde burada, iki şeyden birisi mutlak kesindir]. Ruhlar dünyası gramer'in üstündedir. Bir şakacı, bir zamanlar, gramerci Lindley Murray'ın ruhunu çağırmıştı. "Burada mısın?" sorusuna "*I are*" (*I am* yerine Amerikanca lehçe) diye yanıt vermişti. Medyum Amerikalıydı.

gösteriyor: 1871 Haziranının başlarında, bir akşam Highbury Hill Park'taki evinden 69 Lambs Conduit Street'e —kuş uçuşu üç İngiliz mili— kendisini bilinçsiz bir halde havadan götürüyorlar ve sözkonusu 69 numaralı evde, bir ruh seansının ortasında masanın üstüne bırakıyorlar. Odanın kapıları kapalıymış ve Bayan Guppy, Londra'nın en cüsseli kadınlarından biri olduğu halde —bu da şüphesiz bir şeyler demek istiyor— kendisinin ansızın içeriye girişi yüzünden ne kapılar birazcık aralanmış, ne de tavanda en ufak bir delik açılmış (Londra'da yayınlanan *Echo*'nun 8 Haziran 1871 tarihli sayısında bildiriliyor). Gene de ruh fotoğrafçılığının doğruluğuna inanmayan varsa, artık onun için hiç bir şey fayda etmez.

İngiliz doğabilimcileri arasında ikinci ünlü falcı, talyum kimyasal elementini[123] ve radyometreyi (Almanya'da buna "ışık değirmeni"[124] de denir) keşfeden Bay William Crookes'dur. Bay Crookes, ispiritizma gösterilerini incelemeye 1871 dolaylarında başladı ve bu iş için bir sürü fiziksel ve mekanik cihazlar, yaylı teraziler, elektrik bataryaları vb. kullandı. Bu konuda gerekli olan asıl cihazı, yani şüpheci eleştiri yapan kafayı kullanıp kullanmadığını, ya da işin sonuna kadar bunu çalışır durumda koruyup korumadığını şimdi göreceğiz. Ama her şeye karşın Bay Crookes, pek uzun olmayan bir dönem, Bay Wallace kadar kaptırmıştı kendisini bu işe.

"Birkaç yıldır", diye anlatır, "genç bir kadın, Bayan Florence Cook, dikkate değer bir medyum niteliğini gösteriyordu, ki bu, son zamanlarda aslı ruh olan bir şeyden tam bir kadın biçimi alma durumuna yükseldi; şöyle ki, bu kadın biçimi, siyah elbiseler giymiş, sımsıkı bağlanmış ve derin uykuya dalmış halde bir kabinede ya da bitişik odada yatarken, ruh olarak çıplak ayakla ve beyaz elbiselerle görünüyordu." [s. 181.]

Kendisine Katey diyen ve Bayan Cook'a çok benzeyen

bu ruhu, bir akşam ansızın Bayan Guppy'nin şimdiki eşi Bay Volckman, değişik kıyafette Bayan Cook olup olmadığını anlamak için, belinden yakaladı. Ruh, yaman bir kadın olduğunu gösterdi, kendini adamakıllı savundu, seyirciler müdahale ettiler, lamba söndürüldü; kısa bir mücadeleden sonra sessizlik yeniden sağlanıp ve oda aydınlandığında ruh kaybolmuştu. Bayan Cook ise köşesinde bağlı ve baygın olarak yatıyordu. Bay Volckman ise, Bayan Cook'u yakaladığını ve bunun başkası olmadığını halen iddia ediyor. Bunu bilimsel olarak ortaya koymak için ünlü elektrikçi Bay Varley, yeni bir deney dolayısıyla bir bataryanın elektrik akımını, medyum Bayan Cook'tan, akımı kesmeksizin ruh rolü yapamayacağı biçimde geçirdi. Buna karşın ruh göründü. Demek ki bu, gerçekten Bayan Cook'tan değişik bir şeydi. Bunu daha da sağlamlaştırmak Bay Crookes'un göreviydi. Attığı ilk adım, ruhçu kadının *güvenini* kazanmak oldu. Bizzat kendisi, *Spritualist*'in 5 Haziran 1874 günlü sayısında:

"Bu güven" diyor, "yavaş yavaş öyle büyüdü ki, *düzenlenmesi benim tarafımdan** olmadığı takdirde bir seans yapmayı kabul etmedi. Her zaman yakınında ve kabinin bitişiğinde *benim** bulunmamı istedi. Bu güveni sağladıktan ve kendisini *ona verdiğim bir yerine getirmemezlik etmeyeceğime** inandırdıktan sonra, görüntünün geniş ölçüde kuvvetlendiğini, başka bir yoldan elde edilemeyecek kanıtların kendiliğinden belirdiğini gördüm. Kendisi, seanslarda bulunan kişiler ve onlara gösterilecek yerler konusunda sık sık *bana danışıyordu**, çünkü son zamanlarda ötekiler yanında, daha bilimsel araştırma yöntemlerinin, hatta *zor** uygulanması gerektiği yolunda bazı sakat tavsiyelerde bulunulduğu için pek sinirli olmuştu."

Bu ruh bayan, lütufkâr olduğu kadar bilimsel de olan bu güveni tam olarak ödüllendirdi. Hatta —bizim için ar-

* Altı Engels tarafından çizilmiştir. —*Ed.*

tık bu bir sürpriz değildir— Bay Crookes'un evinde bile göründü, onun çocukları ile oynadı, onlara "Hindistan'daki serüvenlerinden anılar" anlattı, "geçmişteki yaşantısının acı deneylerinden birkaçını" da Bay Crookes'a aktardı, kendisinin açık nesnelliğinden emin olsun diye kolunu tutmasına izin verdi, dakikada nabzının ne kadar attığını ve kaç kez soluk aldığını ona saydırdı, sonunda da Bay Crookes'un yanıbaşında fotoğrafını çektirdi.

"Bu figür", diyor Bay Wallace, "onu gördükten, ona dokunduktan, fotoğrafını çektikten ve onunla konuştuktan sonra, seyirci ile dolu bitişik bir odadan başka çıkış yeri olmayan küçük bir *odadan tümüyle kayboldu.*" [s. 183.] Bu, evinde böyle şeyler geçen Bay Crookes'a seyircilerin, onun ruha gösterdiği güvenden daha az güven göstermeyecek kadar nazik olmaları koşuluyla büyük bir marifet değildi.

Ne yazık ki, bu "tamamen tanıtlanmış olaylar" spiritualistler için bile derhal inanılacak şeyler değildir. Gerçek spiritualist olan Bay Volckman'ın ne denli somut bir elatmaya başvurduğunu yukarda gördük. Sonra bir din adamı ve "İngiliz Spiritualistleri Ulusal Derneği"nin bir üyesi de, Bayan Cook'un bir seansına katıldı ve kapısından ruhun geldiği ve kaybolduğu odanın dış dünya ile ilişkisini sağlayan *ikinci bir kapısı* bulunduğunu kolayca saptadı. Kendisi de orada hazır bulunan Bay Crookes'un davranışı, "bu gösterilerde bir oyunun bulunabileceği konusundaki inancıma son darbeyi vurdu". (*Mystic London*, by the Rev. C. Maurice Lavies, London, Tinsley Brothers.) Bütün bunlardan başka, "Katey'lerin" nasıl "gerçekleştirildikleri" Amerika'da günyüzüne çıktı. Holmes adlı evli bir çift, gene bir "Katey"nin göründüğü ve inananlardan bol bol hediye topladığı seansları Filadelfiya'da verdi. Ama şüphecinin biri yiyip içmedi, sözü geçen ve bir defa paranın azlığı yüzünden grev yapan Katey'nin peşine düştü; sonunda onu bir pansiyonda, tam anlamıyla etten ve kemikten genç bir kadın olarak, ruha

verilen hediyelerle birlikte keşfetti.

Bu sırada Kara Avrupası'nın da kendi bilimsel ruhçuları vardı. Petersburg'da bilimsel bir kurum —üniversite mi, yoksa akademi mi pek bilmiyorum—, devlet danışmanı Aksakov ile kimyager Butlerov'u, spiritualist olayların esasını incelemekle görevlendirdi, ama bundan, fazla bir sonuç çıkmadığı anlaşılıyor.[125] Öte yandan —spiritualistlerin gürültülü açıklamalarına inanılırsa— şimdi de Almanya, Leipzig'de Profesör Zöllner'in kişiliğinde, adamını buldu.

Bilindiği gibi, Bay Zöllner, yıllardır, uzayın "dördüncü boyutu" üzerinde çok çalışıyordu ve üç boyutlu bir uzayda olanaksız olan birçok şeyin dört boyutlu bir uzayda çok doğal olduklarını keşfetti. O halde dört boyutlu uzayda kapalı bir metal küre, bir yerinde delik açmaksızın eldiven gibi tersine çevrilebilir; bunun gibi uçları bulunmayan ya da iki ucu bir yere bağlı bir sicimde bir düğüm yapılabilir, hiç birini açmadan iki kapalı halkayı birbirinin içine geçirmek mümkündür. Bunun gibi daha birçok marifetler var. Ruh dünyasından gelen son zafer raporlarına göre, şimdi Profesör Zöllner, bir ya da birkaç medyuma, onların yardımı ile dördüncü boyutun konumu konusunda daha geniş bilgiler bulmak amacıyla başvurmuş. Başarı şaşılacak gibiymiş. Elini masadan ayırmaksızın koluyla yaslandığı koltuk kenarı, seanstan sonra koluna yapışık halde kalmış, iki ucu masaya bitişik olan bir sicime dört düğüm atılmış vb.. Kısacası, dördüncü boyutun bütün mucizeleri ruhlar tarafından oyuncak gibi gerçekleştirilmiş. Ama hatırdan çıkarmamalı: *relata refero*, ruhlar bülteninin doğruluğunu garanti edemem; bunlarda yanlış bir şey varsa, kendisine bunları bildirme fırsatını verdiğim için Bay Zöllner'in bana teşekkür etmesi gerekir. Ama bunlar, Bay Zöllner'in deneylerini aynen yansıtıyorlarsa, matematikte olduğu gibi ispiritizma biliminde de yeni bir çağın başladığını gösteriyorlar demektir. Dördüncü boyut nasıl ruhların varlığını tanıtlıyorsa, ruhlar da dördün-

cü boyutun varlığını tanıtlıyor. Ve bu, bir kez saptandı mı, bilim için çok yeni ve sonsuz genişlikte bir alan açılıyor demektir. Şimdiye kadarki bütün matematik ve doğabilimi, dördüncü ve daha yukarı boyutların matematiği, mekanik, fizik, kimya ve bu yüksek boyutlarda oturan ruhların fizyolojisi için ancak bir hazırlık okulu oluyor. Bay Crookes, dördüncü boyuta geçerken —şimdi elbette öyle diyebiliriz— masaların ve öteki mobilyanın ne kadar ağırlık yitirdiğini bilimsel olarak ortaya koymadı mı, Bay Wallace, orada, ateşin insan bedenine zarar vermediğini tanıtlamadı mı? Demek ki, ruh-bedenlerin fizyolojisi bile var! Soluk alıyorlar, nabızları var, o halde akciğerleri, kalpleri ve dolaşım organları var. Böylece, onlar da öteki bedensel organlar bakımından hiç değilse bizim kadar iyi donatılmışlar. Çünkü soluk almak için akciğerlerde yanan karbonhidratlar gerekli, bunlar da ancak dışardan sağlanabilir. O halde mide, barsaklar ve bunların öteberisi — bu kadarı olduktan sonra gerisi kolayca geliverir. Ama böyle organların bulunması, hastalanma olanağını da getirir; o zaman Bay Virchow'un ruhlar dünyası ile ilgili bir hücre patolojisi yazması zorunluğu ortaya çıkar. Sonra, bu ruhların çoğu, yeryüzü yosmalarından, doğaüstü güzellik dışında hiç ama hiç bir bakımdan farkı bulunmayan çok güzel ve genç bayanlar oldukları için, çok geçmeden "aşkın sıcaklığını duyan erkeklerle"[126] ilişki kurabilirler; Bay Crookes'un da "kadın kalbinin bulunuşunu" nabız atışından ortaya koyması karşısında, doğal seçme için de, kötü sosyal-demokrasi ile karıştırılmaktan korkmasına artık gerek bulunmayan bir dördüncü boyut açılıyor demektir.[127]

YETER. Doğabiliminden mistisizme giden en sağlam yolun hangisi olduğu apaçık anlaşılıyor. Bu, doğa felsefesinin aşırı teorikliği değil, her teoriyi küçük gören ve hiç bir düşünceye güvenmeyen en yüzeysel ampirizmdir. Ruhların var-

lığını tanıtlayan *a priori* bir gereklilik değil, Wallace, Crookes ve ortaklarının ampirik gözlemleridir. Crookes'un talyum metalinin keşfine götüren tayf ayrıştırması gözlemlerine, ya da Wallace'ın Malaya adalarındaki zengin zoolojik keşiflerine inanacak olursak, bu iki araştırmacının spiritüel deney ve buluşlarına da inanmamız istenecektir. İkisinin arasında küçük bir fark bulunduğunu, yani bunlardan birini doğrulayabileceğimizi, ötekinin doğrulanamayacağını söylediğimizde, ispiritizmacılar bize, bunun böyle olmadığı, ruh olayının doğrulanması fırsatını bize vermeye hazır bulundukları yanıtını veriyorlar.

Gerçekten de diyalektik, cezalandırılmadığı için, küçümsenemez.

Bir kimse her türlü teorik düşünceyi ne denli küçümserse küçümsesin, gene de teorik düşünce olmaksızın iki doğal olguyu birbiriyle ilişki içine sokamaz, ya da onlar arasındaki mevcut bağı anlayamaz. Tek sorun bir kimsenin düşüncesinin doğru olup olmadığıdır ve teoriyi küçümsemek, doğacı düşünmenin en açık yoludur ve bundan dolayı da doğru düşünmemenin yoludur. Ama eski ve çok iyi bilinen bir diyalektik yasaya göre, yanlış düşünce, mantıkî sonucuna dek götürüldüğünde, kaçınılmaz olarak çıkış noktasının karşıtına varır. Böylece diyalektiğin ampirik küçümsenmesi, ampiristlerin en ağırbaşlılarını bile tüm boş inanların en boşuna, modern ruhçuluğa götürerek cezasını bulur.

Matematik için de aynı şey sözkonusudur. Sıradan, metafizikçi matematikçiler, bilimlerinin verdiği sonuçların mutlak reddedilemezliğinden dolayı büyük bir kibirle övünürler. Oysa bu sonuçlar arasında, ancak bu yoldan bir çeşit gerçeklik kazanan sanal büyüklükler de vardır. $\sqrt{-1}$'e ya da dördüncü boyuta kafamızın dışında herhangi bir gerçeklik tanımaya alışılmışsa, bir adım daha ileri gidilmesi ve medyumların ruhlar dünyasının kabul edilmesi pek önemsenecek bir konu değildir. Ketteler'in Döllinger için dediği

gibi:

"Bu adam, yaşamı boyunca o kadar çok saçmayı savunmuştu ki, neredeyse yanılmazlığını bile pazarlık konusu yapabilirdi!"[128]

Aslında saf ampirizm, ruhçuların hakkından gelemez. Birincisi, "daha yüce" görüntüler her zaman, ilgili "araştırmacının" —bizzat Crookes'un benzeri olmayan bir saflıkla anlattığı gibi— yalnız görmesi gerekeni ya da görmek istediğini görebilecek kadar kendini kaptırdığı zaman gösterilirler. İkincisi, yüzlerce sözde gerçeğin hilecilik olduğu ve düzinelerce sözde medyumun rasgele düzenbazlar olduğunun ortaya çıkışı ruhçularca önemsenmez. *Her* sözde mucize, teker teker çürütülmediği sürece tahrif edilmiş ruh fotağrafları dolayısıyla Wallace'ın da açıkça söylediği gibi, onlar için yeteri kadar meydan var demektir. Tahrifatın var olması, gerçek olanların gerçekliğini tanıtlar.

Böylece ampirizm, cansıkıcı ruhçuları ampirik deneylerle değil, teorik düşüncelerle çürütme ve Huxley ile birlikte şöyle demek zorunluğunu duyar:

"Spiritualizmin gerçekliğinin gösterilmesinde benim gördüğüm tek iyi şey, intihara karşı yeni bir kanıt ortaya koyabilmesidir. Ölmekten ve seansı bir liraya kiralanmış bir medyumun ağzından saçma sapan konuşturulmaktansa çöpçü olarak yaşamak daha iyidir."[129]

[s. 66-78]

MAYMUNDAN İNSANA GEÇİŞTE İŞİN ROLÜ
(BİR PARÇA)

Ve aslında her geçen gün bu yasaları daha doğru anlamayı öğreniyor, doğanın geleneksel akışına yaptığımız müdahalelerin yakın ve uzak etkilerinin farkına varıyoruz. Özellikle yüzyılımızda doğabiliminin sağladığı büyük ilerlemelerden sonra hiç değilse günlük üretim faaliyetlerimizin en uzak doğal etkilerini bile öğreniyor ve onların farkına

varabilecek ve dolayısıyla onları denetleyebilecek bir durumda bulunuyoruz. Ama bu ilerlemeler ölçüsünde insanlar, doğa ile olan içiçe durumlarını sadece sezmekle kalmıyor, daha iyi de öğreniyorlar; Avrupa'da klasik çağın bitiminden bu yana ortaya çıkan ve hıristiyanlıkta en yüce gelişme noktasına varan, düşünce ile madde, insan ile doğa, ruh ile beden arasında bir karşıtlığın, bu anlamsız ve doğaya aykırı düşüncesi bu ölçüde olanaksız hale geliyor.

[s. 212]

[NOTLAR VE PARÇALAR]

TARİHE AİT

Modern doğabilimi —Yunanlıların çok parlak sezgileri ve Arapların birbirleriyle bağlantısız araştırmaları karşısında bilim özelliğinden sözedilebilecek tek alan— feodalizmin burjuvazi tarafından ezildiği o büyük çağ ile başlar. Kentlerin burjuvazisi ile feodal soylular arasındaki mücadelenin arka planında bu çağ, ayaklanma halindeki köylüleri, köylülerin ardında da ellerinde kızıl bayrak ve dudaklarında komünizm ile modern proletaryanın devrimci başlangıçlarını gösteriyordu. Bu, Avrupa'da büyük monarşileri yaratan, papanın manevî diktatörlüğünü yıkan, Yunan eskiçağını yeniden yücelten ve onunla birlikte yeni zamanların en yüce sanat gelişmesini canlandıran, eski dünyanın sınırlarını kıran ve ilk kez dünyayı gerçekten keşfeden bir çağdı.

Bu, dünyanın, o güne kadar gördüğü en büyük devrimdi. Doğabilimi, o da, bu devrimin havası içinde yeşerdi ve gelişti, iliğine kadar devrimci oldu, büyük İtalyanların modern felsefesinin uyanmasıyla birlikte elele yürüdü ve zindanlara ve ölüm ocaklarına şehitler verdi. Katoliklerle protestanların onu baskı altına almak için yarışmaları ilginçtir. Protestanlar Servetus'u, Katolikler Giordano Bruno'yu yaktılar. Bu, devler isteyen ve devler yaratan, bilgi, zekâ ve karakter devleri yaratan, Fransızların doğru olarak rö-

nesans, ve protestan Avrupa'nın ise tek yanlı bir önyargı ile reformasyon dedikleri çağdı.

Her ne kadar, başlangıçta, Luther'in ilk protestan oluşundan fazla bir şey değildiyse de, doğabilimi de, bu sırada bağımsızlığını ilân etmişti. Dinsel alanda Luther'in papalık fermanını yakması ne idiyse, doğabilimi alanında da Kopernik'in büyük yapıtı oydu. Otuzaltı yıllık bir duraksamadan sonra ürkekçe ve söz gelişi, ölüm döşeğindeyken de olsa, Kopernik, bu büyük yapıtıyla, kilisenin boş inanlarına meydan okudu. O zamandan beri, doğabilimi, özde dinden kurtuldu; bununla birlikte, bütün ayrıntılara kadar tam bir hesaplaşma günümüze kadar sürdü, bazı kafalarda bir sonuca varmış olmaktan bugün de uzaktır. Ama o andan itibaren bilimin gelişmesi dev adımlarla ilerledi ve hatta, organik maddenin en yüce ürününün, insan zihninin hareketi için inorganik maddenin hareketi ile ilgili yasanın tersinin geçerli olduğunu dünyaya göstermek istiyormuş gibi, çıkış noktasından zaman içinde uzaklaştığı ölçüde bunun karesi kadar artan hızla gelişti.

Modern doğabiliminin ilk dönemi —inorganik alanda— Newton ile son bulur. Bu, eldeki konunun üstesinden gelindiği dönemdir; matematik, mekanik ve gökbilim, statik ve dinamik alanlarında, özellikle Kepler ve Galilei sayesinde —ki bunların çalışmalarından Newton sonuçlar çıkarmıştır— büyük işler başarılmıştır. Ama organik alanda, ilk çalışmalardan öte bir ilerleme olmadı. Tarihsel bakımdan birbirini kovalayan ve birbirinin yerini alan yaşam biçimlerinin, bunlara tekabül eden değişen yaşam koşullarının incelenmesi —paleontoloji ve yerbilimi— henüz yoktu. Doğa hiç de, tarihsel olarak gelişen ve zaman içinde bir tarihe sahip olan bir şey olarak değerlendirilmiyordu; ancak uzay içinde yayılma hesaba katılıyordu; çeşitli biçimler ardarda değil, sadece yanyana gruplandırılmıştı; doğa tarihi, gezegenlerin çizdikleri elips yörüngeler gibi bütün dönemler için geçerliydi. Orga-

nik yapının daha yakından incelenmesi için gerekli en başta gelen iki temel, yani kimya ile temel organik yapı, hücre bilgisi eksikti. Başlangıçta devrimci olan doğabilimi, yavaş yavaş baştan sona tutucu bir doğa ile karşı karşıya bulunuyor ve burada her şey bugüne kadar dünyanın başlangıcındaki gibi kalıyor, dünyanın sonuna kadar, başlangıçta olduğu gibi kalacakmış sanılıyordu.

Dikkati çeken nokta bu tutucu doğa görüşünün gerek inorganik ve gerekse organik alanda [...]*

Astronomi	Fizik	Yerbilim	Bitki fizyolojisi	Terapi
Mekanik	Kimya	Paleontoloji	Hayvan fizyolojisi	Diagnostik
Matematik		Mineroloji	Anatomi	

Birinci gedik: Kant ve Laplace. İkincisi: yerbilim ve paleontoloji (Lyell, yavaş gelişme). Üçüncüsü: organik cisimler üreten ve canlı cisimler için kimyasal yasaların geçerliliğini gösteren organik kimya. Dördüncüsü: 1842, ısı mekaniği [teorisi], Grove. Beşincisi: Darwin, Lamarck, hücre, vb. (mücadele, Cuvier ve *Agassiz*). Altıncısı: anatomide *karşılaştırmalı element*, klimatoloji (izotermler), hayvan ve bitki coğrafyası (18. yüzyılın ortasından bu yana bilimsel inceleme gezileri), genel olarak fiziksel coğrafya (Humboldt), malzemenin iç bağlantıları içinde biraraya getirilmesi. Morfoloji (embriyoloji, Baer).

Eski teleoloji, belâsını bulmuştur, ama şimdi kesinlikle ortadadır ki, madde sonsuz döngüsü içinde, belli bir aşamada —bazan orada, bazan burada— organik varlıklarda düşünen kafayı zorunlu olarak üreten yasalara göre hareket etmektedir.

Hayvanların normal varlığı, onların içinde yaşadıkları ve kendilerini uydurdukları çağdaş koşullar içinde vardır — insanın normal varlığı da, insan dar anlamda hayvandan farklı hale gelir gelmez, henüz yoktur ve ancak ilerdeki tarihsel gelişme ile ortaya çıkabilir. İnsan, salt hayvanî durum-

* Tümce tamamlanmamıştır. —*Ed.*

dan kendini çıkarabilen tek hayvandır — onun normal durumu, onun bilincine uygundur, *zorunlu olarak onun kendisi tarafından yaratılmıştır.*

[s. 230-232]

...Tanrıya karşı en kötü davranan ona inanmış doğa bilginleridir. Materyalistler bu türden sözcüklere başvurmaksızın, yalnızca *olguları* açıklarlar, önce, bunu, katı inançlılar onlara tanrıyı zorla kabul ettirmeye kalkınca yaparlar ve, ya Laplace gibi kısaca şu yanıtı verirler: Beyefendi,..[130] ya da Alman gezginci tacirler kötü mallarını kendilerine zorla vermeye kalkınca Hollandalı tüccarların yaptığı gibi malları geri çevirirken daha kabaca söyledikleri şu sözleri yineler: *Ik kan die zaken niet gebruiken.** Ve sorun böylece kapanmıştır. Ama, tanrı, onu savunanların elinden neler çeker! Modern doğabiliminin tarihinde, Tanrı, kendisini savunanlar tarafından, Frédéric-Guillaume III'ün Jena seferi sırasında generallerinden ve memurlarından gördüğü muameleyi görmüştür. Ordunun tümenlerinden biri ötekinin ardından silahları bırakır, bilimin ilerlemesi karşısında kaleler birbiri ardından teslim olur, sonunda doğanın tüm sonsuz alanı fethedilir ve onda yaratıcı için artık bir tek yer kalmaz. Newton, ona, hiç olmazsa "ilk dürtü" olma izni vermiştir, ama güneş sistemine başka bir müdahalede bulunmasını yasaklamıştır. Rahip Secchi, ona, bütün saygısıyla bütün dinsel şerefleri tanıyor, ama bu yüzden fazla ileri gidip güneş sistemine karıştırmıyor ve yalnızca ona ilk bulutsu ile ilgili olarak bir yaratıcı eylem tanıyor. Bütün alanlarda böyle. Biyolojide onun son büyük Don Kişot'u Agassiz, ona olumlu bir saçmalık bile atfediyor; onun, yalnız gerçek hayvanları değil, soyut hayvanları yaratmış olması kabul edilmektedir, balıkta olduğu gibi. Son olarak Tyndall onun doğa ala-

* Bundan yararlanamam. —ç.

nına girmesini tüm olarak yasaklıyor ve duygusal hareketler dünyasına yolluyor, yalnızca, bütün bu şeyler (doğa) konusunda John Tyndall'dan ne de olsa daha çok şey bilen bir kimsenin bulunması gerektiği için ona inanıyor.[131] Eski tanrıdan —göğün ve yerin yaratıcısı, her şeyin esirgeyicisi—, onsuz, baştan tek bir saçın bile düşemeyeceği tanrıdan nasıl bir uzaklaşma!

Tyndall'ın duygusal gereksinmesi hiç bir şeyi tanıtlamıyor. Chevalier des Grieux de, kendisini ve onu tekrar tekrar satan Manon Lescaut'yu sevmek ve ona sahip olmak gibi bir duygusal gereksinme içindeydi. Onun yüzünden hilebaz ve *maquereau** oldu. Eğer Tyndall onu yermek isterse, o da, ona, "duygusal gereksinmesi" ile yanıt verecektir.

Tanrı = *nescio***; ama *ignorantia non est argumentum* (Spinoza).***

[s. 237-239]

* Pezevenk. —ç.
** Bilmiyorum. —ç.
*** Bilgisizlik bir özür değildir.[132] —ç.

[ONSEKİZ]

BRUNO BAUER VE İLKEL HIRİSTİYANLIK[133]

FRİEDRİCH ENGELS

13 NİSANDA, Berlin'de bir zamanlar filozof ve tanrıbilimci olarak belli bir rol oynamış olan, ama yıllardan beri yarı-yarıya unutulan, ve kamunun dikkatini, ancak arada sırada edebiyatın "orijinal" bir çeşidi olarak çeken bir adam öldü. Renan dahil resmî tanrıbilimciler, onun yazılarından parçalar alıp, bu parçaları kendilerininmiş gibi gösteriyorlardı, bu yüzden de onun adını söylememekte birlik içindeydiler. Bununla birlikte, Bauer, bizi, biz sosyalistleri de ilgilendiren alanda, hıristiyanlığın tarihsel kökeni sorununda, onlardan daha değerliydi ve onlardan daha çok iş yaptı.

Ölümü, sorunun güncel durumunu ve Bauer'in sorunun çözümüne katkısını kısaca anlatmak için bir fırsat olsun.

Bütün dinleri, dolayısıyla hıristiyanlığı da sahtekârların işi yapan ve ortaçağın özgür düşünürlerinden, 18. yüzyılın filozofları da dahil olmak üzere, 18. yüzyılın Aydınlanma filozoflarına kadar egemen olan anlayış, Hegel'in, evrensel tarihin, akılcı bir evrime uyduğunu tanıtlamayı felsefeye görev olarak verdiğinden beri yetersizdi.

Açıktır ki, eğer zencilerin fetişizmi ya da Arilerin[134] ilkel dini gibi doğal dinler, bu işte, sahtekârlık rol oynamadan doğuyorsa, onların daha sonraki gelişmeleri, papazların sahtekârlığını çok çabuk kaçınılmaz hale getiriyor. Yapay dinlere gelince, uyandırdıkları içten dinsel coşkular yanında, hemen kuruluşlarından itibaren tarihin sahtekârlığını yapmaktan ve çarpıtmaktan kendilerini almazlar, ve Bauer'in Yeni Ahit'in eleştirisinde göstermiş olduğu gibi hıristiyanlığın kendisinin de daha başlangıcından itibaren bu alanda sergileyecek oldukça iyi sonuçları vardır. Ama bu, sadece, burada sözkonusu olan özel durumu açıklamayan genel bir olayın kaydedilmesidir.

1800 yıl uygar insanlığın en büyük bölümünü egemenliği altında tutmuş ve Roma dünyasını boyunduruğu altına almış bir dinden, bu dinin sahtekârlar tarafından yapılmış bir saçmalıklar kumaşı olduğunu söylemekle yetinerek kurtulunmadı. Bu dinin üstesinden, ancak bu din doğduğu ve egemen din haline geldiği zaman varolan tarihsel koşullardan hareketle kökeni ve gelişimi açıklanabiliniyorsa gelinebilir. Bu, hıristiyanlıkla ilgili olarak özellikle doğrudur. Burada da işte tam şu sorunu çözümlemek sözkonusudur: nasıl oldu da Roma İmparatorluğunun halk yığınları, bu köleler ve ezilenler tarafından fazlasıyla va'zedilen saçmalığı bütün öbür dinlere tercih ettiler, ta ki gözü yükseklerde olan *Constantin* bu saçmalık dinini yaymanın Roma dünyası üzerinde tek başına hüküm sürmeye erişmek için en iyi yol olduğunu kabul etti.

Bu soruyu yanıtlamak için Bruno Bauer'in katkısı her-

hangi bir başkasınınkinden çok daha önemlidir. Dilin incelenmesiyle Wilke, İncilin bölümlerinin zaman içinde birbirlerini izlediklerini ve birbirlerine bağlı olduklarını tanıtlamıştı. Bruno Bauer, 1849'u izleyen gericilik dönemindeki yarıinançlı tanrıbilimcilerin Bauer'in girişimine karşı çıkma isteğine karşın, bunun tanıtlamasını çürütülemez bir biçimde yeniden yaptı. Herkese İncildeki öykülerde hoşuna giden şeyi tarihsel olarak ele alma rahatlığını tanıyan Strauss'un efsaneler üzerindeki belirsiz teorisinin bilime karşı niteliğini açıkça gösterdi. Ve eğer bu işte İncillerin bütün içeriğinden hemen hemen hiç bir şeyin tarihsel olarak doğrulanmasının mümkün olmadığı ortaya çıkmışsa — o kadar ki, bir İsa'nın varlığından bile kuşku duyulabilir, Bauer bunu yaparak sadece şu soruyu yanıtlamak için ortalığı temizledi: hıristiyanlıkta bir çeşit sistem olarak toplanmış olan tasarımların ve düşüncelerin kökeni nedir, ve bu tasarımlar ve düşünceler dünyaya egemen olmaya nasıl erişmişlerdir?

Bauer sonuna dek bu soruyla uğraştı. Araştırmaları şu noktada doruğuna ulaştı: MS 40 yılında hâlâ yaşayan, ama o zaman çok yaşlı olan İskenderiyeli Yahudi *Filon*, hıristiyanlığın gerçek babasıdır ve Romalı stoacı *Seneca* da onun, hani şöyle diyelim, amcasıdır. Bize aktarılan ve Filon'a yüklenen çok sayıda yazı, gerçekten de rasyonalist ve allegorik bir görüş içinde yorumlanmış Yahudi gelenekleriyle Yunan felsefesinin, özellikle stoacı felsefenin kaynaşmasından doğmuştur. Batı ve doğu kavramlarının bu uzlaşması, özünde, daha o zaman bütün hıristiyan düşünceleri kapsamaktadır: günahın insanda doğuştan varolduğu; Tanrı ile insan arasında aracı olan, Tanrıda olan ve bizzat Tanrı olan Kelâm, *Logos*; hayvanların kurban edilmesiyle değil de, kendi öz kalbinin Tanrıya sunulmasıyla elde edilen diyet; en sonunda da şu temel çizgi, dünyanın daha önceki düzenini yıkan, öğretilerini yoksullar, sefiller, köleler, paryalar arasında arayan ve zenginleri, güçlüleri, ayrıcalıklıları horgören, ve bu-

radan bütün geçici zevklerin horgörüsünü ve bedene eziyeti kural olarak koyan yeni dinsel felsefe.

Öte yandan, Augustus, sadece "tanrı-insan"ın değil aynı zamanda sözde "günahsız gebeliğin"[135] devletin yararı için emredilen tümceler olmasına daha o zaman dikkat etmişti. Sadece Sezar'ı ve kendini tanrılar olarak onurlandırmakla kalmadı, aynı zamanda, kendisinin, Augustus Sezar Divus'un, yani tanrısalın, yeryüzündeki babasının oğlu olmadığı ve annesinin kendisine tanrı Apollon'dan gebe kaldığı masalını yaydırdı. Umalım ki, bu tanrı, Henri Heine'ın şarkısını söylediği Apollon'un akrabası olmamış olsun![136]

Görülüyor ki, hıristiyanlığın temel çizgilerinde tamamlanması için geriye sadece kenet taşı kalmıştır: yani, Kelâmın belirli bir kişide cisimleşmesi ve günahkâr insanlığın kurtulması için bu kişinin başta günah ödeyici kurban edilmesi.

Bu kenet taşı Filon'un stoacı öğretileri içine tarihsel olarak nasıl girmiştir? Bu noktada gerçekten inanılacak kaynaklar bizi yolda bırakıyor. Ama kuşku duyulmayacak bir şey varsa, bunun, Filon'un ya da stoacıların öğretileri filozoflar tarafından yapılmadığıdır. Dinler, kendileri dinsel bir gereksinme duyan ve kitlelerin dinsel gereksinmelerini anlayan insanlar tarafından kurulur ve genel kural olarak bu, okul filozoflarının işi değildir. Buna karşılık, her şeyin dağıldığı dönemlerde —örneğin bugünlerde de— dinsel felsefenin ve dinsel dogmaların bütün derinliklerini yitirdiklerini, ve halka malolduklarını, her yere yayıldıklarını görüyoruz. Eğer klasik Yunan felsefesi son biçimlerinde —özellikle epikürosçu okul durumunda— tanrıtanımaz materyalizme varmışsa, Yunan halk felsefesi de tek tanrı ve ruhun ölümsüzlüğü öğretisine götürür. Yabancıların ve yarı-Yahudilerin temasıyla ve onların etkisi altında halka yayılmış ve akılcı hale gelmiş Yahudi dininde aynı şey meydana gelmişti; Yahudi dini, dinin ayinlerini ihmal etmeye, eski salt ulu-

sal Yahudi tanrısını* göğün ve yerin yaratıcısı —tek gerçek tanrı— bir tanrıya dönüştürmeye, ve Yahudi dininin yabancı kökeninde bulunan ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmeye başlamıştı. Böylelikle tektanrılı halk felsefesiyle ona hazır bir tektanrı sunan halk dini arasında bir noktada buluşma oldu. İşte, üzerinde, Filon'dan gelen ve kendileri de halka yayılmış tasarımların, Yahudilerde hıristiyanlığın doğuşu için hazırlandıkları, ve gene üzerinde, bir kez yaratılmış bu dinin Yunanlılarda ve Romalılarda iyi karşılandığı alan böylece hazırlanmış oldu. Hıristiyanlık doğrudan Filon'un yazılarından değil, Filon'dan alınmış ve halkın anlayacağı bir biçime sokulmuş tasarımlardan doğmuştur; bunun kanıtı, Yeni Ahit'in, Filon'un yazılarının başlıca bölümünün, yani Eski Ahit'in öykülerinin felsefî-allegorik yorumunu, hemen tümüyle ihmal ettiği olgusudur. Bu, Bauer'in yeterince hesaba katmadığı bir yöndür.

Hıristiyanlığın ilk biçimi altında ne olduğu hakkında bir fikir edinmek için Aziz Yusuf'un Vahiy Kitabı okunabilir. Burada görülen şudur: kendinden geçmiş ve bulanık bir fanatizm; dogma olarak sadece tamamlanmamış şeyler; hıristiyan ahlâkı denen şeyden sadece bedene eziyet; buna karşılık yığınla hayal ve kehanet. Dogmaların ve ahlâkın kesin olarak hazırlanışı daha sonraki bir dönemin işidir; İncilin bölümleri ve Havari Mektupları denen şeyler bu dönemde yazılmıştır. Ve o zaman —hiç olmazsa ahlâk için— hiç umursamadan stoacı felsefe ve özellikle Seneca'nın felsefesi kullanıldı. Bauer, Mektupların, Seneca'nın felsefesini bazan sözcüğü sözcüğüne aşırdıklarını göstermiştir; bu olay, gerçekten daha önce müminlerin gözüne çarpmıştı, ama onlar

* Ewald'ın tanıtladığı gibi, Yahudiler, noktalanmış (yani sesli harfler ve noktalama işaretleri bulunan) elyazmalarında, telaffuzu yasak olan Jahvé adının sessiz harfleri altına, Jahvé yerine okunan Adonay sözcüğünün sesli harflerini yazıyorlardı. Bu da, daha sonraki kuşaklar için Yahova adını verdi. O halde bu sözcük bir tanrının adı değil, sadece kaba bir gramer yanlışıdır: İbranicede bu sadece olanaksızdır.

Yeni Ahit'i kopya edenin Seneca olduğunu iddia ediyorlardı — ama o zaman Yeni Ahit henüz yazılmamıştı. Dogmalar, bir yandan, o zaman hazırlanmakta olan İsa'nın İncildeki efsanesiyle bağıntılı olarak, öte yandan Yahudi kökenli hıristiyanlarla kökeni puta tapanlar olan hıristiyanlar arasındaki mücadele içinde gelişti.

Hıristiyanlığın zafer kazanmasına ve egemenliğini dünyaya yaymasına izin veren nedenlere gelince, Bauer, burada da çok değerli tarihler veriyor. Ama burada, Alman felsefesine özgü idealizm karşıya çıkıyor ve Bauer'in çok açık bir görüşünün ve belirgin bir ifadesinin olmasına engel oluyor. Şu ya da bu kesin noktada, olayın yerini çok kez boş bir tümce alıyor. Bu yüzden Bauer'in görüşlerinin ayrıntısına girmek yerine, bu noktada, Bauer'in çalışmalarına ve kişisel incelemelere dayanan kendi öz görüşümüzü sunmayı yeğliyoruz.

Roma istilâsı boyunduruk altına alınmış bütün ülkelerde, önce doğrudan eski siyasal yapıyı, sonra da dolaylı olarak eski toplumsal yaşam koşullarını parçaladı. İlk olarak eski kastlar bölümünün yerine (kölelik bir tarafa bırakılırsa) Romalı yurttaş ve yurttaş olmayan ya da uyruk arasındaki basit ayrılığı koyuyordu. İkinci olarak, ve özellikle, Roma devleti adına haraç istekleri getiriyordu. Eğer imparatorluk, devletin bizzat çıkarı için konsül yetkisi olan valilerin kendinden geçmiş açgözlülüğüne bir son vermek için elinden geleni yapmışsa da, bu durum, imparatorluk hazinesi için alınan ve gittikçe halk üzerinde daha ağır basan vergilerle değiştirildi — ve bu sömürünün aşırı bir derecede parçalayıcı bir etkisi oldu. En sonunda, üçüncü olarak, adalet, her yerde Roma hukuku gereğince Romalı yargıçlar tarafından yerine getirildi, yerli toplumsal yönetmelik bu yüzden Roma hukukunun kurallarıyla çakışmadığı ölçüde geçersiz ilân edildi. Bu üç aracın çok büyük bir düzleyici etkisi olması gerekti, özellikle de, en sağlam öğeleri, istilâdan

önceki, onunla aynı zamanda olan ya da hatta istilâyı izleyen savaşlar sırasında öldürülen ya da kölelik için götürülen topluluklara karşıt olarak birkaç yüzyıl boyunca kullanıldıkları zaman. Eyaletlerin toplumsal koşulları gitgide başkentin ve İtalya'nın toplumsal koşullarına yaklaştılar. Halk, gitgide en uygunsuz öğelerden ve uluslardan meydana gelmiş üç sınıfa dağıldı: aralarında çok sayıda azadedilmiş köle (*cf.* Pétrone), büyük toprak sahipleri, tefeciler, ya da hıristiyanlığın amcası Seneca gibi hem toprak sahibi hem tefeci olan zenginler; Roma'da devlet tarafından beslenen ve eğlendirilen —eyaletlerde kendi kendilerine bırakılan— özgür proleterler; ve en sonunda büyük kitle, köleler. Devlet, yani imparator karşısında ilk iki sınıf, nerdeyse kölelerin efendileri karşısında olduğu kadar haktan yoksundular. Özellikle Tibère'den Neron'a kadar, servetlerine elkoymak için zengin Romalıları ölüme mahkûm etmek bir kural oldu. Hükümetin bütün dayanağı, *maddî olarak* daha o zaman, köylülerden oluşan eski Roma ordusundan çok, bir paralı askerler ordusuna benzeyen ordu, ve —manevî olarak— bu durumdan çıkmak için hiç bir olanak olmadığı, şu ya da bu imparator değişebilse dahi, askerî egemenlik üzerine kurulmuş imparatorluğun değişmez bir zorunluluk olduğu düşüncesiydi; bu düşünce ise, genellikle yaygın bir düşünceydi. Bu düşüncenin daha çok hangi maddî olgulara dayandığını incelemenin yeri burası değil.

Bu haklardan genel yoksunluğa ve daha iyi bir durum yaratma umudunun yokluğuna, genel bir gevşeklik ve genel bir maneviyat bozukluğu uygun düşüyordu. Hâlâ varolan Roma soylusu tavırlı ve soylu zihniyetli az sayıdaki Romalılar ortadan kaldırıldılar ya da söndüler; onlar arasında en sonuncusu Tacitus'tur. Diğerleri tümüyle kamu yaşantısının dışında kalabilmekten çok hoşnuttular; zengin olmak ve bu zenginlikten yararlanmak, işte özel dedikodular ve özel entrikalarla birlikte onların yaşamlarını bu dolduruyordu. Ro-

ma'da devletin durumundan yararlanan özgür proleterlerin eyaletlerdeki durumları iyi değildi. Çalışmak zorundaydılar ve üstelik kölelerin çalışma rekabetiyle uğraşmak durumundaydılar. Ama sadece kentlerde bulunuyorlardı. Onların yanında eyaletlerde hâlâ köylüler, özgür toprak sahipleri (şurada burada kuşkusuz hâlâ ortak topraklar buluyordu) ya da Galya'da olduğu gibi büyük toprak sahiplerine borç yüzünden yarı-köle olmuş insanlar vardı. Bu sınıf, toplumsal altüst oluştan en az etkilenen sınıf oldu; aynı zamanda dinsel altüst oluşa en uzun direnci gösteren de bu sınıf oldu.* En sonunda haklardan ve özgürlüklerden yoksun köleler, Spartaküs'ün yenilgisinin daha önce tanıtladığı gibi, kurtulma olanaksızlığı içindeydiler; ama bununla birlikte, büyük bir bölümü meydana getirenlerin kendileri, eskiden özgür insanlardı ya da özgür doğmuş insanların çocuklarıydı. Demek ki, yaşam koşullarına karşı büyük bir kin canlı bir kin, dış görünüşte güçsüzlüğe dönüşmüş olmasına karşın, gene onlar arasında varolmak zorundaydı.

Bu dönemin ideologlarının niteliği de bu duruma uygun düşer. Filozoflar, ya bu mesleği yaşamlarını kazanmak için yapan basit öğretmenlerdi ya da yüksek ücretler alan soytarılardı. Hatta birçoğu köleydi. Bay Seneca'nın örneği, bize, her şey iyi gittiği zaman onlara neler olduğunu gösteriyor. Erdemliliği ve perhizi savunan bu stoacı, Neron sarayında entrika ustası oldu, bu da köle ruhu olmadan yürüyemezdi; kendine armağan olarak para, mal, bahçeler, saraylar sundurdu, ve model olarak bir zavallı Lazare[138] önerdiğinde, gerçekte kendisi İncil meselindeki zengin adamdı. Ne zaman ki Neron, onun boynunu bükerek öldürmek istedi, ancak o zaman felsefesinin kendisine yettiğini söyleyerek, imparatordan bütün armağanlarını geri alması için yalvardı. Hiç olmazsa taşlamanın kırbacını soysuzlaşmış çağdaşları üze-

* Fallmerayer'e göre Peloponez'de 9. yüzyılda köylüler hâlâ Zeus'a kurban veriyorlardı.[137]

rine sallamak isteyen, Persins gibi, ancak pek ender filozof oldu. Ama ikinci ideologlar tipine, hukuk yazarlarına gelince, onlar yeni toplumsal koşulların heyecanlı yandaşlarıydılar, çünkü bütün kast ayrılıklarının silinmesi onlara sevgili medenî hukuklarını ayarlamaları için bütün davranış özgürlüğünü sağlıyordu; bu medenî hukuk karşılığında daha sonra imparator için, o zamana kadar hiç bir zaman varolmadığı kadar kölece bir anayasa hukuku yaptılar.

Roma İmparatorluğu, halkların siyasal ve toplumsal özelliklerini yıkarak, onların özel dinlerini yıkmaya da kendini adamıştı. Antikçağın bütün dinleri, her halkın toplumsal ve siyasal durumundan doğmuş ve onlara sımsıkı bağlı olan, aşiret ve daha sonra ulusların doğal dinleri idiler. Bir kez temeller yıkılınca, bir kez geleneksel toplumsal biçimler ve siyasal örgütlenme ve ulusal bağımsızlık kırılınca, bu kurumlarla yekvücut olan dinin çökmesi kendiliğinden oldu. Ulusal tanrılar başka ulusal tanrıların kendi üstlerinde değil, kendi yanlarında olmasını hoşgörürler, ve bu, antikçağda kural oldu. Doğu dinleri Roma'ya nakledildikleri zaman, bu, Roma dinine zarar vermekten başka bir şey yapmadı, ama Doğu dinlerinin gerilemesini geciktiremedi. Ulusal tanrılar uluslarının bağımsızlığının ve egemenliğinin koruyucu patronları olamadıkları andan itibaren, kendi boyunlarını kendileri kırarlar. Her yerde böyle oldu (özellikle dağlardaki köylüler dışında). Roma'da ve Yunanistan'da vülger felsefenin, voltercilik diyecektim, yapıtı olan şey, eyaletlerde Roma'ya kölece bağlılık, ve özgür ve özgür olmaktan gurur duyan insanların yerine boyuneğmiş uyruklar ve bencil dolandırıcıların konulması oldu.

Maddî ve ahlâkî durum böyleydi. Şimdiki zaman çekilmezdi, gelecek, eğer olursa, daha da tehdit ediciydi. Çıkış yoktu. Yanlız umutsuzluğa düşmek ya da en bayağı zevke sığınmak vardı — en azından bunu yapabilecek *olanlarda*, ve onlar da küçük bir azınlıktı. Yoksa kaçınılmaz olana can-

sız bir başeğmeden başka bir şey kalmıyordu.

Ama bütün sınıflar içinde, maddî bir kurtuluştan umutlarını kesen, bunun karşılığında manevî bir kurtuluş —onları tam bir umutsuzluktan koruyabilecek bilinç alanında bir teselli— arayan belli bir sayıda insan bulunması gerekiyordu. Stoa felsefesi de, Epiküros okulu da, bu teselliyi sağlayamazlardı, çünkü onlar felsefeydiler ve bu sıfatla halk bilinci için tayin edilmemişlerdi ve çünkü öğretilerinin davranışı, bu okulların öğretilerinin değerlerini düşürüyordu. Bu aranan teselli, yitirilmiş felsefenin yerini değil, yitirilmiş dinin yerini almalıydı; o çağda ve 17. yüzyıla kadar kitleleri ele geçirmek zorunda olan her kavram gibi, bu teselli de dinsel bir biçim altında ortaya çıkmalıydı.

Kuşkusuz, bilinç düzeyindeki bu teselliye, dış dünyadan iç dünyaya doğru bu kaçışa canatanların çoğunluğunun zorunlu olarak... *köleler* arasından toplanması gerektiğini kaydetmeye hemen hemen hiç gerek yoktur.

İşte bu evrensel, ekonomik, siyasal, entelektüel ve ahlâkî çözülme durumundadır ki, hıristiyanlık ortaya çıktı. Daha önceki bütün dinlere kökten karşı çıkıyordu.

Bütün daha önceki dinlerde, törenler esastı. Bir dine bağlılık ancak kurban törenlerine ve ayinlere katılarak, ayrıca doğuda gıda rejimini ve temizliği ilgilendiren en ayrıntılı buyruklara uyarak ortaya konulurdu. Roma ve Yunanistan bu yönden hoşgörülü iken, Doğuda bir dinsel yasaklar düşkünlüğü hüküm sürüyordu, ki bunun da son gerilemeye az katkısı olmadı. İki farklı dine bağlı bulunan insanlar (Mısırlılar, İranlılar, Yahudiler, Kaldeliler) birlikte ne yiyebilir, ne içebilirler, ne birlikte herhangi bir günlük iş yapabilirlerdi. İnsanlar arasındaki bu ayrım, Doğu tipinin ortadan kalkmasının büyük nedenlerinden biridir. Hıristiyanlık, bir ayrıma yer veren bu törenleri tanımıyordu, aynı zamanda klasik dünyanın kurban törenlerini ve ayinlerini de tanımıyordu. Böylece bütün ulusal dinleri ve onlarda ortak olan

törenleri reddederek, ayrım yapmaksızın bütün halklara hitap ederek, kendisi *ilk mümkün olan evrensel din* haline geliyordu. Yahudi dini de, kendi yeni evrensel tanrısıyla, evrensel dine doğru bir adım atmıştı; ama İsrail oğulları hep inananlar ve sünnetliler arasında bir aristokrasi olarak kalıyorlardı; ve gerçekten evrensel bir din haline gelebilmeden önce, hıristiyanlığın kendisinin önce (Saint Jean'ın Vahiy kitabında hâlâ egemen olan), Yahudi kökenli hıristiyanların üstünlüğü düşüncesinden kurtulması gerekti. Öte yandan İslâmlık, özellikle Doğulu olan tören usullerini koruyarak, kendi yayılma alanını Doğuyla ve Arap bedevileri tarafından istilâ edilen ve yeniden insan yerleştirilen Kuzey Afrika'yla sınırladı: buralarda egemen din haline gelebildi, Batıda bunu başaramadı.

İkinci olarak, hıristiyanlık, sayısız yürekte hassas olması gereken bir teli titretti. Zamanların felâketi ve maddî ve manevî evrensel sefillik üzerine olan bütün şikâyetleri hıristiyan günah bilinci şöyle yanıtlıyordu: böyledir, ve başka türlü olamaz; dünyanın ahlâk bozukluğunun sorumluları sensin, sizsiniz, herbir kişinin ahlâk bozukluğudur! Buna hayır diyebilecek insan neredeydi! *Mea culpa!** Genel felâkette herkesin suçluluğunun payını kabul etmeyi reddetmek olanaksızdı ve bu, aynı zamanda, hıristiyanlığın bildirdiği manevî kurtuluşun da önkoşuluydu. Ve bu manevî kurtuluş o şekilde yapılmıştı ki, bütün diğer eski dinsel toplulukların müminleri bunu kolayca anlayabilirlerdi. Bütün bu eski dinler için, onuruna dokunulan tanrıyla barışmak bir kurbanla olurdu; bu günah ödeyici kurban kavramı alışılmış bir kavramdı; kendisinin kurban edilmesiyle insanlığın günahlarını kesin olarak silen aracı düşüncesi nasıl uygun bir alan bulamazdı ki? O halde kişisel günah bilinci kavramıyla, insanların evrensel felâketten kendilerinin sorumlu olduğuna ait genellikle yaygın duyguya açık bir ifade vererek, ve aynı

* Benim hatam yüzünden! —ç.

zamanda yargıcının özverisiyle, dünyanın ahlâk bozukluğundan içsel olarak kurtulmanın genel isteğini tatmin eden, bilinç alanında herkesin erişebileceği bir teselli biçimi sağlayarak, hıristiyanlık evrensel bir din ve tam da mevcut dünyaya uygun gelen bir din haline gelme yeteneğini yeniden tanıtlıyordu.

İşte bu yüzden, çölü, o zaman, din konusundaki sayısız yeniliklerle dolduran binlerce peygamber ve vaizden, sadece hıristiyanlığın kurucuları başarı gösterebildiler. Sadece Filistin değil, bütün Doğu, düşünceler planında varolmak için aralarında gerçekten darvinci bir savaş veren bu din kurucularıyla kaynıyordu. Yukarda çok yüksek bir ölçüde açıklanan öğeler sayesindedir ki, hıristiyanlık bu mücadeleyi kazandı. Mezhepler kendi aralarında verdikleri mücadele içindeki ve puta tapan dünyaya karşı mücadele içindeki doğal seçmeyle nasıl yavaş yavaş evrensel din niteliğini hazırlamaya devam ettiğini de çağımızın ilk üç yüzyılının kilise tarihi, ayrıntılarıyla öğretiyor.

[ONDOKUZ]

VAHİY KİTABI[139]

FRİEDRİCH ENGELS

İNCİLİN tarih ve dil açısından eleştirisi, Yeni ve Eski Ahit'i oluşturan çeşitli yazıların çağının, kökeninin ve tarihsel değerinin incelenmesi, bunu mümkün olduğu kadar gizli tutmaya çalışan birkaç liberal tanrıbilimci dışında, bu ülkede hemen hemen hiç kimsenin bilmediği bir bilimdir.

Bu bilim hemen hemen sadece Almandır. Ayrıca Almanya'nın sınırlarını aşan küçük kısmı da en iyisi değildir; önyargısız, tamamlayıcı ve aynı zamanda hıristiyan olmakla övünen bu eleştiridir. Kitaplar, diyor bu eleştiri, tam olarak Kutsal-Ruhun vahiyleri değil, insanın kutsal-ruhunun aracılığıyla gelen tanrısalın vahiyleridir, vb... Böylelikledir ki Tubingue okulunun temsilcileri[140] (Baur, Gfrörer, vb.) İn-

giltere'de olduğu kadar Hollanda'da ve İsviçre'de de beğenilmektedirler; ve eğer biraz daha ileri gidilmek istenirse, Strauss izlenebilir. Alman eleştirmenlerinin zavallı bir aşırmacısından başka bir şey olmayan ünlü Ernest Renan'da egemen olan şey, aynı hoşgörücü, ama tam tarihe karşı düşünüştür. Bütün yapıtlarından, buralarda ortaya çıkan düşüncelerin estetik duygusallığı ve hepsini kaplayan dil cilâsı dışında hiç bir şey kendine ait değildir.

Bununla birlikte Ernest Renan iyi bir formül buldu:

"İlk hıristiyan topluluklarının ne olduğu konusunda doğru bir fikir edinmek istiyorsanız, onları günümüzdeki din topluluklarıyla karşılaştırmayınız; bunlar daha çok Uluslararası Emekçiler Birliğinin yerel bölümlerine benzerler."

Ve bu doğrudur. Hıristiyanlık, kitleleri, şimdiki sosyalizmin yaptığı gibi eline geçirdi; yani çok sayıda mürit toplulukları biçimi altında ve daha çok da çelişkili bireysel görüşler kanalıyla —bazıları daha açık, diğerleri daha belirsiz ve belirsiz olanlar büyük çoğunluğu oluşturarak— yaptı; ama bunların hepsi de egemen sisteme, "mevcut güçlere" düşmandı.

Örneğin bizim Vahiy Kitabını alalım; onun, daha karanlık ve daha gizemli olmaktan uzak, bütün Yeni Ahit'in en basit ve en açık kitabı olduğunu göreceğiz. Şimdilik okurdan, yavaş yavaş tanıtlayacağımız şeye, yani onun MS 68 yılında ya da Ocak 69'da yazıldığına ve bu yüzden onun sadece Yeni Ahit'in, tarihi gerçekten emin olan tek kitabı olmayıp, aynı zamanda bu Ahit'in en eski kitabı olduğuna inanmasını istemek zorundayız: bu kitapta, 68'deki hıristiyanlığın fizyonomisini sanki bir aynadaymış gibi görüyoruz.

İlkin mezhepler ve gene mezhepler. Yedi Asya Kilisesine mektuplarda en azından üç mezhebin sözü ediliyor, ve bunlar hakkında başka hiç bir şey bilmiyoruz: Nikolayitler, Balasmitler, ve burada Jezabel adıyla simgelenmiş bir kadının müritleri. Bu üç mezhebin kendi üyelerine putlara kurban

ettikleri şeyleri yemeyi vaadettikleri, ve kendilerini ahlâksızlığa verdikleri iddia edilir. Her büyük devrimci harekette "serbest aşk" sorununun ilk planda ortaya çıkması dikkate değer bir olaydır; insanların bir bölümü için artık hiç bir gereklilikleri olmayan eski geleneksel zincirlerin atılması devrimci bir ilerlemedir, başkaları için de, erkek ve kadın arasındaki her türlü ahlâk gevşekliklerini örtmek için sevinerek karşılanan ve çok uygun bir öğretidir. Bu sonuncular, yani darkafalılar, burada kısa bir süre sonra üstün olmuş gibi görünüyorlar; çünkü "zina", her zaman "putlara kurban edilen ürünü" yemek olayıyla, Yahudiler ve hıristiyanlara sert bir biçimde yasaklanmış, ama bazan bunu yerine getirmeyi reddetmenin tehlikeli ya da en azından tatsız olabileceği, uygulamayla karşılıklı bağıntı içine konulmuştur. Bu da apaçık gösterir ki, burada sözü edilen serbest aşkın müritleri, genel olarak herkesin dostu olmaya çabalıyorlardı, ve onların hiç de şehit yetenekleri yoktu.

Bütün diğer büyük devrimci hareketler gibi, hıristiyanlık da, kitlelerin yapıtıdır. Filistin'de yeni mezheplerin, yeni dinlerin, yeni peygamberlerin yüzlerce ortaya çıktığı bir çağda, bizim hiç bilemediğimiz bir biçimde doğdu. Fiilî olarak, sözkonusu olan sadece bu mezheplerin en ilericilerinin karşılıklı sürtünmesinden kendiliğinden doğan, daha sonra İskenderiyeli Yahudi Filon'un teoremlerinin eklenmesiyle ve daha sonra da geniş çapta stoacı sızmalarla bir öğreti haline dönüşen ortalama bir olaydır. Gerçekten de eğer öğreti ele alındığında, Filon, hıristiyanlığın babası diye adlandırılıyorsa, Seneca onun amcası oldu. Yeni Ahit'in bütün halinde birçok bölümü, onun yapıtlarından hemen hemen sözcüğü sözcüğüne kopya edilmiş gibi görünüyor. Öğretiyi ilgilendiren bütün bu öğelerden bizim Vahiy Kitabında iz bile yok. Orada hıristiyanlığı, bize saklanmış en ilk biçimi altında buluyoruz. Orada vurgulanmış olarak dogmanın tek bir noktasından başka bir şey bulunmuyor: o da, inananların İsa'nın

kurban edilmesiyle kurtuldukları. Ama nasıl ve niçin, bu, tümüyle açıklanamayan bir şey. Buradaki Tanrının ya da tanrıların kurbanlarla kazanılabileceği düşüncesi, Yahudilerin ve puta tapanların eski düşüncesinden başka bir şey değil; bu düşünce, burada, İsa'nın ölümünün büyük, kesin olarak yeterli kurbanı olduğu (ve hıristiyanlığı gerçekten bir evrensel din yapan) özgül hıristiyan düşüncesine dönüşmüştür.

İlk günahtan hiç bir iz yok. Teslis[141] üzerine bir şey yok. İsa "Kuzu"dur, ama Tanrıya bağımlı olarak. Gerçekten de bir paragrafta (15, 3) İsa, Musa ile aynı planda konulmuştur. Biricik bir kutsal ruh yerine, "Tanrının yedi ruhu" (3, 1 ve 4, 5) vardır. Katledilen azizler (şehitler) Tanrıdan, onların intikamını almasını isterler: "Ey kutsal ve gerçek Efendi, yeryüzünde olanları yargılamayı ve onlardan kanımızın intikamını almayı ne kadar erteleyeceksin?" (6, 10) — böyle bir duygu, daha sonra, hıristiyanlığın teorik ahlâk yasasından özenle çıkarıldı, ama uygulamada hıristiyanlar puta tapanlara üstün gelir gelmez bir o kadar şiddetle de uygulandı.

Doğası gereği hıristiyanlık, Yahudi dininin bir mezhebinden başka bir şeyi temsil etmez. Böylece Yedi Kiliseye mektuplarda şöyle deniyor: "kendilerine Yahudi diyen" (hıristiyan değil) "ama öyle olmayıp Şeytanın bir şeriatı olanların saygısızlığını biliyorum" (2, 9); gene (3, 9) "sana Şeytanın şeriatından olup da kendilerinin Yahudi olduklarını iddia eden ve Yahudi olmayanlardan bazılarını teslim ediyorum". Yazarımızın MS 69'da, devrimin başlıca öğelerinden biri olmaya ayrılmış dinsel evrimin yeni bir aşamasını teslim ettiğini hiç bilmiyordu. Bundan dolayı, azizler, Tanrı tahtı önüne çıktıkları zaman, önce oniki aşiretin herbirinden 12.000 olmak üzere 144.000 Yahudi geçiyor, ve ancak onlardan sonra, Yahudi dininin bu yeni aşamasına katılan puta tapanlar huzura alınıyor.

İşte, Yeni Ahit'in en eski ve gerçekliği kuşkuya yer vermeyen tek kitabının anlattığı biçimiyle 68 yılında hıristiyanlığın görünüşü böyleydi. Bu kitabın yazarının kim olduğunu bilmiyoruz. Jean bile "havari"lik taslamıyor, çünkü "Yeni Kudüs"ün temellerinde "İsa'nın oniki havarisinin adları" bulunuyor (21, 14). O halde kitabı yazdığı zaman onların daha önceden ölmüş olmaları gerekiyordu. Yahudiydi, bu Yeni Ahit'in diğer kitaplarında olduğundan daha çok gramer yanlışıyla kaynayan Yunancasının her yerinde görülen İbrani şivesi açıkça ortaya çıkıyor. İçerdikleri bütünüyle çelişkili öğretiler tarafından daha önce tanıtlanmadığı durumda, dil, "Jean'ın İncili"nin, Jean'ın mektuplarının ve bu kitabın en azından üç ayrı yazarı olduğunu besbelli bir biçimde gösteriyor.

Hemen hemen bütün Vahiy'in konusu olan anlaşılmaz kerametleri (*vision*), genellikle sözcüğü sözcüğüne Eski Ahit'in klasik peygamberlerinden ve kendilerinden sonra gelen taklitçilerinden alınmıştır, — bu taklitçiler de (MÖ yaklaşık 190'da yazılmış ve birkaç yüzyıl önce meydana gelmiş olayların kehanetini yapan) Daniel'in kitabından başlayarak milâttan hemen önce yazılmış Yunan dilinde gerçekliği şüphe götürür bir kitap olan "Enoch'un kitabı"na kadar gider. Kitabın orijinal düzeni, hatta aşırılan kerametlerin zincirlenişi son derece zayıftır. Profesör Ferdinand Benary 1841'de Berlin Üniversitesinde bir dizi ders verdi; bundan sonrasını o derslerden alıyorum; Benary, bu derslerde, yazarımızın sözde kerametlerini nereden aldığını bölüm bölüm ve satır satır gösteriyordu. O halde bizim "Jean"ı, bütün budalaca buluşlarının hepsinde izlemenin bir yararı yok. Her ne olursa olsun dikkate değer bir kitabın gizemini açıklayan noktaya hemen gelmek daha iyi.

Binsekizyüz yıl sonra hâlâ kehanetlerinin gerçekleşmesini bekleyen bütün ortodoks yorumcularıyla tam bir çelişki içinde, "Jean" şunları söylemeyi bırakmıyor: "Zaman

yakındır, bütün bunlar kısa bir süre sonra olacak". Ve bu da, özellikle önceden haber verdiği ve kuşkusuz seyretmeyi umduğu bunalımla ilgili.

Bu bunalım, başkalarının adlandırdığı biçimiyle, Tanrıyla "Deccal" arasındaki kesin büyük savaştır. Belirleyici bölümler 13. ve 17. bölümlerdir. Yararsız süsleri bir yana bırakalım: "Jean" yedi başlı ve on boynuzlu (boynuzlar bizi ilgilendirmiyor) bir hayvanın denizden çıktığını görüyor. "Başlarından birisi ölesiye yaralanmış görünüyordu; bu ölümcül yara iyileşti." Bu hayvan Tanrıya ve İsa'ya karşı kırkiki ay süresince (yedi kutsal yılın yarısı) yeryüzünde efendi olarak hüküm sürecek ve bu zaman içinde bütün insanlar bu hayvanın işaretini ya da adının sayısını sağ elinde yada alnında taşımak zorunda olacaklardı. "İşte bilgelik. Zeki olan *hayvan sayısını hesaplasın*; *çünkü sayı, bir insan sayısıdır ve sayısı altıyüzaltmışaltıdır*."

İkinci yüzyılda, İrénée, yaralanmış ve iyileşmiş hayvanın İmparator Neron'u belirttiğini de biliyordu. Neron hıristiyanların ilk büyük zalimi oldu. Ölümünde, özellikle Akay'da[142] ve Asya'da, onun ölmeyip sadece yaralandığı ve bir gün yeniden ortaya çıkacağı ve terörü bütün dünya üzerinde yayacağı söylentisi yayıldı (Tacitus, Hist. 11-8).[143] Aynı zamanda, İrénée başka bir anlatım şekli biliyordu; buna göre ad 666 yerine 616 sayısını veriyordu.

17. bölümde yedi başlı hayvan, bu kez, üzerinde, iyi bilinen lâl renkli kadın olarak yeniden ortaya çıkıyor; okurun kendisi kitapta bu kadının gönül alıcı tasvirini bulabilir. Bir melek Jean'a şöyle der:

"Görmüş olduğun Hayvan varoldu ve o, artık yok... Yedi baş, üzerinde kadının oturduğu yedi dağdır. Aynı zamanda yedi kraldır. Beşi düştü, geriye bir tane kaldı, ve diğeri de *henüz gelmedi*. Geldiği zaman, az zaman kalmış olacak. Ve eskiden olmayan ve artık olmayan Hayvanın *kendisi sekizincidir ve o yedi tanedir*... Ve görmüş olduğum ka-

dın, yeryüzü kralları üzerinde hüküm süren büyük kenttir."

Bu pasaj bize iki açık bilgi sağlıyor: 1. lâl rengi bayan, dünyanın kralları üzerinde hüküm süren büyük kent, Roma'dır; 2. kitabın yazıldığı dönemde, altıncı Roma imparatoru hüküm sürmektedir, ondan sonra kısa bir süre hüküm sürecek bir başkası gelecektir, sonra da gizemli sayısı onun adını içinde bulunduran ve İrénée'nin de onun Neron olduğunu bildiği, "yedilerden biri" olan, yaralanmış ama iyileşmiş olan birinin geri dönüşü meydana gelecektir.

Augustus'la başlarsak, Augustus, Tibère, Kaligula, Claude ve beşinci olan Neron var. Altıncısı, varolan Galba'dır, ve Galba'nın tahta çıkışı, özellikle Galya'da, Galba'nın halefi Othon tarafından yönetilen bir lejyonlar ayaklanmasının işareti oldu. O halde kitabımızın 9 Haziran 68'den 15 Ocak 69'a kadar hüküm süren Galba'nın hükümdarlığı altında yazılmış olması gerekiyor. Kitap, Neron'un geri dönüşünü çok yakın olarak önceden haber veriyor.

Ama şimdi sıra kesin kanıtta — sayıda. Bu da Ferdinand Benary tarafından bulunmuş ve o zamandan beri, bilim dünyasında hiç kimse bu buluşu yadsımamıştır.

Milâttan yaklaşık üç yüzyıl önce, Yahudiler harflerini sayıların simgeleri olarak kullanmaya başladılar. Kendilerini kurguya vermiş hahamlar bunda mistik bir yorum yöntemi, Tevratın yorumlanmasını görüyorlardı. Kapsadıkları harflerin sayısal değerlerinin toplamı olan sayıyla gizemli sözcükler ifade ediliyordu. Bu yeni bilimi, *Ghematriah*, geometri diye adlandırdılar. Bizim "Jean"ın burada kullandığı bilim de işte budur. İki şeyi tanıtlamamız gerekiyor: 1. sayının bir insanın adını içinde bulundurduğu ve bu adın Neron olduğu, ve 2. çözümün 666 ifade biçimi kadar 616 veren eski ifade biçimi için de geçerli olduğu. İbrani harflerini ve değerlerini alalım:

(nun)	n	=	50
(resch)	r	=	200

(vau) için	o	=	6
(nun)	n	=	50
(koph)	k (q)	=	100
(samech)	s	=	60
(resch)	r	=	200

Neron Kesar, imparator Neron, Yunanca Neron Kaiser. Demek ki, eğer Yunan imlâsını kullanmak yerine, latince Nero Caesar'ı İbrani harflerle yazarsak, *Neron*'un sonundaki *nun* ortadan kalkar ve onunla birlikte 50 değeri de yok olur. Böylece öteki eski derse, 616'ya varıyoruz, ve kanıtlama istenildiği kadar eksiksiz.*

Böylece bu gizemli kitabın içeriği bizim için bütünüyle açık. "Jean" önceden Neron'un yaklaşık 70 yılı için geri döneceğini ve kırkiki ay boyunca, yani bin ikiyüzaltmış gün terör hükmü sürdüreceğini haber veriyor. Bundan sonra Tanrı ortaya çıkacak, Deccal'ı yenecek, büyük kenti ateşle yıkacak ve Şeytanı bin yıl için zincire vuracak. Bin yıllık imparatorluk başlayacak, vb.. Bütün bunlar, kıyamet gününü hesaplamaya çalışan cahiller hariç, bugün bütün anlamını yitirmiştir. Bununla birlikte, üyelerinden biri tarafından çizilmiş hemen hemen bir ilkel hıristiyanlığın gerçek tablosu olarak, Yeni Ahit'in bütün diğer kitaplarının hepsinden daha değerlidir.

* Yukardaki yazılış, ikinci *noun*'la ya da onsuz, Talmud'un yazısına uyuyor, o halde gerçektir.

[YİRMİ]

LUDWİG FEUERBACH VE KLASİK ALMAN FELSEFESİNİN SONU[144]

FRİEDRİCH ENGELS

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın "Önsöz"ünde, Berlin 1859, her ikimizin, 1845'te Brüksel'de "Alman felsefesinin ideolojik anlayışı arasındaki çelişkiyi bizim görüş tarzımızla [özellikle Marx tarafından işlenen materyalist tarih anlayışı sözkonusu idi] çözmeye karar verdik: bu, gerçekte, bizim geçmişteki felsefî bilincimizle hesaplaşmamızdı. Bu planımız, Hegel-sonrası felsefenin bir eleştirisi biçiminde gerçekleşti. Elyazması, formalar halinde, iki cilt olarak, Vestfalya'daki yayınevi sahibinin elindeydi ki, yeni gelişmelerin, yapıtın basılmasını olanaksız kıldığını öğrendik. Biz, görüşlerimizi açıklığa kavuşturmak olan başlıca amacımıza vardığımız için, elyazmasını[145] farelerin kemiri-

ci eleştirisine seve seve terkettik."

O dönemden beri, kırk yıldan fazla bir zaman geçti, ve ikimizden biri yeniden bu konuya dönme fırsatını bulamadan Marx öldü. Hegel ile olan ilişkilerimiz konusunda çeşitli nedenlerle düşüncelerimizi açıkladık, ama bu açıklamalar, hiç bir yerde sorunu tamamlayıp konuyu kapatıcı nitelikte değildi. Hiç bir zaman Feuerbach konusuna yeniden değinmedik, bununla birlikte Feuerbach, pek çok bakımdan hegelci felsefe ile bizim anlayışımız arasında bir ara halka idi.

Bu arada, Marx'ın dünya anlayışı, Almanya'nın ve Avrupa'nın sınırlarının çok ötelerinde ve dünyanın bütün uygar dillerinde yandaşlar buldu. Öte yandan, klasik Alman felsefesi, şimdi, yabancı ülkelerde bir yeniden doğuş yaşamaktadır, özellikle İngiltere, İskandinavya ve hatta Almanya'da, öyle görünüyor ki, insanlar, oralarda, üniversitelerde felsefe diye sunulan değişik sistemlerden alınmış unsurlardan meydana gelen, müşteri bulamayan popüler kitaplardan usanmaya başlıyor.

Durum böyle olunca, Hegel felsefesi ile ilişkilerimiz konusunda, bizim nasıl bu felsefeden çıktığımız ve nasıl ondan ayrıldığımız üzerine kısa ve sistematik bir inceleme yazısı gitgide bana daha zorunlu göründü. Ve aynı şekilde, bana öyle geldi ki, yerimizi bulmadan önceki kaynaşma dönemimizde, Feuerbach'ın, Hegel-sonrası herhangi başka bir filozoftan daha fazla üzerimizde etkili olduğunu tamamen teslim ederek bir şeref borcunu da ödemek zorundaydık. Onun için, *Neue Zeit* gazetesinin yazıişlerinin, Starcke'nin Feuerbach konusundaki kitabı üzerine bir eleştiri yazmamı istemekle bana verdiği fırsatı kaçırmadım. Çalışmam, bu derginin 1886 yılının 4. ve 5. fasiküllerinde yayınlandı ve gözden geçirildikten sonra, burada, yeniden ayrı bir baskı olarak çıkıyor.

Bu satırları baskıya yollamadan önce, eski 1845-1846 elyazmasını yeniden çıkardım ve bir kez daha baktım. Feuer-

bach üzerine olan bölüm bitirilmemiş. Kaleme alınan kısım, ancak bizim o zamanki ekonomi tarihi konusundaki bilgilerimizin ne denli eksik olduğunu tanıtlayan bir materyalist tarih anlayışı açıklamasından ibaret. Burada Feuerbach öğretisinin bile eleştirisi bulunmadığı için, şimdiki amacım bakımından elyazmasından yararlanamazdım. Buna karşılık, Marx'ın eski bir defterinde, ek olarak yayınlanan Feuerbach üzerine oniki tezi yeniden buldum. Bunlar, sonradan işlenmek üzere çabucak kâğıt üzerine çiziştiriliverilmiş, hiç de baskı için hazırlanmış olmayan basit notlardır, ama yeni dünya anlayışının dâhiyane tohumunun atılmış olduğu ilk belge olarak ölçülemeyecek bir değer taşıyorlar.

Londra, 21 Şubat 1888

I. HEGEL'DEN FEUERBACH'A

Bu yapıt,* bizi, zaman içinde bizden bir kuşaklık bir ara ile ayrılan, ama bugün Almanya'da yaşamakta olan kuşağa, sanki yüzyıl öncesinin tarihini taşıyormuşçasına yabancı bir çağa götürüyor. Ama gene de bu zaman içinde Almanya'nın 1848 devrimine hazırlanışı çağı yaşandı: o zamandan beri bizde bütün olup bitenler 1848'in bir devamından, sadece devrimin vasiyetinin yerine getirilmesinden başka bir şey değildir.

Tıpkı 18. yüzyılda Fransa'da olduğu gibi, 19. yüzyılda Almanya'da da, felsefedeki devrim siyasal çöküşü de hazırladı. Ama ne büyük ayrım bu ikisi arasındaki! Fransızlar, bütün resmî bilime karşı, Kiliseye karşı, hatta sık sık devlete de karşı açık mücadele halindeydiler, yapıtları sınırların ötesinde, Hollanda'da, İngiltere'de basılıyor, kendileri ikidebir Bastille'i ziyaret edecek durumda bulunuyorlardı. Almanlarda ise, tersine, devlet tarafından atanan profesörler,

* *Ludwig Feuerbach*, yazarı felsefe doktoru C. N. Starcke'dir (Stuttgart, Ferd. Enke, 1885).

gençliğin hocalarıydı, yapıtları öğretim elkitapları olarak tanınıyor ve bütün gelişmeyi taçlandıran sistem, Hegel'in sistemi, şu ya da bu biçimde Prusya krallığının devlet felsefesi katına yükselmişti! Ya devrim, profesörlerin ardına, onların ukalâca ve karanlık sözlerinin ardına, onların ağır ve sıkıcı uzun uzun tümcelerinin içine mi gizleneydi? O sıralar devrimin temsilcileri olarak görülen adamlar, liberaller, insanların kafalarına kargaşalık yağdıran bu felsefenin en amansız düşmanları değiller miydi? Ama ne hükümetin, ne liberallerin göremediğini, *bir* adam, en azından daha 1833'te gördü. Henri Heine[146] idi bu adamın adı.

Bir örnek alalım. Hiç bir felsefe savı, Hegel'in ünlü "Gerçek olan her şey akla-uygundur, akla-uygun olan her şey gerçektir"[147] savı kadar, yeteneksiz hükümetlerde bu denli şükran duyguları ve onlardan daha az yeteneksiz olmayan liberallerde de bu denli öfke uyandırmamıştı. Bu, açıkça, var olan herşeyin kutlulaştırılması, despotluğun, polis devletinin, keyfî adaletin, sansürün onaylanması değil miydi? İşte böyle yorumladı bunu Frédéric-Guillaume III, onunla birlikte de uyrukları. Oysa, Hegel'de var olan her şey, hiç de öyle birdenbire gerçek değildir. Gerçeklik sanı, Hegel'de, ancak, aynı zamanda zorunlu olana uygulanır; "gerçeklik açılıp ortaya çıkışında zorunluluk olarak kendini ortaya koyar"[148]; onun için Hegel, ne olursa olsun her türlü hükümet önlemini gerçek saymaz — Hegel'in kendisi "belli bir maliye kurumu" örneğinden sözeder. Ama zorunlu olan, son aşamada, aynı şekilde akla-uygun olduğunu da gösterir, ve o zamanki Prusya devletine uygulanınca, Hegel'in savı, bu devlet akla-uygundur, zorunlu olduğu ölçüde de akla-uygundur anlamından başka bir anlama gelmez; bununla birlikte bu devlet bize kötü görünüyorsa ve kötü olduğu halde gene de var olmakta devam ediyorsa, bu hükümetin kötü niteliğinin kanıtını ve açıklamasını, uyrukların, hükümetin kötülüğünün karşılığı olan kötü niteliğinde bulur. O zamanın Prus-

yalıları lâyık oldukları hükümete sahiptiler.

Oysa, Hegel'e göre, gerçeklik, hiç bir şekilde, her koşulda ve her zaman, şeylerin belirli bir siyasal ya da toplumsal duruma uygun gelen bir san (*attribut*) değildir. Tam tersine, Roma Cumhuriyeti gerçekti, ama onun yerini alan Roma İmparatorluğu da aynı şekilde gerçekti. 1789 Fransız monarşisi, o kadar gerçek-dışı, yani her gereklilikten yoksun, o kadar akla-aykırı olmuştu ki, Hegel'in her zaman büyük bir coşku ile sözünü ettiği Büyük Devrim tarafından yıkılmalıydı. Bunun sonucu olarak, burada, monarşi gerçek-dışı, devrim ise gerçek olandır. Ve böylece, gelişme sırasında daha önce gerçek olan her şey gerçek-dışı olur, zorunluluğunu, gerekliliğini yitirir, var olma hakkını, akla-uygun niteliğini yitirir; cançekişen gerçekliğin yerini, yeni ve yaşayabilir bir gerçeklik alır; ve bu, eğer şeylerin eski durumu direnç göstermeden ölecek kadar akıllı olursa barışçıl yolla, yok eğer zorunluluğa karşı durursa zor yoluyla olur. Ve böylece Hegel'in savı, gene hegelci diyalektiğin oyunuyla kendi karşıtına döner: insan tarihi alanında gerçek olan her şey, zamanla, akla-aykırı olur, demek ki, gelecek, yazgısı gereği, daha önceden akla-aykırıdır, önceden akla-aykırılıkla lekelenmiştir: ve insanların kafasında akla-uygun olan ne varsa gerçek olmaya adaydır, görünüşe göre var olan gerçeklikle ne kadar çelişik olursa olsun. Her gerçek olanın akla-uygunluğu savı hegelci diyalektiğin bütün kurallarına göre şu başka savda çözümlenir: Var olan her şey, yok olmayı hakeder.

Ama Hegel felsefesinin gerçek anlamı ve devrimci niteliği (burada Kant'tan beri süregelen hareketin sonucu olarak Hegel felsefesinin bu yönüyle sınırlı kalmak zorundayız) insan düşüncesinin ve insan eyleminin bütün sonuçlarının son ve kesin olma niteliğine artık kesin olarak son vermesindedir. Felsefede kabul ve teslim edilmesi sözkonusu olan gerçek, Hegel'de, bir kez keşfedildikten sonra artık ezbe-

re öğrenilmesinden başka bir şey kalmayan bir dogmatik ilkeler dermesi değildi artık; gerçek, bundan böyle, bizzat bilgi sürecinin içinde, hiç bir zaman sözde bir mutlak gerçeğin bulunuşu ile artık daha öteye gidilemeyen, ulaşılan mutlak gerçek karşısında kolları kavuşturup ağzı açık seyretmekten başka yapacak bir şey bulunmayan bir noktaya varmaksızın bilginin alt derecelerinden gittikçe daha üst derecelerine yükselen bilimin uzun tarihsel gelişmesi içinde yatıyordu. Ve bu, bütün öteki bilgi ve pratik eylem alanlarında olduğu gibi felsefî bilgi alanında da böyleydi.

Bilgi kadar tarih de, insanlığın ülküsel olarak eksiksiz bir durumu içinde son ve kesin tamamlanışa varamaz; eksiksiz bir toplum, eksiksiz bir "devlet", ancak imgelemde (muhayyilede) var olabilen şeylerdir; tam tersine, tarih içinde ardarda birbirini izleyen durumlar, insan toplumunun aşağıdan yukarıya doğru giden sonsuz gelişmesi içinde ancak geçici birer aşamadırlar. Her aşama zorunludur ve bu yüzden de çağına göre ve kökeninin borçlu olduğu koşullara göre meşrudur; ama bu aşamanın kendi bağrında yavaş yavaş gelişen daha üst düzeydeki yeni koşulların karşısında hükümsüz ve haksız olur; daha üst düzeyde bir aşamaya yer vermesi gerekir, ki bu yeni aşama da sırası gelince gerileme ve ölme devresine girer. Nasıl burjuvazi, büyük sanayi, rekabet ve dünya pazarı aracılığıyla, pratik içinde, bütün eski, dayanıklı ve saygın kurumları[149] bozup yokederse, aynı şekilde, bu diyalektik felsefe de, bütün en sonuncu mutlak gerçek kavramlarını ve bu gerçeğe uygun düşen insanlığın mutlak durumları kavramlarını bozar, yokeder. Bu diyalektik felsefe karşısında kesin, mutlak, kutsal hiç bir şey varlığını sürdürmez; bu felsefe her şeyin dayanıksızlığını, ve her şeydeki dayanıksızlığı gösterir, ve onun karşısında, kesintisiz olmak ve yok olmak sürecinden, daha aşağıdakinden daha yukarıdakine sonsuz çıkış sürecinden başka hiç bir şey yürürlükte kalamaz, o kendisi de bu süre-

cin düşünen beyindeki yansısından başka bir şey değildir. Şurası da doğrudur ki, onun bir de tutucu yanı vardır; o, bilginin ve toplumun gelişmesinin belli aşamalarının kendi çağlarına ve kendi koşullarına göre meşruluğunu kabul eder; ama daha ileri gitmez. Bu görüş tarzının tutuculuğu göreli-dir, onun devrimci niteliği ise mutlaktır — zaten hüküm sürmesine izin verdiği tek mutlak olan da budur.

Burada, bu görüş tarzının doğabiliminin bugünkü durumu ile tam bir uyum içinde bulunup bulunmadığı sorununu tartışmak gerekli değildir: doğabilimi yeryüzünün kendi varlığı konusunda mümkün olabilecek bir sonun önceden görülmesini sağlarsa da, buna karşılık yeryüzünün oturulabilirliğine ilişkin oldukça kesin bir sonu önceden söyleyebilmekte ve bu yüzden de insanlık tarihine yalnız yükselen bir soy dalı değil, ama aynı zamanda aşağı doğru inen bir soy dalı da vermektedir. Herhalde, insanlık tarihinin inişe geçeceği dönüm noktasından henüz oldukça uzakta bulunuyoruz ve Hegel felsefesinden, çağında, doğabilimin henüz gündemine almadığı bir konu ile uğraşmasını isteyemeyiz.

Ama şunu söyleyebiliriz ki, aslında, yukarıda gösterilmiş olan gelişme, Hegel'de, burada gösterildiği kesinlikte değildir. Bu gelişme, onun yönteminin zorunlu bir sonucudur, ama Hegel'in kendisi bu sonucu hiç bir zaman bu kadar açık seçik olarak çıkarmamıştır. Ve bu, salt, Hegel'in bir sistem kurmak zorunda olması yüzünden, ve bir felsefe sisteminin de geleneksel gereklere göre her ne biçimde olursa olsun mutlak gerçek sonucuna varmak zorunda olması yüzündendir. Demek ki, Hegel, özellikle *Mantık*'ında, bu mutlak gerçeğin mantıksal süreçten, yani tarihsel sürecin kendisinden başka bir şey olmadığını ne kadar kuvvetle ifade ederse etsin, gene de kesinlikle bir yerde sisteminin sonuna varması gerektiği için, kendisini bu sürece bir son vermek zorunda görüyor. Kendisi de, *Mantık*'ta, bu sondan bir başlangıç yapabilir; şu anlamda ki, burada sonuncu nokta Mutlak Fikir

(*İdea*) —zaten bu da, Hegel onun hakkında bize ne diyeceğini hiç bilmediği için mutlaktır— doğa içinde "kendi kendine yabancılaşır", yani doğaya dönüşür ve daha sonra zihinde, yani düşüncede ve tarihte kendi kendine geri döner. Ama, bütün felsefenin sonunda, böyle çıkış noktasına geri gelişin ancak *bir tek* yolu vardır; o da tarihin ereğinin, insanlığın kesinlikle bu Mutlak Fikrin bilgisine varmasında yattığını varsaymak ve bu Mutlak Fikir bilgisine Hegel'in felsefesinde ulaşılmış olduğunu açıklamaktır. Ama bununla Hegel'in sisteminin, bütün dogmatik içeriği mutlak gerçek olarak ilân edilmiş olur, bu dogmatik içerik, Hegel'in, dogmatik olan ne varsa hepsini bozup yıkan diyalektik yöntemi ile çelişki halindedir, bu yüzden Hegel'in öğretisinin devrimci yanı onun tutucu yanının ağırlığı altında ezilip boğulmuştur. Ve felsefî bilgi konusunda doğru olan, tarihsel pratik için de doğrudur. Hegel'in kişiliğinde, Mutlak Fikri hazırlayıp işlemeyi başaran insanlık, pratikte, bu Mutlak Fikri gerçeğe geçirebilecek durumda olmalıdır. Dolayısıyla Mutlak Fikrin çağdaşlarının karşısına çıkardığı pratik siyasal gerekliliklerin gözü fazla yükseklerde olmamalıdır. Ve işte böylece, *Hukuk Felsefesi*'nin sonunda şunu buluyoruz: Mutlak Fikrin, Frédéric-Guillaume III'ün başarıya ulaşamamaksızın, uyruklarına inatla vaadettiği[150] şu temsilî monarşide yani o zamanki Almanya'nın küçük-burjuva koşullarına uyarlanmış mülk sahibi sınıfların dolaylı, sınırlı ve ılımlı bir egemenliğinde gerçekleşmelidir; bu da, ayrıca, kurgusal (*spéculative*) olarak soyluluğun zorunluluğunu bize tanıtlamak için uygun bir durumdur.

Demek ki sistemin iç gerekleri, kendi başlarına derinliğine devrimci olan bir düşünme yönteminin yardımıyla, çok ılımlı bir siyasal sonucun günışığına çıkmasını açıklamaya yetiyor. Zaten bu sonucun özgül biçimi Hegel'in Alman olmasından ve kafasının arkasında, tıpkı çağdaşı Gœthe gibi bir darkafalı burjuva saç örgüsü taşımasından geliyordu. Gœthe

de, Hegel de herbiri kendi alanında, Olimposlu Jüpiterler idiler; ama ne biri, ne de öteki, hiç bir zaman Alman darkafalı burjuvalığından tamamıyla sıyrılamadı.

Bununla birlikte, bütün bunlar, Hegel sisteminin, kendisinden önceki herhangi başka bir sistemden kıyaslanamayacak kadar daha geniş bir alanı kucaklamasına ve bu alanda bugün bile hâlâ insanı şaşırtan bir düşünce zenginliği geliştirmesine engel olmaz. *Ruhun Görüngübilimi* (ki buna, ruhun embriyoloji ve paleontolojisinin bir paraleli denilebilirdi: insan bilincinin tarihsel olarak geçtiği evrelerin kısaca yeni bir kopyası olarak kavranılan bireysel bilincin geçirdiği değişik evreler boyunca gelişmesi) *Mantık, Doğa Felsefesi, Ruh Felsefesi*, bu sonuncusu kendi içinde tarihsel alt bölümler halinde işlenmiştir: *Tarih, Hukuk, Din felsefeleri, Felsefe Tarihi, Estetik* vb. — bütün bu değişik tarihsel alanlarda, Hegel, gelişmenin iletken telinin varlığını bulmaya ve tanıtlamaya çalışır ve Hegel, sadece yaratıcı bir deha olmayıp aynı zamanda derin ansiklopedik bilgiye sahip bir adam olduğundan bütün bu alanlardaki çalışmaları derin izler bırakmıştır. Besbelli ki, bir "sistem" zorunluluğu sonucu, Hegel, burada keyfî yapılara başvurmak zorunda kalır; Hegel'in, küçük çaplı hasımları, bunlar üzerine bugün hâlâ gürültü koparırlar. Ama bu yapılar, onun yapıtının ancak çerçevesi ve iskelesidirler; boş yere bu yapılar üzerinde durulmayıp güçlü yapı içersinde daha derinlere dalınırsa, bugün dahi bütün değerlerini koruyan sayısız hazineler bulunur orada. Bütün filozoflarda "sistem" kesinlikle geçici olandır, çünkü o, insan aklının hiç de geçici olmayan bir gereksinmesinden, yani bütün çelişkilerin üzerinden aşmak gereksinmesinden ortaya çıkar. Ama bütün bu çelişkiler kesin olarak ortadan kaldırıldı mı sözde mutlak gerçeğe varırız: dünya tarihi sonuna varmış, bitmiştir, bununla birlikte her ne kadar artık yapacak bir şeyi kalmamışsa da, gene de devam etmesi gerekir: şu halde çözümlenmesi olanaksız ye-

ni bir çelişki ortaya çıkar. Böyle konulunca, felsefenin ödevinin, ancak bütün insanlığın, ileriye doğru gelişmesi içinde yapabileceğini tek başına bir filozofun gerçekleştirmesini istemekten başka bir anlama gelmediğini anlar anlamaz[161] —hiç kimse bunu anlamada bize Hegel'den daha çok yardım etmemiştir— evet bunu anladığımız zaman, sözcüğe şimdiye kadar verilen anlamda bütün felsefenin de işi bitmiş olur. Bundan böyle bu yoldan ve herhangi bir kimsenin tek başına ulaşması olanaksız olan her türlü "mutlak gerçek"-ten vazgeçilir, ve bunun yerine diyalektik düşüncenin yardımıyla, pozitif bilimler ve bu bilimlerin sonuçlarının sentezi yoluyla ulaşılabilir göreli gerçeklerin ardına düşülür. Felsefenin genel olarak sona erişi Hegel iledir; gerçekten, o, sisteminde, bir yandan felsefenin tüm gelişmesini en görkemli bir biçimde özetlerken, öte yandan, bilincinde olmasa da, dünyanın gerçek, pozitif bilgisine götüren bu sistemler labirenti dışındaki yolu bize gösterir.

Hegel'in bu sisteminin, Almanya'nın felsefe kokan atmosferi üzerinde ne denli büyük bir etki yapacağını anlamak güç değildir. Bu, on yıllarca süren ve Hegel'in ölümüyle bile hiç duraklamayan görkemli bir yürüyüş oldu. Tam tersine "Hegel hayranlığı" Hegel'e karşı olanlara bile azçok bulaşarak, özellikle 1830-1840 yılları arasında hüküm sürdü. Ve işte kesinlikle bu sıradadır ki, Hegel'in görüşleri, bilerek ya da bilmeyerek, en değişik bilim dallarına, en geniş biçimde geçerek yayıldı ve ayrıca bu görüşlerin mayası halk için kaleme alınan yazının da, alışılagelen "kültürlü" kamuoyunu düşünce yönünden besleyen günlük basının da içine işledi. Ama bütün çizgi boyunca gerçekleşen bu zafer bir iç mücadelenin ön belirtisinden başka bir şey değildi.

Hegel'in öğretisinin tümü, daha önce de gördük, en değişik pratik parti görüşlerini koyabileceğiniz oldukça geniş boşluklar bırakıyordu; ve o zamanki Alman teoricilerinde, her şeyden önce iki şeye, dine ve siyasete pratik bir nitelik

veriliyordu. Daha çok Hegel'in *sistemi* üzerinde duran bir kimse, bu iki alanda da oldukça tutucu olabiliyordu; buna karşılık, diyalektik *yöntemi* esas alan ise, dinde olduğu kadar siyasette de en aşırı muhalefet safında yer alabiliyordu.

Hegel'in kendisi de, yapıtlarında sık sık raslanan devrimci öfke patlamalarına karşın, kısacası tutucu yana daha çok eğilir görünüyordu. Sistemi, Hegel'e, "çetin bir kafa çalışması" bakımından, yönteminden daha pahalıya malolmamış mıdır? 1830-1840 yıllarının sonlarına doğru, hegelci okuldaki bölünme gitgide daha belirgin olarak kendini gösterdi. Sol kanat, yani "genç hegelciler" denilenler, pietist tarikatından kuralcı protestanlara ve feodal gericilere karşı mücadelelerinde, o zamana kadar öğretilerine devletin hoşgörü ve hatta koruyuculuğunu sağlamış olan, günlük olayların nazik sorunları karşısında aynı zamanda hem felsefî hem de kibarca ölçülülüğü yavaş yavaş bıraktılar; ve 1840'ta, Frédéric-Guillaume IV ile birlikte ortodoks kaba sofuluk ve mutlakiyetçi feodal gericilik tahta çıktığı zaman, açıkça yan tutmamak artık olanak dışı oldu. Mücadele gene felsefe silahlarıyla yürütülmeye devam edildi, ama artık bu kez soyut felsefî amaçlar uğruna değil; şimdi doğrudan doğruya geleneksel dinin ve mevcut devletin yıkılması sözkonusu idi. Ve *Alman Yıllıkları*'nda[152] pratik nihaî amaçlar, çoğunluğuyla hâlâ bir felsefî kılık biçiminde görünüyor idiyse de, genç hegelciler okulu 1842 yılının *Gazete Rhénane*'ında yükselen radikal burjuvazinin felsefesi olarak kendini açıkça ortaya koydu ve ondan sonra felsefî maskesini, ancak sansürü kandırmak için kullandı.

Ama o dönemde siyaset güçlüklerle dolu bir alan olduğundan başlıca mücadele dine karşı yürütüldü. Bu mücadele, özellikle 1840'tan bu yana, dolaylı yoldan bir siyasal mücadele değil miydi zaten? İlk çıkışı, *İsa'nın Yaşamı* (1835)[153] ile Strauss yapmıştı. Daha sonra, Bruno Bauer, İncildeki bir dizi anlatının, bizzat onları anlatanlar tarafından uydurul-

muş olduklarını ortaya koyarak, bu yapıtta, İncildeki mitlerin meydana gelişi üzerine geliştirilen teoriye karşı çıktı. Bu iki akım arasındaki mücadele "kendinin bilinci" ile "töz" arasındaki çatışma gibi bir felsefî kılıf altında yürütüldü. İncilin tansıklı öykülerinin, gelenekler yoluyla bilinçsiz olarak topluluğun bağrında mitlerin biçimlenmesinden mi doğduğu, yoksa havarilerin kendilerince mi uydurulduklan sorunu, şişirile şişirile dünya tarihinin devindirici gücünü oluşturan şeyin "töz" mü, yoksa "kendinin bilinci" mi olduğu sorunu haline getirildi. Ve en son olarak da, bugünkü anarşizmin peygamberi —Bakunin ona çok şey borçludur— kendi egemen "biricik"i ile, egemen "kendinin bilinci"ni aşan Stirner geldi.[154]

Hegel okulunun parçalanma sürecinin bu yönü üzerinde fazla durmayacağız. Bizim için daha önemli olan şudur: en kararlı genç hegelcilerin çoğunluğu dine karşı olgucu mücadelelerinin pratik zorunlulukları yüzünden İngiliz-Fransız materyalizmine sürüklendiler. Ve burada kendi okullarının sistemi ile çatışma haline girdiler. Materyalizm, doğayı, tek gerçeklik olarak kabul ederken, gerçeklik, Hegel'in sisteminde Mutlak Fikrin yabancılaşmasından, diyelim ki düşüncenin bir alçalmasından, başka bir şey değildir; her durumda düşünme ve onun ürünü Fikir, burada önde gelen başat öğe, doğa ise, kısacası, ancak Fikrin alçakgönüllülüğü sayesinde var olan, ondan türemiş bir öğedir. Ve bu çelişki içinde iyi-kötü debelenip duruldu.

İşte o sıradadır ki Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü* adlı kitabı çıktı. Kitap, bir çırpıda, materyalizmi, içtenlikle yeniden tahta çıkararak bu çelişkiyi toz etti. Doğa her türlü felsefeden bağımsız olarak vardır; doğa, biz insanların, kendimiz de doğanın ürünleri olan bizlerin, üzerinde büyüdüğümüz temeldir; doğanın ve insanların dışında hiç bir şey yoktur, ve bizim dinsel imgelemimizin yarattığı üstün varlıklar bizim kendi öz varlığımızın hayalî yansısıdırlar ancak. Büyü bozul-

muştu; "sistem" parçalanmış ve bir kenara atılmıştı, çelişki çözümlenmişti, çünkü yalnız imgelemde vardı. Bu kitap hakkında bir fikir edinmek için, onun özgür kılıcı etkisini bizzat yaşamış olmak gerekir. Coşku herkesi sardı: biz hepimiz, birdenbire "foyerbahçı" olduk. *Kutsal Aile*'yi okurken, Marx'-ın yeni görüş tarzını nasıl bir coşkuyla selâmladığı ve —bütün eleştirici kayıtlarına karşın— ondan ne derecede etkilendiği görülebilir.

Kitabın kusurlarının bile anındaki başarısına katkısı oldu. Kitabın yazılmış olduğu edebî ve hatta yer yer abartmalı üslup, ona büyük bir okur kitlesi sağladı, ve her ne olursa olsun, kitap, bu uzun, soyut ve çapraşık Hegel tutkunluğu yıllarından sonra bir canlılık kaynağı idi. "Mutlak Fikir"in dayanılmaz duruma gelen egemenliği karşısında, kendini haklı gösteremese de, hiç değilse kendini bağışlatan sevginin aşırı ölçüde ululaştırılması için de aynı şey söylenebilir. Ama şunu unutmayalım: "gerçek sosyalizm" işte kesinlikle Feuerbach'-ın, bu iki zaafına bağlanır, "gerçek sosyalizm" 1844'ten bu yana "kültürlü" Almanya üzerinde bir salgın gibi yayılarak bilimsel bilginin yerini süslü sözlerle, üretimin ekonomik biçim değiştirişi yoluyla, proletaryanın kurtuluşunun yerini "sevgi" yoluyla insanlığın özgürlüğü ile doldurdu, kısacası, bu yazın içinde ve mide bulandıran bu duygusal lafazanlık içinde kendini yitirdi; B. Karl Grün bu "gerçek sosyalizm"in en tipik temsilcisi olmuştur.

Şunu da unutmamak gerekir ki, hegelci okul çözülme halinde idiyse de, eleştiri, hegelci felsefenin üstesinden gelememişti. Strauss ve Bauer, herbiri, hegelci felsefenin bir yönünü ayırmışlardı ve birini polemik bir biçimde ötekine karşı çeviriyorlardı. Feuerbach ise bütünüyle sistemi parçaladı ve kısaca onu kaldırıp bir yana koydu. Ama bir felsefenin yanlışlığını ilân etmekle yetinerek onun hakkından gelinemez. Ve Hegel'in felsefesi kadar güçlü bir yapıt, ulusun düşünsel gelişmesi üzerinde bu kadar büyük bir etki yapmış olan bir ya-

pıt yalnızca onu bilmemezlikten gelerek baştan savılamazdı. Onun anladığı anlamda onu "aşmak" gerekirdi, yani eleştiri yoluyla onun biçimini yıkmak, ama onunla kazanılan yeni içeriği kurtarmak gerekirdi. Daha ilerde bunun nasıl yapıldığını göreceğiz.

Ama bu arada, 1848 devrimi, Feuerbach'ın Hegel'e gösterdiği aynı umursamazlıkla her türlü felsefeyi bir yana attı. Ve bu yüzden Feuerbach'ın kendisi de arka plana itildi.

II. İDEALİZM VE MATERYALİZM

Her felsefenin ve özellikle modern felsefenin büyük temel sorunu, düşünce ile varlığın ilişkisi sorunudur. İnsanlar, kendi fiziksel yapılışları konusunda tam bir bilgisizlik içinde ve düşlerindeki görüntülerin* dürtüsü altında bulundukları en eski zamanlardan beri kendi düşünceleri ile duyumlarının kendi öz bedenlerinin bir eylemi olmadığı, ama bu bedende oturan ve ölüm anında bu bedenden ayrılan ayrı bir ruhun işi olduğu düşüncesine varmışlardır — bu andan sonra da bu ruh ile dış dünyanın ilişkileri üzerine kendilerine birtakım fikirler yaratmak gerekmiştir. Eğer, ölüm anında, bu ruh bedenden ayrılıyor ve kendi yaşamını sürdürüyorsa, ona ayrı özel bir ölüm yakıştırmak için hiç bir neden yoktu; ve işte böylece, bu ruhun ölümsüzlüğü fikri doğdu, bu fikir, gelişmenin o aşamasında, hiç de bir avunma gibi değil, ama, tersine, kendisine karşı elden hiç bir şey gelmeyen bir yazgı, hatta sık sık, özellikle Yunanlılarda, gerçek bir kötü yazgı, bir felâket gibi görünüyordu. Kişisel ölümsüzlük gibi yapma bir hayale götüren dinsel bir avunma gereksinmesi değildir, ama, için-

* Bugün bile vahşilerde ve aşağı barbarlarda, düşlerinde kendilerine görünen insan biçimlerinin, bir an için kendi bedenlerinden ayrılmış bulunan ruhlar oldukları yolundaki anlayış hüküm sürmektedir. Bunun içindir ki, gerçek insan, düşteki görüntüsünün bu düşleri görenlere karşı işlediği eylemlerden sorumlu tutulur. Örneğin, İmthurn, 1884'te Guyan Hintlilerinde bunu saptamıştır.[135]

de bulunulan genel bilgisizlikten de bir kez kabul edilmiş ruhun, ölümden sonra ne yapılması gerektiği konusundan doğmuş çaresizliktir. Buna tamamıyla benzer bir biçimde, doğa güçlerinin kişileştirilmesiyledir ki, ilk tanrılar doğdular; bu ilk tanrılar dinin daha sonraki gelişmesi sırasında, gitgide daha dünya-dışı bir biçim aldılar, ta ki sonunda bir soyutlama sürecinin, hemen hemen entelektüel gelişme boyunca varlık kazanan bir damıtma sürecinin diyeceğim, sonucunda, iktidardaki azçok sınırlı ve birbirlerine karşı sınırlayıcı sayısız tanrılar insanların kafasında tektanrılı dinlerin tek başına bir tek tanrı fikrini yaratıncaya kadar.

Düşüncenin varlığa, ruhun doğaya ilişkisi sorununun, bütün felsefenin bu en yüksek sorununun kökleri, tıpkı her dinde olduğu gibi, yabanıllık (vahşet) çağının kısıtlı ve bilisiz kavrayışlarındadır. Ama bu sorun ancak Avrupa toplumu, hıristiyan ortaçağın uzun kış uykusundan uyandığı zaman bütün ciddiyeti ile konabilir ve ancak o zaman bütün anlamını kazanabilirdi. Ayrıca ortaçağın skolastiğinde büyük bir rol oynamış olan düşüncenin varlığa göre durumu sorunu, ruhun mu yoksa doğanın mı, hangisinin en ilk öğe oldukları sorunu, bu sorun, kilise bakımından, şu keskin biçimi aldı: dünya Tanrı tarafından mı yaratılmıştır, yoksa bütün öncesizlik boyunca var mı idi?

Bu soruyu yanıtlayışlarına göre filozoflar iki büyük kampa ayrılıyorlardı. Ruhun doğaya oranla önce gelme özelliğini ileri sürenler ve buna göre de, son aşamada, ne cinsten olursa olsun dünya için bir yaratılmayı kabul edenler —bu yaratılma çok kez, filozoflarda, örneğin Hegel'de, hıristiyanlıkta olduğundan çok daha karmaşık ve çok daha olanaksızdır— bunlar, idealizm kampını oluşturuyorlardı. Ötekiler, doğayı ilk öğe sayanlar ise materyalizmin değişik okullarında yer alıyorlardı.

Başlangıçta, iki deyiş: idealizm ve materyalizm, bundan başka bir anlama gelmiyorlardı, biz de burada, onları başka

bir anlamda kullanmayacağız. Daha ilerde, eğer buraya başka bir şey sokulursa bundan nasıl bir karışıklık doğacağını göreceğiz.

Ama düşüncenin varlığa göre durumu sorununun başka bir yönü daha vardır: bizim çevremizdeki dünya hakkındaki düşüncelerimiz ile bu dünyanın kendisi arasında nasıl bir bağıntı vardır? Bizim düşüncemiz gerçek dünyayı bilebilecek durumda mıdır? Gerçek dünyaya değgin tasarımlarımızda ve kavramlarımızda gerçeğin aslına uygun bir yansısını verebilir miyiz? Bu soru, felsefe dilinde düşünce ile varlığın özdeşliği sorunu diye adlandırılır ve filozofların büyük çoğunluğu bu soruya olumlu biçimde yanıt verirler. Örneğin Hegel'de bu olumlu yanıt kendiliğinden ortaya çıkar; çünkü gerçek dünya üzerine bizim bildiğimiz şey, kesinlikle, onun, fikre uygun içeriğidir, bu da, Mutlak Fikrin ilerleyici bir gerçekleşmesi dünyayı yapar; o Mutlak Fikir ki, bütün öncesizlik boyunca, dünyadan bağımsız olarak ve dünyadan önce bilinmeyen bir yerde var olmuştur; oysa apaçıktır ki, düşünme daha önceden düşüncelerden meydana gelme bir içerik olan bir içeriği bilebilir. Gene apaçıktır ki, burada tanıtlanması sözkonusu olan şey, daha önceden, sözü edilmeksizin (zımnen) öncüller içinde içerilmektedir. Ama bu, Hegel'in, düşüncenin ve varlığın özdeşliği yolundaki tanıtından şu öteki vargıyı çıkarmasına engel olmuyor: onun felsefesi, kendi düşüncesine göre doğru olduğundan, bundan böyle tek doğru felsefe de odur ve düşünce ile varlığın özdeşliği, insanlığın onun felsefesini hemen teoriden pratiğe geçirmesi ve tüm dünyayı hegelci ilkelere göre değiştirmesi ile gerçeklenmelidir. Bu da Hegel'in azçok bütün filozoflarla paylaştığı bir kuruntudur.

Ama daha bir sürü başka filozoflar da vardır ki dünyayı bilme, hiç değilse derinlemesine bilme olanağını kabul etmezler. Modernler arasında Hume ve Kant bunlardandır, ve bunlar, felsefenin gelişmesi üzerinde çok büyük bir rol oynamışlardır. Bu görüş tarzını çürütmek üzere söyleneceklerin özü,

idealist görüş açısından söylenebileceği ölçüde, daha önce Hegel[156] tarafından söylenmiştir; Feuerbach'ın materyalist açıdan buna eklediği, derin olmaktan çok nükteye dayanır. Bu felsefe saplantısının en çarpıcı çürütülmesi, bütün öteki anlamsız saplantılarda olduğu gibi, pratiktir, özellikle deneyim ve sanayidir.[157] Eğer biz doğal bir olay hakkındaki anlayışımızın doğruluğunu, bu olayı biz kendimiz yaratarak ve onu koşullarının yardımıyla meydana getirerek ve hele onu kendi amaçlarımıza hizmet ettirerek tanıtlayabiliyorsak, Kant'ın kavranamaz "kendinde-şey"inin işi biter. Bitkisel ve hayvansal organizmalarda üretilen kimyasal tözler, organik kimya birbiri peşinden onları birer birer yapmaya koyuluncaya kadar, böyle "kendinde-şeyler" olarak kalırlar; ama kimya onları yaptı mı, "kendinde-şey", bizim-için-şey haline gelir, tıpkı, örneğin, artık kızıl kök halinde tarlalarda yetiştirmeyip çok daha kolaylıkla ve daha ucuza taş kömürü katranından çıkardığımız kızıl kökün boya maddesi gibi. Kopernik'in güneş sistemi, üç yüzyıl boyunca, bir varsayım oldu; bunun üzerine bire karşı yüz, bin, on binle de bahse girişilse, gene de varsayımdı; oysa Le Verrier, bu sistemden çıkarılan veriler yardımıyla, yalnız, bilinmeyen yeni bir gezegenin varlığının zorunlu olduğunu değil, ama aynı zamanda bu gezegenin gökyüzünde bulunması gereken yeri hesaplayınca ve daha sonra Galle onu gerçekten bulunca[158] Kopernik'in sistemi tanıtlanmış oldu.

Bununla birlikte, yeni-kantçılar Almanya'da Kant'ın düşüncelerine, bilinemezciler ise İngiltere'de Hume'ün düşüncelerine (bu düşünceler İngiltere'de hiç bir zaman ortadan kalkmadı) yeni bir canlılık vermeye uğraşıyorlarsa da, bu, bilimsel açıdan, bunların çok zaman önce yapılmış olan teorik çürütülmelerine oranla bir geriye gidiştir, pratikte ise materyalizmi açıktan açığa geri çevirirken, gizlice utangaç bir biçimde kabul etmektir.[159]

Ama, Descartes'tan Hegel'e, Hobbes'tan Feuerbach'a gi-

den bütün bu dönem boyunca, filozoflar, sanıldığı gibi, hiç de salt düşünce gücüyle ileri itilmemişlerdir. Tersine. Gerçekte onları ileri iten şey, özellikle, doğabilimdeki ve sanayideki gitgide daha coşkunlaşan büyük ilerlemedir. Materyalistlerde bu, hemen su yüzünde kendini gösterir, ama idealist sistemler de gitgide daha çok olmak üzere materyalist bir içerik kazanmışlar ve kamutanrıcı (*panthéiste*) görüş açısından ruh ile madde arasındaki aykırılığı o şekilde uzlaştırmaya çalışmışlardır ki, Hegel'in sistemi, yöntemine ve içeriğine göre, idealist bir biçimde başüstü konulmuş materyalizmden başka bir şey değildir.

Böyle olunca, Starcke'nin Feuerbach'ın özelliklerini nitelendirirken, önce bu düşüncenin varlıkla ilişkisi temel sorununda Feuerbach'ın aldığı tutumu incelemesini anlamak kolaydır. Daha önceki filozofların özellikle Kant'tan sonrakilerin felsefî anlayışlarını gereksiz yere ağdalı bir dille açıkladığı, ve yazar, yapıtlarından soyutlanarak alınmış pasajlara aşırı bir biçimcilikle bağlı kaldığından, Hegel'in çok aleyhinde olan kısa bir girişten sonra, foyerbahçı metafiziğin, filozofun ilgili yapıtlarının ardarda sıralanışından çıkan sonuca göre gelişmesini ayrıntılı bir biçimde açıklayan bir çalışma geliyor. Bu açıklama özenli ve açık bir biçimde yapılmış; ne yazık ki, bütün kitap gibi bu açıklama da, çok kez kaçınılması olanağı bulunan bir sürü felsefe deyimleri yığınıyla doldurulmuş, öylesine işi güçleştirici bir yığın ki, yazar, hiç de tek ve aynı okulun ya da hatta Feuerbach'ın kendisinin deyiş biçimiyle yetinmeyip, felsefî olmak iddiasındaki en çeşitli akımların, özellikle de bugün ortalığı sarmış olanların deyimlerini kitabına kattığı ölçüde büsbütün cansıkıcı bir hal alıyor.

Feuerbach'ın gelişmesi, bir hegelcinin —doğrusunu söylemek gerekirse hiç bir zaman kurallara tam bağlı olmayan bir hegelcinin— materyalizme doğru gelişmesidir; belli bir aşamada, öncelinin idealist sistemi ile ilişkileri toptan ko-

parmaya doğru götüren bir gelişmedir. Sonunda, Hegel'in "Mutlak Fikir"inin dünyadan önce varolmasının, "mantık kategorilerinin" evrenden önceki "önvarlığı"nın, yukarda bir yaratıcı inancının gerçeksiz bir kalıntısından başka bir şey olmadığı; duyularla algılanabilir maddî dünyanın, bizim de bir parçası olduğumuz bu maddî dünyanın tek gerçeklik olduğu ve bize ne kadar yüce görünürlerse görünsünler bilincimizin ve düşüncemizin, maddî bir organın, beynin ürünlerinden başka bir şey olmadıkları kavrayışı, karşı durulmaz bir güçle kendisini ona kabul ettiriyor. Madde, ruhun bir ürünü değildir, ama ruhun kendisi maddenin en üstün ürününden başka bir şey değildir.[160] İşte bu, elbette ki salt materyalizmdir. Bu noktaya gelince, Feuerbach birdenbire duruyor. Ötedenberi süregelen şeye değil, ama materyalizm sözcüğüne ilişkin felsefî önyargıyı aşamıyor. Şöyle diyor:

"Materyalizm, bana göre, varlığın ve insan bilgisinin yapısının temelidir; ama bana göre bir fizyoloğa, sözcüğün dar anlamında bir doğacıya, örneğin Moleschott'a göre olduğu gibi ve onların özel ve meslekî görüş açılarından zorunlu olarak görüldüğü gibi, materyalizm, bu yapının kendisi değildir. Ben, geride baştan sona materyalizmle aynı görüşteyim, ama ileride değil."[161]

Feuerbach, burada, madde ile ruh arasındaki ilişkileri anlamanın belirli bir tarzına dayanan genel dünya anlayışı olarak materyalizm ile, bu dünya anlayışının, belirli bir tarihsel evrede, yani 19. yüzyılda, ifade edilmiş olduğu özel biçimi birbirine karıştırıyor. Dahası, materyalizmi, 18. yüzyıl materyalizminin bugün doğabilimcilerin ve doktorların kafalarında varlığını sürdüren ve Büchner, Vogt ve Moleschott'un 1850-1860 yıllarında ortalığa yaydıkları kaba, sığ biçimi ile karıştırıyor. Ama, nasıl idealizm bütün bir sıra gelişim evrelerinden geçmişse materyalizm de geçmiştir. Materyalizm, doğa bilimleri alanında çağ açan her yeni buluş ile kaçınılmaz olarak biçimini değiştirmek zorundadır;

ve tarihin kendisi de materyalist bir işleme tâbi tutulalı beri burada da yeni bir gelişim yolu açılmaktadır.

Geçtiğimiz yüzyılın materyalizmi her şeyden çok mekanikçi idi, çünkü bu çağda, bütün doğa bilimleri arasında yalnız mekanik ve daha ancak —yeryüzündeki ve gökyüzündeki— katı cisimlerin mekaniği, kısaca yerçekimi mekaniği belli bir olgunlaşma durumuna ulaşmıştı. Kimya ancak çocuksu, filojistik biçimiyle vardı.[162] Biyoloji henüz kundaktan çıkmamıştı; bitkisel ve hayvansal organizmalar ancak kabaca incelenebilmişti ve ancak salt mekanik nedenlerle açıklanıyorlardı; Descartes için hayvan nasıl bir makine ise, 18. yüzyılın materyalistlerine göre de insan öyle bir makineydi. Mekanik yasalarının da elbette ki işlediği, etkili olduğu, ama daha üst sıradan yasalarca daha geri plana atıldıkları kimyasal ve organik yapıdaki olaylara da yalnız tek başına mekaniğin uygulanması, klasik Fransız materyalizminin özgül, ama o dönem için kaçınılmaz darlıklarından biridir.

Bu materyalizmin ikinci özgül darlığı, dünyayı bir süreç olarak, tarihsel gelişme yolunda bir madde olarak kavramadaki yetersizliğidir. Bu durum, o çağda doğa bilimlerinin ulaşmış oldukları düzeye ve bu doğa bilimlerine bağlı olan metafizik, yani anti-diyalektik felsefe tarzına uygun düşüyordu. Doğanın, aralıksız sürüp giden bir hareket içinde olduğu biliniyordu. Ama, çağın fikirlerine göre, bu hareket, gene aynı şekilde aralıksız sürüp giden bir çember biçiminde betimleniyordu ve bu yüzden de hiç bir zaman ilerlemiyordu; hep aynı sonuçları veriyordu. Bu görüş tarzı o zaman için kaçınılmazdı. Kant'ın, güneş sisteminin oluşumu teorisi henüz formüle edilmişti ve ancak basit bir merak konusu gibi kabul ediliyordu. Yeryüzünün evriminin tarihi, jeoloji, henüz hiç bilinmiyordu ve bugünkü canlı varlıkların, yalından karmaşığa doğru evrim gösteren uzun bir dizinin sonucu oldukları düşüncesi, o zaman bilimsel olarak konamıyordu. Bu durumda, tarihsel olmayan doğa anlayışı kaçınılmazdı. Tarih-

sel olmayan bu anlayışa Hegel'de de karşılaşıldığına göre 13. yüzyıl filozoflarını bu yüzden o kadar kınayamayız. Hegel'de, doğa, Fikir'in basit bir "yabancılaşması" olarak, zaman içinde hiç bir gelişmeye elverişli değildir, ancak çeşitliliğini uzay içinde açıp yayma olanağına sahiptir, o biçimde ki, içinde taşıdığı bütün gelişme derecelerini aynı zamanda ve birbiri yanısıra yayıp serer ve hep aynı süreçleri aralıksız durmadan yinelemeye mahkûm bulunur. Ve işte bu, uzay içinde ama zamanın —her türlü gelişmenin temel koşulunun— dışında bir gelişme saçmalığını doğaya zorla malediyor Hegel, hem de jeolojinin, embriyolojinin, bitkisel ve hayvansal fizyolojinin, organik kimyanın gelişmekte oldukları ve bu yeni bilimlerin temeli üzerinde daha sonra gelecek olan evrim teorisinin deha dolu önsezilerinin, her yanda (örneğin Gœthe ve Lamarck'ta) görünmekte oldukları bir zamanda. Ama sistem bunun böyle olmasını gerektiriyordu ve yöntem için, sistem uğruna, kendi kendisine ihanet etmesi zorunlu idi.

Tarihe aykırı bu görüş tarih alanında da geçerli idi. Burada, ortaçağın artıklarına karşı mücadele, görüşü sımsıkı sınırlandırıyordu. Ortaçağ, tarihin, bin yıllık bir genel barbarlıkla kesintiye uğraması olarak sayılıyordu; ortaçağdaki büyük ilerlemeler —Avrupa'da uygarlık alanının genişlemesi, orada uzun ömürlü, yaşama şansı olan ulusların yanyana oluşması, son olarak 14. ve 15. yüzyılın büyük teknik ilerlemeleri— bütün bunlardan hiç biri göze görünmüyordu. Oysa böyle yapmakla, büyük tarih zincirinin akla-uygun bir biçimde kavranılmasına engel olunuyordu ve tarih, olsa olsa, filozofların kullanımına sunulmuş bir örnekler ve belgeler derlemesi (*illustration*) hizmetini görüyordu.

Almanya'da, 1850'den 1860'a kadar materyalizmi halka yayan seyyar satıcılar[163] hiç bir yönden hocalarının bu sınırlı görüş açılarını aşamadılar. O zamandan beri doğabilimde yapılmış olan bütün ilerlemeler, onlara yaratıcının varlığı inancına karşı yeni kanıtlar hizmeti görmekten başka bir işe

yaramadı; ve aslında üstlendikleri şey, hiç de teoriyi daha ileri doğru geliştirmek değildi zaten, İdealizm etkinliğini yitirmiş ve 1848 devriminden öldürücü darbeyi yemiş idiyse de, gene de, materyalizmin bir an için daha da aşağılara düştüğünü görmenin hoşnutluğunu tadabilmiştir. Feuerbach, bu materyalizmin sorumluluğunu üzerinden atmakta yerden göğe haklıydı; ancak materyalizmin seyyar vaizlerinin öğretisi ile genel olarak materyalizmi birbirine karıştırmaya hakkı yoktu.

Bununla birlikte burada iki noktaya dikkati çekmek gerekir. Birincisi, Feuerbach'ın zamanında bile, doğa bilimleri henüz yoğun bir kaynaşma sürecinin tam ortasındaydı, bu süreç, ancak, son onbeş yıl içinde durulmuşluğuna ve göreli bir tamamlanışa kavuştu; yeni bilgi malzemesi duyulmadık bir biçimde yığılıp birikiyordu, ama birbirini itip kakan bu yeni buluşlar kargaşası içinde sıralı bir bağlantının, dolayısıyla bir düzenin yerleşmesi ancak şu son zamanlarda olabildi. Gerçi, Feuerbach, şu üç kesin buluşa da tanık olmuştu — hücrenin bulunuşu, enerji dönüşümünün bulunuşu ve darvinizm adı altında bilinen evrim teorisinin bulunuşu. Ama, kır ortasında tek başına bir filozof, bilginlerin kendilerinin bile o dönemde ya hâlâ karşı çıktıkları ya da doyurucu bir biçimde kullanmasını bilmedikleri buluşların değerini takdir edecek kadar bilimdeki ilerlemeleri yeterli bir biçimde nasıl izleyebilirdi? Bunun suçu, kendilerini karış karış aşan Feuerbach, küçük bir köyde köylüleşmek ve tozlanıp örümceklenmek zorunda kalırken, kurnaz ve seçmeci (*éclectiques*) kılı kırk yarmakla vakit geçirenlerin felsefe kürsülerine elkoymalarına yol açan Almanya'nın içler acısı koşullarına düşer yalnızca. Demek ki, Fransız materyalizminde tek yanlı ne varsa hepsini çıkarıp atan, ve o zaman artık mümkün hale gelmiş olan tarihsel doğa anlayışı Feuerbach için ulaşılmaz kaldı ise bunun kabahati onun değildir.

Ama, ikinci olarak, Feuerbach, yalnız doğa bilimleri materyalizminin "insan bilgisinin yapısının kendisini değil, bu yapının temelini" oluşturduğunu söylemekte yerden göğe haklıdır. Çünkü biz, yalnız doğa içinde değil, aynı zamanda insan toplumu içinde yaşıyoruz, ve insan toplumunun da tıpkı doğa gibi kendi gelişiminin ve kendi biliminin tarihi vardır. Dolayısıyla toplumun bilimini yani tarihsel ve felsefî denilen bilimlerin tümünü materyalist temel ile uyum haline getirmek ve bu temele dayanarak onları yeniden kurmak sözkonusu idi. Ama bu, Feuerbach'a nasip olmadı. Feuerbach, burada, "temel"e karşın, geleneksel idealistçe bağların tutsağı kaldı ve "ben ilerdeki değil, gerideki materyalistlerle aynı görüşteyim" derken de bunu kabul ediyordu. Ne var ki, toplumsal alanda, "ileri doğru" bir tek adım atmayan ve 1840 ya da 1844'teki görüşünü aşmayan Feuerbach'ın kendisi oldu ve bu da gene, özellikle onun yalnızlığından, tecrit edilmiş durumundan ileri geldi, bu durum onu, —başka herhangi bir filozoftan çok daha fazla toplumla ilişkiler kurmak, fikir alışverişinde bulunmak için yaratılmış olan Feuerbach'ı— kendi değerindeki insanlarla işbirliği ya da çatışma içinde fikirler yaratacak yerde, tek başına olan beyninden fikirler çıkartmak zorunda bıraktı. Onun ne ölçüde bu idealist alanda kaldığını daha ileride ayrıntılarıyla göreceğiz.

Burada bir de şuna dikkati çekmek yeter: Starcke, Feuerbach'ın idealizmini olmadığı yerde arıyor. "Feuerbach idealisttir, o insanlığın ilerlemesine inanıyor." (s. 19.) "Her şeyin temeli, altyapısı, gene de idealizm olarak kalıyor. Bize göre, gerçekçilik, düşüncel (*idéale*) eğilimlerimizi izlerken yoldan sapmalara karşı bir koruma çaresinden başka bir şey değildir. Acıma, sevgi, gerçek ve hak yolunda coşku hep düşüncel güçler değiller midir?" (s. VIII.)

Bir kez, burada, idealizmin ülküsel erekleri izlemekten başka bir anlamı yoktur. Oysa bu sonuncular, olsa olsa

Kant'ın idealizmine ve onun "kesin emir"ine girerler; oysa Kant'ın kendisi felsefesine "deneyüstü düşüncecilik" (*idéalisme transcendantal*) adını veriyordu; ve bu, Starcke'nin de anımsayacağı gibi, felsefesinin ahlâkî ülküleri de işlemesinden dolayı değil, bambaşka nedenlerleydi. Felsefî idealizmin ahlâkî ülkülere, yani toplumsal ülkülere inancın çevresinde döndüğü boş inanı, felsefenin dışında, kendilerine gerekli birkaç felsefî kültür kırıntısını Schiller'in şiirlerinde ezberleyen darkafalı Alman burjuvalarında oluşmuştur. Hiç kimse, Kant'ın güçsüz —güçsüz, çünkü olanaksızı ister, ve dolayısıyla gerçek hiç bir şeye varamaz— "kesin emir"ini, özellikle, yetkin bir idealist olan Hegel'den daha keskin bir biçimde eleştirmedi ve hiç kimse, Schiller'in aşıladığı gerçekleşmez ülkülere karşı darkafalı burjuva düşkünlüğü ile Hegel'den daha acımasızca alay etmedi (örneğin, *Phénomenologie*'ye bakınız).

Ama, ikinci olarak, insanları harekete geçiren her şeyin —beynin aracılığıyla duyulan bir açlık, bir susuzluk duyumu ile başlayan ve gene beynin aracılığı ile hissedilen bir doymuşluk izlenimi ile sonuçlanan yemek yemenin ve içmenin bile— zorunlu olarak onların beyinlerinden geçmesinin önüne geçilemezdi. Dış dünyanın insan üzerindeki yansıları onun beyninde ifadesini bulur, ve orada duygular, düşünceler, içgüdüler, istemler, kısacası, "düşüncel (*idéale*) eğilimler" biçiminde yansırlar ve bu biçimde "düşüncel güçler" haline gelirler. Eğer insanın genellikle "düşüncel eğilimlere" başeğmesi ve "düşüncel güçler"in kendisi üzerinde etkili olmalarına izin vermesi, onun bir idealist olmasına yetiyorsa, normal olarak gelişmiş her insan, bir çeşit doğuştan-idealisttir ve bu durumda nasıl olur da hâlâ materyalistler var olabilir?

Üçüncü olarak, insanlığın, hiç değilse şu anda, genel bir biçimde, ilerleme doğrultusunda hareket ettiği inancının materyalizmle idealizm arasındaki uzlaşmaz çelişkiyle kesinlik-

le hiç bir ilgisi yoktur. Fransız materyalistleri, tıpkı tanrıcı Voltaire ve Rousseau kadar, hemen hemen bağnazlık derecesinde bu inançta idiler, ve hatta sık sık bu inançları uğruna büyük kişisel fedakârlıklar yaptılar. Ama, bütün yaşamını "gerçek ve hak aşkına" —söz iyi anlamında alınmıştır— adamış biri varsa, o da, örneğin, Diderot olmuştur. Bu bakımdan, eğer, Starcke, bütün bunların idealizm olduğunu ileri sürerse, bu, yalnız, materyalizm sözcüğünün, ve onun gibi bu iki yönelim arasındaki aykırılığın onun için her çeşit anlamını yitirdiğini tanıtlar.

Gerçek şu ki, Starcke, belki bilmeyerek olsa da, burada, materyalizm sözüne karşı darkafalı burjuvaların önyargısına, kökenini köy papazlarının eski iftiralarından alan bu önyargıya bağışlanmaz bir ödün vermektedir. Darkafalı, materyalizm dendiğinde, pisboğazlık, ayyaşlık, arsızlık, ten zevkleri ile şatafatlı bir yaşantı sürdürmeyi, açgözlülük, cimrilik, doymak bilmezlik, çıkar peşinde koşmayı ve borsa oyunlarını ve kendisinin gizliden gizliye kölesi olduğu bütün bu iğrenç kusurları anlar; ve idealizm sözcüğünden ise, başkaları önünde göklere çıkardığı, ama kendisi ancak her zamanki "materyalist" aşırılıklarının zorunlu sonucu olan sıkıntı dönemlerini ya da bunalımları atlatması sözkonusu olduğu sürece, inandığı erdeme, insanlığa ve genellikle "daha iyi bir dünyaya" imanı anlar ve durmadan pek sevdiği şu nakaratı yineler: "İnsan dediğin de nedir ki? Yarı-hayvan yarı-melek!"

Zaten Starcke, Feuerbach'ı, halen Almanya'da filozof adı altında kurum satmakta olan öğretim görevlilerinin saldırılarına ve onların temel kurallarına karşı savunmak için büyük zahmetlere girişiyor. Bu, kuşkusuz, klasik Alman felsefesinin ölümünden sonra yetim doğan bu eciş bücüş dölleri ile ilgilenenler için önemlidir; bu Starcke'nin kendisine de zorunlu gelmiş olabilir. Biz, okurlarımızı böyle bir sıkıntıdan bağışlayacağız.

III. FEUERBACH'TA DİN FELSEFESİ VE TÖREBİLİM

Feuerbach'ın gerçek idealizmi, onun din felsefesini ve törebilimini ele aldığımızda hemen kendini gösterir. O, hiç bir şekilde dini ortadan kaldırmak istemez, onu yetkinleştirmek ister. Felsefenin kendisi de dine dönüşmelidir.

"İnsanlığın geçirdiği dönemler ancak din düzeyindeki değişikliklerle birbirlerinden ayırdedilirler. Ancak insan yüreğine kadar giden hareketler derin tarihsel hareketlerdir. Yürek dinin bir biçimi değildir, ki bunun içinde dinin de yeri olsun; yürek dinin özüdür [Starcke tarafından aktarılıyor, s. 168]."

Din, Feuerbach'a göre, şimdiye değin gerçekliğin gerçeksiz bir yansısında —insan niceliklerinin gerçeksiz yansıları olan bir ya da birçok tanrının aracılığında— kendi gerçeğini arayan ve şimdi artık onu doğrudan doğruya ve aracısız olarak sen ile ben arasındaki sevgide bulan, insanların kendi aralarında sevgi ilişkisi, yürek ilişkisidir. Ve işte böylece, Feuerbach'ta, cinsel sevgi eninde sonunda kendi yeni dininin uygulanışının en yüksek biçimi değilse de, en yüksek biçimlerinden biri haline gelir.

Oysa, insanlar arasındaki duygusal ilişkiler, özellikle iki cins arasındaki ilişkiler, insanlar var olduğundan beri var olmuşlardır. Cinsel sevgi, özellikle, son sekiz yüzyıl boyunca gelişti ve kendisini bu dönem boyunca, bütün şiirin zorunlu ekseni haline getiren bir yer elde etti. Mevcut müspet dinler, cinsel sevginin devlet tarafından düzenlenmesine, yani evlenme yasalarına, yüce onaylarını vermekle yetindiler ve hemen yarın ortadan kalksalar, sevgi ve dostluk pratiğinde en ufak bir değişiklik olmaz. İşte böylelikledir ki, hıristiyan dini, Fransa'da 1793'ten 1798'e kadar fiilen öylesine ortadan silinmişti ki, Napoléon'un kendisi bile dirençle, güçlüklerle karşılaşmadan onu geri getiremedi ve aradaki zaman içinde

Feuerbach'ın anladığı anlamda dinin yerini tutacak bir şeye hiç bir gereksinme duyulmadı.

Burada, Feuerbach'ın idealizmi, sevgi, dostluk, acıma, özveri vb. gibi karşılıklı eğilimlere dayanan insanlar arası ilişkileri, Feuerbach'ın kendisine göre de geçmişe ait olan özel bir dinin anımsamaları olmaksızın ancak kendilerinde oldukları gibi düşünüp değerlendirmekten değil, tersine bu ilişkilerin, ancak, dinin adını kullanarak kendilerine yüce bir onay verildiği anda tam değerlerine ulaştıklarını ileri sürmekten ibarettir. Ona göre esas olan, salt insansal olan bu ilişkilerin var olmaları değildir, ama bunların, yeni, gerçek din gibi kavranılmalarıdır. Onlar, ancak, dinin damgasını yedikleri zaman tam değerlerine sahip olmalıdırlar. Din (*religion*) latince *religare* [bağlamak, birleştirmek] sözünden gelir ve ilk anlamıyla *birlik* demektir. Buna göre iki insan arasındaki her birlik bir dindir. İşte bunlar, idealist felsefenin başvurduğu en son kaynaklar, böyle sözcük kökenine ilişkin hokkabazlık oyunlarıdır. Üstün gelmesi gereken, sözün gerçek kullanımının tarihsel evrimine göre ne anlama geldiği değil, ama sözcük kaynağı bakımından ne anlama gelmesi gerektiğidir. Ve işte böylece, idealist anı için o kadar değerli olan din sözü özellikle dilden yitip gitmesin diye cinsel sevgi ve cinsel birlik, bir "din" mertebesine yükseltilmişlerdir. İşte tastamam böyle açıklıyorlardı düşüncelerini 1840 ve 1850'lerde Louis Blanc eğiliminde olan Parisli reform yanlıları: dinsiz bir insanı ancak bir canavar gibi tasarımlayabiliyorlardı ve bize "*Donc l'athéisme, c'est votre religion!*"* diyorlardı. Feuerbach, gerçek dini temelde materyalist olan bir doğa anlayışı üzerine oturtmak isterse, bu, gerçekte, modern kimyayı sanki gerçek simya imiş gibi kavramakla aynı kapıya çıkar. Eğer din, kendi Tanrısından geçebilirse, simya da kendi simya taşından geçebilir. Zaten simya ile din arasında çok sıkı bir bağ vardır. Simya taşının hemen

* "Öyleyse sizin dininiz tanrıtanımazlık." —ç.

hemen tanrısal pek çok özellikleri vardır, ve İsa'dan sonra ilk iki yüzyılın Yunan-Mısır simyacılarının, Kopp ve Berthelot'nun sağladıkları verilerin de tanıtladığı gibi, hıristiyan öğretisinin hazırlanışında payları vardır.

Feuerbach'ın "insanlığın dönemlerinin ancak dinsel düzende değişikliklerle birbirlerinden ayırdedildikleri" yolundaki iddiası tamamıyla yanlıştır. Tarihin büyük dönüm noktaları, ancak, şimdiye kadar var olmuş dünya çapındaki üç büyük din: budizm, hıristiyanlık, müslümanlık işin içine karıştıkları ölçüde, dinsel nitelikte değişikliklerle *birlikte yürümüştür*. Doğal bir biçimde oluşmuş olan eski aşiret ve ulus dinlerinin hiç bir yayılma eğilimleri yoktu, ve aşiretlerle halklar bağımsızlıklarını kaybetti mi bütün direnme yeteneklerini yitiriyorlardı; Cermenlerde, gerileme döneminde olan Roma İmparatorluğu ile ve bu imparatorluğun henüz benimsediği ve kendi ekonomik, siyasal ve ideolojik durumuna uyarlanmış olan evrensel hıristiyan dini ile basit bir temas, buna yetiyordu. Ancak, azçok yapma bir biçimde doğmuş olan büyük genel dinler için, özellikle hıristiyanlık ve müslümanlık içindir ki, büyük, güçlü tarihsel hareketlerin dinsel bir damga taşıdıklarını gözlemliyoruz ve hatta hıristiyanlık alanında bu dinsel damga, gerçekten dünya çapında genel bir yayılımları olan devrimler için, 13. ve 17. yüzyıllar arasında burjuvazinin kurtuluş mücadelesinin ilk evreleriyle sınırlıdır ve Feuerbach'ın sandığı gibi insanın yüreği ile ve din gereksinmesi ile açıklanamaz, kesinlikle dinden ve tanrıbilimden başka ideoloji biçimlerini tanımayan ortaçağın bütün daha önceki tarihi ile açıklanır. Bununla birlikte, 18. yüzyılda, burjuvazi de kendi sınıf görüşüne uygun, kendi öz ideolojisine sahip olacak kadar kuvvetlendiği zaman, yalnız türel ve siyasal düşüncelere başvurarak, dinle ancak kendisi için bir engel olduğu ölçüde ilgilenerek kendi büyük ve kesin devrimini, Fransız Devrimini yaptı. Ama eskisinin yerine yeni bir din

koymaktan iyice sakındı; Robespierre'in bunda nasıl yenilgiye uğradığı bilinir.[164]

Benzerlerimizle olan ilişkilerimizde salt insanca duygular duymamız olanağı, daha bugün, içinde hareket etmek zorunda olduğumuz uzlaşmaz karşıtlık ve sınıf egemenliği üzerine kurulu toplumla zaten yeterince bozulmuştur; bu yüzden, bu duyguları bir din düzeyine yükselterek onu daha da fazla bozmamıza hiç bir neden yoktur. Ve aynı şekilde, halen özellikle Almanya'da geçerli olan tarih yazma tarzı ile, tarihteki büyük sınıf mücadelelerini kavramamıza zaten yeterince gölge düşürülmüştür, bir de sınıflar mücadelesini din tarihinin basit bir eklentisi haline dönüştürerek bu kavrayışın büsbütün olanaksız kılınmasına hiç bir gereksinme kalmamıştır. Daha bu noktada, bugün artık Feuerbach'tan ne kadar uzaklaşmış olduğumuz ortaya çıkıyor. Onun, bu yeni sevgi dinini kutlamaya ayrılmış olan "en güzel pasajları" bugün artık büsbütün okunamaz olmuştur.

Feuerbach'ın ciddî bir biçimde incelediği tek din, hıristiyanlıktır, tektanrılılık üzerine kurulu, Batının dinidir. O, hıristiyan Tanrısının, insanın gerçeksiz bir imgesi, bir yansısı olduğunu ortaya koyuyor. Ama bu Tanrının kendisi de, uzun bir soyutlama sürecinin ürünü, daha önceki aşiret ve ulusların sayısız tanrılarının en ince cevheridir. Ve buna göre, insan, Tanrının kendisinin bir imgesinden başka bir şey olmadığı insan da, gerçek bir insan değildir, o da sayıları pek çok gerçek insanların tözüdür, soyut insandır, şu halde o da zihinsel bir imgedir. Her sayfasında duyulardan gelen hazlara düşkünlüğü va'zeden, somuta, gerçekliğe gömülmeye çağıran aynı Feuerbach, insanlar arasındaki salt cinsel bağıntılardan başka bağıntılardan sözetmeye sıra geldi mi, baştan aşağı soyut olur.

Bu bağıntılar ona ancak bir tek yönleriyle görünürler: ahlâk. Ve bu noktada gene, Feuerbach'ın Hegel'e oranla şaşırtıcı kısırlığı karşısında donakalıyoruz. Hegel'in törebili-

mi ya da ahlâk düşüncesi öğretisi hukuk felsefesidir ve 1. soyut hukuk; 2. öznel ahlâk düşüncesi; 3. nesnel ahlâk düşüncesi bölümlerini içerir, bu sonuncusu da kendi içinde aile, uygar toplum ve devletten oluşmuştur. Biçimi ne kadar idealistse, içeriği o kadar gerçekçidir. Bütün hukuk, ekonomi ve siyaset alanı, burada, ahlâkın yanında bir araya toplanmıştır. Feuerbach'ta bunun tam tersidir. Biçim bakımından Feuerbach gerçekçidir, hareket noktası olarak insanı alır: ama bu insanın içinde yaşadığı dünya kesinlikle sözkonusu değildir, onun için de bu insan, din felsefesinde uzun tumturaklı sözler söyleyecek o hep aynı soyut insan olarak kalır. Bu insan, anasının bağrında doğmamıştır, tektanrılı dinlerin tanrısından meydana çıkmıştır, demek ki, tarihsel olarak oluşmuş, belirlenmiş gerçek bir dünyada da yaşamaz; öteki insanlarla pekâlâ ilişki içindedir, ama bu öteki insanların herbiri de onun kadar soyuttur. Din felsefesinde, hiç değilse henüz kadınlar ve erkekler vardı, ama törebilimde, bu son ayrım da ortadan kaybolur. Doğrusunu isterseniz, Feuerbach'ta uzun aralarla şu cinsten tümcelerle karşılaşılır: "Bir sarayda başka türlü düşünülür, bir kulübede başka türlü." — "Eğer açlık, yoksulluk yüzünden bedeninde özlü bir şey yoksa, kafanda, usunda, yüreğinde de ahlâk için bir töz yoktur." — "Siyasetin bizim dinimiz olması gerekir,"[165] vb.. Ama Feuerbach bu sözlerden ne yapacağını hiç bilmez, bunlar onda basit bir söyleyiş biçimi olarak kalırlar ve Starcke'nin kendisi de, siyasetin, Feuerbach için aşılamaz bir sınır ve "toplumbilimin onun için *terra incognita* [bilinmez bir ülke] olduğunu" itiraf etmek zorunda kalır.

Feuerbach, iyi ile kötü arasındaki çatışkıyı işleyiş biçiminde de Hegel ile karşılaştırıldığında, daha az sığ görünmüyor bize. Hegel şöyle yazıyor: "İnsan doğal olarak iyidir dendiği zaman büyük bir gerçeğin dile getirildiği sanılıyor, ama unutuluyor ki, insan doğal olarak kötüdür dendiğinde

daha da büyük bir gerçek dile getirilmektedir."[166] Hegel'de kötülük, tarihsel gelişmenin devindirici gücünün kendini ortaya koyuş biçimidir. Ve, doğrusu istenirse, bu tümcenin ikili bir anlamı vardır, şöyle ki, bir yandan her yeni ilerleme, zorunlu olarak, kutsal olan bir şeye karşı büyük bir suç, gerileyip son bulma yolunda olan ama alışkanlıkla kutsanmış şeylerin eski durumuna karşı bir başkaldırma olarak görünür, öte yandan uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının ortaya çıkışından beri, kesinlikle insanların kötü tutkuları, açgözlülük, egemen olma isteğidir ki, tarihsel gelişmenin kaldıraçları olmuşlardır, feodalitenin ve burjuvazinin tarihi, örneğin, bunun süregelen bir tanıtıdır, başka bir şey değil. Oysa, bu ahlâkî kötülüğün tarihsel rolünü incelemek Feuerbach'ın hiç aklına gelmez. Tarih, genel olarak, onun için, içinde rahatsız olduğu, kendini güvenli hissetmediği bir alandır. "Doğadan çıkan ilkel insan sadece basit bir doğal varlıktı, bir insan değildi. İnsan, insanın, kültürün, tarihin bir ürünüdür."[167] yolundaki ünlü bildirisi bile Feuerbach'ta tamamıyla kısır bir açıklama olarak kalır.

Bunun içindir ki, Feuerbach'ın ahlâk konusunda bize söyledikleri son derecede kısır şeyler olabilirler ancak. Mutluluğa doğru eğinim doğuştandır insanda ve bu yüzden de bütün ahlâkın temelini oluşturmalıdır. Ama mutluluğa eğinim ikili bir düzelticiye bağlıdır. Birincisi, bizim edimlerimizin doğal sonuçlarının etkisinden dolayı: sarhoşluğu baş ağrısı, alışkanlık halini almış aşırılığı, hastalık izler. İkincisi, edimlerimizin toplumsal sonuçlarının etkisinden dolayı: eğer biz, başkalarının aynı mutluluk eğinimlerine saygı göstermezsek onlar kendilerini savunurlar ve bu savunmaları ile bizim kendi mutluluk eğinimimizi rahatsız ederler. Bundan çıkan sonuca göre, kendi eğinimimizi doyurmak için, kendi edimlerimizin sonuçlarını âdil bir biçimde değerlendirecek durumda olmamız, öte yandan da, sözkonusu bu aynı eğinimi başkaları için de kabul edecek durumda olmamız

gerekir. Başkalarıyla olan ilişkilerimizde kendi kendimize koyduğumuz ussal sınırlama ve sevgi —hep sevgi!— demek ki, Feuerbach'ın ahlâkının temel kurallarını oluştururlar ve bütün öteki kurallar bunlardan çıkar. Ve ne Feuerbach'ın en ustaca yapılmış açıklamaları, ne de Starcke'nin en büyük övgüleri bu birkaç tümcenin zavallılığını ve sığlığını örtemez.

Eğer birey yalnız kendisiyle uğraşıyorsa, mutluluk eğinimi, ancak çok istisnaî hallerde tatmin olunur ve bu ne kendi hayrına, ne de başkasının hayrına olur. Tersine, bu eğinim, dış dünya ile bağıntıları ve tatmin olma araçlarını gerektirir, dolayısıyla da, besin gerektirir, karşı cinsten bir bireyi, kitapları, karşılıklı konuşmaları, tartışmaları, eylemde bulunmayı, tüketim nesnelerini ve işi gerektirir. Feuerbach'ın ahlâkı, ya bu tatmin araç ve nesnelerinin her insana birden verilmiş olduklarını varsayar, ya da bu ahlâk, insana, ancak uygulanması olanaksız birtakım iyilik dersleri verir, dolayısıyla bu araçlardan yoksun olanlar için beş para etmez. Ve Feuerbach'ın kendisinin kupkuru açıkladığı da budur: "Bir sarayda başka türlü düşünülür, bir kulübede başka türlü. Eğer açlık, yoksulluk yüzünden bedeninde özlü bir şey yoksa, kafanda, usunda, yüreğinde de ahlâk için bir töz yoktur."

Başkaları için de mutluluk eğinimi hakkının eşitliği sözkonusu olduğunda, işler daha mı iyi görünür? Feuerbach bu hak talebini mutlak bir biçimde, her çağda ve bütün koşullarda geçerli olarak koyar. Ama bu talep ne zamandan beri üstün gelmektedir? Acaba, hiç bir zaman, antikçağda köleler ile efendilerin, ortaçağda serfler ile baronların mutluluk eğinimi hakkının eşitliği sözkonusu olmuş mudur? Ezilen sınıfın mutluluk eğinimi her zaman acımasızcasına ve "yasa uyarınca" egemen sınıfın mutluluk eğinimine feda edilmemiş midir? Evet, denecektir, bu ahlâka aykırı idi, ama şimdi hakların eşitliği tanınmıştır. Evet, burjuvazi, feodaliteye

karşı mücadelesinde ve kapitalist üretimin gelişme seyri sırasında, kendini, bütün kast ayrıcalıklarını, yani bütün kişisel ayrıcalıkları yıkmak ve ilkin bireyin özel hukuk konusunda eşitliğini, sonra yavaş yavaş medenî hukuk konusunda ve adlî bakımdan eşitliğini getirmek zorunda hissettiğinden beri ve böyle hissettiği için, sözde, tanınmıştır. Ama mutluluk eğinimi en az manevî haklarla en çok da maddî araçlarla yaşar. Oysa kapitalist üretim, eşit haklardan yararlanan kişilerin büyük çoğunluğuna ancak en zorunlu şeylerin ulaşmasına gözcülük eder ve dolayısıyla çoğunluğun mutluluk eğinimi hakkının eşitliğine, köleci ya da feodal toplumun gösterdiği saygıdan hiç de daha fazlasını göstermez — o da gösterirse. Ya, mutluluğun kafa araçları bakımından, kültür araçları bakımından durum daha mı iyidir? Sadowa'lı öğretmenin kendisi bile bir efsane değil midir?[168]

Ama dahası da var. Foyerbahçı ahlâk teorisine göre eshamlar borsası ahlâkın en yüce tapınağıdır... ancak her zaman doğru bir biçimde oynanması koşuluyla. Eğer benim mutluluk eğinimim beni borsaya götürüyorsa ve eğer ben orada kendi işlemlerimin sonuçlarını, benim için yalnız elverişli durumlar sağlayacak, hiç bir üzücü durum yaratmayacak kadar doğru bir biçimde tartıyorsam, yani sürekli olarak kazanıyorsam, Feuerbach'ın öğüdü yerine gelmiş olur. Böyle yapmakla bir başkasının aynı mutluluk eğinimine de bir zarar vermiş olmam, çünkü bu başkası da benim kadar gönüllü olarak borsaya gitmiştir ve benimle birlikte borsa oyunu işini sonuca bağlarken, gene tıpkı benim gibi, kendi mutluluk eğinimine uyarak hareket etmiştir. Ve eğer o, parasını kaybederse onun eylemi kesinlikle bu yüzden ahlâka aykırı olduğunu ortaya koyar, çünkü yanlış hesaplanmıştır, ve ben, ona hakettiği cezayı verirken, hatta gururla bir çeşit modern Rhadamante[169] olmakla övünebilirim. Sevgi, yalnızca duygusal bir söz olmadığı ölçüde, borsada da hüküm sürer, çünkü herbir borsa oyuncusu, orada, başkasında kendi mutluluk

eğiniminin tatminini bulur. Sevginin yapması gereken şey ve pratikte kendini ortaya koyuş biçimi de bu değil midir? Eğer ben, işlemlerimin sonuçlarına değgin şaşmaz bir öngörü ile, dolayısıyla başarı ile oynarsam Feuerbach'ın ahlâkının en sıkı gereklerinin hepsini yerine getiririm ve üstelik daha da zenginleşirim. Başka terimlerle söyleyecek olursak, Feuerbach'ın ahlâkı, kendisi bunu hiç istemese de, ya da bunun hiç farkında olmasa da, bugünkü kapitalist toplumun ölçülerine göre biçilmiştir.

Ama sevgi! — Evet, sevgi, her zaman her yerde, iyilikçi, sevindirici bir tanrıdır ve bu tanrı, Feuerbach'ta, pratik yaşamın bütün güçlüklerinin üstesinden gelmeye yardım etmek durumundadır — ve bunu, birbirine taban tabana karşıt çıkarları olan sınıflara bölünmüş bir toplumda yapacaktır. Bununla da felsefenin devrimci niteliğinin en son kalıntısı da felsefeden kaybolur ve geriye artık eski tekerlemeden başka bir şey kalmaz: Birbirinizi seviniz! — Cins ve durum ayrımı yapmaksızın kucaklaşınız! — Evrensel barış düşü!

Özet olarak, Feuerbach'ın ahlâk teorisi bütün kendinden önce gelenler gibidir. Bu teori de, bütün zamanlara, bütün halklara, bütün koşullara uygulanır ve kesinlikle bu yüzdendir ki, hiç bir zaman ve hiç bir yerde uygulanabilir değildir ve gerçek dünya karşısında Kant'ın kesin emri kadar güçsüz kalır. Gerçekte, her sınıfın ve hatta her mesleğin kendi özel ahlâkı vardır, ve bu ahlâkı cezalandırılmadan çiğneyebildiği yerde çiğner, ve herkesi birleştirmesi gereken sevgi, savaşlarla, çatışmalarla, davalarla, karı-koca kavgalarıyla, boşanmalarla, birinin öteki tarafından olabildiğince sömürülmesi ile kendini belli eder.

Ama nasıl olabildi de, Feuerbach'ın yaptığı o yaman ilk itiş kendisi için bu kadar kısır kaldı? Salt şu yüzden, Feuerbach, ölesiye nefret ettiği soyutlama ülkesinin dışına çıkamaz ve canlı gerçeğin yolunu bulamaz. O, bütün gücü ile doğaya ve insana sımsıkı tutunur, ama doğa ve insan onun için

basit sözlerden ibaret kalır. Ne gerçek dünya konusunda, ne gerçek insan konusunda bize kesin olarak hiç bir şey söyleyemez. Oysa, Feuerbach'ın soyut insanından, yaşayan gerçek insanlara ancak bu insanları tarih içinde eylem halinde dikkate aldığınız takdirde geçebilirsiniz. Ama Feuerbach buna yanaşmaz ve bunun içindir ki, anlamamış olduğu 1848, onun için ancak gerçek dünya ile kesin bir kopma ve yalnızlığa çekilme anlamına gelmiştir. Bunun sorumluluğu bir kez daha, onu acı bir şekilde yokolmaya bırakan Almanya'nın koşullarındadır.

Ama Feuerbach'ın hiç atmamış olduğu adımın atılması kaçınılmazdı; foyerbahçı yeni dinin merkezini tutan soyut insan inanışının yerini zorunlu olarak, gerçek insanların ve onların tarihsel gelişmelerinin bilimi almalıydı. Feuerbach'ın görüş açısının bu daha sonraki, Feuerbach'ın kendisinin de ötesindeki gelişmesini, Marx, 1845'te *Kutsal Aile*'de başlattı.

IV. DİYALEKTİK MATERYALİZM

Strauss, Bauer, Stirner, Feuerbach, felsefe alanından ayrılmadıkları ölçüde hegelci felsefenin uzantısı oldular. Strauss, *İsa'nın Yaşamı ve Dogmatik*'ten sonra artık yalnız felsefî edebiyat yaptı ve Renan'vari din tarihi yazdı; Bauer, ancak tarih alanında, hıristiyanlık kökenli bir şey, ama aslında kayda değer bir şey yapmayı başardı; Stirner sadece ilgi çekici bir tip olarak kaldı, hatta Bakunin, onu, Proudhon ile malgamalayıp bu malgamaya da "anarşizm" adını verdikten sonra bile; yalnız Feuerbach, filozof olarak dikkate değer kaldı. Ama yalnız bütün özel bilimlerin üzerinde duran ve onlardan bir bireşim meydana getiren sözde bilimlerin bilimi felsefe, onun için aşılmaz bir engel, dokunulmaz bir kapalı kutu olarak kalmadı; o kendisi de filozof olarak yolun ortasında durdu ve aşağıda materyalist, yukarda ise idealist oldu; eleştiri ile Hegel'i başından atıp kurtulmayı

bilemedi, ama düpedüz işe yaramaz diye bir yana attı, oysa kendisi, Hegel sisteminin ansiklopedik zenginliğine karşılık şişirilmiş bir sevgi dininden, zavallı ve güçsüz bir ahlâktan başka olumlu hiç bir şeyi gerçekleştiremiyordu.

Ama, Hegel okulunun parçalanıp dağılmasından başka bir eğilim daha çıkmıştır; gerçekten meyve veren tek eğilimdir bu ve esas olarak Marx'ın adına bağlıdır.*

Hegel felsefesi ile kopma, bu eğilimde de materyalist görüşe dönme ile meydana gelmiştir. Bu demektir ki, gerçek dünyayı —doğayı ve tarihi— önceden düşünülmüş idealistçe heveslere kapılmadan kendisine yaklaşan herhangi bir kimseye göründüğü biçimiyle kavramaya karar verildi; gerçeksiz ilişkiler içinde değil, ama kendi öz ilişkileri içinde değerlendirilen olgularla uyuşması olanaksız bütün idealistçe hevesleri acımasızca kurban etmeye karar verildi. Ve işte materyalizmin de gerçekte bundan öte bir anlamı yoktur. Yalnız, ilk kezdir ki materyalist dünya anlayışı gerçekten ciddiye alınıyor ve tutarlı bir biçimde, bilginin dikkate alınan bütün alanlarına —hiç değilse genel çizgileriyle— uygulanıyordu.

Hegel'i basitçe bir yana koymakla yetinilmedi: tersine, onun yukarıda açıklanan devrimci yönünden, diyalektik yöntemden yola çıkıldı. Ama bu yöntem, hegelci biçimiyle yararlanılamaz durumdaydı. Hegel'de diyalektik, kendi kendine gelişen Fikir'dir. Mutlak Fikir, yalnız bütün sonsuzluk boyunca

* Burada kişisel bir açıklama yapmama izin verilsin. Son zamanlarda birkaç kez bu teorinin hazırlanışındaki payım ima edildi, onun için bu noktayı aydınlatacak birkaç söz söylemekten kendimi alıkoyamıyorum. Marx ile kırk yıllık işbirliğim sırasında ve ondan önce teorinin hazırlanışında olduğu kadar özellikle geliştirilmesinde de benim belli bir kişisel payım olduğunu yadsıyamam. Ama özellikle iktisat ve tarih alanında yön verici temel düşüncelerin büyük çoğunluğu ve özellikle de bu düşüncelerin kesin ifadelendirilişleri Marx'ın işidir. Benim teoriye katkımı, olsa olsa birkaç özel bilgi dalı dışında, Marx bensiz de gerçekleştirebilirdi. Ama Marx'ın yaptığını ben yapamazdım. Marx bizim hepimizi aşıyordu; Marx hepimizden daha uzağı, daha geniş ve daha çabuk görüyordu. Marx bir deha idi; biz ötekiler ise olsa olsa yetenekli kişiler. O olmasaydı, teori bugün bulunduğu yerden çok gerilerde olurdu. Dolayısıyla teori haklı olarak onun adını taşıyor.

—bilinmez bir yerde— var olmakla kalmaz, ama aynı zamanda var olan bütün dünyanın yaşayan gerçek ruhudur. Mutlak Fikir, *Mantık*'ta uzun uzun işlenen ve hepsi de kendi içinde bulunan bütün hazırlayıcı evrelerden geçerek yeniden kendine dönmek üzere gelişir. Sonra, doğaya dönüşerek "kendine yabancılaşır", orada kendi kendinin bilincinde olmaksızın, doğal zorunluluk kılığına bürünmüş olarak yeni bir gelişimden daha geçer ve son olarak insanda kendi kendinin bilincine geri döner; bu kendi kendinin bilinci de kendi sırasında, Mutlak Fikir, Hegel felsefesinde tamamıyla kendi kendine dönünceye kadar, tarih içinde, işlenip arınır. Hegel'de, doğada ve tarihte kendini gösteren diyalektik gelişme, yani zikzak halindeki bütün hareketler ve bütün anî geri çekilmeler boyunca kendini ortaya çıkaran aşağıdan yukarıya doğru ilerlemenin nedensel zincirlenişi, demek ki, Fikir'in, bütün sonsuzluk boyunca nerede olduğu bilinmeyen, ama herhalde, düşünen her insan beyninden bağımsız olarak süregiden özerk hareketinin kopyasıdır ancak. İşte çıkarılıp atılması sözkonusu olan, bu ideolojik ters-yüz olma durumuydu. Biz yeniden beynimizin düşüncelerini, onları Mutlak Fikrin şu ya da bu derecede yansıları olarak, gerçek nesneler sayacağımız yerde, onları materyalist açıdan nesnelerin yansıları olarak kavradık. Bundan ötürü, diyalektik, dış dünya için olduğu kadar insan düşüncesi için de hareketin genel yasalarının —temelde özdeş olan ama ifadede birbirinden ayrılan, insan beyni onları bilinçli olarak uygulayabildiği halde, doğada ve şimdiye dek büyük bölümüyle insan tarihinde de bu yasaların yalnız bilinçsiz olarak, görünüşte sonsuz bir dizi raslantılar içinde dış zorunluluk biçiminde kendilerine yol açmaları anlamında birbirinden ayrılan iki yasalar dizisinin— bilimine indirgeniyordu. Ama bu yoldan Fikrin kendisinin diyalektiği, gerçek dünyanın diyalektik hareketinin sadece basit bir bilinçli yansısı haline geldi ve böylelikle Hegel'in diyalektiği başı yukarıda olmak üzere

doğrultuldu, ya da daha doğru bir deyişle, başının üzerinde dururken yeniden ayakları üzerine kondu. Ve yıllardan beri bizim en iyi çalışma aracımız ve en etkili silahımız olan bu materyalist diyalektik, ne dikkate değer bir şeydir ki, sadece bizim tarafımızdan değil, ayrıca bizden bağımsız, hatta Hegel'den bile bağımsız olarak Joseph Dietzgen* adlı bir Alman işçisi tarafından yeniden bulundu.

Ama böylelikle, Hegel felsefesinin devrimci yanı alınmış ve aynı zamanda da, Hegel'de, felsefesinin tutarlı uygulamasını önlemiş olan idealist şatafatından bu felsefe arındırılmıştır. Dünyanın bir tamamlanmış *şeyler* karmaşası olarak değil de, görünüşte durulmuş şeylerin, tıpkı beynimizdeki zihnî yansıları olan kavramlar gibi, kesintisiz bir oluş ve yokoluş değişmesinden geçtikleri, son olarak bütün görünüşteki raslantılara ve geçici geriye dönüşlere karşın, ilerleyici bir gelişmenin eninde sonunda belirmeye başladığı bir *süreçler* karmaşası olarak dikkate alınması gerektiği düşüncesi, — bu büyük temel düşünce, özellikle Hegel'den beri günlük bilince öyle derinlemesine işlemiştir ki, bu genel biçimiyle artık hemen hemen hiç bir itirazla karşılaşmaz. Ama onu sözde kabul etmekle, onu pratikte, ayrıntılı olarak, araştırmaya tutulan her alanda uygulamak ayrı ayrı şeylerdir. Oysa araştırmada hiç şaşmadan daima bu görüş açısından yola çıkılırsa, artık bir daha kesin çözümler ve sonsuz gerçekler istemekten kesin olarak vazgeçilir; her zaman edinilen her bilginin zorunlu olarak sınırlı olma niteliğinin ve bu bilginin, içinde, kazanılmış olduğu koşullara bağımlılığının bilincinde olunur; hâlâ geçerli olan eski metafiziğin, doğru ve yanlış, iyi ve kötü, özdeş ve değişik, zorunlu ve olumsal gibi giderilemez karşıtlıklarının zorunlu etkisinden de kaçınılabilir artık; bilinir ki bu karşıtlıkların

* Bkz: *L'Essence du travail intellectuel humain décrite par un travailleur manuel* ("Bir Kol İşçisi Tarafından Anlatılan İnsanın Kafa Çalışmasının Özü"). Salt ve pratik aklın eleştirisi, Hamburg, Meissner 1869.

ancak göreli bir değerleri vardır, şimdi doğru olarak tanınan şeyin gizli bir yanlış yanı da vardır ve bu, daha sonra ortaya çıkacaktır, tıpkı şimdilik yanlış tanınanın da doğru bir yanı olduğu ve bu doğru yanı yüzünden daha önce doğru sayılır olduğu gibi; ve gene bilinir ki, zorunlu olduğu ileri sürülen şey, salt raslantılardan meydana gelmiştir ve sözde raslantı, zorunluluğun altında gizlendiği biçimdir — ve bu böyle sürer gider.

Hegel'in "metafizik" yöntem dediği, verilmiş ve değişmez nesneler olarak düşünülen *şeylerin* incelenmesiyle uğraşmayı yeğleyen ve kalıntıları hâlâ zihinlere musallat olan eski araştırma ve düşünme yönteminin doğruluğu, zamanında, tarihsel olarak ortaya çıkmıştı. Süreçleri incelemeden önce şeyleri incelemek gerekiyordu. Bir şeyde meydana gelen değişiklikleri gözlemlemeden önce şu ya da bu şeyin ne olduğunu bilmek gerekiyordu. Ve bu, doğa bilimlerinde böyle oldu. Şeyleri kesin biçimleriyle meydana gelmiş şeyler olarak ele alan eski metafizik, ölü ve canlı şeyleri kesin biçimleriyle meydana gelmiş olarak inceleyen bir doğabilimin ürünü idi. Ama, bu inceleme tarzı, kesin bir ilerlemenin, yani bizzat doğanın bağrında bu şeylerde meydana gelen değişmelerin sistemli bir biçimde incelenmesine geçişin olanakları yaratılıncaya dek geliştiği zaman, işte o anda felsefe alanında da eski metafiziğin ölüm çanları çalmaya başladı. Ve gerçekten, geçen yüzyılın sonuna dek, doğabilim, her şeyden çok olguları *toplayan* bir bilim, bir tamamlanmış şeyler bilimi olmasına karşın, yüzyılımızda, temel olarak bir *sınıflandırma* bilimi, bir süreçler bilimi, bu şeylerin kökeni ve gelişmesinin bilimi ve bu doğal süreçleri bir büyük bütün halinde birbirine bağlayan bağlantının bilimidir. Bitkisel ve hayvansal organizmalardaki olayları inceleyen fizyoloji, her organizmanın embriyondan olgunluğa kadar gelişmesini inceleyen embriyoloji, yeryüzü yüzeyinin aşama aşama oluşmasını inceleyen yerbilim, hep yüzyılımızın

çocuklarıdırlar.

Ama, doğal süreçlerin ardarda zincirlenişine değgin bilgimizi dev adımlarla ileri götürmüş olan, özellikle üç büyük buluştur: birincisi, her bitkisel ve hayvansal organizmanın, kendisinden başlayarak çoğalma ve farklılaşma yoluyla geliştikleri birim olarak hücrenin bulunuşu; sonuç olarak, yalnız bütün üst organizmaların gelişmesi ve büyümesinin tek bir tümel yasaya göre meydana geldiği tanınmakla kalınmadı, ama hücrenin biçim değiştirme yeteneğinin, organizmaların da hangi yolla türlerini değiştirebildiklerini ve dolayısıyla bireysel olmaktan öte bir gelişim tanıyabildiklerini gösterdiği de kabul edildi. — İkincisi, enerjinin dönüşümünün bulunuşu: bu buluş, en başta inorganik doğada etkin olan bütün sözde güçlerin, mekanik kuvvetin ve tamamlayıcısı potansiyel denilen enerjinin, ısının, ışınımın (ışıyan ışık ya da ısının), elektriğin, mıknatıslığın, manyetizmin, kimyasal enerjinin hepsinin birtakım belli nicel oranlara göre birinden ötekine geçen evrensel bir hareketin değişik gösterileri olduklarını göstermiştir, öyle ki, bu enerjilerden, ortadan kalkan birinin belli bir miktarı karşılığında ötekinden belli bir miktar yeniden ortaya çıkar ve doğanın bütün hareketi, böylece, bu, kesintisiz olarak bir biçimden bir başka biçime dönüşme sürecine indirgenir. — Son olarak, ilk kez Darwin'in yaptığı tümü kapsayan tanıtlama, ki buna göre, halen çevremizi kuşatan bütün doğa ürünleri, insanlar da içinde olmak üzere, hepsi başlangıçta tek hücreli olan az sayıda tohumdan başlayan uzun bir gelişim sürecinin ürünüdürler, ve bu tekhücrelilerin kendileri ise kimyasal yolla oluşmuş bir protoplazmadan ya da albüminoidal bir cisimden çıkmadırlar.

Bu üç büyük buluşun ve doğa bilimlerindeki müthiş ilerlemelerin sayesinde, bugün, yalnız ayrı ayrı ele alınan değişik alanlardaki doğa olayları arasındaki ardarda zincirleme sıralanışı değil, ama başka başka alanlar arasındaki bağlantıyı da gösterebilecek ve böylece, ampirik doğa bili-

minin bize sağladığı olgular yardımıyla, doğanın zincirlenişinin bir bütün halinde tablosunu hemen hemen sistematik bir biçimde sunabilecek durumdayız. Eskiden bu bütün halinde tabloyu bize vermek, doğa felsefesi denilen şeyin işiydi. Doğa felsefesi, bu işi, ancak, henüz bilinmeyen gerçek bağlantıların yerine imgesel, gerçeksiz bağlantılar koyarak, eksik olan olguları düşüncelerle tamamlayarak ve gerçekte var olan boşlukları ancak imgelemde doldurarak yapabiliyordu. Böyle davranırken, bu felsefe binlerce dâhiyane fikirler yarattı, daha sonraki çok sayıda buluşun önsezilerini getirdi, ama bu arada, bir hayli ahmakça sözleri de ortaya attı, başka türlü de yapamazdı. Çağımız için doyurucu bir "doğa sistemi"ne varmak için doğanın diyalektik bir biçimde, yani kendisine özgü zincirlenişi doğrultusunda incelenmesinin sonuçlarını yorumlamanın yeterli olduğu bugün ve bu zincirleme gidişin diyalektik niteliğinin kendileri isteseler de, istemeseler de, metafizik okulda yetişmiş bilginlerin beyinlerine bile kendini kabul ettirdiği bugün, doğa felsefesi kesin olarak bir yana bırakılmıştır. Bu felsefeyi yeniden diriltmek yolunda her türlü girişim yalnız gereksiz olmakla kalmaz, *geriye bir gidiş olur*.

Ama doğa için doğru olan, bu yüzden de tarihsel bir gelişim süreci olarak kabul edilen şey, bütün dalları içinde toplum tarihi ve insansal (ve tanrısal) şeyleri işleyen bilimlerin tümü için de doğrudur. Burada da gene, tarih, hukuk, din vb. felsefesi, olaylar arasındaki tanıtlanması gereken bağlantının yerine, filozofun beyninin türettiği bağlantıyı koymaya, tarihi, bütünü içinde olduğu gibi değişik bölümlerinde de, fikirlerin, elbette ki yalnız filozofun kendisinin gözde tuttuğu fikirlerin gitgide gelişen gerçekleşmesi olarak kavramaya dayanıyordu. Böylece, tarih, bilinçsiz, ama zorunlu olarak, önsel olarak saptanmış belli bir ülküsel erek doğrultusunda işliyordu, bu erek, örneğin Hegel'de, kendi Mutlak Fikrinin gerçekleşmesi idi, ve bu Mutlak Fikre doğru geri

dönüşü olmayan gidiş tarihsel olayların iç zincirlenişini oluşturuyordu. Henüz bilinmeyen gerçek zincirlenişin yerine böylece yeni bir —bilinçsiz ya da yavaş yavaş kendi kendinin bilincine varan— gizemli bir Tanrı konuyordu. Öyleyse, burada da, tıpkı doğa alanında olduğu gibi, gerçek zincirlenişleri açığa çıkararak, yüzeysel, yapma zincirlenişleri uzaklaştırmak sözkonusuydu; bu iş de, sonu sonuna, insan toplumunun tarihinde egemen yasalar olarak kendilerini kabul ettiren genel hareket yasalarını bulmaya dayanıyordu.

Ne var ki, toplumun gelişme tarihi, bir noktada, doğanın gelişim tarihinden temelde değişik olarak kendini ortaya koyar. Doğada —insanlar tarafından doğa üzerinde yapılan karşı etkiyi bir yana bıraktığımız ölçüde— birbirleri üzerinde etki meydana getirenler yalnızca bilinçsiz ve kör etkenlerdir ve genel yasa bu etkenlerin değişken oyunları içinde belirir. Bütün meydana gelenler —yüzeyden görülebilir sayısız görünüşte raslantılar ve bunlar gibi bu raslantılar içerisinde kuralı doğrulayan kesin sonuçlar— içinde, hiç bir şey, bilinçli, istenen bir erek olarak meydana gelmez. Buna karşılık, toplum tarihinde, etkin olanlar, yalnız, bilince sahip, düşünüp taşınarak ya da tutku ile hareket eden ve belirli erekleri izleyen insanlardır; hiç bir şey bilinçli bir erek olmadan, istenen bir erek bulunmadan meydana gelmez. Ama bu ayrım, tarihsel araştırma bakımından, özellikle çağlar ve olaylar tek başlarına ele alındıklarında ne kadar önemli olursa olsun, tarihin akışının genel iç yasaların hükmü altında olduğu gerçeğinde hiç bir değişiklik yapmaz. Çünkü, burada da, bütün bireyler tarafından bilinçli olarak izlenen ereklere karşın, genel bir biçimde, yüzeyde, görünüşte hüküm süren raslantıdır. Ancak çok seyrek olarak gerçekleşir istenen erek; çoğunlukla, izlenen ereklerin çoğu birbirleriyle çaprazlaşırlar ve birbirlerine karşı dururlar, ya kendileri *önsel* gerçekleşemez ereklerdir, ya da onları gerçekleştirecek araçlar yetersizdir. İşte böy-

lece, sayısız bireysel irade ve eylemin çatışmaları, tarihsel alanda, bilinçsiz doğa alanında hüküm sürmekte olana tıpatıp benzer bir durum yaratır. Eylemlerin erekleri istenmiş ereklerdir, ama bu eylemleri gerçekten izleyen sonuçlar istenen sonuçlar değillerdir, ya da başlangıçta gene de güdülen amaca uyar gibi görünseler de sonunda istenmiş olanlardan bambaşka sonuçlara varırlar. Böylece tarihsel olaylar da aynı şekilde, büyük çapta raslantıların hükmü altında görünürler. Ama raslantı, yüzeyde oynar göründüğü her yerde, daima gizli iç yasaların emri altındadır ve iş, sadece bu yasaları bulup ortaya koymaktır.

İnsanlar, herbiri bilinçli olarak istedikleri kendi amaçlarını izleyerek, bu tarih nasıl bir biçim alırsa alsın, kendi tarihlerini yaparlar, ve işte bu başka başka doğrultularda etki yapan sayısız iradelerin ve bunların dış dünya üzerindeki çeşitli yankılarının bileşkesi, tarihi oluşturur. Öyleyse burada da önemli olan sayısız bireylerin ne istediğidir. İrade, tutku ile ya da düşünme ile belirlenir. Ama, kendileri de doğrudan doğruya tutkuyu ya da düşünmeyi belirleyen araçlar çok değişik niteliktedir. Bunlar, gerek dış nesneler, gerek ülküsel nitelikte güdüler, yani hırs, "gerçek ve adalet düşkünlüğü", kişisel kin ya da her çeşitten salt kişisel hevesler olabilirler. Ama bir yandan, tarih üzerinde etkili olan sayısız bireysel iradelerin, çoğunlukla, niyetlenilen sonuçlardan büsbütün başka sonuçlara —sık sık dosdoğru karşıt sonuçlara— götürdüklerini, ve dolayısıyla, bunların güdülerinin, varılan son sonuç bakımından ancak ikincil bir önemleri olduğunu gördük. Öte yandan, bu güdülerin de arkasında gizli olan devindirici güçlerin neler olduklarını ve etkin olan bu insanların beyinlerinde hangi tarihsel nedenlerin bu güdüler haline dönüştüklerini kendi kendine sorabilir insan.

Bu soruyu, eski materyalizm hiç bir zaman kendi kendisine sormamıştır. Bunun içindir ki, onun tarih anlayışı, bir tarih anlayışı olduğu ölçüde, özünde uygulayıcıdır (*pragma-*

tique); her şeyi eylemin güdülerine göre yargılar, tarihsel bir etki meydana getiren insanları soylu olan ve soylu olmayan canlar diye ayırır, ve sonra da düzenli olarak soyluların hep aldandıklarını, soylu olmayanların da galip geldiklerini saptar, eski materyalizme göre tarihin incelenmesinden hiç bir ders alınamayacağı düşüncesi de bundan ileri gelir, ve bize göre ise, tarih alanında, eski materyalizm kendi kendisiyle uyumlu değildir, çünkü devindirici güçlerin ardında ne olduğunu, devindirici güçlerin kendi devindiricilerinin de neler olduklarını inceleyeceğine, tarihte etkin ülküsel (*idéales*) devindirici güçleri son nedenler olarak alır. Tutarsızlık, *ülküsel* devindirici güçleri tanımakta değildir, ama onların belirleyici nedenlerine kadar daha ilerilere gitmemektedir. Buna karşılık, tarih felsefesi, özellikle Hegel tarafından sunulduğu biçimiyle, görünürdeki güdülerin ve ayrıca tarihte insanların eylemlerini gerçekten belirleyen güdülerin, tarihsel olayların hiç de son nedenleri olmadıklarını ve bu güdülerin gerisinde başka belirleyici güçlerin bulunduğunu ve asıl bunların araştırılmasının sözkonusu olduğunu kabul eder; ama o, bunları, tarihin kendisinde araştırmaz, onları daha çok dışarıdan, felsefe ideolojisinden alır ve tarihe ithal eder. Hegel, örneğin, Eski Yunanlıların tarihini kendi öz iç zincirlenişi ile açıklayacağı yerde, kısaca, bu tarihin, "güzel kişiliğin biçimleri"nin işlenip hazırlanmasından ve "sanat yapıtı"nın sanat yapıtı olarak gerçekleşmesinden başka bir şey olmadığını söyler. Bu vesileyle, Eski Yunanlılar üzerine pek çok güzel ve derin şeyler söyler, ama bu, bizim, bugün, sözden fazla bir şey olmayan böyle bir açıklamayla artık yetinemememize engel olmaz.

Dolayısıyla, insanların tarihsel eylemlerinin güdüleri ardında —bilerek ya da bilmeyerek, söylemek gerekir ki çok kez bilmeyerek— bulunan ve gerçekte tarihin en son devindirici güçlerini meydana getiren devindirici güçleri araştırmak sözkonusu ise de, ne kadar ünlü, ne kadar sivrilmiş olur-

larsa olsunlar, bireylerin güdüleri, büyük yığınları, tümüyle halkları ve her halk içinde de bütün kitlesiyle sınıfları harekete geçiren güdüler kadar ve gene bu geniş kitleleri geçici bir kaynaşmaya, çabucak sönen saman alevi gibi parlamaya değil de kalıcı, sürekli, büyük bir tarihsel biçim değişmesiyle sonuçlanan bir eyleme götüren güdüler kadar sözkonusu olamazlar. Burada, açık ya da bulanık bir biçimde, doğrudan doğruya ya da ideolojik, hatta tanrısallaştırılmış bir biçimde, eylem halindeki yığınların ya da onların liderlerinin —büyük adam denilenler bunlardır— düşüncesinde bilinçli güdüler olarak yansıyan harekete geçirici nedenleri aydınlığa çıkarmak — işte bizi başka başka çağlarda ve başka başka ülkelerde olduğu gibi tarihin tümü üzerinde de egemen olan yasaların izi üzerine götürebilecek tek yol budur. İnsanları harekete geçiren ne varsa, hepsi zorunlu olarak onların beyninden geçer, ama bunun beyinde alacağı biçim, koşullara çok bağlıdır. İşçiler, 1848'de, Ren bölgesinde yaptıkları gibi makineleri artık düpedüz kırıp dökmedikleri günden beri kapitalist makinecilikle hiç de barışmış değildirler.

Ama, daha önceki bütün dönemlerde, tarihin bu devindirici nedenlerinin araştırılması —bağlantıların ve bunların etkilerinin içiçe geçmiş olmaları durumundan ve örtülü nitelikleri yüzünden— hemen hemen olanaksız olduğu halde, çağımız bu zincirlenişleri o kadar yalınlaştırmıştır ki, bilmece çözülebilmiştir. Büyük sanayiin zaferinden beri, yani en azından 1815 barış antlaşmalarından bu yana, İngiltere'de bütün siyasal mücadelenin, iki sınıfın, toprak aristokrasisi (*landed aristocracy*) ile burjuvazinin (*middle class*) egemenlik iddialarının çevresinde döndüğü hiç kimse için bir sır değildir. Fransa'da, Burbonların geri dönüşü iledir ki, aynı olgunun bilincine varılmıştır; Thierry'den, Guizot, Mignet, ve Thiers'e kadar, Restorasyon döneminin tarihçileri, her yerde, bunu, ortaçağdan bu yana bütün Fransız tarihini an-

lamaya izin veren anahtar olarak gösterirler. Ve, 1830'dan beri de, işçi sınıfı, proletarya, bu iki ülkede iktidar için mücadele eden bir üçüncü olarak tanınmıştır. Durum o kadar yalınlaştırılmıştı ki, bu üç büyük sınıfın mücadelelerinde, onların çıkarlarının çatışmasında modern tarihin devindirici gücünü —hiç değilse bu en ileri iki ülkede— görmemek için kasıtlı olarak gözlerini kapamak gerekiyordu.

Ama bu sınıflar nasıl meydana gelmişlerdi? İlk bakışta daha eskiden feodal olan büyük toprak mülkiyetine, hâlâ —hiç değilse başlangıçta— siyasal nedenlere, zor yoluyla kendine mal etmeye dayanan bir köken yüklenebilirdiyse de, bu, burjuvazi ve proletarya için olanak dışıydı artık. Burada, iki büyük sınıfın kökenleri ve gelişmeleri, açık ve elle tutulabilir bir biçimde, salt ekonomik nedenlerden ileri gelmiş olarak görünüyordu. Ve toprak mülkiyeti ile burjuvazi arasındaki mücadelede, bir o kadar burjuvazi ile proletarya arasındaki mücadelede de, en başta ekonomik çıkarların sözkonusu olduğu da besbelli idi; siyasal iktidar ancak bu çıkarların gerçekleşmesine basit bir araç olarak hizmet etmek durumundaydı. Burjuvazi ve proletarya, her ikisi de, ekonomik koşulların, daha doğrusu, üretim biçiminin değişmesi sonucunda oluşmuşlardı. Bu değişme, ilkin lonca tezgâhından manüfaktüre, manüfaktürden de makineler kullanan, su buharı ile işleyen ve bu iki sınıfı geliştirmiş olan büyük sanayie geçiştir. Bu gelişmenin belli bir aşamasında, burjuvazi tarafından harekete geçirilen yeni üretici güçler —en başta, işbölümü pek çok sayıda dağınık işçilerin bir tek manüfaktür içinde bir araya toplanmaları— bunun yanında, bu güçlerin yarattığı değişim koşulları ve gereksinmeleri, tarihten gelen ve yasaların onadığı mevcut üretim düzeniyle, yani, feodal toplum düzeninin lonca ayrıcalıkları ile ve sayısız kişisel ve yerel (ayrıcalıklı olmayan toplum katları için de o ölçüde engel meydana getiren) ayrıcalıklarla bağdaşmaz duruma geldiler. Burjuvazi tarafından temsil edilen üretici güç-

ler feodal toprak sahipleri ve lonca ustaları tarafından temsil edilen üretim düzenine karşı geldiler. Sonucunu biliyoruz. Feodal bağlar, İngiltere'de gitgide, Fransa'da bir hamlede koparıldı, Almanya'da henüz işin sonuna varılmadı. Ama nasıl ki gelişmenin belli bir aşamasında manüfaktür, feodal üretim tarzı ile çatışma haline geldi ise, şimdi de aynı şekilde, büyük sanayi, feodal üretimin yerini alan burjuva üretim düzeni ile çatışma haline girmiştir. Bu düzenle, kapitalist üretim tarzının dar çerçevesiyle bağlanmış bulunan büyük sanayi, bir yandan tümüyle halkın büyük yığınının gittikçe artan proleterleşmesine yol açarken öte yandan sürümü olanaksız gittikçe daha önemli miktarda ürün yaratır. Aşırı üretim ve yığınların yoksulluğu, herbiri ötekinin nedeni olmak üzere, işte büyük sanayiin sonucu olan ve kaçınılmaz olarak üretim tarzının biçim değiştirmesi yoluyla üretici güçlerin özgürlüğünü gerektiren anlamsız çelişki budur.

Öyleyse, hiç değilse modern tarihte, bütün siyasal mücadelelerin sınıf mücadeleleri oldukları ve sınıfların bütün kurtuluş mücadelelerinin, zorunlu olan siyasal biçimlerine karşın —çünkü her sınıf mücadelesi bir siyasal mücadeledir— son tahlilde *ekonomik* kurtuluşun çevresinde döndükleri tanıtlanmıştır. Dolayısıyla, devlet, siyasal düzen, hiç değilse burada, ikincil öğeyi ve uygar toplum, ekonomik bağıntılar alanı, belirleyici öğeyi meydana getirir. Hegel'in kendisinin de onayladığı eski geleneksel anlayış, devleti belirleyici öğe, uygar toplumu ise bu birincisi tarafından belirlenen öğe olarak görüyordu. Görünüşte böyledir. Nasıl ki tek başına ele alınan bir insanda, eyleminin bütün devindirici güçleri, onu harekete, davranışa geçirmek için zorunlu olarak beyninden geçmeli, onun iradesinin dürtüleri haline gelmeli ise, aynı şekilde, uygar toplumun bütün gereksinmeleri de —iktidardaki sınıf hangisi olursa olsun— herkese tümel olarak kendilerini yasa biçiminde kabul ettirmeleri için devletin iradesinden geçmelidirler. İşin kendiliğinden anlaşılan biçimsel

yanı budur; sorun yalnız salt biçimsel olan bu iradenin —bireyin olduğu gibi devletin iradesinin de— içeriğinin ne olduğu ve bu içeriğin nereden geldiği, neden özellikle şu şeyin değil de bu şeyin istendiği sorunudur. Eğer bunun nedenini arayacak olursak, modern tarihte, devlet iradesinin, bütünü içinde, uygar toplumun değişken gereksinmeleri ile, şu ya da bu sınıfın üstünlüğü ile, son tahlilde üretici güçlerin ve değişim ilişkilerinin gelişmesi ile belirlendiğini buluruz.

Ama eğer bizim bu modern çağımızda bile devlet, muazzam üretim ve ulaşım araçları ile bağımsız bir gelişmesi olan bağımsız bir alan meydana getirmiyorsa ve eğer, tersine, onun gelişmesi gibi varlığı da son tahlilde toplumun mevcut ekonomik koşulları ile açıklanıyorsa, bu durum, insanların maddî yaşamlarının üretiminin henüz bu zengin kaynaklardan yararlanamadığı ve dolayısıyla bu üretimin zorunluluğunun insanlar üzerinde daha da büyük bir egemenlik kurmuş bulunduğu bütün daha önceki dönemler için çok daha doğru olmalıdır. Eğer, bugün hâlâ büyük sanayi ve demiryolları çağında, devlet, özünde üretim üzerinde hüküm süren sınıfın ekonomik gereksinmelerinin, yoğunlaşmış biçimde yansısından başka bir şey değilse, bir insan kuşağının, maddî gereksinmelerinin karşılanması için bütün yaşamının bugün bizim verdiğimizden çok daha büyük bir bölümünü ayırmak zorunda olduğu ve dolayısıyla ekonomik gereksinmelere bugün bizim olduğumuzdan daha da bağımlı bulunduğu dönemde, devlet, egemen sınıfın ekonomik gereksinmelerinin daha büyük ölçüde bir yansısı olmalıydı. Geçmiş çağlar tarihinin incelenmesi, konunun bu yönüyle ciddî olarak uğraşır uğraşmaz, bunu gereğinden fazla doğrular. Ama bunu şimdi burada işleyemeyiz.

Eğer devlet ve kamu hukuku ekonomik koşullarla belirlenmiş iseler, aslında belli koşullar içinde bireyler arasında varolan normal ekonomik ilişkileri onaylamaktan başka bir şey yapmayan medenî hukuk için de bu durum elbetteki ay-

nıdır. Ama bunun yapılış biçimi çok çeşitli olabilir. İngiltere'de olduğu gibi, bütün ulusal gelişime uygun olmak üzere, eski feodal hukuk biçimleri, büyük bölümüyle onlara burjuva bir içerik vermek, hatta doğrudan doğruya feodal adına burjuva bir anlam yakıştırmak suretiyle alıkonulabilir; ama ayrıca, Batı Avrupa'daki kıta üzerinde olduğu gibi, dünyada meta üreticisi bir toplumun ilk dünya hukuku olan Roma hukuku basit meta sahipleri arasındaki bütün bellibaşlı hukuksal ilişkileri (satıcı ve satın alıcı, borçlu ve alacaklı, sözleşme, hisse senedi vb.) kıyaslanamayacak kadar hassas işleyişi ile birlikte temel olarak alınabilir. Bunu yaparken de, henüz küçük-burjuva ve yarı-feodal bir toplumun yararı için, bu hukuk, ister adlî uygulama yoluyla bu toplumun düzeyine götürülür, örf ve âdet hukuku (*droit commun*), ya da ister sözümona aydın, ve ahlâkçı adliyecilerin yardımı ile yeniden elden geçirilir ve o toplumsal duruma uygun düşen, bu koşullarda hukuk açısından bile kötü olacak ayrı bir yasa haline getirilebilir (Prusya hukuku). Ama bir de, büyük bir burjuva devriminden sonra, gene tam bu Roma hukuku temel alınmak üzere, Fransız medenî yasaları kadar klasik olan bir burjuva toplum yasası hazırlanabilir. Dolayısıyla, burjuva hukukunun hükümleri, toplumun ekonomik varlık koşullarının hukuksal bir biçimde ifadesinden başka bir şey değilse de, bu, koşullara göre, iyi ya da kötü bir şekilde yapılabilir.

Devlet, insan üzerindeki ilk ideolojik güç olarak kendini gösteriyor bize. Toplum, dış ve iç saldırılara karşı, ortak çıkarlarını savunmak üzere kendine bir organizma kurar. Bu organizma devlet iktidarıdır. Devlet daha doğar doğmaz, kendini toplumdan bağımsız kılar, ve belli bir sınıfın organizması haline geldiği ölçüde ve bu sınıfın egemenliğini doğrudan doğruya üstün kıldığı ölçüde, bu bağımsızlığı daha da büyük olur. Ezilen sınıfın egemen sınıfa karşı mücadelesi, zorunlu olarak siyasal bir mücadele haline, ilkin bu sınıfın siya-

sal egemenliğine karşı yürütülen bir mücadele haline gelir; bu siyasal mücadelenin ekonomik temeli ile olan ilişkisinin bilinci bulanıklaşır, ve hatta büsbütün kaybolabilir. Ama, bu mücadeleye katılanlarda tamamıyla böyle olmadığı zaman bile, bu bilincin kaybolması tarihçilerin kafasında hemen hemen her zaman meydana gelir. Roma cumhuriyetinin bağrındaki mücadelelere ilişkin bütün eski kaynaklar içinde, gerçekte sözkonusunun ne olduğunu yani toprak mülkiyetinin sözkonusu olduğunu bize açıkça ve kesinlikle söyleyen tek kaynak Appien'dir.

Şu var ki, devlet bir kez topluma karşı bağımsız bir güç haline geldi mi, kendisi de, artık yeni bir ideoloji yaratır. Meslekten politikacılar, kamu hukuku teorisyenleri, özel hukukun uzmanları, gerçekte, ekonomik olaylarla olan bağlantıyı hileyle örtbas ederler. Her özel durumda, ekonomik olgular, yasa biçiminde onaylanmak için hukuksal konular biçimini almak zorunda olduklarından, ve aynı zamanda, daha önceden yürürlükte olan bütün hukuk sistemini hesaba katmak gerektiğinden, hukuksal biçim her şey olmak, ekonomik içerik ise hiç bir şey olmamak durumundadır. Genel hukuk ve özel hukuk kendi bağımsız tarihsel gelişmeleri olan, kendi başlarına sistemli bir açıklamaya elverişli ve bütün iç çelişkilerin tutarlı bir biçimde elenmiş olmaları nedeniyle böyle sistemli bir açıklamadan vazgeçemeyen özerk alanlar olarak ele alınırlar.

Daha da yüksek, yani kendi maddî ekonomik temellerinden daha da uzaklaşmış ideolojiler, felsefe ve din biçimini alırlar. Burada, tasarımların kendi maddî varlık koşulları ile bağlantısı, aracı halkalar yüzünden, gittikçe daha karmaşık, gittikçe daha karanlık bir hal alır. Ama gene de bu bağlantı vardır. Nasıl ki, bütün Rönesans çağı, 15. yüzyılın ortalarından bu yana, kentlerin, dolayısıyla burjuvazinin temel bir ürünü oldu ise, o zamandan beri uykusundan uyanmış olan felsefe de aynı biçimde burjuvazinin ürünü olmuştur. Fel-

sefenin içeriği, aslında, büyük burjuvazi haline gelen küçük ve orta burjuvazinin gelişmesine uygun düşen fikirlerin felsefî ifadesinden başka bir şey değildi. Ekonomi politikçi oldukları kadar felsefeci de olan son yüzyılın İngiliz ve Fransızlarında bu durum açıkça ortaya çıkar, ve Hegel okulunun durumuna gelince, bunu daha yukarıda göstermiştik.

Bununla birlikte, din üzerinde biraz daha duralım, çünkü maddî yaşamdan en uzak olan ve ona en yabancı görünen dindir. Din, henüz ağaç üzerlerinde yaşadıkları çok eski çağlarda, insanların, kendi doğalarına ve kendilerini kuşatan dış doğaya ilişkin en ilkel yanılgılarıyla dolu tasarımlarından doğmuştur. Ama her ideoloji, bir kez oluştuktan sonra, verilmiş belli tasarım öğeleri temeli üzerinde gelişir ve onları işlemeye devam eder; yoksa o bir ideoloji olamazdı, yani fikirleri, bağımsız bir biçimde gelişen ve yalnız kendi öz yasalarına bağlı olan özerk kendilikler olarak ele alamazdı. Kafaları içinde bu düşünce sürecinin sürüp gittiği, kişilerin maddî yaşam koşullarının, son kertede, bu süreci belirlediği, bu kişiler için zorunlu olarak, bir bilinmez olarak kalır, yoksa bu, bütün ideolojinin sonu olurdu. Bundan dolayı, aralarında hısımlık bağı olan her halk grubu için, çoğu kez ortak olan bu ilkel dinsel tasarımlar, bu grubun bölünmesinden sonra, her halk da, kendisine düşen varlık koşullarına göre, özel bir biçimde gelişir, ve bu süreç, bir dizi halk gruplarının, özellikle de arî grubun (Hint-Avrupa grubunun) karşılaştırmalı mitolojileri ile ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuştur. Her halkta bu biçimde oluşan tanrılar, egemenlikleri, korumak zorunda oldukları ulusal toprakların sınırlarını aşmayan ulusal tanrılardı ve bu ulusal toprakların sınırları ötesinde başka tanrılar itiraz kabul etmeyen bir egemenliğe sahiptiler. Bu tanrılar da ancak ulus varlığını sürdürdüğü sürece tasarımda yaşamlarını sürdürebiliyorlardı; ve ulusla birlikte onlar da kayboldular. Eski ulusların bu yok oluşuna, Roma İmparatorluğunun ortaya çıkışı yol açtı; biz,

burada, Roma İmparatorluğunun kuruluşunun ekonomik koşullarını inceleme durumunda değiliz. Eski ulusal tanrılar, ancak Roma sitesinin dar sınırlarına göre yontulmuş olan Roma tanrıları bile geçersiz hale geldiler. Dünya imparatorluğunu evrensel bir dinle tamamlamak gereksinmesi, Roma'-ya, yerli tanrıların yanında, birazcık saygıya değer bütün yabancı tanrıları da kabul ettirmek ve onlara birer tapınak sağlamak ereğiyle yapılan girişimlerde açıkça kendini gösteriyordu. Ama yeni bir evrensel din, bu şekilde, imparatorluk kararnameleri ile yaratılmaz. Yeni evrensel din, hıristiyanlık, daha o zamandan, genelleşmiş doğu tanrıbilimi, özellikle musevî tanrıbilimiyle bir de halk arasında yayılmış biçimiyle Yunan felsefesinin özellikle de stoacılığın birleşmesi sonucu gizli olarak oluşmuştu bile. Hıristiyanlığın başlangıçtaki görünüşünü bilmek için her şeyden önce çok ayrıntılı titiz araştırmalara girişmek gerekir, çünkü hıristiyanlığın bize aktarılan resmî biçimi onun devlet dini haline geldiğinde ve İznik Ruhanî Meclisi[170] tarafından bu amaca uydurulduğunda aldığı biçimiydi. Tek başına, doğuşundan ancak 250 yıl sonra devletin dini haline gelmiş olması bile, onun, çağının koşullarına uygun düştüğünü tanıtlamaktadır. Hıristiyanlık, ortaçağda, feodalite geliştikçe, tam bir feodal hiyerarşi ile birlikte feodaliteye uygun düşen bir din haline dönüştü. Ve burjuvazi ortaya çıktığı zaman, ilkin Fransa'nın güneyinde Albi bölgesi halkı arasında, bu bölge kentlerinin en büyük bir refah içinde bulundukları bir çağda, feodal katolikliğe karşı bir sapkınlık olarak protestanlık gelişti. Ortaçağ, bütün öteki ideoloji biçimlerini: felsefeyi, siyaseti, hukuk bilimini, tanrıbilimin bir eki haline getirmiş, bunları tanrıbilimin birer alt-bölümü yapmıştı. Böylece her toplumsal ve siyasal hareketi tanrıbilimsel bir biçim almaya zorluyordu; büyük bir fırtına koparmak için, yığınların yalnızca dinle beslenen kafasına kendi öz çıkarlarını dinsel bir kisve altında sunmak gerekiyordu. Nasıl ki, daha başlangıç-

tan itibaren, burjuvazi, kentlerde, mülk sahibi olmayan ve tanınan hiç bir toplum katına ait bulunmayan ve gelecekteki proletaryanın habercileri olan bir plebyenler, gündelikçiler ve her türlü hizmet görevlileri ordusunu yarattı ise, aynı şekilde bu ilk mezhep de, bir ılımlı burjuva mezhebi ve bir de bu burjuva mezhebinden olanların bile nefret ettikleri devrimci plebyenler mezhebi olarak çabucak ikiye bölündü.

Protestan mezhebinin yıkılmazlığı, yükselen burjuvazinin yenilmezliğine uygun düşüyordu; burjuvazi yeteri kadar kuvvetlenince, o zamana kadar hemen hemen yerel bir niteliği olan feodal soyluluğa karşı mücadelesi de ulus çapında boyutlara varmaya başladı. İlk büyük eylem Almanya'da oldu; bu eyleme Reform adı verildi. Burjuvazi, ayaklanan öteki toplum katlarını: kentlerin plebyenlerini, kırların küçük soylularını ve köylüleri, ne kendi sancağı altında toplayabilecek kadar güçlü, ne de yeterince gelişmiş idi. İlk yenilen soyluluk oldu; köylüler, bütün bu devrimci hareketin en yüksek noktasını meydana getiren bir isyanla ayaklandılar; kentler onları yalnız bıraktı, ve böylelikledir ki, devrim, prenslerin orduları karşısında dayanamayıp ezildi, durumdan en büyük yararı da bu prensler elde ettiler. Bundan böyle, Almanya, üç yüzyıl boyunca tarihte özerk bir biçimde rol alan ülkeler safından silinecektir. Ama, Alman Luther'in yanında bir de Fransız Calvin vardı. Calvin, tam bir Fransız katılığı ile Reformun burjuva niteliğini ön plana koydu ve Kiliseyi cumhuriyetleştirdi ve demokratlaştırdı. Luterci reform, Almanya'da olduğu yerde sayar ve ülkeyi yıkıma götürürken, kalvenci reform, cumhuriyetçilere Cenevre'de, Hollanda'da, İskoçya'da bir bayrak olarak hizmet etti, Hollanda'yı İspanya'nın ve Alman İmparatorluğunun boyunduruğundan kurtardı ve İngiltere'de geçmekte olan Burjuva Devriminin ikinci perdesinin ideolojik giysisini sağladı. Burada kalvencilik, çağın burjuvazisinin çıkarlarının gerçek bir dinsel kılıfı

olarak belirir, onun için 1689 devrimi, soyluluğun bir bölümüyle burjuvazi arasında bir uzlaşma ile sonuçlandığı zaman, kalvencilik bütünüyle kabul edilmedi. İngiliz ulusal kilisesi yeniden daha önceki biçimiyle, kral papa olmak üzere katolik kilisesi olarak değil de bir hayli kalvenleştirilmiş olarak kuruldu. Eski ulusal kilise, katoliklerin neşeli pazarını kutlamış kalvencilerin hüzünlü pazarı ile mücadele etmişti, burjuvalaşmış yeni kilise bugün hâlâ İngiltere'yi süslemekte olan kalvenci pazarı getirdi.

Fransa'da, kalvenci azınlık 1685'te,[171] ezildi, katolikliğe döndürüldü ya da ülkeden sürüldü. Ama bu neye yaradı? Daha o dönemde özgür düşünceli Pierre Bayle iş başındaydı, ve, 1694'te Voltaire doğdu. Louis XIV'ün despotça tutumu, Fransız burjuvazisi için, devrimini dine bulaşmadan salt siyasal bir biçimde, yani gelişmiş burjuvaziye yaraşan tek biçimde gerçekleştirmesini kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Ulusal meclislerde yer alanlar protestanların yerine özgür düşünceliler oldu. Böylece hıristiyanlık son aşamasına girmiş bulunuyordu. Herhangi ilerici bir sınıfın özlemlerine gelecekte ideolojik bir kılıf hizmeti görecek yetenekten yoksun bir hale gelmişti; gitgide egemen sınıfların tekellerinde olan bir mülkiyet oldu, ki bu sınıflar, onu, aşağı sınıfların dizginlerini elde tutmak için basit bir yönetim aracı olarak kullanıyorlardı. Şunu da kaydedelim ki, değişik sınıfların herbiri kendine uygun gelen dini kullanır: toprak aristokrasisi katolik cizvitliğini ya da protestan ortodoksluğunu, liberal ve radikal burjuvazi rasyonalizmi — ve bu bayların herbirinin kendi dinlerine inanmaları ya da inanmamaları hiç bir şeyi değiştirmez.

Öyleyse görüyoruz ki, bütün ideolojik alanlarda geleneğin büyük bir tutucu güç olduğu gibi din, bir kez oluştuktan sonra her zaman geleneksel bir öz içerir. Ama, bu özde meydana gelen değişiklikler, sınıf ilişkilerinden, dolayısıyla bu değişiklikleri yapan insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerden

ileri gelir. Bu kadarı burada yeter. —

Buraya kadar söylediklerimizde, besbelli ki, ancak marksist tarih anlayışının genel bir taslağını çizmek ve olsa olsa bazı aydınlatmalar yapmak sözkonusu olabilir. Bunun tanıtlanmasını gene tarihin kendisine dayanarak yapmak gerekir ve bu konuda şunu pekâlâ söyleyebilirim ki, başka yazılar bu anlayışı da şimdiden yeterince sağlamlaştırmışlardır. Ama bu anlayış, tarih alanında felsefeye son vermiştir, tıpkı diyalektik doğa anlayışının da her çeşit doğa felsefesini gereksiz olduğu kadar olanaksız kılması gibi. Her alanda, artık, kafasında birtakım zincirlenişler kurup tasarlamak değil, ama onları olayların içinde bulup çıkarmak sözkonusudur. Böyle yapılınca doğadan ve tarihten sürüp atılan felsefeye, ancak salt düşünce alanı, demek ki, düşünme sürecinin kendi yasalarının öğretisi, yani mantık ve diyalektik kalıyor, o da salt düşünce alanının hâlâ varlığını sürdürmesi ölçüsünde.

1848 DEVRİMİ ile birlikte "kültürlü" Almanya, teoriye yol verdi ve pratiğe geçti. Elişine dayanan küçük sanayi ve manüfaktürün yerini gerçek bir büyük sanayi aldı: Almanya, dünya pazarı üzerinde yeniden ortaya çıktı. Yeni küçük Alman İmparatorluğu,[172] hiç değilse en göze batan bozuklukları ortadan kaldırdı, bu bozukluklar yüzünden, o zamana kadar, küçük devletler sistemi, feodalitenin kalıntıları ve bürokratik ekonomi, bu gelişmeyi engellemişlerdi. Ama kurgu (*spéculation*), tapınağını esham borsasına kurmak üzere filozofun çalışma odasından gitgide daha çok uzaklaştıkça, kültürlü Almanya, en büyük siyasal gerileme döneminde Almanya'nın şanı olmuş olan o büyük teori anlayışını —elde edilen sonuç pratikte yararlanılabilir olsun ya da olmasın, polis yönetmeliğine karşı olsun ya da olmasın, salt bilimsel araştırma anlayışını— yitiriyordu. Kuşkusuz, resmî Alman doğabilimi, özellikle ayrıntılı araştırmalar alanında, çağının

düzeyinde kalmaktadır, ama daha şimdiden, Amerikan *Science* dergisi, haklı olarak, şimdiki halde, tek tek olguların büyük zincirlenişleri ve bunların yasa olarak genelleştirilmesi alanındaki kesin ilerlemelerin, eskiden olduğu gibi artık Almanya'da değil İngiltere'de çok daha fazla yapıldığına işaret ediyor. Ve felsefe de dahil, tarihsel bilimler alanında, eski uzlaşmaz teori zihniyeti, klasik felsefe ile birlikte, boş bir seçmeciliğe, kariyer ve gelir kaygılarına yer vermek, ve en bayağı bir ikbal avcılığına kadar düşmek üzere gerçekten tamamıyla yok oldu. Bu bilimin resmî temsilcileri burjuvazinin ve bugünkü devletin ilân edilmiş ideologları oldular — ama burjuvazinin de, devletin de işçi sınıfı ile açıkça muhalefet halinde oldukları bir dönemde.

Ve ancak işçi sınıfı içindedir ki, Alman teori anlayışı dokunulmamış olarak durmaktadır. Onu oradan çıkarıp atmak olanak dışıdır; orada kariyer düşüncesi, kâr peşinde koşma düşüncesi, yukarının iyilikçi koruyuculuğu düşüncesi yoktur; tersine bilim ne kadar uzlaşmazlıkla ve peşin yargısız olarak iş görürse, o kadar işçi sınıfının çıkarları ve özlemleri ile uyum içinde bulunuyor. Bütünüyle toplum tarihini anlamaya olanak veren anahtarı emeğin gelişim tarihinde bulan yeni eğilim, hemen işçi sınıfına seslenmeyi yeğledi, resmî bilimde ne aradığı ne de umduğu kavrayışı işçi sınıfında buldu. Alman işçi hareketi klasik Alman felsefesinin mirasçısıdır.

[YİRMİBİR]

HUKUKÇULAR SOSYALİZMİ[173]

FRİEDRİCH ENGELS

ORTAÇAĞDA dünya anlayışı temelde tanrıbilimciydi. Aslında içerde varolmayan Avrupa dünyası birliği, dışarda ortak düşman Avrupa ve Afrikalı müslümanlara karşı hıristiyanlık tarafından gerçekleştirildi. Evrimleri süresince sürekli karşılıklı ilişkide bulunan halklar grubu olan Avrupa dünyası birliğinin potası, katoliklik oldu. Bu tanrıbilimci biraraya gelme, düşünceler alanıyla sınırlanmadı. Sadece birliğin monarşik merkezi olan papanın kişiliğinde değil, aynı zamanda, her şeyden önce feodal ve hiyerarşik biçimde örgütlenmiş, ve toprağın yaklaşık olarak üçte-birinin sahibi olma sıfatıyla, her ülkede feodal örgütlenme içinde çok büyük bir siyasal gücü elinde bulunduran kilise içinde de ger-

çek bir varlığı vardı. Ayrıca papazlar sınıfı, tek eğitilmiş sınıftı. O halde her düşüncenin hareket noktasının ve temelinin kilise dogması olması gereği, doğal bir şeydi. Hukuk, doğabilimi, felsefe, her bilgiye uygulanan ölçü aynıydı: içeriği kilisenin öğretimine uyuyor mu, uymuyor mu?

Ama feodalitenin bağrında burjuvazinin gücü gelişiyordu. Büyük toprak sahiplerine karşı yeni bir sınıf sahneye giriyordu. Kentlerin burjuvaları her şeyden önce ve salt olarak meta üreticileriydi ve meta ticaretiyle geçiniyorlardı, oysa feodal üretim biçimi esas olarak dar bir çemberin içinde meydana getirilen ürünlerin öz tüketimine dayanıyordu — bu tüketiciler, kısmen üreticilerden, kısmen de haraç alan feodallerden oluşuyordu. Feodalizmin ölçülerine göre biçilmiş katolik dünya anlayışı, bu yeni sınıfa ve onun üretim ve değişim koşullarına artık yeterli gelemezdi. Bununla birlikte, o da oldukça uzun bir zaman mutlak güçlü tanrıbilimin tutsağı olarak kaldı. Bütün reformlar ve dinsel toplumsal bir neden altında 13. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar sürdürülen ve reformlara bağlanan mücadeleler, teorik görünümleri altında, eski tanrıbilimci dünya anlayışını yeni ekonomik koşullara ve yeni sınıfın durumuna uyar hale getirmek için burjuvazinin, kent halkının ve müttefikleri olan ayaklanmış köylülerin, yinelenmiş kalkışmalarından başka bir şey değildir. Ama bu yürümüyordu. Dinsel sancak İngiltere'de son kez olarak 17. yüzyılda dalgalandı ve, elli yıl sonra *hukuksal anlayış* Fransa'da açıkça sahneye çıktı.

Bu anlayış, tanrıbilimci anlayışın cismanileştirilmesiydi. Dogmanın, tanrısal hukukun yerini insan hukuku, kilisenin yerini devlet alıyordu. Kilise onlara onayını veriyor diye, eskiden kilise ve dogma tarafından yaratılmış gibi gözönüne getirilen ekonomik ve toplumsal ilişkiler, şimdi hukuk üzerine kurulmuş ve devlet tarafından yaratılmış olarak gözönüne getiriliyordu. Metaların özellikle avans ve kredi verilmesiyle kolaylaştırılan toplum ölçeğindeki ve tam gelişme

içindeki değişimi, karşılıklı sözleşmeye dayanan karmaşık ilişkiler doğuruyor diye, ve bu yüzden ancak topluluk tarafından yapılabilecek genel düzeyde kurallar —devlet tarafından saptanan hukuksal normlar— gerektiriyor, bu hukuksal normların kaynağının ekonomik olaylar olmadığı, tersine, onları yaratanın, bu normların devlet tarafından biçimsel derlenmesi olduğu sanıldı. Ve, serbest meta üreticileri arasındaki ilişkilerin temel biçimi olan rekabet, varolan en büyük düzenleyici olduğu için, yasa önünde eşitlik, burjuvazinin savaş çığlığı haline geldi. Bu yükselen sınıfın feodal beylere ve o zaman onları korumakta olan mutlak monarşiye karşı mücadelesi, her sınıf mücadelesi gibi zorunlu olarak siyasal bir mücadele, devlete sahip olmak için bir mücadele olmak zorundaydı, ve zorunlu olarak bu hukuksal taleplerin tatmini için bir mücadeleydi: bu olay hukuksal dünya anlayışının sağlamlaşmasına katkıda bulundu.

Ama burjuvazi, kendi negatif eşini, proletaryayı, ve onunla birlikte burjuvazi daha siyasal iktidarı bütünüyle eline geçirmeden patlak veren yeni bir sınıf mücadelesini meydana getirdi. Nasıl ki eskiden burjuvazi, soyluluğa karşı mücadelesinde, gelenekle, tanrıbilimci dünya anlayışını belli bir süre daha beraberinde sürüklediyse, başlangıçta proletarya da hasmından hukuksal kavramları aldı ve oradan burjuvaziye karşı silahlar sağlamaya çalıştı. İlk proleter siyasal oluşumlar gibi bunların teorisyenleri de, salt "hukuksal olan" üzerinde durdular: tek fark, onların hukuksal alanlarının burjuvazininkiyle aynı olmayışıydı. Bir yandan eşitlik talebi genişletilmişti: hukuksal eşitlik toplumsal eşitlikle tamamlanmalıydı; öte yandan, Adam Smith'in önerilerinden —ki Smith'e göre bütün zenginliğin kaynağı emektir, ama emeğin ürünü, emekçiyle toprak sahibi ve kapitalist arasında pay edilmelidir— bu paylaşmanın haksız olduğu ve, ya kaldırılması ya da en azından emekçiler lehine değiştirilmesi gerektiği sonucu çıkarılıyordu. Ama bu sorunu yalnız "hukuk" alanında bıra-

karak, burjuva kapitalizminin üretim biçimi ve özellikle büyük modern sanayi tarafından meydana getirilmiş kötülüklerin hiç de ortadan kaldırılamayacağı duygusu, daha o zaman ilk sosyalistlerde —Saint Simon, Fourier ve Owen— en önemli kafaları hukuksal-siyasal alanı tümüyle bir yana bırakmaya ve bütün siyasal mücadelenin verimsiz olduğunu ilân etmeye götürdü.

Bu anlayışlardan ne biri, ne diğeri, işçi sınıfının, ekonomik durumun doğurduğu, kurtuluş özlemlerini tatmin edici bir biçimde ifade etmeye ve bütünüyle özetlemeye yetmiyordu. Emeğin tüm ürününün talebi gibi eşitlik talebi de, hukuksal alan üzerinde, onlar ayrıntılı olarak formüle edilmeye çalışılır çalışılmaz içinden çıkılmaz çelişkiler içinde kayboluyorlar ve sorunun düğümüne, üretim biçiminin değişmesine değinmiyorlar ya da çok az değiniyorlardı. Büyük ütopyacılar, siyasal mücadeleyi reddederek, aynı zamanda, sınıf mücadelesini de reddediyorlar, ve buradan, çıkarlarını savundukları sınıf için tek mümkün hareket biçimini de reddetmiş oluyorlardı. Bu iki anlayış, varlıklarını borçlu oldukları tarihsel arka-planı hesaba katmıyordu; ikisi de duygulara çağrıda bulunuyordu; birisi hukuk duygusuna, öteki insanlık duygusuna çağrıda bulunuyordu. İkisi de taleplerine sofu dilekler biçimini veriyorlardı; bu dileklerin niçin bin yıl önce ya da bin yıl sonra değil de, tam o zamanda gerçekleşeceklerini söylemek olanaksızdı.

Feodal üretim biçiminin kapitalist üretim biçimine dönüşmesiyle üretim araçları üzerinde bütün mülkiyetten soyutlanmış olan, ve bu soydan geçme proleterleşme durumu içinde kapitalist üretim sisteminin mekanizmasıyla durmadan yeniden üretilen işçi sınıfı için, burjuvazinin hukuksal kuruntusu, işçi sınıfının içinde bulunduğu durumu bütünüyle ifade etmeye yetemez. İşçi sınıfının kendisi, ancak, şeylere kendi gerçeklikleri içinde, hukuksal renklerle boyanmış gözlükler olmadan bakarsa, bu durumu tam olarak tanıyabilir. İşte Marx,

materyalist tarih anlayışıyla, insanların bütün hukuksal, siyasal, felsefî, dinsel vb. tasarımlarının son tahlilde onların ekonomik yaşam koşullarından, ürünleri üretme ve değişme tarzlarından geldiklerini tanıtlayarak, işçi sınıfına bu iş için yardım etti. Burada, proletaryaya, yaşam ve mücadele koşullarına uyan dünya anlayışını sağlıyordu; emekçilerin mülk yokluğuna ancak kafalarında hayal yokluğu uygun gelebilirdi. Ve bu proleter dünya anlayışı, şimdi dünya turu yapıyor...

[YİRMİİKİ]

JOSEPH BLOCH'A MEKTUP[174]

FRİEDRİCH ENGELS

(LONDRA, 21-22 EYLÜL 1890)

Değerli Bay,

3 Eylül tarihli mektubunuz, peşimden Folkestone'a geldi, ama sözkonusu kitap elimde olmadığı için mektubunuzu yanıtlayamadım. 12'sinde eve döndüğümde, orada o kadar büyük ivedi işler yığınıyla karşılaştım ki, size, ancak bugün birkaç satır yazabiliyorum. Bunları gecikmemi açıklamak için yazıyor ve beni bağışlamanızı rica ediyorum.

1. noktayla ilgili olarak şunu söyleyebilirim. İlkin *Köken*'in[175] 19. sayfasında şunu göreceksiniz: orada, ortaklaşa (*punaluenne*) ailenin gelişme süreci o kadar yavaş olarak gösterilmiştir ki, bu yüzyılda, Hawai'de krallık ailesi içinde (*aynı anadan doğma*) erkek ve kız kardeşler arasında evlilikler olmuştur. Ve bütün antikçağda, örneğin, Ptolemenler-

de, erkek ve kız kardeşler arasında evlilik örnekleri buluyoruz. Ama daha sonra *anaları tarafından* erkek ve kız kardeş olanlarla *babaları tarafından* erkek ve kız kardeş olanlar arasında ayrım yapmak gerekiyor; Yunanca "*adelphos*", "*adelphé*"* "*delphos*"tan, yani dölyatağından gelmektedir, ve başlangıçta sadece *ana bir, baba ayrı* dölyatağına ilişkin erkek kardeşler ve kızkardeşler anlamındadır. Ve, aynı anadan değişik babalardan olan çocukların, aynı babadan değişik analardan olan çocuklardan daha yakın akraba olduğu duygusu, anaerkil dönemden sonra uzunca bir süre kendini korudu. Ortaklaşa aile biçimi, sadece aynı anadan ayrı babalardan olan çocuklar arasındaki evlilikleri yasaklar; o zamanın tasarımlarına göre (hüküm sürenin analık hukuku olması nedeniyle) *hatta hiç akraba* sayılmayan aynı baba ayrı analardan olma çocuklar arasındaki evlilikleri yasaklamaz. Bildiğim kadarıyla, eski Yunan'da beliren erkek ve kız kardeş arasındaki evlilik durumları, ya o kişilerin analarının değişik olduğu durumlarla, ya da aynı anadan olma olgusunun bilinmediği, öyleyse o da kural-dışı olmayan durumlarla, o halde ortaklaşa aile âdetiyle hiç de çelişkiye düşmeyen durumlarla sınırlıdır. Sizin özellikle gözönünde tutmayı unuttuğunuz şey, ortaklaşa dönemle Yunan monogamisi arasında, olayı önemli bir biçimde değiştiren anaerkillikten ataerkilliğe olan atlayıştır.

Wachsmuth'un *Antiquités Helleniques* adlı kitabına göre,[176] Yunanistan'ın kahramanlık çağında, "ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkiler hariç, evlilerin çok yakın bir akrabalığıyla ilgili titizlik izi bile yoktur" (II. bölüm, s. 157). "Kendi öz kızkardeşiyle bir evlilik Crète'de hoş karşılanmayan bir şey değildir" (*İbid.*, s. 170). Bu son beyan Strabon'un X. kitabından dır, ama kötü bölümleme nedeniyle şimdilik pasajı bulamıyorum.[177] Öz kızkardeşle, tersinin kanıtına kadar baba tarafından kızkardeşi anlıyorum.

* Erkek kardeş, kızkardeş. —ç.

Materyalist tarih anlayışına göre, tarihte belirleyici etken, *son aşamada,* gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx, ne de ben, hiç bir zaman daha fazlasını iddia etmedik. Eğer, sonradan, herhangi biri, ekonomik etken *tek* belirleyicidir dedirtmek üzere bu önermenin anlamını zorlarsa, onu, boş, soyut, anlamsız bir söz haline getirmiş olur. Ekonomik durum temeldir, ama, çeşitli üstyapı öğeleri — sınıf mücadelesinin siyasal biçimleri ve sonuçları — savaş bir kez kazanıldıktan sonra, kazanan sınıf tarafından hazırlanan anayasalar vb. — hukuksal biçimler, hatta bütün bu gerçek mücadelelerin mücadeleye katılanların beynindeki yansıları, siyasal, hukuksal, felsefî teoriler, din anlayışları ve bunların daha sonraki dogmatik sistemler halinde gelişmeleri, hepsi de tarihsel mücadelelerin gidişi üzerinde etki yapar ve birçok durumda ağır basarak onun *biçimini* belirlerler. Bütün bu etkenlerin, etkisi ve tepkisi vardır, öyle ki, ekonomik hareket, bu etkenlerin bağrında, sonunda, bir zorunluluk olarak, sonsuz bir raslantılar (yani aralarındaki gizli bağlantı o kadar uzak ya da ortaya konulması o kadar güç olduğundan yok sayabildiğimiz ya da hesaba katmayabildiğimiz şeyler ve olaylar) yığını arasından kendine yol açmaya başlar. Yoksa, teorinin herhangi bir tarihsel döneme uygulanması, kanımca, birinci dereceden basit bir denklemi çözmekten daha kolay olurdu.

Kendi tarihimizi kendimiz yapıyoruz, ama her şeyden önce belirli öncüllerle birlikte ve çok belirli koşullar içinde. Bütün öteki koşullar arasında en sonunda belirleyici olanlar, ekonomik koşullardır. Ama siyasal koşullar vb., hatta insanların beyinlerine musallat olan gelenek bile, kesin olmasa da, gene bir rol oynar. Prusya devletini oluşturan ve onun gelişmesini sürdüren de, gene tarihsel ve son tahlilde, ekonomik nedenlerdir. Ama, bilgiçlik taslamadan, Kuzey Almanya'nın bir sürü küçük devleti arasında, kesinlikle Brandenburg'un, daha başka etkenlerle değil de (her şeyden önce Prusya'ya

sahip olmak yüzünden Brandenburg'un Polonya işlerine sürüklendiği ve Polonya işleri dolayısıyla Avusturya sarayının gücünün oluşmasında da kesin rol oynayan uluslararası siyasal bağlantılara girdiği koşullar yüzünden değil de) ekonomik zorunluluk dolayısıyla, ekonomide, dilde ve Reformdan beri de dinde, Kuzey ile Güney arasındaki ayrılığın kendisinde cisimleştiği büyük bir güç haline gelmeye aday olduğunu iddia etmek kolay olmayacaktır. Her küçük Alman devletinin geçmişteki ve bugünkü varlığını ya da Südet sıradağları zincirinin meydana getirdiği coğrafî sınır çizgisini ta Taunus'a kadar uzatan, bu çizgiyi bütün Almanya'yı kesen gerçek bir çatlak durumuna getiresiye genişleten Kuzey Alman lehçesindeki değişmenin kökeni, gülünç olmadan, kolay kolay ekonomik nedenlerle açıklanamaz.

Ama ikinci olarak şu da var ki: tarih, son sonucun, her zaman sayısız bireysel iradelerin çatışmalarından açığa çıkması suretiyle gerçekleşir, bu iradelerin herbiri de, o bulunduğu haliyle, bir yığın özel varlık koşulları kalabalığı tarafından yaratılmıştır; demek ki, burada karşılıklı olarak birbirlerine karşı koyan sayısız güçler vardır, bu güçlerin meydana getirdikleri sonsuz bir paralelkenar grubu vardır, ki bu gruptan, bir bütün olarak *bilinçsiz* ve kör bir biçimde işleyen bir kuvvetin ürünü gibi görülebilecek bir bileşke —tarihsel olay— ortaya çıkar. Çünkü her bireyin istediği şeyi, başka herhangi bir birey engeller ve sonuçta ortaya çıkan şey, hiç kimsenin istememiş olduğu şeydir. İşte böyle, tarih, günümüze dek, bir doğa süreci gibi akar gelir ve, öz olarak, doğa ile aynı hareket yasalarına bağlı bulunur. Ama —herbiri kendi fizik yapısının, dış koşulların, son tahlilde ekonomik koşulların (ya kendi kişisel koşullarının), ya da genel toplumsal koşulların kendisini ittiği şeyi isteyen— çeşitli iradelerin istedikleri şeye ulaşamayıp genel bir ortalamada, ortak bir bileşkede kaynaşmalarından, bunların sıfıra eşit oldukları gibi bir sonuç çıkarmaya hakkımız yoktur. Tam tersine, onların her-

biri bileşkeye katkıda bulunur ve bu sıfatla onda içerilmiş durumdadır.

Ayrıca, sizden, bu teoriyi ikinci elden değil de kendi asıl kaynaklarından incelemenizi rica ederim, gerçekten bu çok daha kolay bir şey. Marx, nadiren, bu teorinin rol oynamadığı herhangi bir şey yazmıştır. Ama, özel olarak, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* bu teorinin uygulanışının baştan aşağı kusursuz bir örneğidir. *Kapital*'de, sık sık bu yapıta başvurulur. Daha sonra da, izninizle, size benim kendi yapıtlarımı önereceğim: *Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor* [*Anti-Dühring*] ve *L. Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, ki bunlarda, bildiğim kadarıyla, tarihsel materyalizmin en ayrıntılı açıklamasını yaptım.

Gençlerin, zaman zaman, işin ekonomik yanına gerektiğinden daha büyük bir ağırlık vermelerinin sorumluluğunu, kısmen, Marx ve ben taşımak zorundayız. Hasımlarımızın karşısında, onların yadsıdıkları ilkeyi özellikle belirtmek, altını çizmek gerekiyordu ve o zaman, karşılıklı etkiye katılan öteki etkenlere de kendi yerlerini verecek ne zamanı, ne yeri, ne de fırsatı bulabiliyorduk. Ama, bir tarih dilimi sunmak, yani pratik uygulamaya geçmek sözkonusu olur olmaz iş değişiyordu, artık yanılgı olanağı yoktu. Ama ne yazık ki, sık sık, yeni bir teorinin temel ilkeleri benimsenir benimsenmez, o teorinin baştan sona kusursuz olarak anlaşılabildiği ve güçlüklerle karşılaşmadan kullanılabileceği sanılıyor, bu, her zaman doğru değildir. Bizim yeni "marksistler"imizden birçoğunu bu sitemin dışında tutamayacağım, ve şunu da söylemek gerekir ki, olmadık şeyler yapılmıştır.

1. noktayla ilgili olarak, dün Schœmann'da (bunu 22 Eylülde yazıyorum) aşağıdaki, belirleyici, ve çizmiş olduğum tabloyu onaylayan şu pasajı da buldum (*Antiquités Grecques*, Berlin 1835, I, s. 52): "*ama ayrı analardan doğan* erkek ve kız yarı-kardeşler arasındaki evlilikler, Yunanistan'da daha sonra zina olarak görülmüyordu."

Kısa yazmak istediğim için, kalemime takılan korkunç karışıklıkların sizi çok geriletmeyeceğini umar, size her zaman canla başla bağlı kaldığımı bildiririm.

F. ENGELS

[YİRMİÜÇ]

CONRAD SCHMIDT'E MEKTUP[178]

FRİEDRİCH ENGELS

(LONDRA, 27 EKİM 1890)

SERBEST kaldığım ilk saatimi size yazmaya ayırıyorum. Zürih'teki görevi kabul etmekle iyi yapacağınızı sanıyorum. Orada, özellikle Zürih'in hiç bir zaman üçüncü dereceden bir para ve spekülasyon piyasasından başka bir şey olmadığını, ve bunun sonucu olarak orada elde edilen izlenimlerin iki-üç kez yansıdıktan sonra zayıflamış, ya da raslansal olarak bilinçli bir biçimde tahrif edilmiş olduklarını akılda tutarsanız, ekonomik görüş açısından her zaman çok şey öğrenebilirsiniz. Ama orada mekanizmayla pratik olarak tanışacaksınız ve Londra, New York, Paris, Berlin, Viyana borsa kurlarını ilk elden izlemek zorunda kalacaksınız, ve böylece, dünya pazarı, sizin için, dünya pazarının yansıması olan pa-

ra ve senetler piyasası görünümü altında aydınlanacaktır. Ekonomik, siyasal ve başka yansımalar, insan gözündeki yansımalar gibidir; bunlar dışbükey bir mercekten geçerler ve dolayısıyla başüstü, tersine biçimlenirler. Tek ayrılık, bunların tasarımında bunları yeniden ayakları üstüne koyan bir sinir sisteminin olmayışıdır. Dünya pazarının insanı, sanayiin ve dünya pazarının çalkantılarını ancak para ve senetler piyasasının tersine çevrilmiş yansısı biçiminde görür, o zaman da, aklında, neden, sonuç haline gelir. Bunu daha önce 40 yıllarında Manchester'de gördüm: peryodik maksima ve minimalarıyla sanayiin ilerleyişi için, Londra borsasının kurları hiç yararlanılmaz haldeydi, çünkü bu baylar, her şeyi bizzat kendileri belirtilerden başka bir şey olmayan para piyasasının bunalımlarıyla açıklamak istiyorlardı. O zaman sözkonusu olan sanayi bunalımlarının doğuşunun geçici bir fazla-üretimle hiç bir ilgisi olmadığını ve olayın, ayrıca, tağşişe isteklendiren gerçek amacı gizli bir niteliği olduğunu tanıtlamaktı. Bugün bu öğe ortadan kalkıyor —hiç olmazsa bizim için kesin olarak— ve ayrıca, para piyasasının da kendi öz bunalımları olabileceği ve bu durumda doğrudan sanayi içindeki karışıklıkların bağımlı bir rolü olacağı ya da hatta hiç rolleri olmayacağı bir olgudur; bu alanda, özellikle son yirmi yılın tarihi için de, meydana çıkarılacak ve incelenecek hâlâ çok şey var.

Toplumsal ölçekte işbölümü olan yerde, kısmî işlerin birbirlerine karşı bağımsızlığı da vardır. Üretim son tahlilde belirleyici etkendir. Ama ürünlerin ticareti, esas üretimden bağımsız hale gelirken, kendi öz hareketine uyar; gerçi bu harekete, kabaca üretim süreci egemendir, ama ayrıntıda, ve bu genel bağımlılığın içinde, kökenleri bu yeni etkenin doğasında olan kendi öz evrelerine sahiptir ve kendi yönünden üretim sürecini etkiler. Amerika'nın bulunuşunu, 14. ve 15. yüzyıllarda çok güçlü bir gelişme göstermiş Avrupa sanayii ve ona uygun ticaret —1450'den 1550'ye kadar büyük

para ülkesi— Almanya'nın sağlayamayacağı yeni değişim araçları gerektirdiği için, daha önce Portekizlileri Afrika'ya doğru itmiş olan altına susamışlığa borçluyuz. (*cf*: Soetbeer, *Değerli Madenlerin Üretimi*.) 1500'den 1800'e, Hindistan'ın Portekizliler, Hollandalılar, İngilizler tarafından istilâsının amacı, Hindistan'dan *yapılan ithalâttı*, hiç kimse bu ülkeye ihracatı düşünmüyordu. Bununla birlikte, yalnız ticarî çıkarlardan doğan bu buluşların ve bu istilâların karşılıklı olarak sanayi üzerine çok büyük bir etkisi olmuştur — büyük sanayii yaratan ve geliştirenler, bu ülkelere *doğrudan ihracat* amacıyla doğan gereksinmelerdir.

Değerler piyasası için de aynı durum geçerlidir. Değerler ticareti meta ticaretinden ayrılırken, para ticareti —üretim ve meta ticaretinin koyduğu belli koşullar altında ve bu sınırların içinde— kendi öz evrimine sahiptir, kendi öz doğası tarafından belirlenen özel yasalara uyar, özel evreler tanır. Buna, bir de, bu yeni evrim arasında, para ticaretinin senetler ticareti olarak genişlemesi, bu senetlerin sadece devletten çekilen tahviller olmayıp aynı zamanda sanayi ve taşıma şirketlerinin pay senetleri olduğu, kısacası para ticaretinin (bu ticarete kabaca egemen olan) üretimin bir bölümü üzerinde doğrudan iktidar sahibi olduğu eklenirse, para ticaretinin karşılık olarak üretim üzerindeki etkisinin daha güçlü ve daha karmaşık olduğu anlaşılır. Para ticareti yapanlar, demiryolları, maden, demir-çelik fabrikaları, vb. sahipleridir. Üretim araçları ikili bir çehre alırlar: bu araçların kullanılması, kimi zaman doğrudan üretimin çıkarlarına, ama kimi zaman da, para ticareti yaptıkları ölçüde pay sahiplerinin gereksinmelerine uygun olmak zorundadır. İşte en çarpıcı örnek: Kuzey Amerika demiryollarının işletilmesi bütünüyle şu ya da bu zamanda Jay Gould'un, Vanderbildt'in, vb. yaptıkları borsa oyunlarına bağlıdır; bu oyunlar, özel olarak demiryollarına ve ulaşım aracı olarak onlara yararlı olan şeylere tamamen yabancıdır. Burada, İngiltere'de

bile, on yıllar boyunca değişik demiryolu şirketini kendi aralarında, birbirlerine değdikleri noktaların sahipliği için mücadele ettiklerini gördük; bu mücadeleler sırasında çok büyük miktarlar harcandı, ama üretimin ve ulaşımın çıkarları için değil, sadece, genellikle pay sahiplerine sahip olanlar ve para ticareti yapanlar için borsa oyunlarına olanak tanımaktan başka bir amacı olmayan bir rekabet yüzünden.

Üretimin meta ticaretiyle ve bunların para ticaretiyle ilişkileri anlayışım üzerindeki bu birkaç bilgide, aynı zamanda, genel olarak tarihsel materyalizme ilişkin sorularınızı da yanıtlamış oldum.

Konu, en kolay, işbölümü açısından kavranılır. Toplum, kendini yükümlü görmemezlik edemeyeceği bazı ortak görevler yaratır. Bu görevlere atanan kişiler, *toplumun bağrında,* işbölümünün yeni bir dalını meydana getirirler. Böylece kendi vekillerine karşı özel yararlar elde ederler, onlara karşı kendilerini bağımsız kılarlar, ve... işte devlet çıkar ortaya. Bundan böyle metaların alım-satımında da, daha sonra paranın alım-satımında da böyle olur: yeni bağımsız güç, üretim hareketini bütünü içinde izlemelidir, ama, kendi içinde mevcut, yani kendisine verilmiş olan ve gittikçe gelişmeye devam eden göreli bağımsızlık gereğince, kendisi de, koşullar üzerinde ve üretimin gidişi üzerinde etkili olur. Birbirine eşit olmayan iki kuvvetin, bir yandan ekonomik hareketin, öte yandan da mümkün en büyük siyasal bağımsızlığa özlem duyan ve bir kez kurulduktan sonra, kendisi de kendine özgü bir harekete sahip olan yeni siyasal gücün karşılıklı etkileri vardır; ekonomik hareket, genellikle kendi yolunu kendi açar, ama o da, kendisinin meydana getirdiği, ve göreli bir bağımsızlığa sahip siyasal hareketin, yani bir yandan devlet iktidarının, bir yandan da kendisi ile aynı zamanda oluşan muhalefetin karşı tepkisine uğramak zorundadır. Nasıl ki, para pazarında, sanayi pazarının hareketi, kaba hatlarıyla, daha yukarda gösterilen kayıtlar altında ve doğal olarak *tersine*

doğrultuda yansırsa, aynı şekilde hükümet ile muhalefet arasındaki mücadelede de daha önceden var olan ve savaşmakta bulunan sınıfların mücadelesi yansır, ama gene ters doğrultuda, doğrudan doğruya değil, ama dolaylı bir biçimde, bir sınıf mücadelesi olarak değil de, siyasal ilkeler uğruna mücadele gibi yansır, ve o kadar tersine yansıyor ki biz işin sırrını buluncaya kadar binlerce yıl gerekti.

Devlet iktidarının ekonomik gelişme üzerindeki etkisi üç şekilde olabilir. Bu etki aynı doğrultuda işleyebilir, o halde her şey daha hızlı gider; ekonomik gelişmenin tersine bir doğrultuda etki yapabilir, ve zamanımızda bu ters etki bütün büyük halklarda, belirli bir zaman sonunda fiyaskoyla sonuçlanmaktadır; ya da ekonomik gelişmeye bazı yolları kapar, başka bazılarını açar — bu durum, sonunda daha önceki ikisinden birine varır. Ama, açıktır ki, ikinci ve üçüncü durumda, siyasal iktidar, ekonomik gelişmede çok büyük bir zarara neden olabilir ve çok büyük bir kuvvet ve madde israfına yol açabilir.

Buna bir de fetih ve ekonomik kaynakların kabaca yıkılması durumu da eklenir; geçmişte bu gibi durumlarda, bazı koşullar altında bütün bir yerel ya da ulusal ekonomik gelişme yok olabilmiştir. Bugün, bu olayın, çok kez, hiç değilse büyük halklarda ters etkileri vardır: ekonomik, siyasal ve ahlâkî bakımdan, yenilen, zamanla, yenenden daha çok şey kazanır bazan.

Hukuk için de aynı şey sözkonusudur: yeni işbölümü zorunlu hale gelip, meslekten hukukçuları yaratır yaratmaz, bu kez de bağımsız yeni bir alan açılır ki, bu alanda genel bir biçimde üretime ve ticarete bağımlı olmakla birlikte, ve bu bağımlılığı yüzünden bu alanlara karşı özel bir tepki yeteneğine sahip olmaktan da geri kalmaz. Modern bir devlette hukukun, yalnız genel ekonomik duruma uygun düşmesi ve onun ifadesi olması gerekmez, aynı zamanda, kendi iç çelişkileri yüzünden kendi kendini yaralamayacak *sistemli* bir ifa-

de de olması gerekir. Ve başarının bedeli şudur ki, ekonomik ilişkilerin yansısının aslına uygunluğu gittikçe yok olur. Ve bir yasanın sınıf egemenliğinin kaba, uzlaşmaz ve gerçek ifadesi olması hali çok daha seyrek görüldüğünden bunun özellikle böyle olması gerekir: zaten böyle olmasaydı bizzat "hukuk anlayışına" ters düşmez miydi? 1792'den 1796'ya kadarki devrimci burjuvazinin salt, tutarlı hukuk anlayışı, bildiğimiz gibi, Napoléon yasalarında birçok yerde atlanmıştır, ve bu anlayış yasalarda yer aldığı zaman bile, proletaryanın artan gücünden ötürü her gün türlü kısıtlamalara uğramak zorundadır. Ama bu, Napoléon yasalarının, dünyanın her yanında bütün yeni yasa sistemlerinin kurulmasında temel görevini yerine getirmesine engel olmuyor. İşte böylelikledir ki, "hukukun gelişme" hareketi büyük bir kesimiyle, ilkin ekonomik ilişkilerin doğrudan hukuksal ilkelere çevrilmesinden doğan çelişkilerin giderilmesinden ve ahenkli bir hukuksal sistemin kurulmasına çalışılmasından ve sonra da, daha sonraki iktisadî gelişmenin etki ve baskısıyla bu sistemin tuz buz edildiğinin ve yeni çelişkilere sürüklendiğinin anlaşılmasından ibarettir (burada, her şeyden önce, medenî hukuktan sözediyorum).

Ekonomik ilişkilerin hukuksal ilkeler biçiminde yansımasının da, zorunlu olarak işleri başaşağı koymak gibi bir sonucu vardır: bu sonuç, etkin olanlar bunun bilincinde olmaksızın meydana gelir; hukukçu önsel önermelerle iş gördüğünü sanır, oysa bunlar, gene de ekonomik yansılardan başka bir şey değildirler — ve bunun içindir ki, her şey başaşağı konmuş durumdadır. Anlaşılmadığı sürece *ideolojik bir görüş açısı* dediğimiz şeyi meydana getiren bu tepetaklak duruşun, kendisinin de ekonomik temel üzerinde etki yapması ve bazı ölçüler içinde onu değiştirebilmesi olgusu bana göre apaçık bir şeydir. Miras hukukunun temeli, ailenin gelişim evresinin eşitliği varsayılırsa, ekonomik bir temeldir. Bununla birlikte, İngiltere'de, örneğin sınırsız bir vasiyet bırakma öz-

gürlüğü le Fransa'da vasiyet bırakmanın büyük ölçüde sınırlandırılmış olmasının bütün özelliklerinin yalnızca ekonomik nedenlere dayandığını tanıtlamak güç olacaktır. Ama, çok önemli bir bölümüyle, her ikisi de, servetin bölüşülmesini etkilemeleri bakımından ekonomi üzerinde etkin olurlar. Havada daha da yükseklerde yüzen ideolojik bölgelere, dine, felsefeye vb. gelince, bunlar —tarih-öncesi döneme kadar çıkan ve tarih çağının önünde hazır bulup aldığı— bugün alıklık diyebileceğimiz şey ...in bir kalıntısından meydana gelmiştir. Doğa konusundaki, insanın kendi yapısı konusundaki, ruhlar ve sihirli güçler vb. konusundaki türlü yanlış tasarımların temelinde, en sık, olumsuz bir ekonomik öğeden başka bir şey yoktur; tarih-öncesi dönemin güçsüz ekonomik gelişmesinin tümleyicisi, ama yer yer de koşulu ve hatta nedeni bile, doğa konusundaki yanlış tasarımlardır. Her ne kadar ekonomik gereksinme doğanın bilinmesinde kaydedilen ilerlemenin başlıca işleme aracı oldu idiyse de, gittikçe de böyle olmakta ise de, böyledir diye bütün bu ilkel ahmaklığa ekonomik nedenler aramaya çalışmak gene de bilgiçlik taslamak olur. Bilimlerin tarihi, bu ahmaklığın gitgide atılmasının, ya da onun yerine yeni, ama daha az saçma olan bir ahmaklık konulmasının tarihidir. Bu işi üzerlerine alan kişiler, kendileri de işbölümünün özel alanlarında yer almaktadırlar ve bağımsız bir alanda çalıştıklarını sanırlar. Ve, toplumsal işbölümünün bağrında bağımsız bir grup oluşturdukları ölçüde, onların üretimleri ve de onların yanılgıları, bütün toplumsal gelişme üzerinde, hatta ekonomik gelişme üzerinde etkin olur. Ama bütün bunlara karşın, kendileri de ekonomik gelişmenin egemen etkisi altında olmaktan uzak değildirler. Bu durum, örneğin burjuva dönemi için en kolay bir biçimde felsefe alanında tanıtlanabilir: Hobbes, (18. yüzyıl materyalisti anlamında) ilk modern materyalist oldu, ama aynı zamanda, mutlak hükümdarlığı bütün Avrupa'da parlak bir şekilde geliştiği ve İngiltere'de halkla mücadeleye tutuştuğu bir çağda,

mutlakiyetten yanaydı. Locke, siyasette olduğu gibi, dinde de, 1688 sınıf uzlaşmasının oğlu oldu. İngiliz yaradancıları (*déiste*) ve onların en tutarlı ardılları Fransız materyalistleri, burjuvazinin resmî filozofları oldular; Fransızlar, burjuva devriminin de resmî filozofları oldular. Kant'tan Hegel'e kadar giden Alman felsefesinde, Alman darkafalı burjuvasının kimi kez olumlu, kimi kez de olumsuz bir biçimde geçtiği görülüyor. Ama, işbölümünün belirli bir alanı olarak, her çağın felsefesi, kendisinden önce gelen felsefelerin devrettikleri ve kendisinin çıkış noktası olarak aldığı belirli bir fikir kaynağını varsayar. Bunun için, öyle durumlar oluyor ki, ekonomik bakımdan daha geride olan ülkeler, gene de, felsefede başı çekebiliyorlar: Fransızlar İngiliz felsefesine dayandıkları halde 18. yüzyılda Fransa İngiltere'ye göre önde gidiyordu, daha sonra da Almanya hem Fransa'ya, hem de İngiltere'ye göre felsefede daha öndeydi. Ama, Almanya'da olduğu gibi Fransa'da da bu çağda genel olarak bütün edebiyattaki açılıp gelişme gibi felsefe de ekonomik bir atılımın sonucu oldu. Ekonomik gelişmenin bu alanlardaki en sonunda ağır basan üstünlüğü, bence, eninde sonunda olacak bir şeydir, ama bizzat ilgili alanın belirttiği koşullar içinde meydana gelir; felsefede, örneğin (çok kez ancak siyasal ve benzeri kılığa bürünmüş bir biçimde etkin olan) ekonomik etkilerin daha önce gelenlerden aktarılan mevcut felsefe malzemesi üzerindeki işlemi sonucu olarak meydana geliyor. Ekonomi burada doğrudan doğruya kendiliğinden hiç bir şey yaratmıyor, ama var olan zihinsel malzemenin değişme ve gelişme biçimini belirliyor ve bir de bunu çok kez dolaylı olarak, siyasal, hukuksal, ahlâkî yansıların felsefe üzerinde en büyük dolaysız etkiyi meydana getirmeleri biçiminde yapıyor.

Din konusunda, söylenmesi zorunlu olanı, Feuerbach konusundaki son bölümümde söyledim.

Şu halde, Barth, ekonomik hareketin siyasal yansıları-

nın vb., bizzat bu hareket üzerindeki bütün tepkisini neredeyse yadsıdığımızı öne sürerken, yel değirmenlerine karşı savaşmaktan başka bir şey yapmıyor. Hemen hemen sadece, siyasal mücadelelerin ve olayların, elbette ki ekonomik koşullara *genel* bağımlılıkları sınırı içinde oynadıkları *özel* rolü konu edinen Marx'ın 18 *Brumaire*'ine baksın yeter. Ya da *Kapital*'e, örneğin pekâlâ siyasal bir eylem olan yasalar sisteminin köklü bir biçimde etkin olduğu işgünü konusundaki bölüme. Ya da burjuvazinin tarihi konusundaki bölüme (24. bölüm). Peki öyleyse, siyasal iktidar ekonomik bakımdan güçsüzse ne diye proletaryanın siyasal diktatörlüğü uğruna mücadele ediyoruz? Zor (yani devlet iktidarı), o da, ekonomik bir güçtür!

Ama şimdi kitabın eleştirisini yapacak zamanım yok. İlkin III. kitabın[179] çıkması gerek, ve ayrıca örneğin Bernstein'ın bu işi pekâlâ yapabileceğini sanıyorum.

Bütün bu baylarda eksik olan diyalektiktir. Her zaman, burada yalnız neden, şurada da yalnız sonuç görüyorlar. Bunun boş bir soyutlama olduğunu, gerçek dünyada buna benzer metafizik kutupsal karşıtlıkların ancak bunalımlarda var olduğunu; ama şeylerin ileriye doğru bütün büyük akışının, güçlerin, kuşkusuz hiç de eşit olmayan güçlerin, etki ve tepkisi biçiminde meydana geldiğini — bu güçler içinde ekonomik hareketin de oranlanmayacak ölçüde en güçlü, en baştan gelen, en kesin güç olduğunu, burada mutlak diye bir şey olmadığını, her şeyin göreli olduğunu, bütün bunları, ne yapalım ki, bu baylar görmüyorlar; onlar için Hegel yaşamamıştır...

[YİRMİDÖRT]

ÜTOPİK SOSYALİZM VE BİLİMSEL SOSYALİZM

G İ R İ Ş[180]

FRİEDRİCH ENGELS

ELİNİZDEKİ küçük kitap, aslında, daha büyük bir bütünün bir parçasıdır. 1875'lerde, Berlin Üniversitesinde *privat-docent** olan Dr. E. Dühring, artık sosyalist olduğunu birdenbire ve pek gürültülü bir biçimde açıkladı, ve Alman kamuoyuna, ayrıntılı bir sosyalist teori ile birlikte, toplumun yeniden örgütlendirilmesi için eksiksiz bir uygulama planı da sundu. Bunun doğal sonucu olarak, öncellerine (seleflerine) çattı; ve Marx'a, olanca öfkesiyle saldırarak, hepsinden çok şeref verdi.

Bu, Almanya'da Sosyalist Partinin iki kesimi —Eisenach'çılar ile Lassalle'cılar— tam birleştikleri,[181] ve böylece da-

* Özel öğretim görevlisi. —ç.

ha da güçlenmekle kalmayıp, bütün güçlerini ortak düşmana karşı kullanma yeteneğini kazandıkları sıralarda oldu. Almanya'da Sosyalist Parti hızla bir güç olmaktaydı. Ama onu bir güç haline getirmenin ilk koşulu, yeni sağlanmış olan birliğin tehlikeye düşürülmemesiydi. Ve Dr. Dühring, kendi çevresinde, bir kümeyi, geleceğin ayrı bir partisinin çekirdeğini, açıkça toplamaktaydı.[182] Bu yüzden, onun karşısına çıkmamız, ve hoşlansak da hoşlanmasak da, mücadele ederek hesabını görmemiz zorunlu hale geldi.

Gerçi bu, pek güç değildi, ama bunun uzun bir iş olduğu da besbelliydi. Bilindiği gibi, biz Almanlar, ince eleyip sık dokumaya, çok derin ve köklü düşünmeye, *Gründlichkeit*'a* —nasıl isterseniz öyle deyiniz— düşkünüzdür. İçimizden biri, yeni bir öğreti saydığı bir şeyi açıklayınca, onu önce her şeyi kapsayan bir sistem haline getirmek zorundadır. Mantık ilkelerinin ve evrenin temel yasalarının, eninde sonunda, yalnız bu yeni bulunup tamamlanan teoriye ulaşılmak için varolageldiğini kanıtlaması gerekir. Ve Dr. Dühring, bu bakımdan, tam istenen ulusal nitelikteydi. Şunların hakkından gelmem gerekiyordu: akıl, ahlâk, doğa ve tarih konularını kapsayan eksiksiz bir "Felsefe Sistemi"; eksiksiz bir "Ekonomi Politik ve Sosyalizm Sistemi"; ve son olarak, bir "Ekonomi Politiğin Eleştirel Tarihi" — görünüşü ve içeriği bakımından ağır üç koca cilt; genellikle daha önceki filozofların ve iktisatçıların hepsine karşı ve özellikle Marx'a karşı seferber edilmiş üç kanıtlar kolordusu —gerçekte tam bir "bilimin altüst edilme" çabası—. Uzay ve zaman kavramlarından bimetalizme, maddenin ve hareketin öncesizliğinden ve sonrasızlığından ahlâkî fikirlerin kalımsız nitelikte olmasına, Darwin'in doğal seçmesinden (*natural selection*) gelecekteki bir toplumda gençliğin eğitimine kadar akla gelen çeşitli konuların hepsini ele almam gerekiyordu. Ne olursa olsun, Dr. Dühring'in işi geniş ve sistemli tutması, bana, Marx'ın ve benim

* Derinlik. [*Paul Lafargue'ın notu.*]

bu pek çeşitli konulardaki görüşlerimizi daha önceleri yaptığımızdan çok daha birbirine bağlı bir biçimde ve Dr. Dühring'e karşı geliştirme fırsatını verdi. Başka bakımlardan pek tatsız tuzsuz olan bu işi üstlenmemin başlıca nedeni budur.

[Dr. Dühring'e —ç.] yanıtım, önce Leipzig'de, sosyalist kesimin başlıca organı olan *Vorwärts*'te bir makaleler dizisi halinde yayımlandı, ve daha sonra bir kitap haline getirildi: *Herr Eugen Dührings Unwälzung der Wissenschaft* ["Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor"]. Bu kitabın ikinci bir basımı, 1866'da, Zürih'te yapıldı.

Şimdi Fransız Yasama Meclisinde Lille temsilcisi olan dostum Paul Lafargue'ın dileği üzerine, bu kitabın üç bölümünü[183] elden geçirerek bir kitapçık haline getirdim. Ve Lafargue, bunu, Fransızcaya çevirip *Socialisme Utopique et Socialisme Scientifique* adıyla, 1880'de yayımladı.[184] Bu Fransızca metinden yararlanılarak bir Lehçe ve İspanyolca basımı yapıldı. 1883'te, Alman dostlarımız, bu kitapçığı özdilinde yayımladılar. O zamandan beri, Almanca metinden yapılan İtalyanca, Rusça, Romence, Felemenkçe ve Danimarka dilindeki çevirileri yayımlandı. Böylece, bu kitapçık, elinizdeki İngilizce basımı ile birlikte, on dilde yayımlanmış oluyor. Herhangi bir sosyalist yapıtın 1848'deki *Komünist Manifesto*'muzun ya da Marx'ın *Kapital*'inin bile, böyle birbiri ardına çevrildiğini bilmiyorum. Almanya'da dört basımı yapıldı ve basılan nüshaların toplamı, 20.000'i buldu.

"Mark",[185] Almanya'da toprak mülkiyetinin tarihi ve gelişimi konusundaki bazı temel bilgileri Alman Sosyalist Partisi içinde yaymak amacıyla yazılmıştı. Bu, partinin kentlerde çalışan insanları özümlemesinin (*assimilation*) aşağıyukarı tamamlandığı, ve tarım işçileri ile köylülerin ele alınması gerektiği bir zamanda, her şeyden daha zorunlu görünüyordu. Toprağı kullanma hakkının özgün biçimleri, eski Cermen aşiretlerinin hepsinde ortak olduğu için, ve bunların

ortadan kalkışının tarihi İngiltere'de bile Almanya'da olduğundan daha az bilindiği için, bu ek, çevirinin kapsamına alındı. Metni, Maksim Kovalevski'nin bu yakınlarda geliştirmeye başladığı varsayımı anmadan, aslında olduğu gibi bıraktım. Maksim Kovalevski'ye göre, ekilebilir alanların ve otlakların birkaç kuşağı içeren büyük bir ataerkil aile topluluğunun ortak hesabı için işletilmesi, o alanların Mark'ın üyeleri arasında paylaşılmasından önce geliyordu (hâlâ varolan Güney Slovanya Zadruga'sı örneğindeki gibi), ve paylaşma, daha sonra, topluluk ortak işletmeciliğe güçlük çıkaracak kadar büyüyünce oldu. Kovalevski belki tümüyle haklıdır, ama konu hâlâ *sub judice*'dir.*

Bu yapıtta kullanılan iktisat terimleri, yeni oldukları ölçüde, Marx'ın *Kapital*'inin İngilizce baskısındakilere uygundur. Nesnelerin yalnız üreticinin kullanımı için değil, tersine, değişim amacıyla da üretildiği; yani, kullanım-değeri olarak değil, *meta olarak* üretildiği iktisadî evreye "meta üretimi" diyoruz. Bu evre, değişim için üretimin başlangıcından günümüze kadar uzanmakta; ancak, tam gelişimine kapitalist üretim koşullarında, yani üretim araçlarının sahibi olan kapitalistin, kendi işgücünden başka hiç bir üretim aracı olmayan insanları, işçileri, ücretle çalıştırdığı, ve ürünlerin satış fiyatının kendi gideri üstündeki fazlasını cebine attığı koşullarda ulaşır. Sınaî üretimin tarihini, ortaçağdan bu yana üç döneme ayırıyoruz: 1° küçük usta zanaatçının, kalfaları ve çıraklarıyla birlikte [çalıştığı —ç.] ve her işçinin nesnenin bütününü ürettiği zanaatçılık [dönemi —ç.]; 2° çok sayıda işçinin, topluca ve büyük bir işyerinde, nesnenin bütününü işbölümü ilkesine göre ürettiği; her işçinin, işlemin yalnız bir kesimini yaptığı, ve bundan ötürü ürünün ancak ardarda hepsinin elinden geçtikten sonra tamamlandığı manüfaktür [dönemi —ç.]; 3° ürünün [herhangi bir —ç.] güçle işletilen makinelerce üretildiği, işçinin işinin mekanik aracın çalış-

* İncelenmekte. —ç.

masını denetlemekten ve düzeltmekten ibaret olduğu modern sanayi [dönemi —ç.].

İNGİLTERE, MATERYALİZMİN BEŞİĞİ

Bu yapıtın, İngiliz kamuoyunun büyükçe bir kesiminin itirazı ile karşılaşacağını çok iyi biliyorum. Ama biz Kıtalılar, İngiliz *saygınlığının* önyargılarına biraz olsun önem verseydik, durumumuz bugünkünden de kötü olurdu. Bu kitap, "tarihî materyalizm" dediğimiz şeyi savunmaktadır ve materyalizm, İngiliz okurların büyük çoğunluğunun kulaklarını tırmalayan bir sözcüktür. "*Bilinemezcilik*" (*agnosticism*) hoşgörülebilir, ama materyalizm hiç kabul edilemez.[186]

Bununla birlikte modern materyalizmin beşiği 17. yüzyılda, İngiltere'dir.

"Materyalizm, *Büyük Britanya'nın gerçek çocuğudur.* İngiliz skolastiği Duns Scot, o zaman '*Madde için düşünmek olanaksız mıdır?*' diye sormuştu.

"Bu mucizeyi gerçekleştirmek için Tanrının sonsuz gücüne sığındı; yani tanrıbilimi (*theology*), materyalizmi va'zetmeye zorladı. Üstelik Duns Scot *adcıydı* (*nominalist*).[187] Adcılık *İngiliz* materyalistlerinde temel öğe olarak bulunur, ve genel bir biçimde materyalizmin *ilk ifade şeklini* meydana getirir.

"*İngiliz materyalizminin* ve her *çağdaş deneysel* bilimin *gerçek* babası Bacon'dır. Ona göre, doğa felsefesi, gerçek bilimdir; ve duyuların deneyine dayanan fizik, doğa felsefesinin en soylu bölümüdür. Onun sık sık andığı yetkililer, *Anaksagoras* ile *homeomerileri* ve *Demokritos* ile atomlarıdır. Onun öğretisinde *duyular* yanılmaz şeylerdir; onlar, her bilginin *kaynağıdır*. Bilim *deney bilimidir* ve sık sık duyuların sağladığı verilere akla-uygun bir yöntemi uygulamaktan ibarettir. Tümevarım, çözümleme, karşılaştırma, gözlem, deney, böyle akla-uygun bir yöntemin başlıca koşul-

larıdır. *Maddede* doğal olarak bulunan nitelikler içinde *hareket,* yalnız mekanik ve *matematik* hareket biçiminde değil, maddenin bir içtepi (*impuls*), *bir yaşatkan öz, bir gerilim* (*tension*) —ya da Jakop Böhme'nin kullandığı bir terimle, bir "*qual*"*— biçimi olarak da ilk ve en önemli niteliktir.

"Materyalizm, Bacon'da, ilk yaratıcısında, saf bir biçimde henüz evrensel bir gelişimin tohumlarını taşır haldedir. Madde, duyuları okşayan şiirli büyü içinde, insanın bütün varlığına gülümser. Ama atasözleri gibi formülleştirilmiş olan öğreti, tanrıbiliminden aktarılan tutarsızlıklarla kaynar.

"Materyalizm, daha sonraki evrimi sırasında *tek yönlü* bir duruma gelir. Hobbes, Bacon'ın materyalizmini *sistemleştirir.* Duyularla kavranan dünya çiçeklerini yitirir ve *geometricinin* soyut duyularla kavrananı olur; *geometri* temel bilim ilân edilir. Materyalizm, insandan-kaçar. Eğer insandan-kaçmayı (*misantropique*) ve cisimleşmemiş ruhu kendi öz alanında yenmek istiyorsa, materyalizmin çile çekip dünyadan elini-eteğini çekmesi gerekir. Kendini bir *akıl varlığı* olarak tanıtır, ama aynı zamanda sağduyunun acımasız mantığını da geliştirir.

"Bacon'dan hareket eden Hobbes, şu tanıtlamayı yapar: insanın bütün bilgisi duyularla sağlanıyorsa, bundan, sezginin, düşüncenin, tasarımın, ancak duyularla kavranan biçiminden az ya da çok soyulmuş cismanî dünyanın hayaletleri oldukları sonucu çıkar. Bilimin bütün yapabildiği bu hayaletlere bir ad vermektir. Bir *tek* ve *aynı* ad birçok hayalete uygulanabilir. Adların bile adları olabilir. Bir yandan bütün kavramların kökeninin duyulur âlemde bulunduğunu ve, öte yandan, bir sözcüğün bir sözcükten daha çok şey olduğunu, ve tasarımlanmış ve her zaman tekil olan kendilikler dışında evrensel ken-

* *Qual* filozofça bir sözcük oyunudur. *Qual* harfi harfine, işkence, bir çeşit eyleme zorlayan bir acı anlamındadır; gizemci Böhme, sözcüğün Almancasına Latince *qualitas* (nitelik) sözcüğünden bir şeyler katmıştır. Onun *qual*'ı dıştan çektirilen bir acıya karşıt olarak, ona yakalanan nesnenin, ilişkinin, ya da kişinin kendiliğinden gelişiminin doğurduğu eyleme geçiren ilkeydi.

diliklerin de var olduğunu savunmak çelişkili olurdu. *Maddî olmayan bir töz (cevher), maddî olmayan madde* gibi saçmadır. *Madde, varlık, töz,* bütün bunlar, bir tek ve aynı *gerçek* düşüncedir. Düşünceyi, düşünen maddeden ayırmak olanaksızdır. O, bütün değişimlerin öznesidir. *Sonsuz* sözcüğü zihnimizin sonsuz bir toplama işlemini gerçekleştirme gücü olduğunu saptamadığı sürece, *anlamsızdır*. Bizim için yalnız maddî nesneler algılanabilirdir ve bu yüzden Tanrının varlığı konusunda hiç bir şey bilemeyiz. *Gerçekliği kesin olan,* yalnız benim kendi varlığımdır. Her insan tutkusu, bir başlangıcı ve bir sonu olan mekanik bir harekettir. İyi dediğimiz şeyler, içtepinin nesneleridir. İnsan, doğa ile aynı yasalara bağımlıdır. Erk (iktidar) ile özgürlük, özdeştir.

"Hobbes, Bacon'ı sistemleştirmişti, ama Bacon'ın temel ilkesini bütün insan bilgisinin ve düşüncelerinin kaynağının duyulur âlem olduğu ilkesini, kesin nedenler üzerine kurmadan sistemleştirmişti.

"Bacon ve Hobbes'un ilkesinin nedenlerini, *Essay on the Human Understanding* ["İnsan Zekâsı Üzerine Deneme"] adlı yapıtında, Locke verdi.

"Hobbes, Bacon materyalizminin *tanrıcı* (*theistic*) önyargılarını yıkmıştı; Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley de Locke'un duyumculuğunu (*sensationalism*) kuşatan son tanrıbilimsel (*theological*) engelleri yıktılar. Ne olursa olsun, pratik materyalist için yaradancılık (*deism*), dinden kurtulmanın yalnızca hoşgörülebilir ve tasasız bir yoludur."[188]

Karl Marx, modern materyalizmin, İngiliz kökeni üstüne işte böyle yazıyordu. Günümüzün İngilizleri, onun kendi atalarının haklarını teslim etmiş olmasından pek de hoşlanmıyorlarsa, yazık olur. Bacon'ın, Hobbes'un ve Locke'un, İngilizlerin ve Almanların, Fransızları karada ve denizde yenmiş olmalarına karşın, 18. yüzyılı, dışında kaldığımız ve sonuçlarını İngiltere'nin olduğu kadar Almanya'nın da iklimine

alıştırmaya hâlâ çabaladığımız Fransız devrimine taç giydirilmeden önce bile, tam anlamıyla bir Fransız yüzyılı yapan o ünlü Fransız materyalistlerinin babaları oldukları yadsınamaz.

Bunun yadsınacak bir yanı yoktur. O yüzyılın ortalarında, İngiltere'ye yerleşen her kültürlü yabancıyı şaşırtan ve onun dikkate almadan edemeyeceği şey, saygın İngiliz ortasınıfının dinsel bağnazlığı ve budalalığı idi. Biz, o sıralarda, hepimiz materyalisttik, hiç değilse, çok ileri derecede özgür düşünen kimselerdik; ve İngiltere'deki eğitilmiş kişilerin aşağıyukarı hepsinin her türlü olmayacak mucizeye inanacağını, ve Buckland ile Mantell gibi yerbilimcilerin (*geologist*) bile, Tekvin'in efsaneleriyle öyle pek çatışmasınlar diye kendi bilimlerinin olgularını çarpıtacaklarını pek düşünemiyorduk; o zamanlar, dinsel konularda kendi zihnî yetilerini kullanmaya cesaret eden insanlar bulmak için, eğitilmemişlerin, *great unwashed*[189] diye anılan emekçilerin, özellikle ovıncı sosyalistlerin arasına girmeniz gerekiyordu.

İNGİLİZ BİLİNEMEZCİLİĞİ, UTANGAÇ MATERYALİZM

Ama İngiltere, o zamandan beri "uygarlaştı". 1851 sergisi, İngilizlerin o adasal içekapanıklığının ölüm çanını çaldı: İngiltere, beslenme düzeni, âdetler ve düşünceler bakımından yavaş yavaş uluslararası bir niteliğe büründü; öylesine ki, keşke bazı İngiliz âdetleri ve töreleri, Kıtada, Kıtaya özgü alışkanlıkların burada tutunduğu kadar çok tutunmuş olsaydı, demeye başlıyorum. Her nasılsa, 1851'den önce yalnız soyluların bildiği salatayağının ülkeye sokulup yayılmasına, dinsel konulardaki Kıtaya özgü kuşkuculuğun o uğursuz yayılması eşlik etti, ve bu, şuna vardı: bilinemezcilik, tam İngiliz Kilisesi kadar *saygıdeğer* tutulmamakla birlikte, saygınlık bakımından *Baptism*[190] ile hemen hemen başabaş ve Selâmet Ordusunun[191] kesinlikle daha üstünde bir aşamaya yaraşır

görüldü. Bu koşullarda, münkirliğin gelişmesine yürekten acıyan ve bunu kınayan kimseleri, bu "yeni moda görüşlerin" her gün kullanılan birçok nesne gibi yabancı kökenli ve Alman malı olmadığını, tersine, kuşkusuz *Old England*'a özgü olduğunu; ve onların Britanyalı türeticilerinin, bundan iki yüzyıl önce, bugünkü torunlarının cesaret ettiğinden bir hayli ileri gittiklerini öğrenmenin avutacağına inanmamak elimden gelmiyor.

Gerçekte, bilinemezcilik, utangaç bir materyalizmden başka nedir? Bilinemezci doğa görüşü, baştan sona materyalisttir. Bütün doğal âlem, yasalara bağımlıdır, ve bir dış etkinin işe karışmasını kesinlikle reddeder. Ancak, bilinemezci, tedbirlilikle şunu ekler: "bilinen evrenin ötesinde yücelerden yüce bir varlığın bulunduğunun doğruluğunu ya da yanlışlığını söyleyecek hiç bir aracımız yoktur." Laplace, *Mécanique Céleste* adlı yapıtında, Tanrının adını olsun neden anmadığını kendisine soran Napoléon'a, kıvançla, "Bu varsayıma gereksinmem yoktu." karşılığını verdiği çağda, bunun bir anlamı olabilirdi. Ama bugün, evrimci evren görüşümüzde, bir Yaradana ya da Düzenleyiciye hiç yer yoktur; ve varolan âlemin dışında bırakılmış bir Yüce Varlıktan sözetmek, terimlerdeki bir çelişkiyi dolaylı olarak göstermektedir, ve bana öyle geliyor ki, bu, dindar kimselerin duygularını yok yere aşağsamaktır.

Bundan başka, bizim bilinemezcimiz, bütün bilgimizin, duyularımızın sağladığı verilere dayandığını kabul eder. Ama hemen şunu ekler: "Duyularımızın, bize, kendileriyle algıladığımız nesnelerin doğru imgelerini verdiğini nereden biliyoruz?" Ve bize, nesneleri ve onların niteliklerini sözkonusu ederken, gerçekte kendileri üzerine kesin hiç bir şey bilemeyeceği bu nesneleri ve nitelikleri değil, yalnızca onların kendi duyularında yarattığı izlenimleri kastettiğini bildirir. Bu durumda, düşünmenin bu türlüsünü kanıtlamayla altetmek kuşkusuz güç görünüyor. Ama kanıtlamadan (*argumentation*)

önce eylem vardı. *İm Anfang war die Tat.** Ve insan eylemi, [sözkonusu —ç.] güçlüğü, insan becerikliliği onu uydurmadan çok önce yenmişti. *The proof of the pudding is in the eating.*** Bu nesneleri, onlarda algıladığımız niteliklere göre, kendi yararımıza kullanmaya başladığımız an, duyusal algılarımızın doğruluğunu ya da yanlışlığını yanılmaz bir sınamadan geçirmekteyizdir. Bu algılar yanlışsa, bir nesnenin onlara göre kestirdiğimiz kullanım yolunun da yanlış olması ve çabamızın boşa gitmesi gerekir. Ama amacımıza varmayı başarırsak, o nesne ile onun bizdeki imgesinin uyuştuğunu anlarsak, nesne, ereğimiz için kendisinden beklediğimizi verirse, o zaman bu, bizim o nesne ve onun nitelikleri üzerine olan algılarımızın kendi dışımızdaki gerçeklikle uyuştuğunun o ölçüde olumlu kanıtıdır. Ve bir başarısızlığa uğradığımız zaman, başarısızlığımızın nedenini bulmada genellikle pek gecikmeyiz; kendisine dayanarak iş gördüğümüz algının ya eksik ve yüzlek, ya da başka algıların sonuçları ile onların elvermediği bir tarzda birleştirilmiş olduğunu —kusurlu sonuç çıkarma dediğimiz şey budur— anlarız. Duyularımızı gerektiği gibi eğitmeye ve kullanmaya, ve eylemimizi gerektiği gibi edinilmiş ve kullanılmış algıların belirlediği sınırlar içinde tutmaya ne kadar dikkat edersek, eylemimizin sonucunun, algılarımızla algılanan nesnelerin nesnel doğal özelliği arasındaki uyuşmayı gösterdiğini o kadar iyi anlayacağız. Şimdiye kadar, bilimsel olarak denetlenmiş duyusal algılarımızın, zihnimizde, doğal özellikleri gereği, dış âlem bakımından gerçeklikle çatışmalı imgeler yarattığı, ya da dış âlemle onun bizdeki duyusal algıları arasında bir iç bağdaşmazlık bulunduğu sonucuna varmamıza yol açan tek bir örnek yoktur.

Ama hemen ardından yeni-kantçı bilinemezci ortaya çıkıp diyor ki: "Bir nesnenin niteliklerini doğru olarak algı-

* Başlangıçta eylem vardı. (Gœthe, *Faust.*) —ç.
** Çöreğin kanıtı, yenmesindedir. —ç.

layabiliriz, ama nesnenin kendisini hiç bir duyusal ya da zihnî yolla kavrayamayız. Bu *kendinde-şey* bilgimizin ötesindedir". Hegel, buna çok önceleri şu yanıtı vermişti: "Bir nesnenin bütün niteliklerini biliyorsanız, nesnenin kendisini de biliyorsunuz demektir; geriye, sözkonusu nesnenin bizim dışımızda varolmasından başka hiç bir şey kalmaz; ve duyularınız size bu olguyu öğrettiği zaman, kendinde-şeyin Kant'ın o ünlü *Ding an sich** bilinmezinin üst yanını da kavramış olursunuz." Buna şunu eklemek gerekir: Kant'ın çağında, doğal nesneler konusundaki bilgimiz gerçekten öylesine bölük pörçüktü ki, onların herbiri üzerine bildiğimiz az bir şeyin ötesinde gizemli bir "kendinde-şey" bulunduğu pekâlâ sanılabilirdi. Ama bu kavranamaz nesneler, bilimin dev adımlarıyla ilerlemesi sırasında kavrandılar, çözümlendiler, üstelik *yeniden üretildiler*; üretebildiğimiz şeyin bilinemez olduğunu elbette düşünemeyiz. Bu yüzyılın [19. yüzyıl —ç.] ilk yarısında, organik maddeler, kimya için gizemli nesnelerdi; bugün, onları, birbiri ardına, organik süreçlerin yardımı olmaksızın, kimyasal öğelerini kullanarak yapmayı öğreniyoruz. Modern kimyacılar, herhangi bir cismin, kimyasal bileşimi bilinir bilinmez, kendi öğelerinden yapılabileceğini söylüyorlar. En yüksek organik tözlerin, albüminli cisimlerin, bileşimlerini bilmekten henüz uzağız; ama yüzyıllar sonra bile olsa, bu bilgiyi edineceğimizden, ve onu kullanarak, yapma (sunî) albümin üreteceğimizden kuşkulanmak için hiç bir gerekçe yoktur. Ve o aşamaya ulaşırsak, organik yaşamı da yaratacağız, çünkü yaşam en aşağı biçimlerinden en yüksek biçimlerine kadar, albüminli cisimlerin normal varolma tarzından başka bir şey değildir.

Bununla birlikte, bizim bilinemezcimiz, bu biçimsel ihtiraz kaydını ileri sürdükten hemen sonra, aslında olduğu gibi, yolagelmez bir materyalist gibi konuşur ve davranır.

* Kendinde-şey.[192] —ç.

"Bizim bildiğimiz kadarıyla, maddenin ve hareketin ya da şimdi dendiği gibi, enerjinin, ne yaratılabilir, ne de yok edilebilir olduğunu, ama elimizde, herhangi bir zamanda yaratılmamış oldukları konusunda kanıt bulunmadığını" söyleyebilir. Yalnız, kabul ettiği bu gerçeği herhangi özel bir durumda kendisine karşı kullanmayı denerseniz, sizi hemen tersleyecektir. Ruhçuluğun (*spiritualisme*) olabilirliğini *in abstracto* [soyut olarak —ç.] kabul etse de, onun *in concreto* [somut olarak —ç.] ele alınmasını istemez. Size şöyle diyecektir: "Bildiğimiz ve bilebildiğimiz kadarıyla, evrenin bir Yaradanı ve Düzenleyicisi yoktur; madde ve enerji, bizim bakımımızdan ne yaratılabilir ve ne de yok edilebilir; bizce, düşünce, enerjinin özel bir biçimi, beynin bir görevidir; bütün bildiğimiz, maddî âlemin değişmez yasalarla yönetildiğidir, vb.." Böylece, bilinemezci, bir *bilim* adamı olduğu ölçüde, herhangi bir şey *bildiği* ölçüde, bir materyalisttir; biliminin dışında, hiç bir şey bilmediği alanlarda, bilgisizliğini Yunancaya çevirmekte ve ona *agnostisizm* (bilinemezcilik) demektedir.

Ne olursa olsun, bir şey anlaşılır görünüyor: bir bilinemezci olsaydım bile, besbelli, bu küçük kitapta kabataslak sunulan tarih görüşünü "tarihsel bilinemezcilik" diye niteleyemezdim. Dindar kimseler bana gülerdi, bilinemezcilik ise kendileriyle alay mı ettiğimi öfkeyle sorarlardı. Onun için, toplumun iktisadî gelişiminde; üretim ve değişim tarzlarındaki dönüşmelerde; ve bunların sonucu olarak toplumun farklı sınıflara bölünmesinde; ve bu sınıfların birbirlerine karşı mücadelelerindeki önemli bütün tarihsel olayların ek nedenini ve büyük itici gücünü arayan görüşü adlandırmak için, başka birçok dilde olduğu gibi, İngilizcede de "tarihî materyalizm" terimini kullanırsam, bundan, İngiliz saygınlığının bile pek sarsılmayacağını umuyorum.

Tarihî materyalizmin İngiliz saygınlığının bile çıkarına olabileceğini gösterirsem, bu yaptığım belki daha çabuk ba-

ğışlanacaktır. Bundan, aşağıyukarı kırk ya da elli yıl önce İngiltere'ye yerleşen kültürlü bir yabancının, o saygın İngiliz orta-sınıfının dinsel bağnazlığını ve budalalığını dikkate almak zorunda kalması ve bu durumun onu şaşırtması olgusunu daha önce anmıştım. Şimdi, o zamanki saygın İngiliz orta-sınıfının o zeki yabancıya göründüğü kadar budala olmadığını kanıtlayacağım. Sözkonusu sınıfın dinsel eğilimleri açıklanabilir.

BURJUVAZİNİN TOPLUMSAL BÜYÜMESİ

Avrupa ortaçağdan çıktığı zaman, kentlerin gelişmekte olan orta-sınıfı, Avrupa'nın devrimci öğesini oluşturuyordu. Orta-sınıf, ortaçağın feodal yapısı içinde hatırı sayılır bir yer tutmuştu; ama yeri, bu sınıfın engin gücüne çok dar geliyordu. Orta-sınıfın, burjuvazinin gelişmesi, feodal düzenin sürdürülmesiyle bağdaşmaz oluyordu; bu yüzden feodal düzenin yıkılması gerekiyordu.

Feodalizmin uluslararası büyük merkezi, Katolik Roma Kilisesiydi. İçsavaşlara karşın, Roma Kilisesi, feodalizme bağımlı olan bütün Batı Avrupa'yı, hıristiyanlıkta bölücülük eden Yunanlılara karşı olduğu kadar, müslüman ülkelere karşı da büyük bir siyasal sistemde birleştiriyordu. Feodal kurumları tanrısal kutsama halesiyle çeviriyordu. Kendi hiyerarşisini feodal örneğe göre düzenlemişti ve, kısacası, Katolik Roma Kilisesinin kendisi, katolik dünyadaki toprakların tam üçte-birini elinde tutan en güçlü feodal idi. Feodalizme her ülkede ayrı ayrı ve başarıyla saldırabilmek için, önce onun kutsal merkez örgütünün yıkılması gerekiyordu.

Bundan başka, bilimdeki büyük canlanma, orta-sınıfın gelişmesine paralel olarak sürüp gidiyordu; astronomi, mekanik, fizik, anatomi, fizyoloji, yeniden ele alındı. Ve burjuvaziye, sınaî üretimi geliştirmek için, doğal nesnelerin fiziksel özelliklerini ve doğa güçlerinin etki tarzlarını araştı-

ran bir bilim gerekliydi. Bilim, o zamana kadar, kilisenin horgörülen beslemesi olmuştu, imanın koyduğu sınırları aşmasına izin verilmemişti, ve bu yüzden gerçek bilim olmamıştı. Bilim, kiliseye karşı ayaklandı; burjuvazi bilimsiz edemezdi ve, bundan ötürü, ayaklanmaya katılmak zorunda kaldı.

Yukarıda söylenenler, gelişen orta-sınıfın resmî din ile ne olursa olsun çatışacağı noktalardan yalnız ikisiyle ilgili olmakla birlikte, birincisi, Roma Kilisesinin isteklerine karşı mücadelede doğrudan doğruya en çok çıkarı bulunan sınıfın burjuvazi olduğunu; ve ikincisi o çağda feodalizme karşı her mücadelenin dinsel bir kılığa bürünmek ve her şeyden önce kiliseye yöneltilmek gerektiğini göstermeye yeter. Gerçi çığlığı koparan, kentlerin üniversiteleri ve tacirleriydi, ama bunun, yaşayabilmek için bile, din ve dünya feodallerine karşı her yerde mücadele etmeleri gereken köylü yığınları arasında zorlu bir yankısı olacağı kesindi ve öyle oldu.

Burjuvazinin feodalizme karşı giriştiği uzun mücadele, üç büyük ve kesin savaşta doruğuna ulaştı.

BURJUVAZİNİN KURTULUŞU

PROTESTAN REFORMU

Birincisi, Almanya'daki protestan reformudur. Luther'in kiliseye karşı attığı savaş narasına, siyasal nitelikteki iki ayaklanma karşılık verdi: önce, Franz von Sickingen'in önderliğindeki küçük soyluların ayaklanması (1523); sonra büyük Köylü Savaşı (1525). Bunların ikisi de, özellikle, bunlardaki çıkarı en büyük olan tarafların, kent burjuvalarının burada nedenlerini ele alamayacağımız kararsızlığı yüzünden bozguna uğradı. Ondan sonra, mücadele, yozlaşarak yerli prenslerle merkezî iktidar arasında bir kavgaya dönüştü ve

siyasal bakımdan güçlü Avrupa ulusları arasında Almanya'nın iki yüzyıl silinmesiyle sonuçlandı. Luther reformu, gerçekten yeni bir din, mutlak monarşinin gereksinmesi olan bir din ortaya çıkardı. Kuzey-Doğu Almanya'daki köylüler, luterciliği kabul eder etmez, özgür insan'lıktan serf'liğe düşürüldüler.

Ama Luther'in başarısızlığa uğradığı yerde, Calvin zafere erişti. Calvin'in inancı, çağının en ileri burjuvalarına uygundu. Onun alınyazısı öğretisi,[193] rekabete dayalı ticaret dünyasında, başarının ya da başarısızlığın insanın çalışkanlığına ve becerikliliğine değil de, onun denetleyemeyeceği koşullara bağlı olduğu olgusunun dinsel anlatımıydı. Bu koşullar, isteyenin ya da çalışanın buyruğunda değildir; tersine, bilinmedik üstün iktisadî güçlerin lütfuna bağlıdır; ve bu, bir iktisadî devrim döneminde, bütün ticaret merkezlerinin ve yollarının yerlerini yenilerinin aldığı çağda, Hindistan'ın ve Amerika'nın dünyaya açıldığı çağda, ve en kutsal iktisadî imanların —altının ve gümüşün göreli değeri— sarsılmaya ve yıkılmaya başladığı çağda, özellikle doğruydu. Calvin'in kilisesinin kuruluşu, bütünüyle demokratik ve cumhuriyetçi idi; ve Tanrının saltanatının cumhuriyetleştirildiği yerde, bu dünyanın saltanatı, krallara, piskoposlara ve feodal beylere kalabilir miydi? Alman luterciliği, prenslerin elinde uysal bir araç olurken, kalvencilik, Hollanda'da bir cumhuriyet, İngiltere'de ve özellikle İskoçya'da etkin cumhuriyetçi partiler kurdu.

INGILIZ DEVRİMİ, MATERYALİZMİN DOĞUŞU

İkinci büyük burjuva ayaklanması, kendi öğretisini kalvencilikte, biçilmiş kaftan olarak buldu. Bu ayaklanma İngiltere'de oldu.[194] Ayaklanmayı kentlerdeki orta-sınıf başlattı, ve kırların *yeomanry*'sini[195] başarıya ulaştırdı. Bu üç burjuva ayaklanmasının hepsinde de, savaşan orduyu köy-

lülerin donatması; ve zafer kazanılınca, bu zaferin iktisadî sonuçları yüzünden en kesin yıkıma uğrayan sınıfın da köylülük olması hayli gariptir. Cromwell'den bir yüzyıl sonra, İngiltere'nin küçük çiftçileri (*yeomanry*) yaşamıştı. Her halde, o *küçük çiftçiler* ve kentlerdeki aşağı halk tabakası olmasaydı, burjuvazi, kendi başına bu savaşı sonuna kadar sürdüremeyecek ve Charles I'i darağacına çıkaramayacaktı. Burjuvazinin o çağda devşirilecek kadar olgunlaşmış olan bu zaferlerini bile güvenlik altına almak için, devrimin —tıpkı 1793'te Fransa'da ve 1848'de Almanya'da olduğu gibi— hedefinden hayli ileri götürülmesi gerekmişti. Bu, burjuva toplumun evrim yasalarından biri gibi görünüyor.

Devrimci etkinliğin İngiltere'deki bu aşırılığını, kaçınılmaz bir tepki, zorunlu olarak izledi; ve o da, tutunabileceği noktadan ileri gitti. Birtakım kararsızlıkların ardından, sonunda, yeni bir ağırlık merkezine ulaşıldı, ve orası yeni bir çıkış noktası oldu. İngiliz tarihinin "saygınlarca" "Büyük Ayaklanma" adıyla bilinen önemli çağı, ve onu izleyen mücadeleler, liberal tarihçilerin "Görkemli Devrim" diye adlandırdıkları, o öncekine göre önemsiz olayla son buldu.

Yeni çıkış noktası, gelişen orta-sınıf ile sabık feodal beyler olan toprak sahipleri arasında bir uzlaşmaydı. İkinciler, bugünkü gibi, aristokrasi diye adlandırılmakla birlikte, çoktandır, Louis Philippe'in Fransa'da epey sonraki bir dönemde olduğu gibi, "krallığın ileri gelen burjuvası" olma yolundaydılar. İngiltere'nin talihine bakın ki, yaşlı feodal beyler, İki-Gül Savaşları[196] sırasında birbirlerini öldürmüşlerdi. Onların ardılları çoğunlukla eski ailelerin oğulları olmakla birlikte, soylarının kalıtı olan yoldan öylesine sapmışlardı ki, alışkanlıkları ve eğilimleri bakımından feodal olmaktan çok burjuva olan yepyeni bir takım oluşturmuşlardı. Paranın değerini tümüyle anlamışlardı; yüzlerce küçük çiftçiyi hemen kovup onların yerine koyunları koyarak toprak rantlarını artırmaya başladılar. Henry VIII, kilisenin topraklarını

har vurup harman savurarak, toptan satışlarla yeni burjuva toprak sahipleri yarattı; bütün 17. yüzyıl boyunca topraklara pek büyük ölçüde elkonulması ve bu toprakların, tam ya da oldukça yeni türedilere bağışlanması da aynı sonucu verdi. Bundan ötürü, Henry VII'den sonra, İngiliz aristokrasisi, sanayi üretiminin gelişmesine karşı çıkması şöyle dursun, tersine, ondan dolaylı olarak kazanç sağlamaya çalıştı; ve iktisadî ya da siyasal nedenlerle, sınaî ve malî burjuvazinin *önderleriyle* işbirliği yapmak isteyen birtakım büyük toprak sahipleri her zaman bulundu. Bundan dolayı, 1689 uzlaşması kolayca başarıldı. Siyasal, —mevki, havadan gelirler, büyük maaşlar— malî, sınaî ve ticarî orta-sınıfın çıkarları yeterince gözetilmek koşuluyla, büyük toprak sahibi ailelere bırakıldı. Ve o çağda, bu iktisadî çıkarlar, ulusun genel siyasetini belirlemeye yetecek güçteydi. Ayrıntılar üzerinde kavgalar olabiliyordu, ama aristokrat oligarşi, genellikle, kendi iktisadî mutluluğunun sınaî ve ticarî orta-sınıfınkine bir daha ele geçmemecesine bağlı olduğunu fazlasıyla biliyordu.

O çağdan başlayarak, burjuvazi, İngiltere'nin egemen sınıflarının alçakgönüllü, ama resmen tanınmış bir öğesi oldu. Onların hepsiyle birlikte, ulusun büyük işçi yığınını boyunduruk altında tutmakta ortak çıkarı vardı. Tüccar ya da yapımevi (manüfaktür) sahibinin kendisi, efendi ya da, yakın zamanlara kadar dendiği gibi, memurları, işçileri, uşakları karşısında "doğal üst" durumundaydı. Çıkarı, onlardan, başarabildiği kadar, çok ve iyi iş sağlamaktı; bunun için, onları, başeğmeye alıştırmak gerekiyordu; kendisi de dindardı, krala ve feodal beylere karşı altında savaştığı sancağı, ona, dini vermişti; efendilerini başlarına geçirmeyi tanrının dilediğini onların kafasına sokmak ve onları efendilerinin buyruklarına başeğdirmek için aynı dinin kendine sunduğu fırsatları görmekte gecikmedi. Sözün kısası, İngiliz burjuvazisi, "aşağı sınıfları" ulusun büyük üretici kitle-

sini baskı altına almak için kendine düşeni yapmalıydı; ve bu amaç için kullanılan araçlardan biri de din oldu.

Burjuvazinin dinsel eğilimlerini kuvvetlendiren başka bir olgu daha vardı. Bu, İngiltere'de materyalizmin doğuşuydu. Bu yeni öğreti, yalnız orta-sınıfın dinsel duygularını sarsmakla kalmadı; burjuvaziyi de içeren eğitilmemiş yığınlara yeterince uygun gelen dine karşıt olarak, kendini, ancak bilginlere ve kültürlü kimselere yaraşır bir felsefe olarak sundu. Materyalizm, Hobbes'la birlikte, krallığın ayrıcalığının ve erkliliğinin bir savunucusu olarak ortaya çıktı; *puer robustus sed malitiosus*'un* yani halkın başkaldırmasını önlemek için mutlak monarşiyi yardıma çağırdı. Hobbes'un ardılları ile Bolingbroke, Shaftesbury ile de aynı şey oldu.

Yeni yaradancı (*deistic*) ya da materyalist biçim, aristokratik, içrek (batınî, *esoteric*) ve bu yüzden hem dinsel sapkınlığı ve hem de burjuva aleyhtarı siyasal bağlantıları dolayısıyla, orta-sınıf için tiksinç bir öğreti olarak kaldı. Bundan ötürü, Stuart'lara karşı savaş bayrağını ve savaşçıları sağlamış olan protestan mezhepleri, aristokrasinin materyalizmine ve yaradancılığına karşı durarak, ilerici orta-sınıfın başlıca gücünü sağlamayı sürdürdüler, ve bugün bile "Büyük Liberal Parti"nin belkemiğini oluşturmaktadırlar.

18. YÜZYIL MATERYALİZMİ VE FRANSIZ DEVRİMİ

O sırada mataryalizm, İngiltere'den Fransa'ya geçti ve orada kartezyanizmin (*cartesianism*, dekartçılık) bir kolu olan başka bir materyalist felsefe okulu ile karşılaştı ve onunla kaynaştı. Fransa'da da, önce, özellikle aristokratik bir öğreti olarak kaldı. Ama devrimci niteliği, kendini çabucak açığa vurdu. Fransız materyalistleri, yalnız dinsel inanç konularını eleştirmekle yetinmediler; karşılarına çıkan bütün bilimsel gelenekleri ya da siyasal kurumları da eleştirdiler;

* Gürbüz ama kötü çocuk. —ç.

ve öğretilerinin evrensel uygulanırlığının doğruluğunu sınamak için kestirmeden gittiler, ve onu, daha sonra adıyla anılacakları o dev yapıtta, *Encyclopédie*'de, bütün bilgi konularına cesaretle uyguladılar. Böylece, öğreti, iki biçiminden biriyle —düpedüz materyalizm ya da deizm— bütün kültürlü Fransız gençliğinin dünya anlayışı oldu; öylesine ki, İngiliz kralcılarının kurduğu felsefî öğreti, Büyük Devrim patlayınca, Fransız cumhuriyetçilerine ve tedhişçilerine teorik bir bayrak ve İnsan Hakları Bildirgesinin metnine kaynak oldu.

Büyük Fransız Devrimi burjuvazinin üçüncü ayaklanmasıydı, ama din örtüsünü tümüyle sıyırıp atan ilk ayaklanmaydı, ve açıktan açığa siyasal alanda yürütüldü; ve gene, taraflardan birinin, aristokrasinin yıkımına ve öbürünün, burjuvazinin kesin zaferine kadar sürdürülmüş ilk ayaklanmaydı. İngiltere'de devrim-öncesi ve devrim-sonrası kurumların kalımı ve büyük toprak sahipleriyle kapitalistler arasındaki uzlaşma, adlî teamüllerin kalımında ve hukukun feodalizme özgü biçimlerinin bağnazlıkla korunmasında kendini gösterir. Fransa'da devrim, geçmişin geleneklerinde kapanmaz bir gedik açtı; feodalizmin son kalıntılarını silip süpürdü, ve *Code Civil*'de [Medenî Kanunda, Yurttaşlık Yasasında, —ç.] eski Roma hukukunu, çağdaş kapitalist koşullara ustalıkla uyarladı. Bu yasa, Marx'ın meta üretimi dediği iktisadî evreye karşılık olan hukuksal ilişkilerin aşağıyukarı yetkin bir anlatımıdır; bu devrimci Fransız yasası öylesine ustalıklıdır ki, bütün öbür ülkelerde, İngiltere'de bile, eşya hukuku reformlarında, hâlâ örnek olarak alınmaktadır. Bununla birlikte, unutmayalım ki İngiliz hukuku, dile getirdiği şeyi —bir Fransız'ın *vous écrivez Londres et vous prononcez Constantinople** dediği— İngiliz yazımının İngiliz söyleyişine uyduğu kadar uyan o barbar feodalizm diliyle saptıyorsa da, aynı İngiliz hukuku, mutlak

* Londra yazarsınız ve İstanbul okursunuz. —ç.

monarşi sırasında Kıtada yitirilmiş ve şimdiye kadar hiç bir yerde tümüyle yeniden ele geçirilmemiş olan o eski Cermenlerdeki kişi özgürlüğünün, yöresel *self-government*'-in* ve mahkemelerin dışındaki her şeye karşı bağımsızlığın en iyi yanını çağlar boyunca saklamış, Amerika'ya ve sömürgelere iletmiş biricik hukuktur.

MATERYALİZME VE DEVRİME KARŞI İNGİLİZ BURJUVAZİSİ

Gene İngiliz burjuvazisine dönelim. Fransız Devrimi, ona, Kıtadaki monarşilerin yardımıyla, Fransız deniz ticaretini yıkmak, Fransız sömürgelerini kendi sömürgelerine katmak ve Fransa'nın denizlerdeki son iddialarını önlemek için büyük bir fırsat verdi. Onun Fransız Devrimine karşı mücadele etmesinin nedenlerinden biri, buydu. Öbürü, bu devrimin izlediği yolun onun hiç hoşuna gitmemesiydi. Devrimin yalnız "aşağılık" tedhişçiliği değil, burjuva egemenliğini sonuna kadar götürmeye kalkışması da sinirine dokunuyordu. Kendisine görgü kurallarını —değersiz de olsalar— öğreten, modalar uyduran, içerde düzeni sağlayan orduya ve dışarda sömürgeler ve yeni pazarlar edinmesini gerçekleştiren, donanmaya subay yetiştiren aristokrasisi olmasaydı, İngiliz burjuvası nasıl ederdi? Burjuvazinin içinde çıkarları bu uzlaşmayla pek de gözetilmeyen ilerici bir azınlık gerçekten vardı; özellikle daha az varlıklı orta-sınıftan oluşan bu kesim, devrime yakınlık duydu, ama parlamentoda güçsüzdü.

Bundan dolayı materyalizm Fransız Devriminin dünya anlayışı olmuşsa da, yüreğinde tanrı korkusu taşıyan İngiliz burjuvası, dinine daha sıkı sarılmıştır. Tedhişin Paris'teki saltanatı, yığınların dinsel duyguları yittiğinde, işin nereye vardığını göstermemiş miydi? Materyalizm, Fransa'dan

* İngiltere'de yerel özerkliğe verilen ad. —ç.

komşu ülkelere yayılıp benzer öğretisel (*doctrinal*) akımlarca, özellikle Alman Felsefesince desteklendiği, gerçekte, materyalizm ve özgür düşünce, genellikle, Kıtada kültürlü bir kimsenin zorunlu niteliği olduğu ölçüde, İngiliz orta-sınıfı, pek çeşitli dinsel mezheplere sarılıyordu. Bu mezhepler birbirlerinden farklı olabiliyordu, ama hepsi de kesinlikle dinsel ve hıristiyandı.

Devrim Fransa'da burjuvazinin siyasal zaferini sağlarken, İngiltere'de Watt, Arkwright, Cartwright[107] ve başkaları, iktisadî gücün ağırlık merkezinin yerini tümüyle değiştiren bir sanayi devrimini başlatıyordu. Burjuvazinin zenginliği, toprak aristokrasisinin zenginliğinden hayli hızlı artıyordu. Fabrikatörler, burjuvazinin kendi içinde, malî aristokrasiyi, bankerleri vb., gittikçe daha arka plana ittiler. 1689 uzlaşması, burjuvazinin yararına olan aşamalı değişikliklere uğradıktan sonra bile, artık tarafların göreli durumlarına uymuyordu. Tarafların karakterleri de değişmişti; 1830 burjuvazisi, geçen yüzyılınkinden çok farklıydı. Siyasal iktidar hâlâ aristokrasiye bırakılıyordu, ve aristokrasi onu yeni sınaî burjuvazinin isteklerine karşı direnmede kullandığı için yeni iktisadî çıkarlarla bağdaşamaz oldu. Aristokrasiyle yeni bir mücadele zorunluydu; ve bu, ancak yeni iktisadî gücün zaferiyle bitebilirdi. Önce Reform Yasası, bütün direnmelere karşın, 1830 Fransız Devriminin verdiği hızla, çıkarıldı. Bu, burjuvaziye, parlamentoda sayılır ve etkili bir yer bağışladı. Sonra Tahıl Yasalarının[108] yürürlükten kaldırılması, burjuvazinin, ve özellikle onun en etkin kesimi olan fabrikatörlerin, toprak aristokrasisine karşı üstünlüğünü her zaman için saptadı. Bu, burjuvazinin en büyük zaferiydi; bununla birlikte, kendi öz çıkarı için kazandığı son zafer de buydu. Daha sonraki bütün zaferlerini, önce müttefiki, ama çok geçmeden rakibi olan yeni bir toplumsal güçle paylaşmak zorunda kaldı.

Sanayi devrimi, büyük bir sanayi kapitalistleri sınıfı ile birlikte, ondan çok daha kalabalık bir sanayi işçileri sınıfı yaratmıştı. Bu sınıf, sanayi devriminin çeşitli yapım işlerine birbiri ardına elkoyduğu oranda kalabalıklaştı; ve gücü de aynı oranda arttı. Bu güç, direngen bir parlamentoyu işçi birliklerini yasaklayan yasaları yürürlükten kaldırmaya zorlayarak, daha 1824'te, kendini gösterdi. *Reform Act* için olan karışıklık sırasında işçiler, reform partisi radikal kanadını oluşturdular; 1832'de çıkarılan *Reform Act* kendilerini oy hakkından yoksun bırakınca, isteklerini Halk Buyrultusunda (*People's Charter*) açıkça dile getirdiler, ve tahıl yasalarının kaldırılmasından yana olan büyük burjuva partisinin karşısında modern çağların ilk işçi partisi olan bağımsız bir partide, çartistler adı altında örgütlendiler.

Sonra, Kıtada, 1848 Şubat ve Mart devrimleri oldu; işçi sınıfı, bu devrimlerde pek önemli bir rol oynadı ve, hiç değilse Paris'te, kapitalist toplum bakımından hiç kabul edilmez istekler ileri sürdü. Ve sonra genel gericilik başladı. Önce 10 Nisan 1848'de çartistlerin bozgunu,[199] sonra aynı yılın Haziranında Paris işçi ayaklanmasının bastırılması, daha sonra İtalya'da, Macaristan'da, Güney Almanya'da 1849 bozgunları ve en sonunda 2 Aralık 1851'de Louis Bonaparte'ın Paris'e karşı zaferi. İşçi istekleri umacısı, hiç değilse bir süre için sindirildi, ama ne pahasına! Aşağı halkın dinsel bir ruh durumu içinde tutulmasının gereğine daha önceden inanmış olan İngiliz burjuvazisi, bütün bu deneylerden sonra, bunun gereğini, kimbilir ne kadar yakından duymuş olmalıdır! İngiliz burjuvası, Kıtalı arkadaşlarının küçümseyerek dudak bükmelerini önemsemeden, aşağı sınıflara İncili öğretmek için her yıl binler ve yüz binler harcamayı sürdürdü, kendi yerli dinsel araçlarını pek yeterli bulmayarak, din ticareti alanında en büyük örgütçü olan Jonathan

Brother'dan[200] yardım diledi, ve Amerika'dan revivalizm[201] Moody ve Sankey[202] vb. ithal etti; ve sonunda, ilkel hıristiyanlığın propagandasını yeniden canlandıran, yoksulların cennetlik kılınması için yakaran, kapitalizmle dinsel bir tarzda mücadele eden, ve böylelikle, ilkel hıristiyanlığın uzlaşmaz sınıf karşıtlığı öğelerinden birini bağrına basan, ve günün birinde, o sırada kendisini desteklemek için hazır para bulan varlıklı kişilerin başına belâ olabilecek Selâmet Ordusunun tehlikeli yardımını kabul etti.

Burjuvazinin, siyasal gücü, feodal aristokrasinin ortaçağ boyunca elinde tuttuğu o kendine özgü biçimde, hiç bir Avrupa ülkesinde —hiç değilse uzun denebilecek bir süre— ele geçirememesi, tarihsel gelişim yasalarından biri olarak görünüyor. Feodalizmin tümüyle yok edildiği Fransa'da bile, sınıf olarak burjuvazi, iktidarı ancak çok kısa dönemler için ele geçirdi. Louis Philippe'in saltanatı sırasında, 1830-48, burjuvazinin yalnızca çok küçük bir kesimi egemen oldu, büyük kesim, krallıkta seçmen olabilme koşullarının[203] ağırlığı yüzünden oy hakkından yoksun kaldı. İkinci Cumhuriyette, 1848-51, burjuvazinin tümü, ama ancak üç yıl, yönetimde bulundu; yetersizliği ikinci imparatorluğa yol açtı. Burjuvazi, bir bütün olarak ancak Üçüncü Cumhuriyette yönetimi yirmi yılı aşkın bir süre elinde tuttu; şimdiden kuvvetli çöküş belirtileri göstermektedir.[204] Burjuvazinin sürekli bir saltanatı, ancak feodalizmin hiç olmadığı, ve toplumun, daha başlangıcında, burjuva bir tabana dayandığı Amerika gibi ülkelerde olabilmektedir. Kaldı ki, Fransa'da ve Amerika'da bile, burjuvazinin ardılları, işçiler, daha şimdiden kapıya dayanmışlardır.

İNGİLİZ BURJUVAZİSİNİN BOYNU BÜKÜKLÜĞÜ

Burjuvazi, İngiltere'de asla kendi başına egemen olmadı. 1832 zaferi bile, başlıca yönetim görevlerinin hepsini, hemen

hemen yalnız toprak aristokrasisine bıraktı. Büyük liberal fabrikatör W. A. Forster, bir söylevinde, yaşamda insanı başarıya ulaştıran araçlardan biri olan Fransızcayı öğrenmeleri için Bradford gençlerine yalvarıncaya ve kendi başından geçenleri anıp, bir bakan olarak, Fransızcanın hiç değilse İngilizce kadar gerekli olduğu yüksek tabakaya girmesi gerekince nasıl salaklaştığını anlatıncaya kadar, varlıklı orta-sınıfın, bu durum karşısındaki yumuşakbaşlılığı, benim için anlaşılmaz bir şey olarak kaldı. Gerçek şuydu ki, o zamanki İngiliz orta-sınıfı, genellikle, tümüyle kültürsüz türedilerden oluşuyordu, ve ticarî açıkgözlülükle* bezenmiş o adalılara özgü darkafalılığını ve kendini beğenmişliğin ötesinde başka nitelikler gerektiren yüksek yönetim görevlerini aristokrasiye bırakmamak, orta-sınıfın elinde değildi. Şimdi bile, orta-sınıfın eğitimi üzerine basında yapılan sonsuz tartışmalar, İngiliz orta-sınıfının kendini en iyi eğitime henüz yeterince yaraşır görmediğini ve daha alçakgönüllü bir şey aradığını göstermektedir. Nitekim, tahıl yasalarının kaldırılmasından sonra[205] bile, bunu başaran Cobdens, Brights, Forsters, vb. gibi adamların, ülkenin resmî yönetimine katılmaktan alıkonmaları, yeni bir *Reform Act*'ın[206] yirmi yıl sonra onlara

* Ticarî sorunlarda bile, şovenizm kötü bir kılavuzdan başka bir şey değildir. Pek yakın zamanlara kadar, sıradan İngiliz fabrikatörü kendi dilinden başka bir dili konuşmayı bir İngiliz için küçültücü sayıyor, ve "zavallı yabancıların" İngiltere'ye yerleşerek, onu, ürünlerini dışarda satma derdinden kurtarmış olmalarından daha çok kıvanç duyuyordu. Pek çoğu Alman olan bu yabancıların, böylelikle, İngiliz dış ticaretinin çok büyük bir kesimini, ithalâtı ve ihracatı, ellerine geçirmelerine ve dolaysız İngiliz dış ticaretinin aşağıyukarı tümüyle sömürgelerde, Çin, Birleşik Devletler ve Güney Amerika ile sınırlanmasına hiç önem vermiyordu. Bu Almanların, bütün dünyada eksiksiz bir ticaret sömürgeleri ağı örgütleyen ve dış ülkelerde bulunan Almanlarla ticaret yapmalarına da aldırmıyordu. Ama Almanya, kırk yıl kadar önce, ihracat için üretime ciddî olarak başlayınca, bu ticaret ağı, Almanya'nın, tahıl ihraç eden bir ülke iken kısa sürede önde gelen bir sanayi ülkesi haline gelmesine yaradı. O zaman, on yıl kadar önce, İngiliz fabrikatörü ürktü, elçilerine ve konsoloslarına müşterilerini artık neden elinde tutamadığını sordu. Oybirliğiyle şu yanıt verildi: 1. Müşterilerinizin dilini öğrenmiyor, tersine, onlardan sizin dilinizi öğrenmesini bekliyorsunuz. 2. Müşterilerinizin gereksinmelerine, alışkanlıklarına ve zevklerine bile uygun davranmaya çalışmıyor, tersine, İngilizlere özgü alışkanlıklar ve zevkler edinmelerini bekliyorsunuz.

kabinenin kapısını açmasına kadar, olağan göründü. İngiliz burjuvaları, bugün bile, öyle çapraşık bir toplumsal aşağılık duygusunun pençesinde kıvranmaktadırlar ki, süs niteliğindeki bir tembeller kastını, bütün devlet işlerinde ulusu gereğince temsil etmesi için kendi keselerinden ve ulusun sırtından geçindirmektedirler; ve içlerinden biri, aslında kendilerinin türettiği bu seçkin ve ayrıcalıklı kurula alınmaya yaraşır bulununca, kendilerine büyük şeref verildiğini düşünmektedirler.

Onun için, sınaî ve ticarî orta-sınıf, kendisine başka bir rakip, işçi sınıfı, ortaya çıktığında, toprak aristokrasisini siyasal iktidardan tümüyle kovmayı henüz başarmamıştı. Çartist hareketten ve Kıtadaki devrimlerden sonraki gericilik ve İngiliz ticaretinin 1848-1866 arasındaki o eşsiz (ve kabaca yalnız serbest ticarete yorulan, ama daha çok demiryollarının, buharlı deniz taşıtlarının ve genellikle ulaştırma araçlarının en büyük çapta gelişmesinin sonucu olan) genişlemesi, işçi sınıfını, yeniden, çartist hareketten önce köktenci kanadını oluşturduğu Liberal Partiye katılmaya zorladı. Bununla birlikte, işçilerin oy hakkı istekleri yavaş yavaş karşı konulmaz oldu; Liberal Partinin Whig* önderleri "kaçınırken", Disraeli, Tory'leri** fırsattan yararlanmaya ve seçim çevrelerinin yeniden düzenlenmesiyle birlikte kentlerde, konuta göre oy hakkını tanımaya zorlayarak üstünlüğünü gösterdi. Bunu gizli oy izledi; sonra 1884'te, oy hakkı kapsamına ilçeler de alındı ve seçim bölgeleri belirli bir ölçüde eşitleştirildi. Bütün bu tedbirler, işçi sınıfının seçim gücünü büyük ölçüde artırdı, öyle ki, bugün en az 150-200 seçim çevresinde seçmen çoğunluğu işçi sınıfındandır. Ama parlamentoculuk, geleneğe saygıyı öğreten yetkin bir okuldur; orta-sınıf, lord John Manners'in şakacıktan "bizim eski soylularımız" dediği şeye nasıl alçakgönüllülük gösterisiyle ve tapınırcasına

* Liberallerin eski adı. —ç.
** Muhafazakârların eski adı. —ç.

bakıyorsa, işçi yığınları da, o zaman, kendilerine "üstleriniz" denilegelen şeye, orta-sınıfa, saygıyla ve boyun eğerek baktı. Doğrusu, İngiliz işçisi, bundan onbeş yıl kadar önce, patronunun toplumsal durumuna gösterdiği saygı ve kendisini kendisi için haklar istemekten alıkoyan çekingenliği ile, Almanya'da *Katheder-Socialist*[207] okula bağlı iktisatçılarımızı kendi yurtlarındaki işçilerin o onmaz komünist ve devrimci eğilimleri karşısında avutan örnek işçiydi.

HALKA BİR DİN GEREK

Ama iyi iş adamlarından meydana gelen İngiliz orta-sınıfı, Alman profesörlerden daha uzağı gördüler. Gücünü, istemeyerek de olsa, işçi sınıfıyla paylaşmıştı. Çartist dönemde, *puer robustus sed malitiosus*'un, halkın, nelere güç yetirdiğini öğrenmişti. Ve burjuvalar, o zamandan beri, Halk Buyrultusunun (*People's Charter*) en büyük bölümünü kabul etmek ve onu Birleşik Krallığın anayasasına katmak zorunda kalmışlardı. Halk ahlâkî araçlarla buyruk altında tutulmak zorundadır ve din, yığınları etkilemede bütün ahlâkî araçların ilki ve başlıcası olmuştur ve öyle oladurmaktadır. School Board'larda[208] bölge papazlarının çoğunlukta olması bundan ötürüdür; ritualizmden Selâmet Ordusuna kadar her türlü revivalizmi desteklemek için burjuvazinin kendine empoze ettiği harcamaların durmadan artması bundan ötürüdür.

Ve sonra, İngiliz saygınlığı, Kıtadaki burjuvaların özgür düşüncesine ve dinsel gevşekliğine karşı zafere ulaştı. Fransız ve Alman işçileri, başkaldıran olup çıktılar. Hepsi de sosyalizm hastalığına yakalandı; ve pek yerinde gerekçelerle iktidarı ele geçirmeye yarayan araçların yasa-dışı olmasına hiç aldırmadılar. Orada, *puer robustus* [gürbüz çocuk —ç.] günden güne daha *malitiosus* [kötü —ç.] oluyordu. Fransız ve Alman burjuvaları için son çare, tıpkı bir geminin güvertesinde çalımla tüttürdüğü purosunu, deniz tutunca, usulcacık

denize bırakıveren delikanlı gibi, özgür düşüncelerini sessizce bırakıvermekti; zındıklar, birbiri ardına, görünüşte sofulaştılar, kiliseden, onun dogmalarından ve ayinlerinden saygıyla sözettiler, ve hatta sonunculara, kaçınamadıkları ölçüde uydular, Fransız burjuvası, cuma günleri perhiz tuttu; ve Alman burjuvaları, pazar günleri, kilisedeki yerlerinde, uzun protestan vaızlarını sonuna kadar dinlediler. Materyalizm, başlarını belâya sokmuştu. "*Die Religion muss dem Volk erhalten werden*" —din, halk için muhafaza edilmelidir—. Toplumu kesin yıkımdan kurtaracak biricik ve son araç dindi. Onların talihsizliğine bakın ki, dini bir daha dirilmemecesine yıkmak için ellerinden gelenin en iyisini yapmadan önce, bunu anlamamışlardı. Ve şimdi, alay etmek ve şöyle demek sırası İngiliz burjuvasındaydı: "Hay budalalar hay, bunu size iki yüzyıl önce söyleyebilirdim!".

Bununla birlikte, İngiliz burjuvasının dinsel vurdumduymazlığının, Kıta burjuvasının *post festum** hidayete ermesinin de, kabaran proletarya dalgasını önleyeceğinden korkmuyorum. Gelenek, yavaşlatıcı büyük bir güçtür, tarihin *vis inertiase*'sidir,** ama, salt edilgin olduğu için, dinecektir; ve bu yüzden, din, kapitalist toplumun sürekli koruyucusu olmayacaktır. Hukuk, felsefe ve din konularındaki fikirlerimiz, belirli bir toplumda yürürlükte olan iktisadî ilişkilerin ürünleri olduğuna göre böyle fikirler, en sonunda, bu ilişkilerdeki tam bir değişmenin etkilerine dayanamaz. Ve biz, doğaüstü vahye inanmadığımız sürece, sallanan bir toplumu, hiç bir dinsel vaızın yıkılmaktan kurtaramayacağını kabul etmek zorundayız.

* İş işten geçtikten sonra (sözcük olarak karşılığı: bayramdan sonra). —ç.
** Eylemsizlik gücü. —ç.

İNGİLİZ PROLETARYASI HER ŞEYE KARŞIN KURTULACAKTIR

Gerçekte, İngiltere'de işçi sınıfı yeniden harekete geçmeye başlıyor. Çeşitli geleneklerin, ancak iki partinin, [yani —ç.] Muhafazakârlar ile Liberallerin olabileceği ve işçi sınıfının kurtuluşu için, baştan sona, büyük Liberal Parti[209] ile çalışması gerektiği yaygın inancı gibi burjuva geleneklerin, işçilere engel olduğu şüphesizdir. Düzenli bir çıraklıktan geçmemiş bütün isteklilerin, sayıları pek çok olan o eski *trade-union*'lardan [işçi sendikalarından] çıkarılması gibi ilk bağımsız eylem denemelerinin kalıtı olan, ve bu sendikaların herbirinin kendi grev-bozanlarını türetmesi anlamına gelen işçi gelenekleri. Ama bütün bunlara karşın, Profesör Brentano'nun bile Kürsü-Sosyalisti olan kardeşlerine üzülerek bildirmek zorunda kaldığı gibi, İngiliz işçi sınıfı hareket halindedir. O da, İngiltere'deki her şey gibi, ağır ve ölçülü adımlarla, bazan duraksayarak, bazan iyi, bazan kötü sonuçlar elde ederek ilerliyor; zaman zaman, sosyalizmin *özünü* yavaş yavaş soğururken, sosyalizm *adına* karşı aşırı sakıngan bir güvensizlikle hareket ediyor; ve hareket, işçi tabakalarına birbiri ardına yayılıyor ve onları kendine katıyor. Londra'nın doğu ucundaki ustalıksız işçilerin uyuşukluğunu şimdiden silkip attı; ve bu taze güçlerin ona nasıl yetkin bir içtepi kazandırdığını hepimiz biliyoruz. Hareketin hızı bazı kimselerin sabrını taşırıyorsa, onlara şunu anımsatalım: İngiliz karakterinin en güzel niteliklerini canlı olarak sürdüren işçi sınıfıdır ve, İngiltere'de ileri doğru bir adım gidilince, genellikle, asla geri çekilinmez. Eski çartistlerin oğulları, yukarda açıklanan gerekçelerden dolayı tam yetkin değil idilerse, torunları atalarına yaraşır olacağa benziyor.

Ama Avrupa işçi sınıfının zaferi, yalnız İngiltere'ye bağlı değildir. Bu zafer, ancak, hiç değilse İngiltere'nin, Fransa'nın ve Almanya'nın işbirliği ile sağlanabilir. Bu son iki ülke-

deki işçi sınıfı hareketi, İngiltere'dekinden hayli ilerdedir. Hatta Almanya'daki, başarıya, ölçülebilir bir uzaklıktadır. Orada, son yirmibeş yılda gösterdiği ilerleme, eşsizdir. Durmadan artan bir hızla ilerlemektedir. Alman burjuvazisi siyasal yetenek, disiplin, cesaret, enerji ve sebat bakımından acınacak kadar eksik görünmüştür, ve buna karşılık, Alman işçi sınıfı, bütün bu nitelikleri taşıdığına pek çok kanıt göstermiştir. Dört yüzyıl kadar önce, Almanya, Avrupa orta-sınıfının ilk ayaklanmasının çıkış noktasıydı; bugün işler bu kerteye varmışken, gene Almanya'nın, *Avrupa proletaryasının* ilk büyük zaferine sahne olması, olanaksız mıdır?

Londra, 20 Nisan 1892

[YİRMİBEŞ]

İLKEL HIRİSTİYANLIĞIN TARİHİNE KATKI[210]

FRİEDRİCH ENGELS

I

İLKEL hıristiyanlığın tarihi, modern işçi hareketiyle ilginç birleşme noktaları gösteriyor. İşçi hareketi gibi hıristiyanlık da, başlangıçta, ezilenlerin hareketiydi: ilkin kölelerin ve azatlıların, yoksulların ve haklardan yoksun insanların, Roma tarafından boyunduruk altına alınmış ya da darmadağın edilmiş halkların dini olarak gözüktü. İkisi de, işçi sosyalizmi kadar hıristiyanlık da, kölelikten ve yoksulluktan gelecekte bir kurtuluşu bildirirler; hıristiyanlık bu kurtuluşu öte dünyaya, ölümden sonraki bir yaşama, gökyüzüne bırakır; sosyalizm, kurtuluşu, bu dünyaya, toplumun bir dönüşümüne yerleştirir. Birileri insan türünün düşmanları olarak, diğerleri hükümetin, dinin, ailenin, toplumsal düzenin

düşmanları olarak, her ikisi de kovuşturulur ve kovalanır, üyeleri sürgün edilir ve istisnaî yasalara tâbi tutulur; ve bütün baskılara karşın, ve hatta bu baskılar tarafından doğrudan yardım edilerek, her ikisi de başarılı, karşı konulmaz bir biçimde yollarını açarlar. Doğuşundan üç yüzyıl sonra, hıristiyanlık, Roma İmparatorluğunun devlet dini olarak kabul edilmiştir: altmış yıldan az bir zamanda, sosyalizm öyle bir mevzi (*position*) ele geçirmiştir ki, kesin zaferi bütünüyle güvence altına alınmıştır.

Dolayısıyla, eğer Profesör sayın A. Menger *Emeğin Bütün Ürününe Hak* adlı yapıtında, Roma imparatorları altında mülklerin geniş merkezileşmesi ve en büyük kesimi kölelerden oluşan emekçi sınıfın sonsuz acıları gözönüne alındığında, "Batı Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonra sosyalizmin yerleşmemesinden" dolayı şaşırıyorsa, bu, onun, o çağda mümkün olduğu ölçüde bu "sosyalizmin" fiilî olarak varolduğunu ve iktidara... hıristiyanlıkla geldiğini görmediğindendir. Yalnız, hıristiyanlık tarihsel koşullar dolayısıyla ve kaçınılmaz bir biçimde olması gerektiği gibi, toplumsal dönüşümü bu dünyada değil, öteki dünyada, cennette, ölümden sonraki sonsuz yaşamda, gelmesi çok yakın olan *millenium*'da* gerçekleştirmek istiyordu.

Daha ortaçağda ezilmiş köylülerin, ve özellikle kent halkının ilk ayaklanmaları esnasında iki olayın paralelliği kendini zorla kabul ettiriyor. Ortaçağdaki bütün yığın hareketleri gibi bu ayaklanmalar da, zorunlu olarak, dinsel bir maske taşıdılar; büyüyen bir soysuzlaşma, sonunda, ilkel hıristiyanlığın yeniden canlandırılması olarak görünüyor;** ama di-

* Kıyametten önce barış ve selâmetin hüküm süreceği kabul edilen bin yıllık dönem. —ç.

** İslâm dünyasının ayaklanmaları, özellikle Afrika'da garip bir karşıtlık meydana getirirler. Bununla da İslâmiyet, Doğuluların, özellikle de Arapların yani bir yandan ticaret ve sanayiyle uğraşan kentlilerin, diğer yandan göçebe Bedevilerin ölçülerine göre oluşmuş bir dindir. Ama bu dinde peryodik bir çatışmanın tohumu vardır. Zenginleşen ve tantanalı bir yaşayışa kavuşan kentliler, "yasa"ya uymada gevşeklik gösterirler. Yoksul, ve yoksullukları nede-

ni ululamanın arkasında düzenli olarak bu dünyanın çok olumlu çıkarları gizleniyordu. Bu, zafer anısıyla dolu Jean Zizka zamanında Bohemya taburlarının örgütlenmesinde geniş bir biçimde ortaya çıkıyordu: ama bu çizgi, 1830'dan sonra komünist işçilerde yeniden ortaya çıkmak için Almanya'da köylüler savaşından sonra yavaş yavaş ortadan kayboluncaya kadar bütün ortaçağ boyunca sürüp gitti. Renan, "Eğer ilk hıristiyan toplulukları hakkında bir fikir edinmek istiyorsanız, Uluslararası Emekçiler Birliğinin yerel bir bölümüne bakın." sözlerini söylemeden çok önce, Fransız devrimci komünistleri, ve Weitling ve kendilerine katılanlar, ilkel hıristiyanlığı övdüler.

Alman İncil eleştirisini modern gazetecilikte bile eşi bulunmayan bir kötüye kullanma sayesinde, Kilise tarihi üzerine *Hıristiyanlığın Kökenleri* adlı romanını hazırlayan Fransız edebiyatçısı, tümcesinde neyin doğru olduğunu hiç de bilmiyordu. Eski enternasyonalisti, en azından bir noktasında, kendisinde eski yaralar yeniden açılmadan, örneğin, Paul'e ait olduğu söylenen ikinci *Korentlilere Mektubu* okuyabilmesini görmek isterdim. Bütün *Mektup,* VIII. bölümden sonra, ne yazık ki bilinen sonsuz şikâyetle çınlıyor: "Masraf payları ödenmiyor." Kimbilir kaç gayretli propagandacı, 1865'e doğru bu mektubun yazarının, yazar kim olursa olsun, se-

niyle katı töreleri olan Bedeviler, bu zenginliklere ve bu zevklere arzu ve açgözlülükle bakarlar. İmansızları cezalandırmak, dinsel törenler yasasını ve esas imanı yerleştirmek, ve ödül olarak imansızların servetlerine elkoymak için bir peygamberin, bir mehdinin yönetiminde birleşirler. Kuşkusuz, yüzyıl sonra cezalandırdıklarıyla aynı noktaya varırlar; yeni bir temizlik gereklidir. Bu, Afrikalı Almoravidlerin ve Almohadların İspanya'daki istilâ savaşlarından, İngilizlere çok başarılı bir biçimde meydan okuyan son Hartum mecclisine kadar böyle oldu.[211] İran'daki ve başka islâm ülkelerindeki karışıklıklarda da böyle, ya da hemen hemen böyle oldu. Bunlar dinsel bir kılıf taşımalarına karşın, ekonomik nedenlerden doğan hareketlerdi. Ama başardıkları zaman bile, ekonomik koşullara dokunmuyorlar. O halde hiç bir şey değişmiyor, çatışma peryodik hale geliyor. Buna karşılık, hıristiyan Batının halk ayaklanmalarında, dinsel kılıf, geçersiz hale gelmiş bir ekonomik düzene karşı saldırılara, sadece bayrak ve örtü olarak hizmet ediyor: Sonunda, bu düzen devriliyor; yeni bir düzen kuruluyor, ilerleme oluyor, dünya yürüyor.

vimli bir anlayışla elini sıkar ve kulağına: "Demek bu senin de başına geldi kardeş!" diye fısıldardı? Bizler de bu konuda bu ödenmeyen masraf payları, elle tutulamayan ve Tantal gözlerimiz önünde uçuşan[212] masraf payları üzerine çok şey söyleyebilirdik —bizim birliğimizde de Korentliler kum gibi kaynıyordu—, ama işte Enternasyonalin ünlü milyonları tam da buradadır.

İlk hıristiyanlar üzerine en iyi kaynaklarımızdan biri, her türlü dinsel boş inanca karşı kendisi de kuşkulu bir tutumu koruyan, ve bundan dolayı —ne putatapan inançla, ne siyasetle— hıristiyanları herhangi başka bir dinsel birlikten farklı ele alması için bir nedeni bulunmayan klasik antikçağın Voltaire'i, Lucien de Samosate'tır. O, Jupiter'e tapanlarla olduğu gibi İsa'ya tapanlarla da, hepsiyle, boş inançları yüzünden alay eder: kendi yüzeysel rasyonalist görüş açısından bir boş inanç türü, bir başkası kadar budalacadır. Her hal ve durumda tarafsız olan bu tanık, başka şeylerin yanısıra, gerçekte Hellespont üzerindeki Parium olan, Prote diye adlandırılan Peregrinus adlı bir serüvencinin biyografisini anlatır.[213] İşte bu Peregrinus, Ermenistan'da, gençliğinde eşini aldatmaya başladı, suçüstü yakalandı ve ülkenin âdeti gereğince linç edildi. Bereket versin ki, kurtulmayı başardı, Parium'da yaşlı babasını boğdu ve kaçmak zorunda kaldı.

"Filistin'de hıristiyan papazlarından ve vaızlarından birkaçına katılarak, hıristiyanların hayranlığa değer dini içinde kendini yetiştirtmesi bu döneme doğru oldu. Bakın size ne diyeceğim? Bu adam, kısa bir süre sonra, onlara çocuktan başka bir şey olmadıklarını gösterdi; sırasıyla peygamber, meclis lideri olarak hıristiyanların kitaplarını yorumlayarak, onları açıklayarak, bizzat kendisi yazarak, bulunduğu yerde sivrildi. Bu yüzden çok sayıda insan, ona, insanlar arasına bu yeni dini getirdiği için çarmıha gerildiği Filistin'de onurlandırılana eşit bir tanrı, bir kurucu, bir papaz

olarak bakmaya başladılar. Bu nedenle tutuklanan Prote hapse atıldı. ... Tutsak olduğu andan itibaren onun şahsında kendilerine vurulmuş kabul eden hıristiyanlar, onu kaçırmak için her şeyi kullandılar; ama bunu başaramayınca, yorulmaz bir gayret ve saygıyla, en azından ona her türlü hizmeti yaptılar. Sabahtan itibaren hapisanenin etrafına dizilmiş bir yığın yaşlı kadın, dul ve yetim görülüyordu. Mezhebin en önemli liderleri, gardiyanları ayarladıktan sonra geceyi onun yanında geçiriyorlardı; yemeklerini oraya getiriyorlar, kutsal kitaplarını orada okuyorlardı; ve erdemli Peregrinus, hâlâ adı Peregrinus'tu, onlar tarafından yeni Sokrates diye çağırılıyordu. Hepsi bu değil; birçok Asya kenti ona yardım etmek, destek olmak, avukat ve avundurucu sağlamak için hıristiyanlar adına vekiller gönderdiler. Böyle durumlardaki saygı göstermeleri inanılacak gibi değil; her şeyi bir sözcükle söylersek hiç bir şey onlara ağır gelmiyor. Bundan dolayı, hapislik bahanesi altında Peregrinus, büyük para miktarlarının geldiğini gördü ve kendine büyük bir servet yaptı. Bu zavallılar ölümsüz olduklarını ve sonsuzca yaşayacaklarını düşünüyorlar, ve bundan dolayı eziyetleri küçümsüyor ve gönüllü olarak kendilerini ölüme veriyorlar. İlk kurucuları, onları, hepsinin kardeş olduklarına da inandırmıştı. Bir kez din değiştirir değiştirmez, Yunanlıların tanrılarından vazgeçiyorlar ve yasalarını izledikleri çarmıha gerilmiş safsatacıya tapıyorlar. Aynı zamanda, bütün servetleri horgörüyor ve onun sözlerine olan tam inanç üzerine servetleri ortak yapıyorlar. Öyle ki, aralarından bir sahtekâr, usta bir ikiyüzlü çıkarsa, bıyıkaltından basitliklerine gülerek çok çabuk zengin olmakta hiç güçlük çekmiyor. Bu arada Peregrinus kısa bir süre sonra Suriye hükümeti tarafından tutsaklığından kurtarılıyor."

Daha başka serüvenlerden sonra şöyle deniyor:

"Avare koşusunda ona uyduluk yapan ve gereksinmelerini bolca karşılayan bir hıristiyanlar alayının refakat ettiği

Peregrinus yeniden gezginci yaşamına başlıyor. Kendini bir süre böylece besletti. Ama sonra onların kurallarından bazılarını çiğnediğinden (sanıyorum, yasak bir et yediği görülmüştü) kendisiyle beraber olan grup tarafından terkedildi ve kötü bir hale düşürüldü." (*Talbot çevirisi.*)

Lucien'in bu pasajını okuyunca, bende ne kadar gençlik anısı uyanıyor. İşte hepsinden önce, yaklaşık olarak 1840'tan başlayarak ve birkaç yıl boyunca, İsviçre'deki Weitling'in komünist topluluklarını —deyimin gerçek anlamıyla— az güvenilir hale getiren "peygamber Albrecht", dünyanın kurtuluşunun kendi yeni İncili için bir dinleyici kitlesi peşinde İsviçre'yi yaya kateden, uzun sakallı, iri ve güçlü bir adamdı. Zaten oldukça zararsız bir karıştırıcıymış gibi görünüyor, ve erken öldü. İşte halefi, daha az zararsız, Holstein'lı "Dr." George Kuhlmann; o, Fransız İsviçresi'nin komünistlerini *kendi* İnciline döndürmek için Weitling'in hapiste olduğu zamandan yararlandı ve, bir süre, bu işte o kadar başarı kazandı ki, komünistlerin arasındaki nükteci ve en bohem olan August Becker'i bile kazandı.

Müteveffa Kuhlmann, 1845'te Cenevre'de, *Yeni Dünya ya da Yeryüzünde Ruhun Krallığı. Haber* başlığı altında yayınlanan konferanslar veriyordu. Ve bu kitabın, bütün olasılıklar gereği Becker tarafından kaleme alınmış girişinde şu yazılı:

"Ağzında bütün acılarımızın, bütün umutlarımızın ve özlemlerimizin, bir sözcükle, zamanımızı en derin bir biçimde karıştıran her şeyin bir ses bulacağı bir insan eksikti. ... Çağımızın beklediği bu adam ortaya çıktı. Bu, Holstein'lı Dr. George Kuhlmann'dır. Yeni dünyanın ya da gerçeklik içindeki ruh krallığının öğretisiyle birlikte belirdi."

Bu yeni dünya öğretisinin, Lamennais tarzında yarı-İncil biçiminde bir dile çevrilmiş ve bir peygamber kibiriyle söylenen en bayağı duygusallıktan başka bir şey olmadığını söylemeye gerek var mıdır? Ama bu, Asya hıristiyanlarının

Peregrinus'un üzerine titredikleri gibi, Weitling'in iyi öğretililerinin bu şarlatanın üzerine titremelerine engel olmuyordu. Genellikle, her okul öğretmenine karşı, her gazeteciye karşı, hal işçisi olmayan herkese karşı, kendilerini sömürmeye çalışan "bilginlermiş" gibi sönmeyen kuşkular besleyecek kadar son derece demokrat ve eşitlikçi olan onlar, melodram kostümü içindeki Kuhlmann tarafından, "yeni dünyada" en bilgenin, *id est** Kuhlmann'ın, tasarrufların dağıtımını düzenleyeceğine ve, dolayısıyla, eski dünyada öğretililerin tasarruflarını künklerle en bilgeye vermeleri ve kendilerinin kırıntılarla yetinmeleri gerektiğine inandırıldılar. Ve Peregrinus-Kuhlmann ... bu durum sürdüğü sürece neşe ve bolluk içinde yaşadı. Gerçeği söylemek gerekirse bu durum hiç uzun sürmedi; kuşkulananların ve inanmayanların artan hoşnutsuzluğu, Vand hükümetinin kovuşturma tehditleri Lozan'daki ruh krallığına son verdiler; Kuhlmann ortadan kayboldu.

Benzer örnekler, Avrupa'da işçi hareketinin başlangıcını kendi deneyimiyle tanıyan herhangi bir kişinin aklına düzinelerle gelecektir. Şimdi en azından büyük merkezlerde, bu kadar aşırı durumlar olanaksız hale geldi; ama hareketin bakir bir arazi eline geçirdiği kaybolmuş yerlerde bu tarzda bir küçük Peregrinus hâlâ geçici ve göreli bir başarıya pekâlâ inanabilir. Ve nasıl ki bütün ülkelerde —aşıya karşı olanlar, vejetaryenler, canlı hayvanlar üzerinde teşrih yapılmasına karşı olanlar, ilaç olarak bitki kullanılan tababetten yana olanlar, cemaatları kaçmış olan mezhep dışı toplulukların vaızları, dünyanın kökeni üzerine yeni teorilerin yazarları, başarısızlığa uğramış ya da mutsuz buluşçular, bürokrasinin "yararsız mızmızlar" diye adlandırdığı gerçek ya da hayalî iltimasların kurbanları, dürüst ahmaklar ve namussuz sahtekârlar gibi— resmî dünyadan umut edecek bir şeyleri kalmayan ya da bu resmî dünyada yanmış olan bütün öğeler işçi partisine doğru akıyorlarsa, hıristiyanlarda

* Yani. —ç.

da aynı şey oluyordu. Eski dünyanın feshi davasının kurtardığı yani kapı dışarı ettiği bütün öğeler, birbirleri arkasından, bu feshetmeye dayanan —çünkü hıristiyanlık zorunlu olarak bu feshin tümüyle özel bir ürünüydü— ve bundan dolayı, diğer öğeler çok az yaşayan sinek durumdayken varlığını koruyan ve büyüyen tek öğe olan hıristiyanlığın çekim çemberi içine çekiliyorlardı. Genç hıristiyan toplulukları yanında şansını denemeyen ve geçici olarak ve bazı bölgelerde, dikkatli kulaklara ve uysal inananlara raslamamış olan hiç bir coşkunluk, zırvalık, delilik ya da dolandırıcılık yoktur. Ve bizim ilk topluluklarımızın komünistleri gibi, ilk hıristiyanlar da, öğretilerine uygun görünen her şeye karşı akılalmaz bir saflık içindeydiler, öyle ki Peregrinus'un hıristiyanlık için yazdığı çok sayıda yazıdan bizim Yeni Ahit'in içine şurda burda bir parçanın kaymadığını pozitif olarak bilmiyoruz.

II

Şimdiye dek ilkel hıristiyanlığın tarihi hakkındaki bilgimizin tek bilimsel temeli olan Alman İncil eleştirisi, ikili bir eğilim izledi.

Bu eğilimlerden biri, geniş anlamında D. F. Strauss'un da dahil olduğu Tubingue okulu tarafından temsil edilmektedir. Eleştirel incelemede *tanrıbilimci* bir okulun gidebileceği kadar ileriye gitmektedir. Dört İncilin, görgü tanıklarının raporları olmayıp, kaybolmuş yazıların daha sonra yapılan düzeltmeleri olduğunu, ve aziz Paul'e atfedilen *Mektuplar*'dan en çok dördünün gerçek olduğunu vb. kabul etmektedir. Bütün mucizeleri ve bütün çelişkileri kabul edilmez şeyler olarak tarihin anlatısından siler; geri kalandan "kurtarılabilecek her şeyi kurtarmaya" çalışır, ve *tanrıbilimci* okul niteliği bu işte ortaya çıkar. Ve işte bu okul sayesindedir ki, büyük ölçüde bu okula dayanan Renan, aynı yöntemi uygulayarak daha çok "kurtarma" yapabilmiştir. Yeni

Ahit'in kuşkuludan da öte çok sayıda anlatısından başka, bize, tarihsel bakımdan, gerçekliği saptanmış olarak bol miktarda şehit efsanesini zorla kabul ettirmek istiyor. Tubingue okulunun her durumda gerçekliği kuşkulu ya da tarihsel olmayan olarak Yeni Ahit'ten fırlatıp attığı her şey, bilim tarafından kesin olarak uzaklaştırılmış kabul edilebilir.

Diğer eğilim tek bir insan tarafından temsil edilmektedir: o da Bruno Bauer'dir. Büyük değeri İncilleri ve havari mektuplarını acımasızca eleştirmiş olması, hıristiyanlığın evrensel bir din haline gelmesine izin veren sadece Yahudi ve Yunanlı-İskenderiyeli değil, aynı zamanda, Yunanlı ve Yunanlı-Romalı öğelerin incelenmesini ciddiye alan ilk kişi olmasıdır. Bütünüyle Yahudi dininden doğmuş, büyük hatlarında kararlaşmış bin imanın esasları ve bir ahlâk bilimiyle dünyayı ele geçirmek için Filistin'den hareket eden hıristiyanlık efsanesi, Bruno Bauer'den sonra olanaksız hale geldi; bundan böyle en fazla bilimin zararına da olsa, tanrıbilim fakültelerinde ve "dini halk için korumayı" isteyen insanların kafasında bitkisel bir hayat sürmeye devam edebilir. Hıristiyanlığın, Konstantin tarafından devlet dini mertebesine yükseltildiği biçime ulaşmasında İskenderiyeli Filon'un okulunun ve —platonik ve özellikle stoacı— Greko-Romen halk felsefesinin büyük bir payı oldu. Bu pay, ayrıntılarında saptanmaktan çok uzak, ama olay tanıtlanmıştır ve bu da özellikle Bruno Bauer'in yapıtıdır; hıristiyanlığın dışardan, Filistin'den ithal edilmemiş, ve Greko-Romen dünyaya zorla kabul ettirilmemiş olduğunun, ve, hiç olmazsa evrensel din olarak büründüğü biçim altında, bu dünyanın en gerçek ürünü olduğunun tanıtının temellerini atmıştır. Kuşkusuz bu çalışmada, kökleşmiş önyargılarla mücadele eden herkesin başına geldiği gibi, Bauer de hedefini fazlasıyla aştı. Edebî açıdan bile, doğmakta olan hıristiyanlık üstünde Filon'un, ve özellikle Seneca'nın etkisini belirlemek, ve Yeni Ahit'in yazarlarının bu filozoflardan aşırma yaptıklarını açıkça gös-

termek arzusuyla, yeni dinin ortaya çıkışını bir yarım-yüzyıl geciktirmek, Romalı tarihçilerin karşı çıktıkları anlatıları reddetmek, ve, genel olarak, eldeki tarihe karşı tehlikeli özgürlükleri desteklemek zorundadır. Ona göre, bu sıfatla hıristiyanlık ancak Flavien imparatorlar altında, Yeni Ahit edebiyatı da ancak Hadrien, Antonin ve Marc-Aurèle altında ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak, Bauer'de Yeni Ahit'in İsa'ya ve müritlerine ilişkin anlatıları için her türlü tarihsel zeminin kaybolduğu görüldü; bu anlatılar, ilk toplulukların iç gelişme aşamalarının ve ahlâkî çatışmalarının yer değiştirdiği ve azçok hayalî kişilere atfedildiği efsaneler haline gelirler. Bauer'e göre yeni Dinin doğum yerleri ne Galiçya ne de Kudüs'tür, İskenderiye ve Roma'dır.

Dolayısıyla, Yeni Ahit'in tarihi ve edebiyatı yadsımadığı karanlık kalan yönü içinde, Tubingue okulu, bize, bugün bile, bilimin tartışma konusu olarak kabul edebildiğinin en fazlasını vermişse, Bruno Bauer, bize, bu okulun yadsınabileceğinin en fazlasını getiriyor. Gerçek, bu uçlar arasındadır. Bugünkü araçlarımızla bunun belirlenmeye elverişli olması, oldukça problemli görünüyor. Özellikle Roma'da, Doğu'da ve her şeyden önce Mısır'da yapılan yeni buluşlar, gerçeğin bulunmasına her eleştiriden daha çok katkıda bulunacaktır.

Oysa Yeni Ahit'te, yazılış tarihi birkaç aylık bir farkla saptanabilecek tek bir kitap vardır; kitap 67 Haziranıyla 68 Ocak ya da Nisanı arasında yazılmış olsa gerek; dolayısıyla bu, ilk hıristiyan zamanlarına ait olan, bu çağın düşüncelerini en safça içtenlikle ve ona uyan bölge dili içinde yansıtan bir kitaptır; ve bundan hareketle, ilkel hıristiyanlığın gerçekten ne olduğunu belirlemek için, yazılış tarihi çok daha sonra olan Yeni Ahit'in bütün geri kalanından bana göre ayrıca önemi olan bir kitaptır. Bu kitap, Jean'ın *Vahiy Kitabı* diye adlandırılan kitaptır; ve üstelik, nasıl ki, görünüşte bütün İncilin en karanlık kitabı olan bu kitap, bugün Alman

eleştirisi sayesinde bütün kitapların en anlaşılır ve en saydamı olmuştur, ben de okura bu kitaptan sözetmek istiyorum.

Sadece yazarın değil, aynı zamanda, yazarın yaşadığı "ortamın" coşkunluk durumuna inanmak için bu kitaba bir gözatmak yeter. Bizim *Vahiy Kitabı,* zamanının ve türünün tek kitabı değildir. Bize ulaşan ilkinin —Daniel'in kitabı— tarihi olan MÖ 164 yılında, Commodien'in[214] *Karmen*'inin yaklaşık tarihi olan MS 250 yılına kadar, Renan, daha sonraki taklitleri hesaba katmadan, bize kadar ulaşan en aşağı 15 klasik *Vahiy Kitabı* sayıyor. (Renan'ı söylüyorum, çünkü onun kitabı, uzmanlar çemberi dışında en erişilebilir ve en tanınan kitaptır.) Bu öyle bir zaman oldu ki, Roma'da ve Yunanistan'da ama daha çok Küçük Asya'da, Suriye'de ve Mısır'da, en değişik halkların en kaba batıl inançlarının kesin olarak tehlikeli bir karışımı, herhangi bir inceleme olmadan kabul ediliyor, ve dindar hile ve doğrudan bir şarlatanlıkla tamamlanıyordu; burada mucizeler, kendinden geçmeler, hayaller, kâhinlik, simya, kabala[215] ve başka gizli büyücülükler başrolü alıyordu. İlkel hıristiyanlığın içinde doğdoğu ortam böyle bir ortamdı, ve bu da, bu hayallere herkesten daha çok açık olan bir insanlar sınıfı içinde oldu. Çünkü Mısır'ın hıristiyan gnostizm taraflıları[216] başka şeylerin yanında Leyde papirüslerinin tanıtladıkları gibi, MS 2. yüzyılda kendilerini adamakıllı simyaya verdiler, ve öğretilerine simya kavramları kattılar. Ve büyü yüzünden Claude ve hatta Vitellius zamanında, Roma'dan iki kez kovulan Kaldeli ve Yahudi *mathematici*'ler, kendilerini geometri "inceliklerine" veriyorlardı; ve biz, bu incelikleri, Jean'ın *Vahiy Kitabı*'nın bizzat kalbinde buluyoruz.

Buna, bütün vahiy kitaplarının, kendileri için okurlarını aldatma hakkını benimsedikleri ekleniyor. Sadece, genel kural olarak, sözde yazarlarından —çoğunlukla daha modern— bambaşka kişiler tarafından yazılmakla kalmamışlardır (örneğin Daniel'in kitabı, Enoch'un kitabı, Esdras'ın, Baruch'un,

Jude'nin vb... *Vahiy Kitapları*, falcı kadınlara ait kitaplar), ama aslında uzun bir süre önce meydana gelmiş ve gerçek yazarı tarafından çok iyi bilinen şeylerin kehanetini de yapmaktadırlar. Böylelikledir ki, Antiochus Epiphane'ın ölümünden az önce, 164 yılında, Daniel'in kitabının yazarı, Nabuchodonosor'un çağında yaşadığı kabul edilen Daniel'e, İran'ın ve Makedonya'nın hegemonyasının yükselişini ve gerileyişini, ve Roma dünya imparatorluğunun başlangıcını söyletiyor; yukardaki kanıt ile, okurlarını, kendisinin kâhinliğine inandırarak, onları, son kehanetini, İsrail halkının bütün acılarını yeneceği ve en sonunda zafere erişeceği kehanetini kabul etmeye hazırlıyor. O halde eğer Jean'ın *Vahiy Kitabı* gerçekten iddia edilen yazarın kitabı olsaydı, vahiy kitabı edebiyatında biricik istisnayı meydana getirecekti.

Yazar diye geçinen Jean, her ne olursa olsun Küçük Asya hıristiyanları arasında çok değer verilen bir insandı. Yedi Kiliseye mektupların havası, bizim için bunun kanıtıdır. O halde bu kişi, tarihsel varlığı tümüyle tanıtlanmamışsa, en azından büyük bir olasılıkla havari Jean olabilir. Ve eğer bu havari gerçekten yazarsa, bu ancak, bizim savımız bakımından daha iyi olurdu. Bu durum, bu kitaptaki hıristiyanlığın, gerçek, esas ilkel hıristiyanlık olduğunun kanıtı olurdu. Geçerken söyleyelim, *Vahiy Kitabı*'yla Jean'a atfedilen İncilin ya da üç *Mektubun* yazarının aynı olmadığı da tanıtlanmıştır.

Vahiy Kitabı bir dizi hayalden meydana gelir. Birincisinde, İsa büyük-papaz giysisi içinde Yedi Asya Kilisesini temsil eden yedi altın şamdanlık arasında yürürken görünür ve "Jean"a, bu Asya "kiliselerinin" "meleklerine" mektuplar yazdırır. Daha başlangıçtan itibaren, bu hıristiyanlıkla, İznik konsülü tarafından formüle edilen Konstantin'in evrensel dini arasındaki farklılık kendini çarpıcı bir biçimde gösterir. Teslis, sadece bilinmeyen bir şey değil, burada bir olanaksızlıktır. Daha sonraki *biricik* Kutsal-Ruhun yerine, Esaîe hahamları tarafından çizilen "Tanrının Yedi Ruhu" var,

XI, 2; İsa Tanrının oğludur, ilk ve sonuncu, alfa ve omegadır, ama hiç de kendisi Tanrı ya da Tanrının eşiti değildir: tersine, o, "Tanrının yaradışının başlangıcıdır", bunun sonucu olarak, daha yukarda söylenmiş yedi ruh gibi, ezelden beri varolan Tanrının kendini göstermesidir, ama Tanrıya bağlı olarak. XV, 3 bölümünde, cennetteki şehitler, Tanrıyı övmek için "Tanrının hizmetkârı Musa'nın ilâhisini, ve İsa'nın ilâhisini söylüyorlar". İsa, burada, sadece Tanrıya bağlı değil, belli bir biçimde Musa'yla aynı düzeye konmuştur. İsa Kudüs'te çarmıha gerilmiştir (XI, 8), ama yeniden canlanmıştır (I, 5, 18), o, dünyanın günahları için kurban edilen ve kanıyla, bütün halkların ve bütün dillerin müminlerinin Tanrıya olan günahlarını bağışlatan "kuzu"dur. Burada hıristiyanlığa evrensel din olarak gelişmesine olanak veren temel anlayışı görüyoruz. İnsanların hareketleriyle gazaba gelen tanrıların kurbanlarla yatıştırılabileceği düşüncesi Samilerin ve Avrupalıların bütün dinlerinde ortak bir kavramdı; hıristiyanlığın (Filon okulundan alınan) ilk temel devrimci düşüncesi, bir aracının, gönüllü, büyük, biricik kurbanıyla, müminleri için, bütün zamanlardaki bütün insanların günahlarının kesinlikle ödendiğiydi. Böylece daha sonraki her türlü kurbanın gerekliliği, ve bunun sonucu olarak da birçok dinsel törenin temeli ortadan kalkıyordu. Oysa, değişik inançta insanlarla ticareti engelleyen ya da yasaklayan törenlerden kurtulmak, evrensel bir dinin ilk koşuluydu. Ama bununla birlikte, kurban etme alışkanlığı, halk âdetlerinde öylesine pekişmişti ki, —çok sayıda putatapan âdetleri yeniden ele alan— katoliklik, bu âdetlerin hakkını vermek için hiç olmazsa sembolik kurban etme olan ayini getirmeyi yararlı gördü. Buna karşılık kitabımızda doğuştan gelen günah dogmasından hiç bir iz yok.

Bütün kitabı olduğu gibi bu mektupları da özellikle niteleyen şey, kendisini ve dindaşlarını Yahudi olmaktan başka bir adla belirtmeyi, yazarın, hiç bir zaman ve hiç bir yerde

aklına getirmemesidir. Karşısına dikildiği İzmir ve Alaşehir softalarının yüzüne şunu vuruyor. "Kendilerine Yahudi diyorlar ve Yahudi değiller, ama Şeytanın bir şeriatıdırlar"; Bergama softalarına da şöyle diyor:

"Putlara kurban edilen etlerden yesinler ve kendilerini iffetsizliğe versinler diye, Balak'ta *İsrail'in çocuklarına her türlü güçlük çıkarmayı* öğreten, Balaam'ın öğretisine bağlıdırlar."

Demek ki, burada, işimiz, bilinçli hıristiyanlarla değil, kendilerini Yahudi sayan insanlarladır; onların Yahudi dini, kuşkusuz, eskisinden gelişen yeni bir aşamadır: işte bu yüzden de tek gerçek olan odur. Ve işte bu yüzdendir ki, Tanrı huzuruna çıkma sırasında, ilk olarak, 12.000'i her kabileden olmak üzere 144.000 Yahudi geliyor, ve sadece sonra bu yenilenmiş Yahudi dinine olan sayısız putatapanlar kalabalığı geliyor. Yazarımız, MS 69 yılında, dinsel evrimin, insan aklının tarihinde en devrimci öğelerden biri haline gelmeye adanmış yeni bir aşamasını temsil ettiğinden kuşku duymaktan çok uzaktaydı.

Şu halde, görülüyor ki, henüz kendi bilincine sahip olmayan o zamanın hıristiyanlığı, dogma açısından, İznik Meclisi tarafından kararlaştırılmış evrensel dinden bin fersah ötedeydi; o zamanın hıristiyanlığını, evrensel din içinde tanımak olanaksız. Daha sonraki hıristiyanlığın ne iman esaslarına, ne de ahlâk bilimine orada raslanmıyor; buna karşılık, bütün bir dünyayla mücadele içinde olunduğu ve bu mücadeleden zaferle çıkılacağı duygusu var; bu, günümüzdeki hıristiyanlarda bütünüyle kaybolmuş ve artık sadece toplumun diğer kutbunda sosyalistlerde raslanan kavgacı bir kızgınlık ve bir kazanma inancıdır.

Gerçekte, başlangıçta avantaja sahip olan bir dünyaya karşı mücadele ve yenilik getirenlerin kendi aralarındaki aynı zamanda olan mücadele hıristiyanlarda ve sosyalistlerde ikisi için de ortak bir mücadeledir. İki büyük mücadele de

—peygamberler ne birinde, ne diğerinde eksik olmasa da— şefler ve peygamberler tarafından yapılmamıştır; bunlar kitlelerin hareketleridir. Ve her kitle hareketi, başlangıçta, zorunlu olarak karmakarışıktır; karmakarışıktır, çünkü, önce her kitle düşüncesi açıklıktan ve bağlantıdan yoksun olduğu için çelişkiler içinde hareket eder; gene karmakarışıktır, başlangıçlarda peygamberlerin orada oynadıkları rol yüzünden. Bu karmakarışıklık kendini en az dışardaki ortak düşmana karşı mücadele ettikleri şiddetle kendi aralarında mücadele eden çok sayıda mezhebin oluşmasında gösterir. İlk hıristiyanlıkta böyle oldu; birlik mümkün değilken birliği öven iyi niyetli insanlar için bu ne kadar elem verici olduysa da, sosyalist hareketin başlarında da böyle oldu.

Örneğin Enternasyonalin birliğini, birlikçi bir dogmaya mı borçluyuz? Hiç bir şekilde. Orada, kendi sıraları gelince değişik nüanslar temsil eden 1848 öncesi Fransız geleneğine göre komünistler; Weitling okulundan komünistler; komünistlerin yenilenmiş birliğine üye başkaları; Fransa'da ve Belçika'da ağır basan öğe durumundaki prudoncular; blankiciler; Alman İşçi Partisi; sonunda, bir an İspanya'da ve İtalya'da üstünlüğü ellerine geçirmiş olan bakuninci anarşistler vardı; ve bunlar, sadece, başlıca gruplardı. Anarşistlerle ayrılığın kesin olarak ve her yerde gerçekleşmesi için, ve hiç olmazsa en genel ekonomik görüşlerde bir birliğin yerleşmesi için, Enternasyonalin kuruluşundan sonra çeyrek yüzyıl geçmesi gerekti. Ve bu, bizim ulaşım araçlarımız, demiryolları, telgraflar, dev sanayi kentleri, basın ve düzenlenen halk toplantılarıyla gerçekleşti.

İlk hıristiyanlarda da aynı sayısız mezheplere bölünme var; ve bu bölünme, tartışma açmak ve daha sonraki birliği elde etmek için bir araçtır. Bunu daha o zamandan, kuşkusuz hıristiyanlığa ait en eski belge olan, bu kitapta buluyoruz, ve yazarımız bu bölünmeye karşı, hıristiyan olmayan günahkârlar dünyasına karşı olan aynı yatışmak bilmeyen

tavırla parlıyor. İşte ilkin Efes ve Bergama'da nikolayitler; İzmir ve Alaşehir'de kendilerine Yahudi deyip de şeytan şeriatı olanlar; Bergama'da Balaam adı verilen yalancı peygamberin öğretisine katılanlar; Efes'te kendilerinin peygamber olduğunu söyleyip de peygamber olmayanlar; en sonunda Akhisar'da Jezabel denen yalancı kadın peygamberin yandaşları. Bu mezhepler üzerine daha kesin bir şey bilmiyoruz; sadece Balaam ve Jezabel'in halefleri için putlara kurban edilen etleri yedikleri ve kendilerini iffetsizliğe verdikleri söyleniyor.

Bu beş mezhep Paul'ün hıristiyanları olarak, ve bütün bu mektuplar da sahte havari Paul'e, sözde Balaam'a ve "Nikola"ya karşı yöneltilmiş olarak gösterilmeye çalışıldı. Zaten az savunulabilir bu nokta üzerine kanıtlar, Renan'ın *Saint Paul* adlı kitabında toplanmış bulunuyor (Paris, 1869, s. 303-305-367-370). Bu kanıtların hepsi mektuplarımızı *Havarilerin Belgeleri*'yle ve Paul'e ait olduğu söylenen *Mektuplar*'la açıklamaya varıyorlar; bu yazılar, hiç olmazsa bugünkü yazılışları içinde, *Vahiy Kitabı*'ndan altmış yıl sonra yazılmışlardır, ve bu mektuplara ait veriler kuşkunun da ötesindedir, ve üstelik bu yazılar kendi aralarında kesin olarak çelişmektedirler. Ama sorunu kesip atan şey, yazarımızın tek ve aynı mezhebe beş ayrı ad vermeyi aklına getirmemiş olmasıdır: tek Efes için iki (sahte havariler ve nikolayitler), ve iki de (Bergama için balamitler ve nikolayitler) ve bunu da isteyerek her durumda iki ayrı mezhep gibi adlandırarak yapmıştır. Bununla birlikte, bu mezhepler arasında, bugün Paul'e ait mezhepler olarak kabul edilebilecek unsurların bulunmuş olabileceğini yadsımayı düşünmüyoruz. Ayrıntılara inilen iki pasajda, suçlama, putlara kurban edilen etler yemeyle ve iffetsizlikle sınırlanıyor; bu iki nokta —eski Yahudilerin olduğu gibi hıristiyan Yahudilerin de— Yahudilerin, dönmüş putatapanlarla sürekli olarak kavga ettikleri noktadır. Putatapanların kurban etme törenlerinden

gelen et, sadece sunulan yemekleri reddetmenin uygun olmayacağı hatta tehlikeli olabileceği ziyafetlerde ikram edilmiyor, aynı zamanda, bakmakla etin murdar olup olmadığını ayırdetmenin hiç de mümkün olmadığı halk pazarlarında da satılıyordu. İffetsizlikle, bu aynı Yahudiler, sadece evlilik-dışı cinsel ilişkiyi değil, aynı zamanda, Yahudi Yasası tarafından yasaklanan derecede akrabalar arasındaki evliliği, ya da Yahudilerle puta tapanlar arasındaki evliliği anlıyorlardı, ve *Havari Belgeleri*nde (XV, 20 ve 29) sözcüğe, genellikle bu anlam verilir. Ama bizim Jean'ın, ortodoks Yahudilere izin verilen cinsel ilişki hakkında bile kendine özgü bir görüş tarzı var. Cennetlik 144.000 Yahudi için şöyle diyor (XIC, 4): "Bunlar kadınlar tarafından kirletilmemiş olanlardır, çünkü onlar bakirdirler." Ve fiilî olarak bizim Jean'ın cennetinde tek bir kadın bile yok. Demek ki, o ilke hıristiyanlığın başka yazılarında da ortaya çıkan ve cinsel ilişkiyi genel olarak günah kabul eden bu eğilime aittir. Eğer ayrıca Jean'ın Roma'yı, dünya krallarının onunla birlikte kendilerini iffetsizliğe verdikleri ve onun iffetsizlik şarabıyla sarhoş oldukları büyük fahişe diye adlandırdığı —ve Roma tüccarlarının Roma lüksünün gücüyle zenginleştikleri— olayı hesaba katılırsa, bizim için, mektuplar sözcüğünü, mektuplardan sadece Yeni Ahit'in başka pasajlarını doğrulamak amacıyla dini savan tanrıbilimci kitapların ona vermek istedikleri dar anlamıyla anlamamız olanaksızdır. Tam tersine. Mektupların bu pasajları derinden sarsılan bütün dönemlerin ortak olayını, yani bütün engeller sarsıldığı zaman, aynı anda cinsel ilişkinin geleneksel bağlarının da aşılmaya çalışıldığı olayını açıkça belirtmektedirler. İlk hıristiyan yüzyıllarında da, bedene eziyet veren çilecilik yanında, erkekle kadın arasında azçok serbest olan ilişkilere hıristiyan serbestisini yayma eğilimi oldukça sık bir biçimde ortaya çıkar. Modern sosyalist harekette aynı şey meydana gelmiştir.

Sen-simoncu *bedene eski haklarını verme* o zamanın Al-

manya'sında —Heine'ın söylediği gibi şu "dindar çocuk yuvası"— 1830'dan sonra hangi kutsal hoşnutsuzluğu doğurmadı! En korkunç biçimde hoşnutsuz olanlar, o çağda egemen olan (o tarihte bizde daha sınıflar yoktu) ve, kırdaki malikânelerinde olduğu kadar Berlin'de de, bedenlerinin her zaman yinelenen eski haklarını verme olayı olmadan yaşayamayan aristokrat düzenler oldu. Bu namuslu insanlar, beden için daha çok başka koşullara uyma esnekliği perspektifini sunan Fourier'i tanısalardı ne derlerdi!

Bir kez ütopyacılık aşılınca, bu aşırılıklar, yerlerini, daha akla-uygun, ve gerçekte çok daha köklü kavramlara bıraktılar, ve Almanya, Heine'ın dindar çocuk yuvasından, sosyalist hareketin merkezi haline geldiğinden beri, dindar aristokrat dünyanın ikiyüzlü hoşnutsuzluğu kimsenin umurunda değil.

Mektupların bütün dogmatik içeriği böyle. Geri kalana gelince, onlar, arkadaşları, enerjik propagandaya, rahiplerinin yüzüne onurlu ve cesaretli inan beyanına, dış ve iç düşmana karşı aralıksız mücadeleye kışkırtıyorlar; ve bu bölüm üzerine mektuplar, Enternasyonalin peygamberi de olmasa, herhangi bir heyecanlı kişi tarafından da yazılabilirlerdi.

III

Mektuplar, Küçük Asya'nın Yedi Kilisesine ve, onlar aracılığıyla daha sonra hıristiyanlığın çıktığı 69 yılının reforme edilmiş yahudiliğine bizim Jean'ın bildirisinin gerçek konusuna girişten başka bir şey değillerdir. Ve burada ilk hıristiyanlığın en içten tapınağına giriyoruz.

İlk hıristiyanlar hangi insanlar arasından çıkmışlardır? Devrimci bir öğeye uygun olduğu gibi, temel olarak, halkın en aşağı tabakalarına ait "emekçiler ve ezilenler" arasından. Ya bu tabakalar kimlerden oluşuyordu? Kentlerde, düşkün özgür insanlardan — Güney'in köleci devletlerinin *mean*

whites'larına,* sömürge ve Çin liman kentlerinin Avrupalı serüvencilerine ve serserilerine benzeyen her türden insanlardan, daha sonra azat edilmişlerden ve özellikle kölelerden; İtalya, Sicilya ve Afrika latifundiyalarında kölelerden; vilâyetlerin kırsal yönetim çevrelerinde borçlarla gitgide köleleşen küçük köylülerden oluşuyordu. Bu kadar değişik öğeler için, hiç bir ortak kurtuluş yolu yoktu. Hepsi için, yitirilmiş cennet kendi gerilerindeydi; düşkün özgür insan için, cennet *polis*ti** atalarının eskiden özgür yurttaşları olduğu, kent ve devletin bütünüydü; savaş tutsağı köleler için cennet, uyruk edilmeden ve tutsaklıktan önceki özgürlük dönemiydi; küçük köylü için cennet, yıkılmış soy (*gentilice*) toplumu ve toprak topluluğuydu. İstilâcı Romalının eşitleyici demir eli, bütün bunları yere yıkmıştı. Antikçağın yaratabildiği en önemli toplumsal gruplaşma, kabile ve akraba kabileler birliğiydi; bu gruplaşma, Barbarlarda aynı kandan olanların birliği üzerine, kent kurucuları Yunanlarda ve İtalyotlarda bir ya da birkaç akraba kabileyi kapsayan *polis* üzerine kurulmuştu. Philippe ve İskender, Helen yarımadasına siyasal birliği verdiler, ama sonuç olarak, bundan bir Yunan ulusu oluşmadı. Uluslar, ancak Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonra mümkün hale geldiler. Roma İmparatorluğu küçük gruplaşmalara kesin olarak son verdi; askerî güç, Roma hukuku, vergileri toplama aygıtı, geleneksel iç örgütlenmeyi bütünüyle parçaladı. Bağımsızlığın ve başlangıçtan gelen örgütlenmenin yitirilişine, asker ve sivil yetkililer tarafından yapılan yağma eklendi; bunlar, önce boyunduruk altında tuttuklarının servetlerini ellerinden alıyor, ve sonra yeni haraçlar verebilmeleri amacıyla bu servetleri tefeci faizleriyle yeniden onlara borç olarak veriyorlardı. Doğal ekonominin tek başına ya da çok geniş bir ölçüde hüküm sürdüğü bölgelerde, bu durumun sonucu olan vergilerin ağırlığı ve

* Zavallı beyazlar. —ç.
** Kent. —ç.

para gereksinmesi köylülerin kaderini gitgide daha çok tefecilerin eline bırakıyor, servetlerde büyük bir oransızlık getiriyor, zenginleri daha zengin ve yoksulları tam yoksul yapıyordu. Ve tek başlarına olan küçük kabilelerin ya da kentlerin Roma'nın dev gücüne karşı her direnişi umutsuzdu. Buna nasıl çare bulunacaktı, köleleştirilenler için, ezilenler için, yoksullaştırılmışlar için hangi kurtuluş kapısı vardı, birbirinden ayrılan ya da hatta karşıt çıkarları olan bu değişik insan grupları için hangi ortak çıkış noktası bulunacaktı? Ne de olsa bir tane bulmak gerekiyordu, tek bir büyük devrimci hareketin bütün bunları kucaklaması gerekiyordu.

Bu çıkış noktası bulundu; ama bu dünyada değildi. Ve, o zamanın koşullarında, sadece din böyle bir çıkış noktası sunabilirdi. Yeni bir dünya keşfedildi. Bedenlerin ölümünden sonra ruhun yaşaması, yavaş yavaş bütün Roma dünyasında kabul edilen önemli bir iman noktası haline geldi. Üstelik yaşadığı zaman yaptığı işlere göre, ruh için bir ceza ve ödül biçimi, her yerde gitgide daha çok kabul ediliyordu. Gerçekte, ödüller için hiç bir şey yok gibi görünüyordu; antikçağ, gerçek yaşama, ölüler ülkesindeki yaşamdan sonsuzca büyük bir değer vermemesi bakımından, fazlasıyla kendiliğinden materyalistti; Yunanlarda ölümsüzlük daha çok bir kötü kader olarak geçiyordu. Öbür dünyadaki cezaları ve ödülleri ciddiye alan ve cennet ve cehennemi yaratan hıristiyanlık geldi; bu gözyaşları vadisinin emekçilerinin ve ezilenlerinin sonsuz cennete götürüleceği yol böylece bulunmuş oldu. Gerçekten de, Filon'un stoacı okulunun dünyadan vazgeçme görüşünü ve çileciliği, ezilen kitleleri sürükleyebilecek evrensel yeni bir dinin temel ahlâk ilkesi düzeyine çıkarmak için, öteki dünyada bir ödüllendirmenin umudu gerekliydi.

Bununla birlikte, ölüm, bu cenneti inananlara hemen açmıyor. Yeni Kudüs'ün başkenti olduğu Tanrı krallığının, ancak cehennem güçleriyle şiddetli mücadeleler sonucunda el-

de edildiğini ve açıldığını göreceğiz. Oysa, ilk hıristiyanlar bu mücadeleleri eli kulağında olarak tasarlıyorlardı. Daha başlangıçtan itibaren, bizim Jean, kitabını, "yakında *meydana gelmesi* gereken şeylerin" açığa vurulması olarak belirtiyor; biraz sonra, 3. ayette şöyle diyor: "Mutlu odur ki, vahiyin sözlerini okuyan ve dinleyenlerdir, zira zaman yakındır"; Alaşehir topluluğuna İsa şöyle yazdırıyor: "Yakında geliyorum." Ve son bölümde, melek, Jean'a "yakında *meydana gelmesi* gereken şeyleri" açıkladığını söylüyor ve ona şu emri veriyor: "Bu kitabın vahiy sözlerini hiç mühürleme, çünkü zaman yakındır", ve İsa'nın kendisi de iki kez 12. ve 30. ayetlerde "Yakında geliyorum" diyor. Bu gelişin ne kadar yakında beklendiğini daha ileride göreceğiz.

Yazarın şimdi gözlerimiz önünden geçirdiği vahiy keşiflerinin hepsi, ve genellikle sözcüğü sözcüğüne, daha önceki modellerden alınmıştır. Kısmen Eski Ahit'in klasik peygamberlerinden, özellikle Ezekiyas'tan kısmen de Daniel'in kitabının ve özellikle, o dönemde en azından bir bölümü yazılmış olan Enoch'un kitabının ilkörneğine (*prototype*) göre yazılmış olan daha sonraki Yahudi vahiy kitaplarından alınmıştır. Eleştirmenler en ufak ayrıntılarına kadar, bizim Jean'ın, her tasviri, her uğursuz tahmini, inanmayan insanlığa ceza olarak verilen her musibeti, kısaca kitabın malzemelerinin tümünü nereden çıkardığını tanıtlamışlardır; öyle ki, Jean, sadece pek az raslanan bir akıl yokluğu göstermiyor, aynı zamanda, sözde keşiflerini ve vecdlerini, onların anlattığı şekliyle hayalde bile yaşamadığının kanıtını bizzat kendisi veriyor.

İşte birkaç sözcükle bu görüntülerin ilerleyişi. Önce Jean, elinde yedi mühürle damgalanmış bir kitapla Tanrıyı tahtında otururken görüyor; onun önünde boğazlanmış, ama yeniden canlanan, ve mühürleri açmaya lâyık bulunan kuzu [İsa] var. Mühürlerin açılışı tehdit edici her türden işaret ve mucizeyle birlikte oluyor. Beşinci mühürde, Jean, Tanrı-

ya ait kurban edilme yerinde, Tanrı kelâmı yüzünden öldürülmüş İsa'nın şehitlerinin ruhlarını görüyor:

"Yüksek sesle bağırarak şöyle dediler: kutsal ve gerçek efendi, dünyada oturanları kanımız için yargılamayı ve kanımızın intikamını almayı ne kadar geciktireceksin?"

Bunun üzerine, herbirine beyaz bir cübbe veriliyor ve hepsi, öldürülmesi gereken şehitlerin sayısının tamamlanmasına kadar biraz daha sabretmeye davet ediliyor. Öyleyse burada hiç de "sevgi dini", "sizden nefret edenleri sevin, sizi lânetleyenleri kutsayın", vb... henüz sözkonusu değil, burada açıkça intikam, hıristiyanlara zulmedenlerden alınacak, kurallara uygun, dürüst intikam öğütleniyor. Ve bütün kitap boyunca aynı şeyler var. Bunalım yaklaştıkça, musibetler, işkenceler gökten o kadar sık yağıyor, ve bizim Jean da şunları haber vermekten o kadar neşeleniyor: insanların çoğu, günahları için hâlâ pişmanlık duymuyor ve bu günahlar için nefse ceza vermeyi reddediyorlar; Tanrının yeni afetleri onların üzerine atılmalıdır; İsa onları demir bir değnekle yönetmeli ve şarabı mutlak güçlü Tanrının cenderesinde ezmelidir; ama bununla birlikte, imansızların yürekleri yumuşamıyor. Bu, mücadele içinde olunduğunun her türlü ikiyüzlülükten uzak, doğal duygusudur, ve *koşullardan gelen rahatsızlıklara katlanmak gerek*. Yedinci mühürün açılmasıyla trampetli yedi melek görünür: bir meleğin her trampet çalışında yeni korku işaretleri meydana gelir. Trampetin yedinci gürültüsünden sonra, Tanrının kızgınlığının yedi kadehini taşıyan yedi yeni melek sahneye girer; kadehler dünyanın üstüne dökülür, ve yeniden afetler, işkenceler yağar, ... esas olarak daha önce çok sayıda olanın yorucu bir yinelenmesi. Sonra, kadın, Babil, lâl ve erguvan renkli bir giysiye bürünmüş, sular üzerine oturmuş, azizlerin ve İsa'nın şehitlerinin kanıyla sarhoş büyük fahişe geliyor, bu yeryüzü krallarının üzerinde krallık kuran yedi tepe üzerindeki büyük kenttir. Kadın yedi başlı, on boynuzlu bir hayva-

nın üzerine oturmuştur. Yedi baş yedi tepe, aynı zamanda yedi "kral"dır. Bu krallardan beşi ölmüştür; bir tanesi yaşamakta, yedincisi gelecektir, ve ondan sonra ilk beşten, ölecek derecede yaralanmış ama iyileşmiş olan biri geri gelecektir. Bu dünya üstünde kırk iki ay ya da üç buçuk yıl (yedi yıllık yıllardan meydana gelen bir haftanın yarısı) hüküm sürecek, müminlere ölesiye zulüm edecek ve dinsizliğe zafer sağlayacaktır. Sonra kesin büyük savaş veriliyor, büyük Fahişe Babil'in ve onun bütün yandaşlarının, yani insanların büyük çoğunluğunun ortadan kaldırılmasıyla azizlerin ve şehitlerin intikamları alınıyor; şeytan uçuruma yuvarlanmış ve orada bin yıl için zincire vurulmuştur; bu bin yıl süresince dirilmiş şehitlerle İsa hüküm sürecektir. Bin yıl geçince, şeytan serbest bırakılır: bunu da ruhların son bir savaşı izler, ve şeytan bu savaşta kesin olarak yenilir. İkinci bir diriliş olur, ölülerin geri kalanı dirilir ve Tanrının tahtı önüne çıkarlar (İsa'nın tahtı olmadığına iyi dikkat edin) ve müminler sonsuz yaşam içinde yeni bir cennete, yeni bir toprağa ve yeni bir Kudüs'e girerler.

Nasıl ki bu iskele salt Yahudi ve hıristiyanlık öncesi malzemelerle kurulmuşsa, aynı şekilde hemen hemen sadece, salt Yahudi kavramlar sunmaktadır. İsrail halkı için işler kötüye gitmeye başladığından beri, Asur ve Babil'e haraç verme durumuna geldiğinden beri, İsrail ve Juda krallıklarının yıkılışından Selefkilere uyruk oluncaya kadar, yani İsa'-dan Daniel'e kadar, talihin ters olduğu zamanda hep tanrıdan gelen bir kurtarıcı vahiy yoluyla haber verdi. Daniel'in kitabının XII, 1, 3 bölümünde, Yahudileri büyük sıkıntılardan kurtaracak olan Yahudilerin koruyucu meleği, Mikail'in gökten ineceği haberi var: "Birçok ölü yeniden dirilecek"; bir çeşit kıyamet günü olacak, "ve adaleti kalabalığa öğretmiş olanlar her zaman ve sonsuza dek yıldız gibi parlayacaklar." Burada, hıristiyanlığa ait olarak, sadece, İsa'nın krallığının hemen geleceği üzerine ve dirilen müminlerin, özel-

likle şehitlerin mutluluğu üzerine ısrarla durulması var.

O dönemin olaylarıyla ilişkili olduğu ölçüde bu kehanetin yorumlanmasını Alman eleştirisine, ve özellikle Ewald, Lücke, ve Ferdinand Benary'ye borçluyuz. Renan sayesinde, tanrıbilim çevrelerinden başka ortamlara da girdi. Büyük Fahişe Babil'in anlamının yedi tepeli şehir, Roma olduğu görüldü. Onun üstünde oturduğu hayvan hakkında şöyle deniyor (XVII, 9, 11): "Yedi baş, kadının üzerinde oturduğu yedi tepedir. Bunlar aynı zamanda yedi kraldır: beşi öldü, biri yaşıyor, diğeri henüz gelmedi, ve o gelince az bir süre kalacak. Ve varolan, ve varolmayan hayvanın kendisi sekizinci bir kraldır, ve hayvan yedi sayısındadır, ve manevî yıkımına gitmektedir."

O halde hayvan, yedi imparator tarafından temsil edilen Roma dünya egemenliğidir; bu imparatorlardan birisi ölesiye yaralanmıştır ve artık hüküm sürmemektedir; ama iyileşip sekizinci kral olarak tanrıya karşı küfür ve isyan hükümdarlığını kurmak için geri gelecektir.

"Ve ona, azizlere karşı savaşması ve onları yenmesi bildirildi. Ve ona, her kabile, her halk, her dil ve her ulus üzerinde yetke verildi; ve yeryüzünde oturanların hepsi, kurban edilen kuzunun yaşam kitabında, dünyanın kuruluşundan itibaren adları yazılmamış olanlar, ona tapacaklar. Ve o öyle yaptı ki, büyük-küçük, zengin-yoksul, özgür-köle, herkes sağ ellerinin ya da alınlarının üstünde bir işaret taşımaya başladılar ve işarete, hayvanın adına ya da adının sayısına sahip olmadan ne satabildiler, ne de satın alabildiler. Bilgelik işte burada. Zekâsı olan, hayvanın sayısını hesabetsin. Çünkü bu, bir insan sayısıdır ve sayısı 666'dır." (XIII, 7-18.)

Boykotun, burada, sadece, Roma iktidarı tarafından hıristiyanlara karşı kullanılacak bir önlem olarak söylendiğini —o halde açık olarak bir şeytan buluşu olduğunu— kaydedelim, ve daha önce hüküm sürmüş, ölesiye yaralanmış

olan ve Deccal rolünü oynamak üzere dizinin sekizincisi olarak geri gelen bu imparatorun kim olduğu sorusuna geçelim.

Birinci olan Augustus'tan sonra şu imparatorlar geliyor: 2, Tibère; 3, Kaligula; 4, Claude; 5, Neron; 6, Galba. "Beşi öldü, biri yaşıyor." O halde Neron daha önce ölmüştür. Galba yaşıyor. Galba 9 Haziran 68'den 15 Ocak 69'a dek hüküm sürdü. Ama tahta çıkar çıkmaz, Ren lejyonları Vitellius komutasında başkaldırdılar, bu sırada başka eyaletlerde başka generaller de askerî ayaklanmalar hazırladılar. Roma'da da muhafız erleri ayaklandılar, Galba'yı öldürdüler ve Othon'u imparator ilân ettiler.

Bundan, bizim *Vahiy Kitabı*'nın Galba İmparatorluğu altında, büyük bir olasılıkla imparatorluğunun sonlarına doğru, ya da daha sonra, yedinci imparator Othon'un hükümdarlığının ilk üç ayında (15 Nisan 69'a kadar) yazıldığı çıkar. Ama varolmuş olan ve artık varolmayan sekizinci kimdir? Bize bunu 666 sayısı öğretecektir.

O dönemin Samileri —Kaldeliler ve Yahudiler— arasında, harflerin ikili anlamı üzerine kurulmuş bir büyü sanatı rağbetteydi. MÖ yaklaşık üç yüzyıldan beri, İbrani harfleri aynı zamanda sayı olarak da kullanılıyorlardı: a = 1, b = 2, g = 3, d = 4, vb... Oysa, Tevrat yorumcusu kâhinler bir adın harflerinin sayısal değerlerini topluyorlar,* ve böylece elde edilen toplam yardımıyla, örneğin, bu adı taşıyan kişinin geleceği üzerine sonuçlar çıkarmaya izin veren eş bir sayısal değerde sözcükler ya da sözcük bileşimleri oluşturarak kehanette bulunmaya çalışıyorlardı. Aynı biçimde, gizli sözcükler bu rakamlandırılmış dilde ifade ediliyordu. Bu sanat Yunanca bir adla, *ghematriah*, geometri diye adlandırılıyordu; bunu bir meslek olarak yapan ve Tacitus'un *mathematici*'ler diye adlandırdığı Kaldeliler, öyle görünüyor ki, "ağır suç" işledikleri gerekçesiyle, Claude zamanında, ve bir kez

* Ebced hesabı. —ç.

de Vitellius zamanında Roma'dan kovuldular.

666 sayısının meydana getirilmesi de işte bu matematik aracılığıyla oldu. Sayının arkasında ilk beş Roma İmparatorunun birinin adı saklı. Oysa, 11. yüzyılın sonunda Irénée, 666 sayısından başka, o da rakamların bulmacasının bilindiği bir zamandan kalan 616 değişik biçimini biliyordu. Eğer çözüm iki sayıya da uygun düşerse, olay tanıtlanmıştır.

Belki de, Ferdinand Benary bu çözümü buldu. Ad, Neron'dur. Sayı, Neron Kesar üzerine kurulmuştur; Neron Kesar ise —Talmud'un ve Palmira yazıtlarının tanıklık ettikleri gibi— Yunanca *Neron Kaysar*'ın İbranice yazılışıdır; *Neron Kaysar*, yani İmparator Neron yazısı, İmparatorluğun doğusundaki eyaletlerde basılan Neron parasının üzerindeki yazıydı. Böylece: n(*nun*) = 50; r(*resch*) = 200; o yerine v (*van*) = 6; n(*nun*) = 50; k(*koph*) = 100; s(*samech*) = 60; ve r(*resch*) = 200; toplam 666'dır. Oysa, temel olarak latince biçim, *Neron Kaysar* alınırsa, ikinci n(*nun*) = 50 ortadan kalkar ve böylece 666—50 = 616'yı, Irénée'nin değişik biçimini elde ederiz.

Gerçekten de Galba zamanında bütün Roma İmparatorluğu tam bir karışıklık içindeydi. Galba'nın kendisi, İspanya ve Galya lejyonlarının başında Neron'u devirmek için Roma üzerine yürümüştü; Neron kaçmış ve azadedilmiş birisi onu öldürmüştü. Ama Galba'ya karşı, sadece Roma'daki muhafızlar değil, aynı zamanda eyaletlerdeki komutanlar komplo hazırlıyorlardı; her yerde lejyonlarıyla başkente doğru yönelmeye hazırlanan taht üzerinde iddia sahipleri çıkıyordu. İmparatorluk içsavaşın eline teslim olmuş görünüyordu. Yıkılışı çok yakın görünüyordu. Bu yetmezmiş gibi, bir de özellikle Doğuda, Neron'un ölmeyip sadece yaralanmış olduğu, Partlara sığındığı, Fırat'ı geçip silahlı bir güçle daha da kanlı yeni bir terör hükümdarlığını başlatacağı söylentisi yayıldı. Özellikle Akay ve Asya, böyle söylentilerle çalkalandılar. Ve tam Vahiy Kitabı'nın *yazılmış ol-*

ması gereken dönemde, oldukça kalabalık bir grupla Ege denizinde, Patmos ve Orta Asya yakınında, Cythnos adasına (şimdiki Thermia) yerleşen ve Othon'un hükümdarlığı altında öldürülene dek orada kalan sahte bir Neron ortaya çıktı. Neron'un ilk büyük zulmüne uğramış hıristiyanlar arasında, Neron'un Deccal olarak yeniden geleceği; geri dönüşünün ve genç mezhebin kanlı bir biçimde yeni ve daha ciddî bir yoketme girişiminin, cehennem güçlerine karşı zafere erişecek büyük savaşa ve kesin olarak geleceği düşüncesinin, şehitlerin ölüme sevinerek gitmelerini sağlayan "yakında" yerleşecek bin yıllık hükümdarlığa ait İsa'nın öncü belirtisi ve geleceğe ait bildirisi olduğu düşüncesinin yayılmasında şaşılacak ne var.

İlk iki yüzyılın hıristiyan edebiyatı ve hıristiyanlıktan esinlenen edebiyat, 666 sayısının gizeminin uzun süreden beri bilindiğini yeterince belirtiyle gösteriyor. Gerçi, İrénée onu artık bilmiyordu, ama buna karşılık 11, yüzyıl sonuna dek birçok başka insan gibi, *Vahiy Kitabı*'ndaki hayvanın geri gelen Neron olduğunu biliyordu. Sonra bu son iz kayboluyor ve bizim *Vahiy Kitabı* ortodoks kâhinlerin hayalî yorumuna teslim ediliyor; bizzat ben, yaşlı Johann Albrecht Bengel'in hesaplarına göre dünyanın sonunu ve kıyamet gününü 1836 yılı için bekleyen yaşlı insanlar tanıdım. Kehanet, ilân edilen tarihte gerçekleşti. Yalnız kıyamet günü, günahkârlar dünyasına değil de bizzat *Vahiy Kitabı*'nın sofu yorumcularına erişti. Çünkü, bu 1836 yılında, F. Benary 666 sayısının anahtarını buldu ve böylelikle bütün bu kâhinliğe ait hesaba, bu yeni *ghematriah*'a bir son verdi.

Müminlere ayrılmış gökyüzü krallığı üzerine bizim Jean ancak çok yüzeysel bir tasvir sunuyor. O çağ için Yeni Kudüs kuşkusuz oldukça geniş bir plan üzerine kurulmuştur: kenarı 12.000 stad,[217] yani 2.227 kilometre olan bir kare, yani yaklaşık beş milyon kilometrekarelik bir alan, Amerika Birleşik Devletleri'nin yarısından fazla bir alan; ve salt al-

tın ve değerli taşlarla yapılmıştır. Tanrı orada kendine ait olanların arasında oturur ve onları güneş yerine aydınlatır; orada artık ne ölüm, ne acı, ne sıkıntı vardır; kentin içinden bir kaynak suyu nehri akar, bu nehrin kıyılarında, meyvesini her ay veren ve on iki kez meyve veren yaşam ağacı yetişir, ve ağacın yaprakları "dinsizleri iyileştirmeye" yarar (Renan'a göre tıbbî bir çay gibi: *L'Antechrist*, s. 542). Orada azizler yüzyılların yüzyıllarında yaşarlar.

Hıristiyanlık Küçük Asya'da, başlıca odağında, 68 yılına doğru, bilebildiğimiz kadarıyla böyleydi. Bir Teslis'ten hiç belirti yok; buna karşılık Yahudi ulusal Tanrısından biricik Tanrı düzeyine yükseldiği yerde gerileyen Yahudi dininin bir ve bölünmezi eski Yahovası var; hıristiyanlığa dönenlere suçlarını bağışlamayı ve asileri merhametsizce yok etmeyi vaadederek, böylece antik *parcere subjectis ac debellare superbos*'a* sadık kalarak, tüm halklar üzerinde hüküm sürmeyi iddia ettiği yerde yerin ve göğün en üstün Tanrısı var. Böylelikle son yargılamaya başkanlık eden, İncillerin ve *Mektupların* daha sonraki öykülerindeki gibi İsa değil, bizzat bu Tanrıdır. Gerileyen Yahudi dininde bilinen, İran Sudur öğretisine uygun olarak, İsa, ezelî Tanrıdan gelen kuzudur; varlıklarını yanlış anlaşılmış bir şiir bölümüne (Esaïe, XI, 2) borçlu olan "Tanrının yedi ruhu" için de, bunlar daha aşağı bir düzeyde bulunsalar bile, aynı şey sözkonusudur. İkisinden hiç biri ne Tanrıdır ne Tanrının eşitidir; ikisi de ona bağlıdır. Kuzu kendisini isteyerek dünyanın günahları için, günah ödeyici kurban olarak sunuyor, ve bu yüce olay yüzünden cennette alelacele terfi ettiğini görüyor; bütün kitapta, bu gönüllü fedakârlık onun hesabına zorunlu olarak kendi varlığının en derininden gelen bir hareket olarak değil de, olağanüstü bir hareket olarak sayılıyor.

* Boyun eğenlere zarar vermemek ve kendini beğenmişlere boyun eğdirmek. —ç.

Eskilerin melâike sınıfının, meleklerin ve azizlerin bütün gökyüzü sarayı kuşkusuz eksik değil. Din olmak için, tektanrıcılık, *Zendavesta*'dan[218] beri, çoktanrıcılığa her zaman ödünler vermek zorunda kalmıştır. Yahudilerde, put ve nefis tanrılarına doğru yeniden düşme, sürgünden sonra İran tipi gökyüzü sarayı, dini, halk hayaline daha uygun bir biçime getirinceye kadar, varlığını müzmin bir biçimde sürdürür. Hıristiyanlığın kendisi de, Yahudilerin sonsuzluğa kadar değişmez Tanrısının yerine, kendinde ayırdedilen gizemli teslis Tanrısını koyduktan sonra, kitleler arasında antik tanrılara tapmayı ancak azizlere tapmayla ortadan kaldırmıştır. Böylece, Fallmerayer'e göre, Jupiter'e tapma, Peloponez'de, Mayna'da, Arkadya'da ancak 19. yüzyıla doğru sönmüştür.[219] Sıraları gelince azizleri de aradan çekenler ve en sonunda ayırdedilmiş tektanrıcılığı ciddiye alanlar da sadece modern burjuva çağı ve onun protestanlığıdır.

Bizim *Vahiy Kitabı* ilk günah dogmasını ve imanla günahtan arınmayı da tanımıyor. Bu ilk savaşçı toplulukların inanı, daha sonraki zafere erişen Kilise inanından baştanbaşa farklıdır; kuzunun günah ödeyici olarak kurban edilmesinin yanında, İsa'nın yakında geri dönüşü ve bin yıllık hükümdarlığın çok yakında geleceği, bu inanın temel içeriğini oluştururlar, ve bu inanın kendini gösterdiği şey, iç ve dış düşmana karşı etkin propaganda ve durmaksızın mücadele, putatapan yargıçlar önünde devrimci inançlarının gururlu itirafı, zaferin kesinliği içinde cesaretle dayanan şehittir.

Yazarımızın hâlâ Yahudiden başka bir şey olduğuna kuşku duymadığını gördük. Bunun sonucu olarak, bütün kitapta vaftize hiç ima yok; zaten vaftizin ikinci hıristiyan döneminin bir kurumu olduğunu gösteren çok sayıda belirti var. 144.000 mümin Yahudi, vaftiz edilmiş değil, "mühürlenmişlerdir". Cennetteki azizler hakkında şöyle deniyor: "Bunlar uzun cübbelerini kuzunun kanında yıkayıp temizle-

yenlerdir"; vaftiz suyundan tek bir sözcük yok. Deccal'in ortaya çıkışını izleyen iki peygamber de (Bölüm XI) vaftiz etmiyorlar ve XIX, 10 Bölümde İsa'nın tanıklık ettiği vaftiz değil, peygamberlik ruhudur. O zaman kurulmuş olsaydı, bütün bu fırsatlarda vaftizden sözetmek doğal olurdu. O halde sonuç olarak, yazarımızın vaftizi bilmediğini ve vaftizin, hıristiyanların ancak Yahudilerle kesin olarak ayrıldıklarında ortaya çıktığını hemen hemen kesinlikle söylemeye iznimiz var.

Yazarımız aynı zamanda daha sonraki ikinci kutsallaştırmadan — ökaristiden[220] de haberi yok. Eğer Luther'in metninde, İsa, inanında sebat etmiş her Thyatirien'e kendi evine girmeyi ve onunla birlikte şaraplı ekmek yeme ayinini yapmayı vaadediyorsa, bu metnin yanlış bir aydınlatmasını veriyor. Yunanca *deipnêso* okunuyor, (onunla birlikte) akşam yemeği yiyeceğim, ve sözcük İngiliz İncilinde doğru bir biçimde verilmiştir: "*I shall sup with him.*" Anma törenine ait ziyafet olarak yapılan törenden burada hiç sözedilmiyor.

Böyle özel bir biçimde doğrulanmış tarihiyle (68 ya da 69), kitabımızın bütün hıristiyan edebiyatının en eski kitabı olduğu sugötürmez. Başka hiç biri İbrani şivesiyle, olanaksız kuruluşlarla, gramer yanlışlarıyla kaynayan bu kadar barbar bir dilde yazılmamıştır. Sadece meslekten olan tanrıbilimciler, ya da ilgili başka tarih yazanlar, hâlâ İncillerin ve *Havari Belgeleri*nin bugün artık kaybolmuş ve küçük tarihsel çekirdeği artık efsanevî üslup zenginliği altında bulunamayan yazıların gecikmiş düzeltmeler olduğunu reddediyorlar; hatta Bruno Bauer'in gerçek olduğunu iddia ettiği üç ya da dört havari *Mektubu* bile, daha sonraki bir dönemin yazılarından başka bir şey değillerdir, ya da en iyi durumda, bilinmeyen yazarların çok sayıda ek ve aktarmalarla düzeltilmiş ve güzelleştirilmiş daha eski yazılarıdır. Bizim için, yazılış tarihi bir aylık bir yakınlıkta sapta-

nabilen kitabımızla birlikte, bize hıristiyanlığı en ilkel biçimi altında gösteren bir kitap olması o kadar önemlidir; bu biçime göre, hemen hemen Tacitus'un Cermenlerinin hâlâ yalpalayan mitolojisinin, hıristiyan ve antik öğeler etkisiyle bütünüyle işlenmiş Edda mitolojisine göre neyse, temel ilkelerinde ve mitolojisinde tamamlanmış 4. yüzyıl devlet dinine karşı hıristiyanlık odur. Evrensel dinin tohumu buradadır, ama bu tohum daha sonraki sayısız mezhepte gerçekleşen binbir çeşit gelişme olanağını henüz ayırdedilmemiş bir durumda kapsamaktadır. Eğer hıristiyanlığın işlenme sürecinin en eski parçası bizim için apayrı bir değer taşıyorsa, bu, onun, —İskenderiye tarafından büyük ölçüde etkilenmiş— Yahudi dininín hıristiyanlığa getirdiğini bütünü içinde vermiş olmasındandır. Bundan sonraki her şey, Batı, Greko-Romen katmasıdır. Yunan halk felsefesinin derin bilgili tektanrıcılığına, kitleleri etkileyebileceği tek biçimin altına sokmak için tektanrıcı Yahudi dininin aracılığı gerekti. Bu aracılık bir kez bulununca, gelişmeye devam ederek, sonunda Greko-Romen dünyanın elde ettiği düşünceler varlığında erimek üzere, ancak bu dünya içinde evrensel din haline gelebilirdi.

AÇIKLAYICI NOTLAR

[1] İlk kez Franz Mehring tarafından yayınlanan Karl Marx-Friedrich Engels ve Ferdinand Lassalle'ın *Œuvres littéraires posthumes* adlı kitapta yayımlandı; c. 1, 1841 Martından 1844 Martına kadar olan yazılar; Stuttgart 1902. s. 7

[2] Sözkonusu kitap Pierre Gassendi'nin *Animadversiones in decimum Librum Diogenis Laertii, qui est de Vita, Moribus, Placitisque Epicuri*, Lugduni 1649 ("1649'da Lyon'da Basılan Diogène Laërce'in Yaşamı, Gelenekleri ve Epiküros'un Kavramlarını İnceleyen X. Kitabı Üzerine Notlar") adlı kitaptır. s. 8

[3] Birçok Yunan saray gözdesinin adı. En ünlüsü MÖ 4. yüzyılda Korent'te yaşadı. s. 8

[4] *Epikürosçu felsefe.* — Eski Yunan materyalizminin en geliştirilmiş sistemlerinden biri; rasyonalist ve tanrıtanımaz niteliğiyle ayırdedilir. Epiküros, tanrıların dünya işlerine karıştığını red-

dediyor ve maddenin sonsuzluğunu ve maddenin iç kaynağı olarak da hareketi kabul ediyordu. Ruhun ölümsüzlüğünü reddediyordu ve, kendi öğretisine göre tanrılardan korkmanın ve ölüm korkusunun doğmasına neden olan bilgisizliğe ve boş inançlara karşı tutum takındı. Epiküros'a göre felsefenin amacı ve sonucu insanın mutluluğudur, bu da önyargılardan kurtulmayı ve doğa kurallarının öğrenilmesini gerektirir. Epiküros'un materyalist öğretisi, felsefenin idealist tarihçileri tarafından, çeşitli biçimlerde olduğundan başka gösterilmiş, ve kilisenin özel kinine ve zulmüne konu olmuştur.

Stoacı felsefe. — Kurucusu Atina kapısında ("Stoa"da) ders vermek âdeti olan Yunan filofozü Citium'lu Zenon (MÖ 336-264) olan felsefe okulu. Bu okulun öğretisi materyalizmle idealizm arasında sallantıdaydı. İlk dönemde (eski ve orta Stoa'da) özellikle doğa yasalarının ve bilgi teorisinin incelenmesine özen gösterdi, bunu da esas olarak materyalist mevzilerden hareketle yaptı. Roma İmparatorluğu döneminde (yeni Stoa ya da imparatorluk dönemi Stoa'sı) ahlâkî sorunlar için özel bir ilgi gösterdi. Stoacılar bu sorunları, ruhun maddî olmayan varlığını, insanın kaderine boyun eğmesine saygıyı, kötülüğe karşı dirençsizliği, fedakârlığı ve çileciliği, Tanrıyı aramayı, vb. savunarak idealist ve dinsel bir anlayışla ele alıyorlardı; bu düşünceler hıristiyanlığın meydana gelişine de etki yaptı.

Septik felsefe. — Nesnel gerçeğin geçerli bir bilgisine ulaşma olanağı üzerinde kuşku belirten, Yunanistan'da ve Roma'da köleci toplumun gerileme çağının felsefî okulu; bu okul böylece bilimsel düşüncenin gelişmesini tartışma konusu yapar. Öznel idealist bir eğilimin ifadesi olan eski septiklerin öğretisi, daha o zaman antikçağın felsefî düşüncesinin gerilemesinin belirtilerini gösterir. s. 8

[5] Marx, burada belirttiği, epikürosçu, stoacı ve septik felsefeler üzerine daha önemli bir yapıt yayımlama planını gerçekleştirmedi. Bununla birlikte Marx'a ait 1839 yılının dört ortalı 7 defteri bulundu: bunlarda, Marx'ın kısmen doktora incelemesinde kullandığı önemli ön çalışmalar bulunmaktadır. s. 8

[6] Marx, burada, David Hume'ün *Treatise of Human Nature* adlı kitabını anıyor. s. 9

[7] Gassendi'ye göre, Diogène Laërce'in X. kitabındaki (s. 83) Epiküros'un Ménécée'ye yazılmış bir mektubundan alınmıştır. s. 9

[8] Bu şiir ve diğerleri Eschyle'in *Zincire Vurulmuş Prometeus* adlı trajedisinden alınmıştır (975'e doğru). Fransızca çeviri Paul

Mazon, Collection Guillaume Budé, Paris 1920. s. 9

[9] *İbid.*, 966-970'e doğru. s. 10

[10] Karl Marx'ın bu yazısı *Rheinische Zeitung'un* 10, 12, 14 Temmuz 1842 tarihli 191, 193 ve 195. sayılarında yayımlandı. Karl Marx-Friedrich Engels *Œuvres*, c. 1, Berlin 1958, s. 86-104'ten çevrildi.

19. yüzyılın 830 yıllarında ve 840 yıllarının başında, *Kölnische Zeitung*, Prusya'da egemen din olan protestanlığa karşı katolik kiliseyi savunuyordu. Prusya hükümetinin ajanı olan gerici gazeteci Karl Heinrich Hermes, 1842'de, bu gazetenin siyasal yazarı oldu; gazete, bundan sonra, Marx tarafından kaleme alınan *Rheinische Zeitung*'a karşı kızgın bir mücadele başlattı. s. 11

[11] Lucien de Samosate'dan alınmıştır. *Œuvres Complètes* (c. 3, Paris.) s. 12

[12] *Kölnische Zeitung*'un yazarının adı anıştırılıyor. s. 12

[13] *İskenderiye okulu*, köleci toplumun cançekiştiği dönemin felsefesini temsil eder. Çağımızdan önceki son birkaç on yıl içinde, o dönemin entelektüel yaşamının merkezi haline gelmiş İskenderiye'de, bu okula mensup filozoflar Yunan idealist felsefesiyle Doğu tasavvufunu birleştirmeye başladılar. Evrimi boyunca üç eğilim gösteren bu felsefenin (Yahudi-İskenderiyeli eğilim, yeni-pitagorcu eğilim ve yeni-platoncu eğilim) başlıca temsilcileri, Engels'in "hıristiyanlığın asıl babası" dediği, Filon (MÖ 20 — MS 54) ve Plotin (204-270) oldular. s. 19

[14] Vedas'lar, Hint din ve edebiyatının şiir ve düzyazı halindeki en eski yapıtlarıdır; çağımızdan 6 yüzyıl önce birkaç yüzyıl boyunca yaşadılar. s. 20

[15] Sözkonusu edilen Fransa'da 1830 burjuva devriminden sonra yayımlanan ve Temmuz Monarşisinin anayasası olan yasadır. s. 22

[16] *Prusya Devletlerinin Genel Medenî Yasası*, c. 4, 2. basım, Berlin 1794, s. 895. s. 22

[17] Shakespeare, *Kral Lear*, 2. perde, 2. sahne. s. 25

[18] *Kölnische Zeitung*'un yazarı Hermes'in gençliğinde Alman öğrencilerinin muhalefet hareketine katılmış olması olayına anıştırma. s. 25

[19] *Koribantlar*. — Frigyalı tanrıça Sibel'in papazları. *Kabirler*. — Eski Yunan tanrılarının papazları.

Koribantlar ve Kabirler Anadolu'da Zeus'un annesi, tanrıça Rhea'nın papazları olan Giritli küretlerle [Sibel ve Jupiter'in papazları] bir tutuldular. Bir efsane, küretlerin, yeni doğmuş Zeus'-

un çığlıklarını, kılıçlarını kalkanlara vurmasıyla çıkan sesle kapattıklarını anlatır. s. 27

20 Marx Alman gerici basınının dinin felsefî eleştirisine karşı açtıkları hırçın polemiği anıştırıyor; bu eleştiri David Friedrich Strauss'un, ilk cildi 1835'te, ikinci cildi 1836'da yayımlanan *İsa'nın Yaşamı* adlı kitapla başlamıştı. s. 27

21 İncilde sözü edilen canavar; çok büyük ve canavarca bir şeyi belirtmek için kullanılır. s. 28

22 Marx apaçık bir biçimde, Friedrich Engels'e göre antik uygarlığın, antik felsefe, politika, hukukun katledildiği ortaçağın o döneminde, katolik kilisesinin kültür ve ideoloji alanında tekelinin kurulmasını anıştırıyor. Engels bu olay için şöyle diyor: "Sonuç şu oldu ki, gelişmenin tüm ilkel evrelerindeki gibi, rahipler, entelektüel kültür tekelini ellerine aldılar, ve kültürün kendisi de her şeyden önce tanrıbilimsel bir nitelik kazandı. Rahiplerin elleri arasında, siyaset ve hukuk bilimi, tüm öbür bilimler gibi basit tanrıbilim kolları olarak kaldı..." (Friedrich Engels, *Almanya'da Köylü Savaşı*. Bkz: Elinizdeki yapıt, s. 98. Ayrıca bkz: Friedrich Engels, *Almanya'da Burjuva Demokratik Devrim*, "Köylüler Savaşı", s. 53, Sol Yayınları, Ankara 1975.) Antik felsefeyle, aynı zamanda, ona bağlı olan doğa bilimleri kolları ve matematik de gerilemeye başladı. Şiir, müzik, plastik sanatlar da kilisenin hizmetine konuldu. Edebiyat, azizlerin yaşam tarihi, tarih de kilisenin olayları tarihi haline geldi. Felsefe tanrıbilimin hizmetçisi haline geldi; kilise insan bilgisinin bütün alanlarında, bilime karşı ve gerici kavramları tuttu. s. 29

23 13. yüzyılda, katolık kiliseninin sapkın mezhepleri ve sapkın mezhep zanlılarının şiddet yoluyla hesabını görmek için yaratılmış polis ve adalet kurumu. Engizisyon anti-feodal ve anti-katolik harekete ve her türlü özgür düşünceye karşı mücadelede bir silah oldu. Engizisyon bütün yolları kullandı: casusluk, tanıkların satın alınması, hayvanca işkenceler ve gizli kilise mahkemeleri. Kararları aşırı bir vahşetle belirleniyordu. Engizisyonun adam yakma yerlerinde ve işkence odalarında, aralarında çok sayıda büyük bilgin de bulunan yüzbinlerce masum can verdi. 19. yüzyılın ortasına doğru Engizisyon görevlerinin bir bölümünü yitirdiyse de ilerici ve devrimci düşüncelerle mücadele etmeyi sürdürdü. s. 29

24 *Kilise Pederleri*. — Yazıları din konusunda kural olarak kabul edilen kişiler; bu ad resmen verilmiş bir ad olmayıp, daha çok kullanıla kullanıla yerleşmiştir. s. 31

25 *Kutsal İttifak*, Avrupa'daki bütün ilerici hareketlere karşı,

karşı-devrimci güçlerin bir ittifakı oldu. Napoléon üzerindeki galibiyet üzerine, çar Aleksandır I'in girişimiyle, 26 Eylül 1815'te Paris'te kuruldu. Avusturya ve Prusya'yla birlikte ittifaka hemen hemen bütün Avrupa devletleri katıldılar. Monarklar birbirlerini karşılıklı olarak desteklemeye, monarşi sistemini ve hıristiyan dinini korumaya ve devletlerini devrimci sarsıntılardan korumaya söz veriyorlardı. s. 31

[26] Sözkonusu edilen Josehp Görres'in, *Köln Yanlışının Sonunda Kilise ve Devlet*, 1842, adlı yapıtıdır. s. 32

[27] İrlanda'nın eski adı. s. 32

[28] Kalven öğretisinden olduğunu iddia eden Huguenot (kalven mezhebinden Fransız protestan) hareketinin başlıca bölümü. İlk dönemde (16. yüzyıl) burjuvaziden ve zanaatçılardan gelen unsurlardan oluştu. Daha sonra egemen rol, Fransa'nın güneyinin taşra asaleti ve feodal aristokrasi, krallık iktidarının merkeziyetçi politikasıyla aynı fikirde olmayan bölümü tarafından oynandı. Huguenot hareketinin gelişmesi, 1562'de başlayan, Saint-Barthélemy'den sonra keskin bir nitelik kazanan ve 1594'e dek aralıksız süren katolikler ve Huguenotlar arasında içsavaşa götürdü. 1598'de, Nantes Fermanı, Huguenotlara inanç özgürlüğünü verdi. Buna karşın hükümet ve katolik kilise, Huguenotlara karşı zulümlerini Devrime dek sürdürdü. Louis XIV, 1685'te, Nantes Fermanını yürürlükten kaldırdı. s. 32

[29] Francis Bacon'ın *De dignitate et augmentis Scientiarum*, Liber III, Cap. v. ("Bilimlerin Özsaygısı ve İlerlemesi Üzerine"), Wirceburg yayını, 1779, c. I, s. 252, adlı kitabından alınmıştır: "... *Causarum finalium inquisitio sterilis est, et tanquam virgo Deo consacrata, nihil parit*" ("... Erek nedenlerinin araştırması verimsizdir, ve kendini tanrıya adamış bakire gibi hiç bir şey doğurmaz"). s. 34

[30] *Eski Ahit* (*Ancien Testament*). — Yahudilerin diniyle, tarihiyle, kurum ve âdetleriyle ilgili İsa'dan önce yazılmış kutsal kitapları kapsar, genellikle İbranicedir; *Yeni Ahit* (*Nouveau Testament*). — İsa'dan sonra Yunanca yazılmış dört İncili, *Havari Belgelerini*, Mektupları ve Vahiy Kitabını kapsar. s. 35

[31] 1843 sonu, 1844 Ocağı arasında yazıldı. *Annales Franco-allemandes*'ın ("Fransız-Alman Yıllıkları") 1. ve 2. cüzler'inde yayımlandı (Paris 1844). Metin, Karl Marx-Friedrich Engels, *Œuvres*, c. 1, Berlin 1958, s. 378-391'den aktarılmıştır. s. 37

[32] Marx, kapsamlı çalışması, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nden sözetmek istiyor. Bu incelemenin tamamlanmamış

elyazması Karl Marx-Friedrich Engels, *Œuvres*, c. 1, Berlin 1958, s. 201-333'te yayımlandı. s. 39

[33] *Tarihsel hukuk okulu.* — En önemli temsilcisi hukukçu Friedrich Karl von Savigny (1779-1861) olan Alman hukuk biliminin gerici bir okuluydu. s. 39

[34] Shylock. — Shakespeare'in *Venedik Taciri*'nin başta gelen kahramanı, adı sert ve yırtıcı bir tefeciyi belirtmek için kullanılır. s. 39

[35] List'in koruyucu gümrük ajitasyonu anıştırılıyor. Friedrich List (1789-1846); iktisatçı, gümrük koruyuculuğundan yana; 1848'den önce Almanya'daki yükselen burjuvazinin teoricisi, Prusya'nın yararlanacağı gümrük birliğinin (*Zollverein*) öncüsü. s. 43

[36] Sözkonusu edilen filozof Anacharsis'tir; doğuşta prens kökenli Sit olan Anacharsis, Diogène Laërce'in tanıklığına göre, Yunanlılar tarafından Yunanistan'ın bilgesi sayılmıştır. s. 44

[37] Louis-Philippe döneminde, bakan Thiers, krala karşı 28 Temmuzda yapılan suikastı bahane ederek, 1835 Ağustosunda, Meclise, bir ay sonra kabul edilen ve *Eylül Yasaları* adına taşıyan özellikle gerici yasa tasarıları sundu. Adalet, isyan olduğu durumlarda yargılama usulünü kısaltma ve kendi tarafından seçilen ve sayıları da kendi tarafından saptanan jüri üyelerine çağrı yapma hakkını elde ediyordu; basın, hiç olmazsa resimlerle ilgili olan çok büyük para cezaları tehditleriyle ve yürürlüğe konan sansürle korkutuldu. s. 49

[38] Sözkonusu olan Prusya Kralı Frédéric-Guillaume IV'tür. s. 50

[39] Sieyès tarafından 1789'da yayımlanan ünlü broşürünün adı anıştırılıyor: *Papazlar ve soylular dışında kalan halk nedir? Her şey. Şimdiye kadarki siyasal düzende ne oldu? Hiç. Ne istiyor? Bir şey haline gelmek.* s. 51

[40] Sözkonusu olan burjuvazidir. Bu deyim *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nda Engels tarafından da kullanılmıştır. s. 52

[41] *Kutsal Aile, ya da Bruno Bauer ve Ortaklarına Karşı Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, Marx ve Engels'in ilk ortak yapıtıdır. 1844'ün Eylülünden Kasımına kadar kaleme alınan bu kitap, 1845 yılı Şubat sonunda Francfort-sur-le-Main'de yayımlandı.

Kutsal Aile, Gazette littéraire générale çevresinde kümelenen Bauer kardeşlere ve onların yandaşlarına verilen şakacı bir addır. Marx ve Engels, Bauer kardeşlerin idealist anlayışlarını, gerçek yaşamdan uzaklaşmalarını ve felsefe ve tanrıbilim alanlarında soyut hatiplik yarışlarına eğilimlerini eleştirdiler. Öznelciliğe eğilim gösteren genç hegelciler, halk kitlelerini sadece tarihsel süreç için-

de durağan bir madde, ölü ağırlık olarak görüyorlar, buna karşılık seçilmiş kişiliklerin, ve özellikle kendilerinin "ruhunu", "mutlak eleştirinin" taşıyıcıları, tarihin yaratıcıları olduğunu ilân ediyorlardı. Genç hegelciler, İncilin inanılabilirliğini reddetmiş olmalarına karşın, dinsel bilinci halkın bilinciyle özdeşleştiriyorlardı. Almanya'nın ilerleyici evriminin yolu üzerindeki kesin engeli, o zaman egemen olan gerici toplumsal düzende değil, sadece egemen düşüncelerde, özellikle dinde görüyorlardı. Bu yüzden bu toplumsal düzene karşı çıkmayıp, sadece egemen düşüncelere karşı çıkıyorlardı. s. 56

[42] *Nedentanrıcılık* (*déisme*). — Kişisel bir tanrı düşüncesini reddeden, ama dünyanın amaç nedeni olarak kişiliksiz bir tanrı kabul eden felsefî-tanrıbilimci eğilim. Feodal dünya anlayışı egemen olduğu sürece, nedentanrıcılık, çok kez materyalizmin ve tanrıtanımazlığın üstü örtülü bir biçimi olarak ortaya çıktı. Daha sonraki dönemde, nedentanrıcılık adı burjuva ideologlarının, sadece kilise dogmalarını ve en saçma ve en çok karşı çıkılan ayinleri kaldırıp dini korumaya ve haklı göstermeye olan eğilimlerini gizlemeye yaradı. s. 56

[43] Bu metin aktarımı, Bruno Bauer tarafından yazılmış ama yazarın adı olmadan *Gazette Littéraire Générale*'in Temmuz 1844 tarihli 8. sayısında yayınlanan ("Eleştirinin Konusu Şimdi Nedir?") adlı makalenin 3. bölümünden yapılmıştır. s. 56

[44] Eşyaları ve olayları, tamamlanmış, değişmez, birbirlerinden kopuk ve iç çelişkilerden bağışık olarak gören, diyalektiğe karşı düşünce biçimi. Burada sözkonusu olan 19. yüzyıla kadar kesin hale geldiği anlamda metafiziktir, yani deneyin sınırlarını aşan sorunları, örneğin varlık, dünyanın, ruhun, iradeyi cüziyesinin varolması, vb. gibi sorunları salt kurguyla ele alan bir felsefe bölümüdür. 17. yüzyıl metafizikçileri adı altında Marx, gerçek bilginin biricik kaynağını akılda gören ve duyularla elde edilen deneyi ihmal eden sosyalistleri belirtiyor. Bu eğilim 17. yüzyılda dinsel dogmatizme karşı aklın mutlak güçlü olduğunu savunarak ilerici bir rol oynamışsa da, 18. yüzyılda materyalist felsefenin ve bilimin gelişmesi önünde bir engel haline gelmeye başlamıştır. s. 57

[45] *Kartezyen*. — Fransız filozofu Descartes felsefesinden materyalist sonuçlar çıkaran Descartes yandaşlarının öğretisi. s. 58

[46] Katolik kilisenin en gerici ve en mücadeleci örgütlerinden biri olan cizvitler tarikatının (İsa'nın Cemiyeti, 1534'te İgnace de Loyala (1491 ya da 1492-1556) tarafından kurulmuştur) üyeleri.

Başlıca amacı katolikliğin pekiştirilmesi ve papalık gücünün sağlamlaştırılması olan cizvitler tarikatı, "amaç, araçları meşru kılar" ilkesine göre davranıyor ve yalanı, casusluğu, cinayeti ve çeşitli devletlerin içişlerine karışmayı kullanıyordu. Çok büyük bir ölçüde, "sapkın mezheplilere" karşı, ilerici düşüncelere karşı baskıyı örgütleyerek ve bütün liberal hareketlere karşı tavır alarak Engizisyonun faaliyetini yönetenler cizvitlerdir. s. 59

[47] Fransa'da ve Hollanda'da 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın başında, protestanlığa yakın olan ve Hollandalı tanrıbilimci Cornelius Jansen'in öğretisinin temeli üzerinde doğan katoliklik içindeki dinsel eğilim. Janjenistler Katolik Kilisesinin hiyerarşisine ve bu kiliseye bağlı papazların kutsal olmayan yaşantılarına karşı çıktılar ve çetin ve dindar bir yaşam sürdürmek için çağrı yaptılar; cizvitleri ve ikiyüzlü ahlâklarını sert bir biçimde eleştirdiler. 17. yüzyılın ikinci yarısında cizvitlerle jansenistler arasında patlak veren savaşta, papa ve Fransa kralı cizvitlerin tarafını tuttular. s. 59

[48] John Law, 1716'da, Paris'te, "Genel Banka" (daha sonra "Krallık Bankası" adı verilen) adında, bir devlet ayrıcalığından yararlanan özel bir para çıkarma bankası kurdu; banka, altın karşılığı düşük olan kâğıt-para çıkardı ve bu yüzden çok büyük borsa spekülasyonlarına elverişli bir alan yarattı. Law sistemi, 1720'de çöktü.

[49] Marx tarihlerde bir karışıklık yapmış görünüyor. Gerçekten de Malebranche 1715'te, Condillac'ın ve Helvetius'un doğduğu yıl ölmüşse de, Arnauld ("Büyük Arnauld") daha 1694'te ölmüştü. s. 59

[50] Sözkonusu olan, John Locke'un Londra'da 1690'da yayımlanan *An Essay Concerning Human Understanding* ("İnsan Anlayışı Üzerine Bir Deneme") Londres, 1690, adlı yazısıdır. s. 60

[51] Ortaçağa egemen olan ve okullarda ve üniversitelerde öğretilen dinsel idealist felsefeyi belirten genel terim. Tanrıbilimin hizmetine girerek, doğayı ve gerçeği açıklamaya çalışmıyor, hıristiyan kilisesinin dogmalarına dayanıyor ve onun genel ilkelerinden kurgu yoluyla somut sonuçlar çıkarmaya ve insanların davranışlarını belirlemeye çalışıyordu. Gerileyişinin bütün başlıca tohumları daha skolastik felsefenin önemli bir temsilcisi olan Duns Scot'un öğretisinde vardı. Duns Scot, Marx'ın sözüne göre ortaçağda "materyalizmin ilk ifadesi" olan nominalizm taraftarı idi. s. 61

[52] Bundan sonra daha ilerde verdiğimiz Engels'in, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'inin Fransızca baskısına önsöz olan "Tarihî Materyalizm" adlı makalesinin içine koyduğu bir pasaj

vardır (bkz: s. 287 vd.). s. 61

[53] Fransız devrimi döneminde Fransız ütopik komünisti Gracchus Babeuf'ün taraftarları s. 63

[54] "Feuerbach Üzerine Tezler" 1845 ilkyazında Brüksel'de Marx tarafından yazıldı; tezler, "*ad Feuerbach*" adıyla, 1844-1847 arasındaki defterlerindedir. İlk kez 1888'de Engels tarafından, "Feuerbach Üzerine Marx" adıyla, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı kitabının gözden geçirilmiş ayrıbasımına ek olarak yayımlandı. Engels "kağıt üzerine çabucak yazılmış, hiç de basılmak üzere hazırlanmamış, ama yeni dünya anlayışının dâhice tohumunun bulunduğu ilk belge olarak paha biçilmez olan" (Engels) bu belgeyi okurun daha kolay anlayabileceği bir duruma getirmek için, tezleri redaksiyondan geçirip bazı değişiklikler yapmıştır. Buradaki metin Engels tarafından verilen biçime uygundur. s. 65

[55] 1845-46'da tamamlandı. İlk kez Marx-Engels, *Œuvres Completes*, Bölüm 1, c. V, Berlin 1932'de yayımlandı. s. 69

[56] *Gazette allemande de Bruxelles*, 12 Eylül 1847, n° 73'te yayımlandı. s. 78

[57] Anti-kapitalist toplumsal bir demagoji yardımıyla işçileri feodal sınıfların yanına çekmeye ve onları feodal sınıfların burjuvaziye karşı mücadelesinde kullanmaya çalışan gerici eğilim. Fransa'da Burbonlar hanedanı taraftarı mutlakiyetçilerden bir bölümü böyle bir propaganda yaptı. İngiltere'de bu, soylulardan ve edebiyatçılardan oluşan ve liberallere (Disraeli, Carlyle, vb.) yakın olan "Genç-İngiltere" grubunun işi oldu. Bu eğilimin Prusyalı köy soylularının feodal partisinin bazı öğeleri üzerinde belli bir etkisi oldu. Görüşleri Almanya'da, *L'Observateur rhénan* adlı gazeteyle yayılıyordu; bu gazeteye karşı Marx, "*L'Observateur rhénan*'ın Komünizmi" adlı makalesini yazdı. s. 87

[58] "Sosyalist" bir üslup arkasında dinsel ideolojiyi gizlemeye çalışan ve feodal sınıflar kadar burjuvazinin de kullandığı gerici eğilim. 19. yüzyılın 40 yıllarında Fransa'da işlenmiş bir biçim altında belirdi; başlıca temsilcileri Buchez (1796-1865) ve Lamennais idi. Düşünceleri İngiltere'de "Genç-İngiltere" grubunun feodal sosyalistleri tarafından yayılan bu grubun, bu ülkede de belli bir etkisi oldu. Almanya'da 40 yıllarında hıristiyan sosyalizminin propagandası, daha çok Prusya hükümetinin feodal ve kilise partisinin ve katolik kilisesinin temsilcilerinin yapıtı oldu. s. 87

[59] Ekonomik ve politik dergi *Rheinische Zeitung*'da yayımlandı. 2. cüz, Şubat 1850, Hamburg 1850. s. 88

[60] Schiller, *Le Chant de la Cloche* ("Çanın Şarkısı"). s. 89

[61] Daumer'in *Eski Yahudilerde Ateşe ve Moloch'a Tapma*, Brunswick 1842, ve iki ciltlik *Hıristiyan Antikçağın Esrarları*, Hamburg 1847, adlı kitapları anıştırılıyor. s. 91

[62] Daumer'in *Muhammed ve Yapıtı*, Hamburg 1848, adlı kitabına alaylı anıştırma. s. 91

[63] Adolf Knigge'nin *Sur le Commerce des hommes* ("İnsanların Alış-verişleri Üzerine") adlı kitabı anıştırılıyor. s. 93

[64] Marx ve Engels, burada, Gœthe'nin *Wilhelm Meister'in Yolculuk Yılları* adlı romanına atıf yapıyorlar; romandaki bazı sahneler, bilim adamlarının ve artistlerin unvan sahibi kişiler karşısındaki güçten düşürücü bağımlılığını gösterir. s. 94

[65] 1850'de yazıldı; *Neue Rheinische Zeitung*'da 5. ve 6. cüzleri, 1850 yılının Mayıs-Ekim arasında yayımlandı (Hamburg). s. 96

[66] "Lyonlu yoksullar" diye de adlandırılır. — 1173'te Lyon'da Pierre Valdus tarafından yaratılan dinsel mezhep. Bu mezhep pa pa tarafından 1184'te aforoz edildi ve böylece muhalefet cephesine itildi. Etkileri büyük olan Vaudois'lar, daha çok Fransa'nın ve İtalya'nın, doğal koşullar sayesinde eski özgürlüğün kalıntılarının hâlâ var olduğu bölgelerinde yoğunlaşıyorlardı. Vaudois hareketi "biçim ve özde tarihin hareketine engel olmaya çalışan gerici bir girişim"di, "ataerkil tarza göre yaşayan Alpler çobanlarının ... kendi içlerine kadar giren feodalitenin yolunu kesme" girişimiydi (Engels). s. 99

[67] 17. yüzyılın sonunda Fransa'nın güneyinde doğmuş dinsel mezhep; en önemli merkezinin, Albi kentinin, adını taşır; katolik kiliseye ve papaya karşı düşmanlığını belli etti. Simon de Montfort onlara karşı bir haçlı seferinin başına geçti (Albigeois'lar savaşı, 1209-1216); savaşta Albigeois'ların büyük bir bölümü katledildi. s. 99

[68] *Macar usta* (*Maitre de Hongrie*) adı, Fransa'da 1251'deki köylü ayaklanmasının ("çobanların" ayaklanması) liderlerinden birini belirtir. s. 99

[69] John Wycliffe (1328-1384). — Oxford Üniversitesinde profesör: İngiliz reform hareketinin ideologlarından biri. Katolik kilisesinin başlıca dogmaları üzerindeki eleştirisinde, İngiliz burjuvazisinin ve krallık iktidarının İngiliz kilisesini papanın etkisinden kurtarıp onu krala bağlamak özlemini temsil ediyordu. Wycliffe'in eleştirisinin ve düşüncelerinin iki yüzyıl boyunca Batı Avrupa'daki bütün burjuva kilise reformcularının öğretileri üzerinde büyük bir etkisi oldu. s. 100

[70] *Ütrakçılar* diye de adlandırılırlar. Kentlerin iyi halli burjuva-

ları ve soyluluğa dayanan hüsçülerin ılımlı kanadı. Daha çok Kilisenin reformlarıyla ve cismanileştirmeyle ilgileniyorlardı. Kalikstenler *sub utraque specie* (iki tür altında) inan birliği istedikleri için ütrakçı diye adlandırıldılar. s. 100

71 İngiliz köylülerin feodal senyörlere karşı yönelmiş bu hareketi 1381'de Kent ve Essex kontluklarında patlak verdi ve adını Kent'teki ayaklanmanın liderinden Wat Tyler'den aldı. İngiltere'de feodalizme ciddî bir darbe vuran ayaklanma, esas olarak köylülerin örgütsüzlükleri ve soyutlanmış olmalarından dolayı ve yönetici bir gücün yokluğu sonucunda ezildi (kent yoksulları henüz zayıf ve örgütsüzdü). s. 101

72 Merkezleri Güney Bohemya'da Tabor olan hüsçülerin sol kanadı. Üyeleri köylülerden, zanaatçılardan, madencilerden oluşuyordu. Taboritler dünyalık hiyerarşiye, kilise hiyerarşisine ve servetlerin eşitsizliğine karşı çıktılar; ulusal bağımsızlığı ve demokratik cumhuriyetçi bir düzen talep ediyorlardı. Taboritlerin hareketi 1434'te kalikstenler tarafından yenildi, ve 1542'de son dayanak noktası, Tabor alındı. Daha sonra, önceki devrimci niteliğini yitirdi. s. 101

73 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar İtalya ve Almanya'da varolan mezhep. Üyeleri günahlarının kırbaçlanmayla bağışlanacağına inanıyorlardı. s. 101

74 Hollanda'dan gelen bu adla, 14. yüzyılda İngiltere'de Wycliffe'in teorilerini yayan orta ve aşağı papaz sınıfı üyeleri belirtildi. O zamanki adlarıyla "yoksul kardeşlerin" ya da "yoksul papazların" vaızları bu arada, kilisenin feodal baskısından hoşnut olmayan köylülerin etkisiyle, gittikçe, her türlü sömürüye karşı yönelmiş anti-feodal bir nitelik kazandılar. Bu temel üzerinde ilk hıristiyanlığın kardeşlik ve eşitlik İncilini va'zediyorlardı. İngiliz kollarının merkezi, önemli bir yün sanayiinin geliştiği Norfolk'tu. Flaman dokumacılar, oraya, Hollanda'da va'zedilen ilk komünizmin düşüncelerini getirmişlerdi; dokumacılar Hollanda'da özellikle beghardların ya da lollardların komünist merkezinde toplanmışlardı. s. 101

75 İncilin değişik pasajlarına dayanan, Tanrının bin yıllık krallığının beklenişi; İsa'nın yeryüzüne geri dönüşü bu dönemin başlangıcını ilân edecektir. s. 102

76 Bu pasaj Luther'den alınmıştır; *Epitoma responsionis ad Martinum Luther* ("Martin Luther'e Bir Yanıtın Özeti"), 1520. Luther, *Correspondance*, c. II, Weimar 1939, s. 347. s. 104

77 Bu pasaj Luther'in Hutten'e Latince bir mektubundan alın-

mıştır; pasaj, Luther'in Spalatin'e 16 ocak 1521 tarihli yazısında anılmıştır. (Luther, *Correspondance*, c. II, Weimar 1931, s. 249.) s. 105

[78] Melanchthon tarafından işlenmiş lüterci kilisenin bu iman beyanı, protestanlar tarafından 25 Haziran 1530'da Augsbourg Meclisinde imparator Charles-Quint'e verilmiştir. Bu "az masraflı bir kilise" (katolik inanışın gösterişlerinin ortadan kaldırılması, kilise hiyerarşisinin sadeleştirilmesi vb.) için, burjuva talepleriyle bir tarikata mensup olmayan prenslerin çıkarlarını uzlaştırmayı deneyen bir belgedir. Katolik prensler ve imparator, Augsbourg itirafını reddettiler. Charles-Quint'in Luther reformu taraftarı prenslere karşı savaşı, 1555'te, her egemen prense uyruklarının dinini istediği gibi belirtme hakkını veren Augsbourg barışıyla bitti. s. 105

[79] Sözkonusu olan 10 Mart—29 Nisan 1850 tarihleri arasında Erfurt'ta toplanan ve Prusya tarafından yaratılan Alman Birliğine üye devletlerin temsilcilerinden oluşan parlamentodur. Parlamento, Almanya'yı, gerici Prusya mutlakiyetinin yönetimi altında birleştirme planını işlemekle uğraştı. Birleştirme planlarının başarısızlığı ve Alman Birliğinin bozulması Erfurt Parlamentosuna son verdi. s. 105

[80] Bkz: Luther'in Johann Rühel'e 30 Mayıs 1525 tarihli yazısı (Luther, *Correspondance*, c. II, s. 515). s. 107

[81] Thomas Münzer'in bir vaızından bir bölüm (*Ecrits politiques de Thomas Munzer*, avec un commentaire de Carl Hinrichs. Halle 1950, s. 23-24-25 ve 26). s. 110

[82] Engels, ilk yazılarında dinsel sorunlarda kamutanrıcı bir görüş gösteren idealist filozof Strauss'un ve Feuerbach'ın görüşlerini anıştırıyor. s. 110

[83] Wilhelm Zimmermann tarafından Thomas Münzer'den yapılan metin aktarması iki ayrı söylevden çıkarılan iki pasajdan oluşmaktadır (*Ecrits politiques de Thomas Munzer*, s. 81-82 ve 21). Karş: Wilhelm Zimmermann, *Histoire générale: de la Guerre des paysans*, 2. Bölüm, Stuttgart 1842, s. 75. s. 113

[84] Karş: *Ecrits politiques de Thomas Munzer*, s. 29-41 ve 31. s. 114

[85] Pasaj Thomas Münzer'in Melanchthon'a 29 Mart 1525 tarihli mektubundan alınmıştır. s. 114

[86] Karş: Thomas Munzer, *Ecrits politiques*, s. 32. s. 115

[87] Luther, *Correspondance*, c. XV, Weimar 1899, s. 210-221. s. 115

[88] En son araştırmalara göre, Thomas Münzer önce Mühlhau-

sen'a gitti; 1524 Eylülünde kent yoksullarının gösterilerine katıldığı için buradan kovuldu; bunun üzerine Nuremberg'e gitti. s. 115

[89] Karş: Luther'in Johann Briessmann'a 4 Şubat 1525 tarihli mektubu (*Correspondance*, c. III, Weimar 1933, s. 433). s. 115

[90] Karl Marx-Friedrich Engels: *Correspondance*, c. 1 (1844-1853), Berlin 1949. s. 119

[91] Pentateuque ve İncilin birinci kitabı. Kitapta yaradılışın öyküsü ve Yusuf'un ölümünden Musa'nın doğuşuna kadar olan ilkel tarih yazılıdır. s. 119

[92] Marx'ın burada andığı kitap şudur: *Voyages de François Bernier... Contenant la description des Etats du Grand Mogol, de L'Hindoustan, du royaume de Cachemire...*, Paris 1830, c. I, s. 304-305 ve c. II, s. 231-232. İki uzun aktarma, orijinal diliyle, Fransızca verilmiştir; yalnız birinci aktarmanın ilk iki satırı Marx tarafından Almancaya çevrilmiştir. s. 123

[93] *Neue Oder-Zeitung*, n° 295, 28 Haziran 1855. s. 126

[94] *Yukarı ve aşağı kilise*. — İngiliz kilisesinin içinde rakip iki eğilim; birincisinin özellikle soyluluk içinde taraftarları vardı, eski debdebeli törenlere kesin bir biçimde uyulması için mücadele ediyordu ve katoliklikle soydan geçme bağı vurguluyordu; ikinci eğilim, daha çok aşağı papaz sınıfı ve burjuvazi içinde yaygındı; bunlar dış usule en küçük bir önem bile vermiyorlar, ve ikiyüzlü burjuva ahlâk anlayışı içinde dinsel propagandaya ağırlık veriyorlardı. s. 127

[95] *Çartizm*. — 1836'dan 1848'e kadar, Halk Yasasının (*People's Charter*) gerçekleşmesi için mücadele eden İngiliz işçilerinin, devrimci ama sosyalist olmayan hareketin adı; Halk Yasasının talepleri sadece İngiliz devletinin demokratlaşmasıyla ilgiliydi. Çartizm "proleter ve devrimci, geniş ve politik olarak belirli ilk kitle hareketi olarak" (Lenin, *Œuvres choisies en 2 vol.*, c. 2, s. 551) tarihsel bir rol oynadı. s. 128

[96] İncilin ilâhilerinden herbiri. s. 132

[97] *Mammon*. — İncillerin zenginlikler şeytanına ve genel olarak şeytana verdikleri ad. s. 138

[98] *Volksstaat* (Alman sosyalistlerinin organı), n° 73, 26 Haziran 1874 sayısında yayımlandı. Friedrich Engels, *Questions internationales traitées dans le Volksstaat de 1871 à 1876*, Berlin 1884. s. 141

[99] *Blankici*. — Fransız sosyalist hareketinin, büyük devrimci Louis-Auguste Blanqui'nin (1801-1881) adını verdiği bir akımıdır. "Blankicilik, *diye yazar Lenin*, insanlığın ücretli kölelikten kurtu-

luşunu, proletaryanın sınıf mücadelesinden değil küçük bir entelektüel azınlığın komplosundan bekler" (V. İ. Lenin: *Œuvres*, c. X, s. 396). s. 141

[100] Marksizme karşı anarşizm taraftarları; öncüsü Marx'a karşı mücadele eden Rus devrimcisi Mihail Aleksandroviç Bakunin (1814-1876) oldu. Bakunincilik, Lenin'in sözüne göre, "kurtuluşundan umudu kalmayan küçük-burjuvanın" dünya anlayışıdır. Bakunin, La Haye Kongresinde Enternasyonalden ihraç edildi. s. 141

[101] Sözkonusu edilen, Bismarck'ın 1870 yıllarında Güney Almanya'nın kendi yasalarını tutmasını zayıflatmak amacıyla Merkez (katolik) partisine karşı mücadelesinde zorla kabul ettirmeyi başardığı bir dizi önlemdir. Bu *Kulturkampf* 4 Temmuz 1871 tarihli cizvitlere karşı yasa tarafından ve Mayıs yasaları tarafından ifade edildi: papazların yetiştirilmesi ve atanması üzerine 11 Mayıs 1873 tarihli yasa; dinsel konuda disiplin gücü ve dinsel işler krallık mahkemesi kurulması üzerine 12 Mayıs 1873 tarihli yasa; dinsel ceza ve zorlama hakkının kullanılması sınırları üzerine 13 Mayıs 1873 tarihli yasa; kilisenin istifası üzerine 14 Mayıs 1873 tarihli yasa. Bu önlemlerin birçoğu daha sonraları yürürlükten kaldırıldı ya da hafifletildi. Mayıs yasaları 1880'de askıya alındı, sonra kaldırıldı. s. 143

[102] 1875 Mayıs ayının başında yazıldı; ilk kez *Neue Zeit*, 9. yıl (1890-91), c. I'de yayımlandı. s. 144

[103] Ünlü "kültür için mücadele", *Kulturkampf*, yani Bismarck'ın 1870'ten sonra, katolikliğe karşı yönelmiş polis baskıları aracılığıyla Alman katolik partisine, "merkez" partisine karşı yürüttüğü mücadele. "Bu mücadeleyle, Bismarck, katoliklerin militan papaz egemenliği yanlılığını *daha çok sağlamlaştırmaktan* başka bir şey yapmadı; politik bölünmeler yerine dinsel bölünmeleri ilk plana çıkararak gerçek kültür davasına zarar vermekten başka bir şey yapmadı, işçi sınıfının ve demokrasinin bazı tabakalarının dikkatini, sınıf mücadelesi ve devrimci mücadelenin taşıdığı temel görevlerden en yüzeysel en burjuvaca yalancı papaz egemenliğine karşı mücadeleye çevirdi." (Lenin: "De l'attitude du Parti ouvrier à l'égard de la religion". Makale 1909'da yazılmıştır. Bkz: *Lénine et la religion*, s. 14, Editions Sociales, 1949.) s. 144

[104] Marx burada, işçi partisinin, önerdiği programda, partinin dinsel alıklaştırmaya karşı red tutumunu bütün açıklığıyla göstermeyen, buna karşılık burjuva partilerinin "vicdan özgürlüğü" ile ilgili sürekli talebini yinelemekle yetinen Alman sosyal-demokrasisinin yönetimini eleştiriyor. s. 144

[105] 1876 Kasım başından 1878 Mart sonuna kadar yazıldı. s. 145

[106] Karş: Eugen Dühring, *Cours de philosophie...*, Leipzig, 1875, s. 285, ve E. Dühring, *Cours d'économie politique et sociale...*, 2. Baskı, Berlin 1876, s. 345. s. 147

[107] Tanrısal kişiliklerin daha sonraki bu ikili niteliği, daha sonra mitolojilere giren karışıklığın bir nedenidir; tanrıların niteliğini salt doğal güçlerin yansımaları olarak gören karşılaştırmalı mitolojinin görmediği bir neden. Böylece, birkaç Cermen aşiretinde, savaş tanrısı eski-İskandinav dilinde *Tyr*, eski yukarı-Almanya dilinde *Zio* diye adlandırılır ve Yunanca *Zeus*'a ve Latince *Diu piter* için *Jupiter*'e tekabül eder; başkalarında *Er*, *Eor* diye adlandırılır ve Yunanca *Ares* ve Latince *Mars*'a tekabül eder. s. 148

[108] Sözkonusu edilen, Kopernik, *De revolutionibus orbium coelestium* ("Gökyüzü Kürelerinin Hareketi Üzerine"), Nuremberg 1543, adlı kitaptır. Kopernik, kitapta, güneş merkezine göre hareket teorisini ortaya koyar. Bu teoriye göre, eskiden kabul edildiği gibi planet sistemimizin merkezinde bulunan dünya değil, güneştir. Güneşin etrafında dönen dünya aynı zamanda kendi etrafında da döner. s. 155

[109] "Geometrinin babası"; geometri öğelerinin 13 kitabında geometrinin ilk tutarlı açıklamasını yaptı. Euclid'in öğeleri bütün dünyada uzun bir süre geometrinin tek temeli oldu. s. 155

[110] Yunanlı astronomi bilgini Ptoleme'nin jeosantrik sistemine göre, dünya, evrenin merkezinde bulunur. Bu teori dinsel evren anlayışının temelini oluşturdu. Astronomide bu teori Kopernik'in büyük buluşuna kadar önemini korudu. s. 155

[111] Sözkonusu, yanma sürecinin cisimlerde özel bir sınırın, flojistiğin varlığıyla koşullandırıldığını kabul eden 17. ve 18. yüzyıllardaki kimyada egemen olan teoridir. M. V. Lomonossov (1711-1765) ve Lavoisier'nin (1745-1794) araştırmaları flojistik teorinin temelsiz olduğunu gösterdi. s. 156

[112] Gökyüzü cisimlerinin erime halindeki bulutsu kültelerden hareketle doğduğu varsayımı. s. 159

[113] Engels, Rus bilgini M. V. Lomonossov'un, maddenin ve hareketin korunumuyla ilgili genel ilkeyi Mayer, Joule ve Grove'dan çok önce işlediğini bilmiyordu. Lomonossov, "doğada meydana gelen bütün dönüşümleri" kapsayan, maddenin ve hareketin korunumuyla ilgili "genel doğa yasası" üzerindeki düşüncelerini L. Euler'e bir mektubunda (1748) ve *Considérations sur la solidité et la Fluidité des corps* (1760) adlı kitabında ortaya koymuştu. s. 161

[114] Grove'un *The Correlation of Physical Forces* adlı kitabı

1846'da yayımlandı. Kitabın kökeni Grove'un 1842 Ocağında verdiği ve az sonra yayımlanan dersti. s. 161

[115] Çeşitli deniz ve okyanuslarda görülen (Hint Okyanusu, Pasifik, Malezya ve Japonya takımadalarının kıyıları, Akdeniz, Karadeniz, vb.) ve omurgalılarla omurgasızlar arasında ara biçim olan balığa benzeyen (yaklaşık 5 cm. uzunluğunda) küçük hayvan. s. 162

[116] Ciğerleri ve bronşları olan Güney Amerika'da yaşayan bir hayvan. s. 162

[117] *Ceratodus*, Avustralya sularında yaşayan, çift solunum sistemine sahip olan bir balıktır; *archaeopteryx*, sürüngelerin çeşitli niteliklerine sahip olan, kuşlar sınıfının en eski temsilcisi, ortadan kaybolmuş bir hayvandır. s. 162

[118] Engels büyük bir olasılıkla Haeckel'in "moner" adını verdiği ve incelediği en basit canlı yaratıkların, bütünüyle yapıdan yoksun küçük *albüminodial* cevher kitleleri olduğunu ve buna karşın yaşamın bütün temel görevlerini yerine getirdiğini söyleyen —daha sonra doğrulanmayan— beyanını anıştırıyor. Karş: Ernest Haeckel, *Morphologie Générale des organismes. Eléments généraux de morphologie organique fondée mécaniquement par la théorie de la descendance réformée par Charles Darwin*, c. I, Berlin 1866, s. 133-136. s. 166

[119] Kanada'da bulunmuş olan ve çok eski ilkel organizmaların bir kalıntısı olarak görülen taşıl. 1878'de, Möbius, bu "taşıl"ın organik kökeni olduğu görüşünü çürüttü. s. 166

[120] Gœthe'nin *Faust*'unda Mefisto'nun sözleri (1. bölüm, 3. sahne). s. 169

[121] Engels burada İtalyan astronomi bilgini Angelo Secchi'nin şu kitabını anıyor: *Le soleil; les plus importantes découvertes récentes sur sa structure, son rayonnement, sa position dans l'univers et ses rapports avec les autres corps célestes.* s. 169

[122] Cervantes'in *Don Kişot*'unun komik bir bölümündeki efsanevî bir adamın adı. s. 175

[123] 1861'de Crookes tarafından bulundu. s. 179

[124] Crookes tarafından 1873-74'te bulunan ışıldama ölçü aleti. "Işık değirmeniyle" ışık ve ısı ışınlarının etkisi altında dönen küçük bir değirmen çarkı belirtilmektedir. s. 179

[125] Sözkonusu edilen, Petersburg üniversitesinin fizik derneği tarafından 6 Mayıs 1875'te kurulan ve 21 Mart 1876'da faaliyetine son veren "medyumluk olaylarını inceleme komisyonu"dur. Bu komisyon Rusya'da ruhçağrıcılığı yayan kişiliklere, Aksakov (1832-1903), Butlerov (1828-1886), vb. gerçek ruhçağrıcılık olaylarına bir

giriş vermelerini önererek çağrıda bulundu. Bu komisyona Mendelyev (1834-1907), Bobilev (1842-1917), Krajeviç, vb. gibi bilginler katılıyordu. Komisyon "ruhçağrıcılık olaylarının bilinçsiz hareketlere ya da bilinçli aldatmacalara çevrildiğini ve ruhçağrıcılık öğretisinin boş bir inan olduğu" sonucuna vardı ve sonuçlarını 25 Mart 1876 tarihli *Golos* ("Ses") adlı gazetede yayımlandı. Komisyonun belgeleri Mendelyev tarafından Saint-Petersburg'da 1876 yılında *Documents pour juger du spritisme* adı altında yayımlandı. s. 182

[126] Mozart'ın *Sihirli Flüt* adlı operasından alınmıştır (I. perde, 18. sahne). s. 183

[127] Engels, darvinciliğe karşı özellikle 1871 Komününden sonra Almanya'da başlatılan gerici saldırıları anıştırıyor. Hatta darvincilikten yana olmuş olan Virchow gibi sayılı bir bilgin bile, 1877'de, darvinciliğin sosyalist hareketle yakın ilişkide olduğunu, dolayısıyla kurulu toplumsal düzen için tehlikeli olduğunu iddia ederek Darwin öğretisinin yasaklanmasını önerdi. s. 183

[128] 18 Temmuz 1870'te Roma'da papanın "yanılmazlığı" dogması ilân edildi. Katolik Alman tanrıbilimcisi Döllinger bu dogmayı kabul etmeyi reddetti. Mayence Ketteler piskoposu da başlangıçta yeni dogmanın ilânına karşı çıktı, ama kısa bir süre sonra gayretli savunucusu haline geldi. s. 185

[129] Bu aktarma, biyoloji bilgini Thomas Huxley'in, kendisini ruhçağrıcılık olaylarının incelenmesi için komite çalışmasına çağırmış olan Londra Dialectical Society'e yazdığı bir mektuptan alınmıştır. Huxley, bu daveti ruhçağrıcılık üzerine birkaç alaylı notla reddetti. Huxley'in 29 Ocak 1869 tarihli mektubu 17 Ekim 1871 tarihli *Daily News*'de yayımlandı. s. 185

[130] "*Beyefendi, benim bu varsayıma gereksinmem yoktu*" — Laplace'ın, kendisine gökyüzü mekaniğinde neden Tanrıdan sözetmediğini soran Napoléon'a yanıtı. s. 189

[131] Engels, Tyndall'ın, Belfast'ta, 19 Ağustos 1874'e, İngiliz Bilim Birliği oturumunda verdiği konferansa başvuruyor (konferans metni 20 Ağustos 1874'te *Nature* dergisinde yayımlanmıştır). Marx'a 21 Eylül 1874 tarihli mektubunda Engels, bu konferans hakkında daha ayrıntılı bilgi verir. s. 190

[132] Spinoza'nın *Ethique*'inin birinci bölümünün ekinde, doğanın erekbilimsel anlayışının taraftarlarının yararlandıkları tek kanıt olan bilgisizliğe çağrıdan sözeder. s. 190

[133] *Sozialdemokrat*'ta, n° 19 ve 20, 4 ve 11 Mayıs 1882, yayımlanmıştır. s. 191

[134] Ari deyimi bugün artık eskimiş ve bilimsel olmayan bir de-

yim olarak kabul edilmektedir. Başlangıçta Ari adı sadece Hindistan ve İran'da eskiden oturanların kendilerine verdikleri addı; 19. yüzyıldan itibaren bu deyim bazı bilginler tarafından "Hint-Avrupa" karşılığı olarak, yani Hint-Avrupa dillerini konuşan bütün halkları belirtmek için kullanıldı. Daha sonra Ari kavramı yardımıyla Hint-Avrupa halklarının hiç bir zaman varolmamış bir ırk birliği imal edilmeye çalışıldı. Alman faşistleri "Arileri" üstün olduğu iddia edilen bir ırkın temsilcileri yaparak bu deyimi kullandılar. "Ari" deyimini zamanındaki bilimin kullandığı anlamda kullanan Friedrich Engels, bu deyimle Hintli-Avrupalı'ları, yani "dilleri, dillerin içinde en eski dil olan sanskritçe etrafında gruplaşan halkları" kastediyordu (F. Engels: *Eski Cermenlerin Tarihine Katkı*). s. 192

[135] Bakire Meryem'in fıtrî günahı olmadan hamile kalmasına ilişkin katolik dogması. s. 194

[136] Engels, Henri Heine'nin *"le dieu Apollon"* adlı şiirini düşünüyor. s. 194

[137] Fallmerayer şöyle yazıyordu: "*Mani* ya da *Maina* bölgesi sakinleri ve adı etrafındaki tartışmaları yeniden başlatmak istemiyorum. Bununla birlikte bir şey kesindir: 9. yüzyılın Maniyatları ... hâlâ puta tapıyorlardı..." (Karş: Jacob Philipp Fallmerayer, "Quelle influence a eu l'ocupation de la Grèce par les Slaves sur le destin de le cité d'Athènes et de l'Attique? Ou nouveaux arguments à l'appui de la thèse sur l'origine des Grecs modernes, exposée dans le 1er volume de *Histoire de la presqu'île de la Morée au cours moyen âge*", Stuttgart ve Tubingue, 1835, s. 78-79.) s. 198

[138] *Lazare.* — Kötü zenginin meselinde sözü edilen zavallı cüzamlı. s. 198

[139] İlk kez İngilizce olarak *Progress*'de, c. 2, Londres 1883, s. 112-116, yayımlandı. s. 203

[140] *Tubingue okulu.* — 19. yüzyılın ilk yarısında Ferdinand Christian Baur tarafından kurulan İncil araştırma ve eleştirme okulu. Bu kurulun üyelerinin ilgilendiği İncilin rasyonalist eleştirisi, sonuçsuz olması ve İncilin bazı temel açıklamalarını tarihsel açıdan güvenilir olarak korumak isteğiyle nitelenir. Bununla birlikte, araştırmacılar, istemeyerek, İncilin otoritesini azaltmak için çok şey yaptılar. s. 203

[141] *Teslis.* — Baba, Oğul ve Kutsal-Ruhun tek bir tanrı halindeki birliği. s. 206

[142] Eski Yunanistan'nın Peloponez kuzeyindeki ülkesi. s. 208

[143] Tacitus şöyle yazar: *Sub item tempus Achaia atque Asia falso exterritae, velut Nero adventaret, varro super exitu ejus rumore, eoque pluribus vivere eum fingentibus credentibusque.* (Aynı dönemde, Akay ve Asya, Neron geri geliyormuş gibi temelsiz bir korkuya kapıldılar, zira çok sayıda söylenti öldüğüyle ilgiliydi ve birçok kişi bir öykü yaratıyor ve onun hâlâ yaşadığına inanıyordu.) s. 208

[144] 1886'da yazıldı. İlk kez *Neue Zeit*'ta 4. yıl (1886), n° 4 ve 5, yayımlandı; ayrı basım olarak önsözüyle birlikte Stuttgart'ta 1888'de yayımlandı. s. 211

[145] Sözü edilen, ancak yüzyılın başında ele geçen ve tümüyle ilk kez 1933 yılında, Marx-Engels-Lenin Enstitüsünün çalışmalarıyla basılan *Alman İdeolojisi*'dir. s. 211

[146] Engels burada, Heine'nin, *Zur Geschicte der Religion und Philosophie in Deutschland* adlı yapıtını anıştırıyor. Fransız halkına sunulan bu kitapta, Heine, Alman felsefesinin ve bu felsefenin zamanında oynadığı rolün bir karakteristiğini veriyordu. s. 214

[147] Hegel, bütün tarih felsefesinin temeli olan bu savı ilk kez *Principes de la Philosophie du droit* (1820) adlı yapıtının önsözünde açıklamıştır. s. 214

[148] Hegel bu düşünceleri, *Principes de la Philosophie du droit, ou Esquisse du droit naturel et de la science de l'Etat*, 3. Kesim, § 270'te şöyle formüle ediyor: "... esas gerçeklik zorunluluktur, gerçek olan kendinde-zorunludur." s. 214

[149] Karş: *Manifeste du Parti Communiste*, Editions Sociales, 1960, s. 31-32, burjuvazinin bu devrimci eyleminin açıklandığı pasaj. s. 216

[150] Napoléon'a karşı kurtuluş savaşları denilen bu savaşlar sırasında Prusya kralı, uyruklarına bir anayasal düzeni kabul etmeyi vaat etmişti. Bu vaat hiç bir zaman yerine getirilmedi. s. 218

[151] Karş: F. Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 158. s. 220

[152] 1838-1848 yıllarında A. Ruge ve Th. Ectermeyer tarafından çıkartılan sol-hegelcilerin dergisi. s. 221

[153] Strauss bu kitapta, İsa'yı bir tanrı olarak değil, ama büyük bir tarihsel kişilik olarak sunar, İncilin anlatıları hıristiyan toplulukları içinde hemen hemen bilinçsiz bir biçimde ortaya çıkan mitler olarak kalır. Bruno Bauer, Strauss'u eleştirisinde, onu, mitlerin yaratılmasında bilincin rolünü tanımazlıktan gelmekle suçlar. s. 221

[154] 1845'te yayımlanan ve Marx ve Engels tarafından *Alman İdeolojisi*'nde eleştirilen *L'Unique et sa propriété* adlı kitap anıştı-

rılıyor. s. 222

[155] Öyle görünüyor ki Engels Everard Ferdinand'ın, *Im Thurn'*-ün 1883'te, Londra'da yayımlanan şu kitabına gönderiyor: *Chez les indiens de la Guyane. Esquisses sur l'intérieur de la Guyane britannique, concernant principalement l'anthropologie.* s. 224

[156] Hegel'in yapıtı, bütünüyle, Hume ve Kant felsefesinin bir eleştirisidir, özellikle *Mantık* adlı kitabında bu konu üzerinde fazlasıyla durulmuştur. s. 227

[157] Karş: Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, Sol Yayınları, 1976, s. 99-109. s. 227

[158] Sözkonusu edilen, gözlemci Galle'in 1846'da Berlin gözlemevinden bulduğu Neptün gezegenidir. s. 227

[159] Karş: Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, s. 215-217. s. 227

[160] Bu konuda karş: *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, 1975, s. 86-87 s. 229

[161] Karş: Karl Grün, *Ludwig Feuerbach à travers sa correspondance, ses Œuvres posthumes et l'Évolution de la philosophie*, c. 2, Leipzig ve Heidelberg 1874, adlı yapıttaki "Aphorismes posthumes". s. 229

[162] Daha 1745'te Lomonossov tarafından çürütülen filojistik teorisine göre yanma olayının özü, yanan cisimden flojiston denilen varsayılı bir başka cismin çıkıp gitmesine dayanıyordu. Lavoisier, İngiliz kimyacısı Priestley'in araştırmalarına dayanarak, 18. yüzyılın sonunda doğru teoriyi kurdu. Yanma, iki cismin yarışması değildir, yanan cismin oksijenle birleşmesinden ibarettir. s. 230

[163] Vogt, Büchner, Moleschott. s. 231

[164] Sözkonusu edilen, Robespierre tarafından "yüce varlığa" tapmayı yeniden canlandırma girişimidir. s. 239

[165] Karş: Ludwig Feuerbach, "Contre le dualisme du corps et de l'âme, de la chair et l'esprit", *Œuvres Complètes*, c. 2 Leipzig 1846, s. 363. Karş: Ludwig Feuerbach, "La nécessité maîtrise toutes les lois et abroge", *L. F. à travers se correspondance, ses Œuvres posthumes..., op. cit.*, s. 285-286; "Principes de la philosophie. Nécesité d'un changement. 1842-43", *L. F. à Travers sa Correspondance...*, *op. cit.*, c. 1, s. 409. s. 240

[166] Engels'in birkaç sözcükle belirttiği bu düşünce, Hegel tarafından yapıtlarının değişik pasajlarında formüle edilmiştir. Hegel, *Cours sur la philosophie de la religion* adlı yapıtında şöyle demektedir: "... eğer insan sadece kendi doğasına göreyse, olmak zorunda olduğu gibi değildir; bu düşünce, insanın doğasın-

dan kötü olduğu söylenerek ifade edilir." Hegel *Principes de la philosophie du droit*'da da şöyle der: "insanın doğasından kötü olduğunu söyleyen hıristiyan öğretisi, insanı iyi olarak gören öğretiden üstündür." s. 241

[167] Karş: Ludwig Feuerbach, "Fragments d'une caractéristique de mon *curriculum vitae philosophique*", *Œuvres Complètes*, c. 2, Leipzig 1846, s. 411. s. 241

[168] Prusyalıların Sadowa zaferi (3 Temmuz 1866) burjuva Alman tarihçileri tarafından "kültürün ve eğitimin zaferi" olarak ilân edilmiştir. "Sadowa zaferi, Prusyalı öğretmenin zaferidir" diyen ünlü sözü onlar yaratmışlardır. s. 243

[169] Adalet anlayışı, onu Yunan efsanesinde cehennem yargıcı olarak tayin ettirmiştir. s. 243

[170] 325'te İznik'te toplanan ilk piskoposlar meclisi Arius'un (336'da öldü) sapkın mezhepli doktrinini reddetti, hıristiyan inancına ve örgütlenmenin temellerine ve kilisenin, devletin ele geçirilmesi mücadelesindeki taktiğine ilişkin bir dogma kurdu. s. 262

[171] 1685'te, Louis XIV, Henri IV'ün 1598'de protestanlara tapma özgürlüğü ve hak eşitliği verdiği Nantes Fermanını yürürlükten kaldırdı. s. 264

[172] 1871'de Prusya'nın egemenliği altında kurulmuş ve Almanca konuşan bütün ülkeleri kapsamayan Alman İmparatorluğu. s. 265

[173] *Neue Zeit*, 5. yıl, 1887, n° 2, s. 49-51'de yayımlandı. s. 267

[174] İlk kez *Sozialistische Akademiker*'de (1. yıl, 1895, Berlin, s. 351-353'te yayımlandı. s. 272

[175] Sözkonusu edilen F. Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı kitabıdır. s. 272

[176] Sözkonusu edilen Wilhelm Wachsmuth'un *Archéologie héllénique*, c. 2, Kesim 4, Halle, 1826-1830, adlı kitabıdır. s. 273

[177] Bu tümceyle bağlantılı olarak: "Aynı kandan kızkardeşle bir evlilik Girit'te hoş karşılanmayan birşey değildi", sayfa dibindeki not: "Strabon'da Ephore, 10-482"; Engels burada Strabon'a açık olarak başvuruyor. Strabon'da sözkonusu pasaj şöyledir: "Girit yasalarının en önemlileri, Ephore'un dediği gibi, ayrıntılı olarak şunlardır. Gençler topluluğundan aynı zamanda çıkan herkes, aynı zamanda evlenmek zorundadırlar, bununla birlikte genç karılarını evlerine hemen değil, sadece onlar ev işlerini yürütebilecek duruma gelince götürürler. Erkek kardeşler olduğu zaman, drahoma, bir erkek kardeşin miras payının yarısından meydana gelir." (Strabon, *Géographie*.) s. 273

[178] İlk kez *Leipziger Volkszeitung*'da, 26 Ekim 1895, yayımlan-

dı. s. 278

[179] *Kapital*'in III. kitabı. s. 286

[180] İlk kez *Socialism: Utopian and scientific*'te yayımlandı (Londra 1892). Aynı zamanda (ilk yedi paragrafı olmaksızın) Almanca "Tarihî Materyalizm Üzerine" adıyla *Neue Zeit*'ta, 11. yıl, (1892-93), c. 1, n° 1 ve 2, yayımlandı. s. 287

[181] Gotha Kongresinde (Mayıs 1875). s. 287

[182] Bernstein bu ahbap topluluğu içindeydi. Bismarck'a karşı yürüttüğü mücadelenin gereği, daha Marx ve Engels sağ iken bu çevreden ayrıldı. Engels 1892'de bu satırları yazarken, vasiyetnamenin yerine getirilmesiyle görevlendirdiği adamlardan biri olan Bernstein'ın, ölümünden sonra davaya ihanet edeceğini, ilk aşklarına döneceğini ve daha embriyon halindeyken ölümüne yolaçtığı ayrılıkçı partiyi kurmayı deneyeceğini aklından geçirmezdi. (*Paul Lafargue'ın notu.*) s. 288

[183] Bunlar, girişin 1. bölümü, ve III. kesimin 1. ve 2. bölümleridir. Girişin 1. bölümü ikiye ayrılmış ve aralarına III. kesimin 1. bölümü yerleştirilmiştir. s. 289

[184] İlk kez *Revue Socialiste*'te, 1880, yayımlandı. s. 289

[185] 1882 Aralığında Engels, "Mark" başlığı altında, 1883 başında Zürih'te yayımlanan *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* broşürünün ilk baskısına ek olarak, çok eski tarihlerden o zamana kadarki Alman köylü tarihinin kısa bir özetini yazdı. "Mark", 1883'-te, imzasız olarak, yeniden gözden geçirilmiş bir biçimde, "*Alman Köylüsü. Ne idi? Nedir? Ne olabilir?*" adı altında köylüler için propaganda yazısı olarak yeniden yayımlandı. s. 289

[186] Herbert Spencer, Huxley, darvinci filozoflar ve bilginler, yurttaşlarının saygınlığına dokunmamak için kendilerine *agnostique* (bilinemezci) adını verdiler; bu Yunanca sözcükle, Tanrı, madde, erek nedenleri, kendinde-şey, vb. üzerine her türlü bilgiden yoksun olduklarını söylemek istiyorlardı. Şakacılar bunu İngilizceye *know nothing,* hiç bir şey bilmeyen olarak çevirdiler. Auguste Comte'ta, 18. yüzyıl felsefesini reddeden ve, İncilin köpeği gibi kusmuğuna dönen Fransız burjuvazisinin hoşuna gitmemiş olmamak için pozitivizmini bu cansıkıcı sorunlardan kurtarmıştı. (*Paul Lafargue'ın notu.*) s. 291

[187] *Nominalizm* (adcılık), ortaçağ felsefesinin bir eğilimidir; genel tür kavramlarını (evrenselleri) sadece adın, insanların düşüncelerinin ve dillerinin ürünleri olarak, ve ancak gerçekten varolan özel şeyleri belirtmek için bir değeri olduğunu kabul eder. Ortaçağın realistlerinin tersine, adcılar, şeylerin ilkörnekleri ve yara-

tıcı kaynakları olarak kavramların varlığını reddediyorlardı. Bu anlamda adcılık ortaçağda materyalizmin ilk ifadesidir. s. 291

[188] Marx ve Engels, *Die Heilige Familie* ("Kutsal Aile"), Francfort 1845, s. 201-204. s. 293

[189] *Great unwashed*, sözcüğü sözcüğüne "ulu yıkanmamışlar" demektir. Ledru-Rollin, Mazzini, Pyat ve 1848'in gül suyunda yıkanmış cumhuriyetçileri, sosyalistleri aynı şekilde küçük görüyorlardı; *democ-socs*'lar [sosyal-demokratlar] sabunla savaş halindeler diyorlardı. Temizlik, burjuvaların yolduğu işçi sınıfı için ancak güçlükle elde edilebilecek bir lükstür: bu parlak kafalar, suç ortakları burjuvaların, işçilere çektirdikleri yoksulluğu, onların kabahati imiş gibi yüzlerine vuruyorlardı. (*Paul Lafargue'ın notu.*) s. 294

[190] *Vaftizcilik* (*Baptisme*) İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de çok yandaşı olan bir mezheptir: ayırıcı dogması müminleri ancak erginlik çağında, bütün vücuduyla suya sokarak vaftiz etmektir. (*Paul Lafargue'ın notu.*) s. 294

[191] Yoksullara maddî ve "manevî" yardım için yöntemci vaiz William Booth (1829-1912) tarafından 1878'de Londra'da kurulan dinsel ve insan sevgisi yanlısı burjuva örgüt. Başlıca görevlerinden biri dinsel ve ahlâkî vaızları ve gerici bir propaganda sayesinde halkın bilincini körletmektir. Örgütün Birleşik Devletler'de ve bir dizi başka kapitalist ülkelerde ve özellikle sömürge politikasının uygulanmasını desteklediği sömürgelerde kolları vardır. Selâmet Ordusu askerî biçimde örgütlenmiştir. Gerici burjuvazinin ellerinde, işçi ve demokratik harekete karşı yöneltilmiş bir araçtır. s. 294

[192] *Kendinde-şey* ya da *numen*, Kantın felsefesinde, tanınamazdır, ve tanınabilir olan *Fenomen*'e karşıttır. Engels, burada, böyle bir felsefî tutumun yanlışlığını gösteriyor. s. 297

[193] Kişilerin, ne yaparlarsa yapsınlar, önceden cennetlik ya da cehennemlik olduğunu savunan öğreti. s. 301

[194] 1648 ve onu izleyen yıllarda. s. 301

[195] *Yeomanry*'ler, özgür ve topraklarını kendileri işleyen küçük toprak sahipleriydiler; o tarihte İngiltere'de çok kalabalıktılar. (*Paul Lafargue'ın notu.*) *Yeomanry*, yeomanlar topluluğu demektir. s. 301

[196] 1455-1485. — Daha sonra sözkonusu edilen Henri VIII, İngiltere'de 1509'dan 1547'e kadar hüküm sürdü ve katolik kilisesiyle bağları kopardı. s. 302

[197] 1764-1790 arasında, ilki, buhar makinesini; ikincisi, iplik eğirme makinesini (*mule-Jenny*); üçüncüsü dokuma tezgâhını bulan üç İngiliz. s. 307

[198] Dışardan tahıl ithalâtını sınırlamayı, hatta yasaklamayı öngören "*tahıl yasaları*" büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını korumak için çıkarılmıştı. Bu konuda sanayi burjuvazisiyle toprak soyluluğu arasındaki mücadele, 1846'da buğday üzerine olan yasaların kaldırılmasına ilişkin bir yasayla sona erdi. s. 307

[199] 10 Nisan 1848'de, çartistler tarafından düzenlenen, ve beşbuçuk milyon imzalı bir dilekçenin konacağı parlamentoya doğru hareket edecek bir gösteri yasaklandı: ordu yardıma çağrıldı. Çartist meclis o zaman gösteriyi iptal etti ve parlamento dilekçeyi reddetti. Çartist hareket burada kesin bir yenilgiye uğradı. s. 309

[200] Yani Amerika Birleşik Devletleri. Bu belirtme kısa bir süre sonra yerini Sam Amca sözüne bıraktı. s. 309

[201] *Revival* (uyanış) sözcüğünden gelir. Anglo-saksonların 19. yüzyılda çeşitli örneklerini verdikleri, ortak din değiştirme, imana dönüş hareketi. s. 309

[202] Revivalizmin kurucuları arasında bulunan Amerikalı misyonerler. s. 309

[203] Seçmen olmak için, en az 200 frank doğrudan vergi vermek gerekiyordu (1830 devriminden önce bu miktar 300 franktı). Seçim *cens*'i buna denirdi. s. 309

[204] Engels bunları parlamenter kurumları tehlikeye atmış olan Boulanger bunalımının ertesinde yazıyordu. s. 309

[205] 1846. Bu ilga serbest ticaretin koruyuculuk üzerine ve. İngiliz burjuvazisinin *Landlord*'lar (toprak ağaları) üzerine zaferinin bir işaretidir. s. 310

[206] 1867 yılının seçim reformu. s. 310

[207] Almanya'da, 1870'ten sonra klasik İngiliz iktisadının ilkelerine, yöntemlerine ve eğilimlerine karşı çıkan ve toplumsal bir politika öğütleyen bazı ekonomi politik profesörlerine verilen ad. Örnek olarak Schmoller, Adolf Wagner, Brentano'yu sayabiliriz. Bunlar elbette karşı-devrimciydiler. Bismarck'ın 1880'den sonra giriştiği "toplumsal reformlar" siyasetine ilham oldular. s. 312

[208] *School boards.* — 1870'te kurulan eğitim komisyonları. Görevleri "kamu okulları kurmak ve gereksinmelerini karşılamak üzere belirli bir vergi toplamak, velileri, çocuklarını okula göndermeye zorlamak ve yoksulları okul borçlarından bağışık tutmaktır." (Seignobos: *Histoire politique de l'Europe contemporaine*, s. 65.) s. 312

[209] *Labour Party*'nin (İşçi Partisinin) (1900) beşiği olan işçi temsili komitesinin kuruluşundan sekiz yıl önce yazılmıştır. s. 314

[210] *Neue Zeit*'ta, 18. yıl (1894-95), c. I, n° 1 ve 2, s. 4-13 ve 36-43, yayınlandı. s. 316

[211] *Almoravidler*: Kuzey Afrika'daki ve Güney İspanya'daki mağrip [El-Muvahiddin] hanedanı (1056-1146). *Almohadlar*: 1146 Almoravidler hanedanını yıkıp 1269'a kadar hüküm süren bir başka mağrip [El-Morabitin] hanedanı.

Hartum Mehdisi adı altında belirtilen Mısır Sudan'ındaki halk ayaklanmasının (1881-1885) lideri Muhammed Haşmet'tir (yaklaşık 1884-1885). Köylülerin ve göçebelerin bu ayaklanması, İngiliz ve başka sömürgecilere karşı yönelmişti ve geçici olarak (1898'e kadar) onları Sudan'dan kovmayı başardı. s. 318

[212] Jüpiter'in sürekli bir açlık ve susuzluk duymaya mahkûm ettiği Lidya kralı. Tantal, kıyıları meyve ağaçlarıyla dolu bir nehir kıyısında gösterilir: su içmek istediği zaman, su, parmaklarının arasından dökülür; meyve koparmak istediği zaman dallar yukarı kalkar. s. 319

[213] Engels, Lucien'in *De la mort de Pérégrinus* adlı küçük bir kitabını anıştırıyor. s. 319

[214] Sözkonusu edilen, Commodien'in Yahudilere ve payenlere söylediği dini savunan şarkıdır. s. 326

[215] *Kabala*: Yaradılış Kitabındaki (7. yüzyıl) ve Parlaklık Kitabında (13. yüzyıl sonu) bulunan, tanrıbilimci ezoterik Yahudi sistemi. Bu iki kitap, tanrısallığın kendi kendine belirmesiyle, tanrısallığın kendini göstermesiyle ve Bütün'ün dört öğeye ayrılmasıyla ilgili mistik öğretiyi açıklarlar. s. 326

[216] İlk hıristiyanlık döneminin mistik dinsel bir eğiliminin üyeleri: felsefede, yeni platonculuğu pitagorcu ve hıristiyan düşüncelerle birleştiren ve ortaçağ obskürantizmine zemin hazırlayan seçmeci ve gerici eğilim. s. 326

[217] Eski Yunanlılarda 600 kademlik bir uzunluk ölçüsü. s. 342

[218] Antik İran'da, Azerbaycan'da ve Orta Asya'da yaygın olan Zerdüşt dininin "kutsal kitaplarının" tümü; kitaplar MÖ yaklaşık 9. yüzyıldan, MS 3. yüzyıla kadar birleştirildiler. s. 344

[219] J. Ph. Fallmerayer: *Histoire de la presqu'ile de Morée au moyen âge*, essai historique, 1. bölüm, Stuttgart ve Tubingue 1880, I, s. 227. Kitapta şöyle deniyor: "... 6. yüzyılın sonundan 9. yüzyılın ortasına kadar, eski hıristiyanlık sadece Peloponez'den değil, bütün İllirya üçgeninden orada oturanlarla birlikte ortadan kaybolmuştur. Bununla birlikte Mayna Kanton'unda Yunanlıların daha yumuşak payenliği tutunmuştu, öyle ki Rodegast'a ve hıristiyan tanrısının sakin majestelerine sunulmuş insan kurbanları arasında, kur-

[illegible]
[illegible] yaşalandı.
[illegible] Afrika'daki
Mağrip [El-Muvahiddin] hanedanı (1147-1269) [illegible]
Almoravidler hanedanını yıkıp 1269'a kadar hüküm süren bir başka mağrip [El-Morabitin] hanedanı.

Hartum Mehdisi adı altında belirtilen Mısır Sudan'ındaki halk ayaklanmasının (1881-1885) lideri Muhammed Haşmet'tir (yaklaşık 1884-1885). Köylülerin ve göçebelerin bu ayaklanması, İngiliz ve başka sömürgecilere karşı yönelmişti ve geçici olarak (1898'e kadar) onları Sudan'dan kovmayı başardı. s. 318

[212] Jüpiter'in sürekli bir açlık ve susuzluk duymaya mahkûm ettiği Lidya kralı. Tantal, kıyıları meyve ağaçlarıyla dolu bir nehir kıyısında gösterilir: su içmek istediği zaman, su, parmaklarının arasından dökülür; meyve koparmak istediği zaman dallar yukarı kalkar. s. 319

[213] Engels, Lucien'in *De la mort de Pérégrinus* adlı küçük bir kitabını anıştırıyor. s. 319

[214] Sözkonusu edilen, Commodien'in Yahudilere ve payenlere söylediği dini savunan şarkıdır. s. 326

[215] *Kabala*: Yaradılış Kitabındaki (7. yüzyıl) ve Parlaklık Kitabında (13. yüzyıl sonu) bulunan, tanrıbilimci ezoterik Yahudi sistemi. Bu iki kitap, tanrısallığın kendi kendine belirmesiyle, tanrısallığın kendini göstermesiyle ve Bütün'ün dört öğeye ayrılmasıyla ilgili mistik öğretiyi açıklarlar. s. 326

[216] İlk hıristiyanlık döneminin mistik dinsel bir eğiliminin üyeleri: felsefede, yeni platonculuğu pitagorcu ve hıristiyan düşüncelerle birleştiren ve ortaçağ obskürantizmine zemin hazırlayan seçmeci ve gerici eğilim. s. 326

[217] Eski Yunanlılarda 600 kademlik bir uzunluk ölçüsü. s. 342

[218] Antik İran'da, Azerbaycan'da ve Orta Asya'da yaygın olan Zerdüşt dininin "kutsal kitaplarının" tümü; kitaplar MÖ yaklaşık 9. yüzyıldan, MS 3. yüzyıla kadar birleştirildiler. s. 344

[219] J. Ph. Fallmerayer: *Histoire de la presqu'île de Morée au moyen âge, essai historique*, 1. bölüm, Stuttgart ve Tubingue 1880, I, s. 227. Kitapta şöyle deniyor: "... 6. yüzyılın sonundan 9. yüzyılın ortasına kadar, eski hıristiyanlık sadece Peloponez'den değil, bütün İllirya üçgeninden orada oturanlarla birlikte ortadan kaybolmuştur. Bununla birlikte Mayna Kanton'unda Yunanlıların daha yumuşak payenliği tutunmuştu, öyle ki Rodegast'a ve hıristiyan tanrısının sakin majestelerine sunulmuş insan kurbanları arasında, kur-

İskenderiyeli tarihçi; bir [illegible] mıştır. — s. 260.

ARİSTOTELES (MÖ 384-322). — Antikçağın büyük düşünürü; felsefede materyalizmle idealizm arasında sallantıda kaldı; kölelik taraftarı sınıfın ideoloğu. — s. 18, 34.

ARKWRİGHT, Sir Richard (1732-1792). — Sanayi devrimi döneminin İngiliz müteahhidi; çeşitli eğirme makinalarının bulucusu ve yapımcısı. — s. 307.

ARNAULD, Antoine (1612-1694). — Fransız filozofu, Descartes'ın idealist bilgisinin taraftarı; metafizikçi. — s. 59.

ARNOLD, de Brescia (yaklaşık 1100-1155). — İtalyan kilise reformcusu; Roma'da ve başka kentlerde papaya ve kilise feodallerine karşı kent yoksulları hareketinin ideoloğu; sapkın mezhepli diye asıldı. — s. 99, 100.

ARŞİMEDES (MÖ yaklaşık 287-212). — Büyük Yunanlı matematikçi ve fizikçi. s. 129.

ASTON, Louise (1814-1871). — Küçük-burjuva demokratik eğilimli Alman edebiyatçısı. — s. 89.

AUERBACH, Berthold (1812-1882). — Liberal eğilimli edebiyatçı; daha sonra Bismarck'ın bir savunucusu haline geldi. — s. 89, 92.

AUGUSTİN, (Aurelius Augustinus) (354-430). — Kuzey Afrika'daki Hippone'un piskoposu; kilise azizi ve pederi. — s. 31.

AUGUSTUS (Caius, Julius, Sezar, Oktavius) (MÖ 63-MS 14). — İlk Roma imparatoru. — s. 194, 209, 340.

BABEUF, Gracchus (François Noël) (1760-1797). — Fransız devrimcisi; ütopik komünizmin temsilcilerinden biri, "Eşitler komplosunun" düzenleyicisi; giyotinde can verdi. — s. 150.

BACON Francis, Vicomte de Saint Alban ve baron de Verulam [illegible]

[illegible]

karşı ve "tanrısal yaradılış"ın savunucusu. — s. 188, 189.

[illegible] lerin karşılaştırmalı embriyolojisi [illegible]

ANAKSAGORAS, (MÖ yaklaşık 500-428). — Anadolu'da Klazomen [illegible]

BAKUNİN, Mişel A [illegible]

[illegible]

Birinci Enternasyonale k [illegible] 1872 [illegible]

ANTİOKÜS IV, Epifan. — MÖ 175-163 arası [illegible]

BALL, John. — İngiliz kır papazı [illegible]

[illegible]

[illegible] inden biri, 1381'de idam edildi. [illegible] den 161'e kadar Roma imparatoru.

[illegible]

İskenderiyeli tarihçi; bir Roma tarihi yazmıştır. — s. *260*.

ARİSTOTELES (MÖ 384-322). — Antikçağın büyük düşünürü; felsefede materyalizmle idealizm arasında sallantıda kaldı; kölelik taraflısı sınıfın ideoloğu. — s. *18, 34*.

ARKWRİGHT, Sir Richard (1732-1792). — Sanayi devrimi döneminin İngiliz müteahhidi; çeşitli eğirme makinalarının bulucusu ve yapımcısı. — s. *307*.

ARNAULD, Antoine (1612-1694). — Fransız filozofu, Descartes'ın idealist bilgisinin taraftarı; metafizikçi. — s. *59*.

ARNOLD, de Brescia (yaklaşık 1100-1155). — İtalyan kilise reformcusu; Roma'da ve başka kentlerde papaya ve kilise feodallerine karşı kent yoksulları hareketinin ideoloğu; sapkın mezhepli diye asıldı. — s. *99, 100*,

ARŞİMEDES (MÖ yaklaşık 287-212). — Büyük Yunanlı matematikçi ve fizikçi. s. *129*.

ASTON, Louise (1814-1871). — Küçük-burjuva demokratik eğilimli Alman edebiyatçısı. — s. *89*.

AUERBACH, Berthold (1812-1882). — Liberal eğilimli edebiyatçı; daha sonra Bismarck'ın bir savunucusu haline geldi. — s. *89, 92*.

AUGUSTİN, (Aurelius Augustinus) (354-430). — Kuzey Afrika'daki Hippone'un piskoposu; kilise azizi ve pederi. — s. *31*.

AUGUSTUS (Caius, Julius, Sezar, Oktavius) (MÖ 63-MS 14). — İlk Roma imparatoru. — s. *194, 209, 340*.

BABEUF, Gracchus (François Noël) (1760-1797). — Fransız devrimcisi; ütopik komünizmin temsilcilerinden biri, "Eşitler komplosunun" düzenleyicisi; giyotinde canverdi. — *s. 150*.

BACON Francis, Vicomte de Saint Alban ve baron de Verulam (1561-1626). — İngiliz filozofu, İngiliz materyalizminin kurucusu; doğabilimci, siyaset adamı ve tarihçi. — s. *34, 173, 174, 291, 292, 293*.

BAER, Karl Ernest de (1792-1876). — Rus akademisi üyesi, modern karşılaştırmalı embriyolojinin kurucusu; coğrafyacı. — s. *163, 188*.

BAKUNİN, Mişel Aleksandroviç (1814-1876). — İlkin sol hegelci, sonra marksizm düşmanı anarşist olan Rus devrimcisi; 1869'da Birinci Enternasyonale katıldı. 1872'de bölücü hareket nedeniyle atıldı. — s. *222, 245*.

BALL, John. — İngiliz kır pastörü, halk vaizi, İngiltere'deki köylü ayaklanmasının (1381'de Wat Tyler'in ayaklanması) liderlerinden biri, 1381'de idam edildi. — s. *99, 101*.

BARBON, Nicolas (yaklaşık 1640-1698). — İngiliz doktoru ve

BOCCACE, Giovanni (1313-1375). — İtalyan şair ve hümanisti. — s. *100*.

BOLİNGBROKE, Henri Saint John, vicomte (1678-1751). — İngiliz filozofu, nedentanrıcı, muhafazakârların liderlerinden biri. — s. *304*.

BÖHME, Jacob (1575-1624). — Zanaatçı, mutasavvıf filozof; sisteminde diyalektik öğeler bulunur. — s. *19, 292*.

BRENTANO, Lujo (1844-1931). — Alman iktisatçısı, "kürsü sosyalizmi"nin temsilcisi. — s. *314*.

BRİGHT, John (1811-1889). — İngiliz sanayicisi, siyaset adamı; serbest değişim taraftarı, buğday yasalarına karşı birliğin (*Anti-corn Law League*) kurucularından biri. — s. *310*.

BRUNO, Giordano (1548-1600). — Büyük İtalyan düşünürü, materyalist ve tanrıtanımaz, Kopernik'in evren düzenini geliştirdi; Engizisyon tarafından sapkın mezhepli diye yakıldı. — s. *76, 186*.

BUCKLAND, William (1784-1856). — İngiliz jeoloğu. — s. *294*.

BUTLEROV, Aleksandır Mihayiloviç (1826-1886). — Rus kimyacısı, organik bileşimler yapısı teorisinin yaratıcılarından biri. — s. *182*.

BRÜCKNER, John (1726-1804). — İngiliz protestan din adamı. — s. *138*.

BÜCHNER, Louis (1824-1899). — Alman doktoru, [illegible] bilgilerini halkın anlayacağı biçime getirdi, mekanikçi materyalizmin temsilcisi. — s. *329*.

CABANİS, Pierre Jean Georges (1757-1808). — Fransız doktoru, felsefi materyalizmin temsilcisi. — s. *58*.

CABET, Etienne (1788-1856). — Fransız gazete yazarı, ütopik komünizmin temsilcilerinden biri. — s. *63*.

CALVİN, Jean (1509-1564). — İsviçre ve Fransa'da protestanlığın kurucusu. — s. *155, 263, 301*.

CAMPANELLA, Thomas (1568-1639). — İtalyan filozofu, ütopik komünizmin ilk yazarlarından biri; siyasal alandaki ilerici görüşleri yüzünden katolik kilisesinin baskısına uğradı. — s. *34*.

CANTİLLON, Richard (1680-1734). — İngiliz iktisatçısı, fizyokratların habercisi. — s. *122*.

CARRİÈRE, Maurice (1817-1895). — İdealist Alman filozofu, Heidelberg'de estetik profesörü. — s. *89*.

CARTWRIGHT, Edmond (1743-1823). — Kır papazı, dokuma tezgâhını bulmuş ingiliz buluşçusu. — s. *307*.

CHALMERS, Thomas (1780-1847). — İskoçyalı tanrıbilimci ve iktisatçı, Malthus'un fanatik taraftarı. — s. 138, 140.

CHARLES I. (1600-1649). — 1625'ten 1649'a kadar Büyük Britanya ve İrlanda kıralı; İngiliz devrimi sırasında idam edildi. — s. *83, 302.*

CLARKE, Samuel (1675-1729). — İngiliz tanrıbilimci ve filozofu. — s. *19.*

CLAUDE, Tiberius C. Nero Germanicus (MÖ 10-MS 54). — 41'den 54'e kadar Roma imparatoru. — s. *209, 339, 340.*

COBDEN, Richard (1804-1865). — İngiliz fabrikatörü, liberal politikacı, serbest [illegible] Tahıl yasalarına karşı birliğin (Anti-corn Law League) kurucularından biri. — s. *310.*

COLLINS, Anthony (1676-1729). — İngiliz filozofu, ruhun ölümsüzlüğüne dair düşünceleri reddetti. — s. *293.*

COMMODİEN, (3. yüzyıl). — Latin dilinde yazan hıristiyan şair, [illegible] — s. *326.*

CONDİLLAC, Etienne Bonnot de (1715-1780). — Fransız filozofu, Locke'un taraftarı. — s. *59, 61.*

CONDORCET, Marie Caritat, marquis de (1743-1794). — Fransız sosyolog, Fransız Devriminde jirondenlere yakın. — s. *137.*

CONSTANTIN I. (Büyük) Caius Flavius Valerius (yaklaşık 274-337). — 306'dan 337'e kadar Roma imparatoru. — s. *192, 326, 327.*

CORNOUAILLES. — Shakespeare'in *Kral Lear* adlı oyununda bir kişilik. — s. *25.*

COWARD, William (yaklaşık 1656-1725). — İngiliz doktoru, materyalist filozof; ruhun ölümsüzlüğünü ve [illegible] varlığını reddetti. — s. *293.*

CROMWELL, Oliver (1599-1658). — İngiliz Devrimi sırasında burjuvazinin lideri; 1653'ten 1658'e kadar İngiltere, İskoçya ve İrlanda koruyucu lordu. — s. *302.*

CROOKES, Sir William (1832-1919). — İngiliz fizikçi ve kimyacı; [illegible] — s. *179, 180, 181, 183, 184, 185.*

CUVIER, Georges *Léopold* Chrétien Frédéric Dagobert, Baron de (1769-1832). — Fransız zoolojist, anatomist ve paleontolog. — s. *182, 188.*

CİCERO, Marcus Tullius (MÖ 106-43). — Romalı hatip, politikacı ve yazar. —

pik sosyalisti. — s. 63, 270, 363.

FRANKLİN, Benjamin (1706-1790). — Amerikalı bilgin ve politikacı; Amerika'nın bağımsızlık hareketinde büyük rol oynadı. — s. 137, 138.

FRÉDÉRIC III (le sage) (1463-1525). — 1486'dan 1525'e kadar Saksonya'nın seçmen prensi. — s. 189.

FRÉDÉRIC II (Büyük Frederik) (1712-1786). — 1740'tan 1786'ya kadar Prusya kralı. — s. 247.

FRÉDÉRIC-GUILLAUME III (1770-1840). — 1797'den 1840'a kadar Prusya kralı. — s. 248, 250.

FRÉDÉRIC-GUILLAUME IV (1795-1861). — 1840'tan 1861'e kadar Prusya kralı. — s. 250, 221.

GALBA, Servius Sulpicius (MÖ yaklaşık 5-MS 69). — 68'den 69'a kadar Roma imparatoru. — s. 209, 240, 241.

GALİLE (1564-1642). — İtalyan fizikçisi ve astronomu; modern doğa bilimlerinin kurucularından biri.

GALL, François Joseph (1758-1828). — Alman doktoru ve anatomisti; frenolojinin kurucusu. — s. 174, 175, 176.

GALLE, Johann Gottfried (1812-1910). — Alman astronomu; 1846'da Neptün gezegenini buldu. — s. 227.

GASSENDİ, Pierre (1592-1655). — İyi bilinen Fransız materyalist filozofu; Epikuros'un atomcu teorisinin taraftarı ve propagandacısı. — s. 57.

GAY, Jules (1807-yaklaşık 1876). — Fransız ütopik komünisti.

GEORGES "Zengin" "Sakallı" (1471-1539). — 1500'den sonra Saksonya dükü, Reform karşıtı. — s. 114.

GEORGES IV. (1762-1830). — 1820'den 1830'a kadar İngiltere ve Hanovre kralı. — s. 128.

GFRÖRER, Auguste Frédéric (1803-1861). — Tarihçi; Tübingen okulunun temsilcisi. — s. 286.

GİBBON, Edouard (1737-1794). — İngiliz tarihçisi; Roma imparatorluğunun gerileyişi ve yıkılışı üzerine bir kitabın yazarı. — s. 249.

GŒTHE, Wolfgang, (1749-1832). — s. 89, 228, 231, 286.

GOULD, Jay (1836-1892). — Büyük Amerikan kapitalisti. — s. 280.

GÖRRES, Jean-Joseph (1776-1848). — Romantik ve gerici eğilimli Alman yazarı, filolog ve tarihçi; katoliklik taraftarı. — s. 32.

GRANVİLLE, (George Leveson-Gower) (1815-1891).

[illegible] (1815-1891). — [illegible] 1870-1874 ve 1880-1885'de Dışişleri, [illegible] (1868-1870 ve 1886'da) Sömürgeler Bakanı olan İngiliz liberal [illegible]. — [illegible]

GREBEL, Conrad (yaklaşık 1498-1526). — [illegible] Alman [illegible] Thomas Münzer taraftarı. — s. 117.

GROSVENOR, Robert Lord (1801-1893). — İngiliz siyaset adamı, liberallerin sağ kanadına mensuptu. — [illegible]

GROTIUS, Hugo (1583-1645). — Hollandalı bilgin, hukukçu, yazar; burjuva doğal hukuk teorisinin kurucularından biri. — s. 134.

GROVE, Sir William Robert (1811-1896). — İngiliz hukukçusu ve fizikçisi. — s. 161, 188.

GRÜN, Karl (1817-1887). — Küçük-burjuva gazeteci, 40 yıllarında "gerçek" sosyalizmin başlıca temsilcisi. — s. 223.

GUİZOT, François Pierre Guillaume (1787-1874). — Yatırımcı [illegible] çıkarlarını savunan Fransız tarihçisi; gerçekte 1840'tan 1848'e kadar Fransa'nın iç ve dış politikasını yönetti. — s. 255.

GUTZKOW, Karl (1811-1878). — Alman yazarı, "Genç-Almanya" grubunun yöneticilerinden biri, *Telegraph für Deutschland*'ın başyazarı. — s. 90.

HADRİEN, Publius Aelius (76-138). — 117'den 138'e kadar Roma imparatoru. — s. 325.

HAECKEL, Ernest (1834-1919). — Alman biyolojisti ve filozofu. — s. 162.

HAFIZ, Şemseddin Muhammed (yaklaşık 1300-1389). — Doğuştan tacik, [illegible] İran şairi, tacih edebiyatının klasiği. — s. 92.

HALL, Spencer (1812-1885). — İngiliz ruhçağırıcısı ve frenolojisi bilgini. — s. 174, 175.

HARDLEY, David (1705-1757). — İngiliz doktoru ve materyalist filozofu. — s. 293.

HEGEL, Georges Wilhelm Frédéric (1770-1831). — Alman filozofu, idealist diyalektiğin kurucusu. — s. *8, 28, 34, 37, 57, 62, 76, 101, 158, 192, 212-234, 239-240, 245-249, 251, 254, 257, 261, 285, 286, 297.*

HELVÉTİUS, Claude Adrien (1715-1771). — Fransız filozofu, mekanikçi. — materyalizminin ününü yaydı; Fransız Devriminin ideologlarından biri. — s. *59, 61, 62, 63.*

HENRİ VII (1457-1509). — 1485'ten 1509'a kadar İngiltere kralı. — s. *303.*

HENRİ VIII (1491-1547). — 1509'dan 1547'ye kadar İngiltere kralı. — s. *302.*

HERAKLİTOS (MÖ yaklaşık 540-480). — Yunan filozofu, diyalektiğin kurucularından biri, kendiliğinden materyalist. — *s. 34.*

HERMES, Carl Heinrich (1800-1856). — Prusyalı gerici gazete

LYELL, Sir Charles (1797-1875). — İngiliz jeoloğu, yerbilim alanında evrim teorisinin kurucusu. — s. *160, 161, 188.*

MACHİAVEL, Nicolas de, Benardo (1469-1527). — İtalyan devlet adamı ve yazarı; kapitalist ilişkilerin ortaya çıkma döneminde İtalyan burjuvazisinin ideologlarından biri. — s. *34, 154.*

MÄDLER, Jean Henri de (1794-1874). — Alman astronomi bilgini. — s. *164, 170.*

MALEBRANCHE, Nicolas de (1638-1715). — İdealist Fransız filozofu, metafizikçi. — s. *19, 57, 59, 61, 62.*

MALTHUS, Thomas Robert (1766-1834). — İngiliz kilise adamı, iktisatçı, emekçi sınıfların yoksulluğunu haklı gösterme iddiasındaki gerici fazla-nüfus teorisini ortaya atan kişi. — s. *137, 138.*

MANDEVİLLE, Bernard de (1670-1733). — İngiliz doktoru ve yergicisi; burjuva ahlâkın ikiyüzlülüğüyle alay etti. — s. *63, 138.*

MANNERS, Lord John James Robert, duc de Rutland (1818-1906). — İngiliz soylusu, muhafazakâr, fabrika işçilerinin durumu üzerine ikiyüzlü bir insan sevgisiyle dolu yazılar yazdı. — s. *311.*

MANTEL, Jean (1468-1530). — Stuttgart vaizi, Alman tanrıbilimcisi, Thomas Münzer taraftarı. — s. *117.*

MANTELL, Gédéon Algernon (1790-1852). — İngiliz jeoloğu, paleontolog, bilimsel buluşlarını İncil efsaneleriyle uyum haline getirmeyi denedi. — s. *294.*

MARC, Aurele (121-180). — 161'den 180'e kadar Roma imparatoru. — s. *325.*

MÄURER, Frédéric-Guillaume (1813-yaklaşık 1882). — Alman yazarı, Sürgünler Birliği ve Haklılar Birliği üyesi. — s. *89.*

MAYER, Jules Robert (1814-1878). — Alman doğabilimcisi, enerjinin korunumu ve dönüşümü yasasını ilk formüle edenlerden biri. — s. *161.*

MEFİSTOFELES. — Halk efsanesinde ve Gœthe'nin *Faust*'unda şeytanın adı. — s. *132.*

MEİSSNER, Alfred (1822-1885). — Demokratik eğilimli Alman yazarı, yapıtlarında "gerçek sosyalizm" eğilimini ortaya koyuyordu; 1848'den sonra liberal oldu. — s. *89, 248.*

MELANCHTON (gerçek adıyla SCHWARZERD), Philippe (1497-1560). — Alman hümanisti, reformcu tanrıbilimci, Luther'in dostu ve çalışma arkadaşı. — s. *114.*

MENGER, Antoine (1841-1906). — Avusturyalı hukuk yazarı, Viyana'da profesör, "hukuksal sosyalizm"in savunucusu. — s. *317.*

MİGNET, François Auguste Marie (1796-1884). — Burjuva liberal eğilimli Fransız tarihçisi. — s. *255.*

si "merkantilizmin akla-uygun ifadesidir" (Marx). — s. *137*.

STİRNER, Max (*Jean Gaspard Schmidt*'in eğreti adı) (1806-1856). — Genç hegelci, burjuva bireyciliğinin ve anarşizmin ideologlarından biri. — s. *76, 222, 245*.

STORCH, Nicolas (1825'te öldü). — Zwickau'lu kumaşçı, yerel anabaptistlerin lideri. — s. *109*.

STRABON (MÖ yaklaşık 63-MS yaklaşık 21). — Yunanlı coğrafyacı ve etrograf. — s. *273*.

STRAHAN, William (1715-1785). — İngiliz basımcısı ve yayımcısı. — s. *139*.

STRAUSS, David Frédéric (1808-1874). — Alman tanrıbilimcisi, genç hegelci, *İsa'nın Yaşamı*'nın yazarı. — s. *29, 193, 204, 221, 223, 245, 323*.

STUART. — 1371'den itibaren İskoç, 1603'ten 1714'e İngiliz kralları hanedanı. — s. *304*.

SULLY, Maximilien de Béthune, baron de Rosny, duc de (1560-1641.) — Kır soylusu, Henri IV'ün Maliye Bakanı, ekonomik görüşleriyle fizyokratların habercisi. — s. *138*.

TACİTUS, Publius Cornelius (yaklaşık 55-117). — Romalı tarihçi — s. *197, 208, 340, 346*.

TEMPLE, Sir William (1628-1699). — İngiliz diplomatı, merkantilist, bir dizi ekonomik yazı yazdı. — s. *138*.

TERTULLİEN, Quintus, Septimus Florens (yaklaşık 160-220). — hıristiyan tanrıbilimci, bilmesinlerci, bilim düşmanı. — s. *20*.

THALÈS, Miletli (MÖ yaklaşık 624-547). — Yunanlı materyalist filozof. — s. *21*.

THİERRY, Augustin (1795-1856). — Restorasyon döneminin liberal burjuva Fransız tarihçisi, Fransa tarihi üzerindeki çalışmalarında maddî çıkarların ve sınıf mücadelesinin önemini belli bir ölçüde hesaba katmasını bildi. — s. *255*.

THİERS, Louis Adolphe (1797-1877). — Fransız tarihçisi ve politikacısı, 1832'den 1871'e kadar sık sık bakanlık yaptı, 1871-1873 arasında Cumhurbaşkanı; Paris Komününün cellâdı. — s. *255*.

TİBÉRE (Tiberius Claudius Nero) (MÖ 42-MS 37). — 14'ten 37'ye kadar Roma imparatoru. — s. *197, 209, 340*.

TORRİCELLİ, Evangelista (1608-1647). — İtalyan fizikçisi ve matematikçisi, Galile'nin öğretilisi. — s. *156*.

TOWNSEND, Joseph (1739-1816). — İngiliz kilise adamı, yerbilimci ve toplumbilimci, "yoksulluğu zenginliğin zorunlu koşulu olarak yüceltir" (Marx). — s. *137, 138*.

TUCKER, Josiah (1712-1799). — İngiliz kilise adamı, iktisatçı;

İNCİL VE MİTOLOJİ ADLARI DİZİNİ

bir dişi eşeğin sahibi olarak bir rol oynar. — s. *329, 331.*

DANİEL. — Efsanevî öyküleri "Daniel'in Kitabı"nda bulunan Yahudi peygamber. — s. *110, 207, 326, 327, 336, 338.*

DİESPİTER. — Eski Latincede Jupiter'in adı. — s. *107.*

ECKARDT, Sadık. — Ortaçağ Alman halk efsanelerinin kahramanlarından biri. — s. *89.*

ELYA. — Peygamber (MÖ yaklaşık 900-850). İncil, onun hakkında, mantosuyla Jourdain'i böldüğünü ve cennete ateşten bir arabayla çıktığını söyler. — s. *110.*

ENOCH (HENOCH). — Musa'ya göre Caīn'in oğlu, Enoch'un vahiy kitabı ona atfedilir. — s. *207, 326.*

EOR. — Cermen savaş tanrısı *Ziu*'nun Bavyera dilindeki adı. — s. *361.*

ER. — Cermen savaş tanrısı *Ziu*'nun Saksonya dilindeki adı. — s. *361.*

ESRA. — Yahudi papazı (MÖ yaklaşık 450). — Adı Eski Ahit'teki "Esra'nın Kitabı"na verilmiştir, oysa bu kitap MÖ 330 yılı dolayında yazılmıştır. — s. *326.*

ESAīE (MÖ yaklaşık 740'tan 700'e kadar). — Eski Ahit'te İsrail dininin en önemli peygamberi. — s. *327, 343.*

EZEKİYAS. — (MÖ yaklaşık 600), Babil'de Yahudi peygamber; Eski Ahit'teki "Ezechiel'in Kitabı", adını taşır. — s. *110, 336.*

HERMES. — Yunan efsanesinde tanrıların ulağı, yolcular, ticaret ve hırsızlar tanrısı (Roma mitolojisinde *Merkür*). — s. *9, 12, 13.*

İBRAHİM. — İncil efsanesine göre Yahudi patriği. — s. *119.*

JAHVÉ (*Yahova*). — Yerine Adonay veya Elohim getirilen, bildirilmeyen İsrail tanrısının adı. — s. *32, 148, 195, 343.*

JEAN, havari. — Havari, adını taşıyan "Vahiy Kitabı"nın iddia edilen yazarı. — s. *207-210, 336.*

JÉZABEL. — Sahte kadın peygamber. — s. *331.*

JUPİTER. — En önemli Roma tanrısı (Yunancada *Zeus*). — s. *219, 319, 344.*

LAZARE. — İncilin bir kişiliği. — s. *198.*

LEVIATHAN. — Eski Ahit'in efsanevî deniz canavarı. — s. *28.*

MARS. — Roma savaş tanrısı (Yunancada *Ares*). — s. *361.*

MATTHİUE. — İncile göre, oniki havariden biri ve 1. incilin yazarı. — s. *81.*

MAYA. — Yunan mitolojisinde Atlas'ın büyük kızı; Zeus onu Hermes'in annesi yaptı. — s. *12.*

MERYEM. *Bâkire.* — İsa'nın annesi. — s. *113, 141.*

MİKAİL. — İncile göre, baş meleklerden biri. — s. *338.*

MOLOCH. — Asurluların, Fenikelilerin ve Ammonites'lerin tanrısı, insan kurbanlarıyla onurlandırılmıştır. — s. *91.*

MUHAMMED (yaklaşık 570-632). — Müslümanlığın kurucusu. — s. *92, 120, 121, 124, 125.*

MUSA. — Yahudi kural koyucu ve peygamber. — s. *40, 110, 206, 328.*

NİKOLA — "Vahiy Kitabı"nda sözü edilen ve mahkûm edilen Nikolayitlerin öğretisinin "kurucusu". — s. *331.*

NUH. — Patriklerin sonuncusu (Musa'nın kitabı). Tufandan sonra, oğulları Sem, Cham ve Japhet tarafından insanların atası oldu. — s. *119.*

PAN. — Yunan mitolojisinde Hermes'in oğlu, çobanların ve sürülerin tanrısı (Roma mitolojisinde *Faune*). — s. *13.*

PAUL. — Havari, ve İncile göre Yeni Ahit'in 14 mektubunun yazarı. — s. *138, 318, 323, 331.*

PLÜTON. — Yunan cehennem tanrısı. — s. *13.*

PROMETEUS. — Yunan efsanesinin bir kişisi; ateşi Zeus'tan çaldı ve bu yüzden bir kayaya zincirlendi. — s. *9, 10, 42.*

TANTAL. — Frigya kralı, tanrıların sırlarını açıkladığı için, cehennemde su ve meyveler önünde aç ve susuz kalmaya mahkûm oldu. — s. *319.*

TYR. — Savaş ve halk topluluklarının tanrısının eski İskandinav dilindeki adı (eski yüksek-Almanya dilinde *Ziu*). — s. *361.*

ZEUS. — En önemli Yunan tanrısı. — s. *10, 12, 27.*

ZİU (*Tiu, Zio*). — Cermen efsanesindeki savaş tanrısının eski yüksek-Almanya dilindeki adı (eski İskandinav dilinde *Tyr*). — s. *361.*

SOL YAYINLARI. Sorumlu Yönetmen: Muzaffer Erdost. Yönetim Yeri: Zafer Çarşısı, 26, Yenişehir, Ankara.

50 lira